

~~585.~~

~~B-82.~~

Výklad

TŘETÍ ČÍTANKY

(nové).

S návodem, jak by se mohlo na základě této
čítanky vyučovati.

Ku prospěchu učitelův a čekatelů školních

sepsal

Josef Jedlička,

učitel na vzorné škole c. k. ústavu ku vzdělávání učitelů v Praze.

V PRAZE.

Nakladatel kněhkupectví: I. L. Kober.

1873.

Vysokorodému a slovútnému

Pánu, panu

Janu rytíři z Neubaueru,

c. k. dvornímu radovi a radovi v ministerium financí, rytíři řádu
železné koruny III. třídy atd., atd.

I. Část' methodická.

§. 1.

Úkol třetí čítanky.

Na třetí čítance mají se dítky sdokonalovati ve čtení mechanickém a čtení s přízvukem; zároveň má se tu postupně pokračovati u výkladech slovních a věcných, jakož bude zde souměrně i ku cvičení paměti působiti. Co do učení mluvnického, pravopisného a slohového vykazuje čítanka sama a mluvnice k ní připojená i látku, kterou bude na tomto stupni vyučování zpracovati, i cestu, po níž lze bezpečně za cílem vytknutým ubíratí se.

Každý zkušený učitel ví, že jest čítanka pouhou kostrou všeho toho, čemu se má mládež učití, a že právě podle toho pozná se zdárné působení učícího, jak t. dovede stávající tuto mezery vyplňovati živým a zdravým masem a uvesti věc ještě jako neživou v říší bytostí živých. Toť ono veliké umění učitelské!

Než čítanka jest a musí zůstatí ve škole národní povždy jediným a pravým střediskem veškerého vyučování i mluvního i věcného. Každý článek její podobá se úzkému kruhu, jenž působuje kamének na hladinu vodní vržený, a didaktické působení učitele lze zase vhodně přirovnati ku poznenáhlému šíření-se větších a širších kruhů vůkol kruhu původního.

§. 2.

Č t e n í.

I na tomto stupni vyučování platí ještě zásada, že není dobře veletí mládeži, aby četla některý článek dříve, pokud nevyrozuměla všem věcem, slovo*u*m a frásím, které jsou jí tuto buď zcela neznámé aneb méně povědomé.

Třetí čítanka obsahuje již větší a obsahem bohatší články, tedy i více materialu, jehož jest se mládeži zmocniti. Když pak soudobně uvážíme, že i duševní síly dítek této třídy jsou již poměrně vyvinutější a otuženější, musíme s tohoto stanoviska vycházejíce, na to pomyslití, abychom věcmi a pracemi zbytečnými času nemařili a v jistou určitou dobu i větší práci vykonali.

Zde výborně poslouží nám moudrá rozvaha didaktická, za kterou bude učiniti u věcech vykládání slov, vět a frásí jakýsi poznenáhly obrat v metodě při vyučování. Nebylo by dobře vykládati na tomto stupni ještě na dále přísně souborně, kterýžto způsob vyučování byl na 1. a 2. stupni — tedy při čítance I. a II. — právě přirozeným a proto i nezbytným; ale výborně učiníme, jestliže již nyní zvolna a polehoučku přejdeme ku metodě rozborné.

Bude-li nám tedy před čtením vysvětliti význam některých slov, vět a frásí, vyberme si je dříve a ptejme se dítek přímo, co znamenají, jak by tu bylo se jinak vyjádřiti atd. Teprv tenkrát, když bychom znamenali, že ani nejschopnější dítky s to nejsou, aby odpovědmi svými ku vysvětlení přispěly, zarejdujme v kolej starší, jak to naznačeno ve „Výkladu II. čítanky“*); učinme to ale tak, aby se dítkám příliš nehovělo. Vykládejme stručněji, používajíce k tomu menšího počtu věcí, na něž bude dítkám nazíratí, aby znamenaly a v celek sbíraly společné znaky pojmů a úsudků. Podobně bude činiti i při objasňování některých věcí

*) Viz „Výklad II. čítanky“ od J. Jedličky, str. 4. §. 4. „Vykládání slov.“

článku, jimž by mládež nerozuměla. U přípravné práci této nebude muset býti učitel příliš úzkostlivý. Jedná se zde hlavně o to, aby dívky slyšice předčítati článek aneb samy jej čtouce, vyznaly se aspoň v celém tom rozpoložení a věděly, kde právě jsou. Napotomní výklad podrobnější musí bez toho vše blíže osvětliti, a tu teprv utvrdí se mládež ve všem náležitě a zažije obsah článku úplně. Avšak učitel musí přípravu svou podle povahy a zvláštnosti článku naříditi. Jednou vykládá pouze význam některých slov a vět; jindy zase vypravuje stručně o obsahu článku, při čemž se mu zároveň i vítaná naskytuje příležitost, aby i ku objasnění mnohých věcí bezprostředně, tedy jako ze vzdálí přispěl atd.

Stala-li se takováto příprava řádně, musí učitel i tuto sám nejprvé vzorně předčítati, načež pak žáci čtou, šetříce pravidel správného a krásného čtení, jehož všímání si nezbytno jest.*) Nutno pak zjednati sobě potřebného času ku cvičení ve čtení mechanickém. Hbitost ve čtení nabude se pouze cvikem, k čemuž potřebí jest času. Ve III. třídě jest ještě třeba, aby se po jednotlivých půl hodinkách pouze mechanicky četlo ovšem že s ohledem na přízvuk a za přísným šetřením tempa, změny hlasu při změně osob, scen a rozpoložení mysle.

§. 3.

A. Vykládání článků prosaických.

(Prostomluvou č. řečí nevázanou sepsaných.)

a) Povídky a vyprávěny.

(Přečti dříve z „Výkladu II. čítanky“ §. 6. a 7. na str. 7—13.)

Byly-li dívky v II. třídě rozumně vedeny a stala-li se k tomu ještě i před čtením příprava řádná, jak jsme

*) Srovnej „Výklad II. čítanky“ §. 2, 3, 4. a 5. str. 2—7.

se o ní v předešlém §. byli zmínili, nebude jim s obtíží pojmí tuto u věcech hlavních obsah přečtené povídky a vyprávěnky. Než nebude na škodu — ba podstatně přispěje —, jestliže učitel zvláště na počátku školního roku některé výklady tou měrou provede, jak se to dalo ve třídě II. Duševní síly dítek se mezi tím jako na novo probudí, a činnost jejich směrem dřívějším nešená zmuží se jaksí ku práci obtížnější. Předebírejme tedy v tu dobu výklady některých článků podle následní stupnice:

1. Vyprávění o obsahu článku.

2. Vedení dítek ku bližšímu poznání úkazů a pravd v povídce obsažených.

3. Čtení mezi řádky.

A teprv na to přikročme ku vlastnímu úkolu, jenž se za didaktickou důsledností III. třídě vykazuje a jest:

1. Určité stanovení věci, o níž se v článku některém pojednává.

2. Sestavování stručného obsahu článků.

3. Předebírání logického rozboru jejich.

1.

Za jasným a určitým vytknutím věci, o níž článek pojednává, stane se, že žáci v mysli své přirozeně domohou se jádra a středu pravého. Z pohyblivých čar, vlnících se jaksí na nákresu celého děje, objeví se tu konečně určité předmět vlastní, jehož se na to žák přirozeně uchopí.

Toto vymísení ovšem snáze jde při člancích popisných; co zatím povídky a vyprávěnky vyžadují účinnějšího napomáhání se strany učícího.

Dříve než ještě učitel tuto svou práci započne, musí se sám u věcech článku a jich okolností všestranně ohlédnouti, aby sám sebou jist jsa, snadněji domohl se i prostředků k žádoucímu cíli vedoucích. Učitel začátečník ovšem dobře učiní, když sobě látku ku přípravě písemně snese a řádně ji srovná. Spočívá v milé práci této i kouzlo zvláštní, které i zvláště ku zdaru celku působiti dovede.

Co se pak praktického provádění samého dotýče, nebylo by radno používatí tu přísné formy katechetické; vždyť již jediná chytrá otázka a vhodně volená úloha, jež mocně vtrhne každého žáka v proud činnosti, postačí, aby řádně mu posvítla a zároveň i jasně osvětlila mnohé temné chodby, až pak, je-li jinak pozoren, vidí, čeho spatřovati má.

Co do formy článků obraťme z počátku zřetele svého především ku báskám. Články tyto odporučují se tu samy i pro svou krátkost, i pro svou přirozenou půvabnost a názornost. Vidí-li žáci jednou, o cože tu vlastně jde, a znají-li věc a okolnosti její, mohou napotom i celé řady zjevů vedlejších v tu dobu uvedeny býti, a netřeba než pouze vybědnouti dítky, aby o nich referovaly.

Cvičení takovéto usnadní pak učitel žákům svým znamenitě, jestliže sám, přečta některou básku aneb povídku, přímo vytkne věc, o níž tu hlavně jde. „Příklad učí, učení a cvičení dává napotom umění.“

Hlavní obsah článku naznačen bývá vhodným nadpisem, a proto dobře učiníme, když dítkám pomáhati budeme, aby k jisté povídce aneb vyprávěnce více přiměřených nadpisů vyhledávaly.

2.

Cvičení toto liší se znamenitě od předešlého. Jestli ovšem opět jakýmsi soustředováním, avšak nikoliv takovým, aby se tu rozvoj děje v značném obvodu rozpředený vraceti musel až ku středu a jádru samému. Vrací se ovšem, ale jaksi z podálí, tedy v kruzích příbližných. Vlastní pak práce úkolu toho záleží u vypouštění zjevů a okolností vedlejších a u sebrání věcí hlavních v celek stručnějši.

Když pak sestavování stručného obsahu článku zakládá práci svou na rozeznávání nejpodstatnějších zjevů a vylučování všeho vedlejšího, leží v tom jakési hlubší pojetí děje, které vážné má důležitosti didaktické. Víme ze zkušeností, že lidé, jenž nejsouce

pány myšlének svých, nedovedou ani událost, která se před očima jejich sběhla, jaksi sumárně představit; mluví o věci nazvíce stejně rozvláčně a u výrazech stereotypních; když pak je někdo z proudu řeči vytrhne, počínají obyčejně na novo odtud, kde byli původně začali.*) Podobně má se to se žáky.

Cvičení, k němuž tuto poukazuji, má dítky právě sprostí křiklavé takovéto nedospělosti u proslovování. Nebude tu ovšem lze docílit taktu takového, jenž by nikdy nepochybil; avšak absolutní dokonalost nemůže býti úlohou vyučování; dosti, když se mládež cvičí. Při delších článcích dějepisných a při článcích popisných může se vytýkati hlavní obsah podle článkovitosti celku, protože jen takto bude lze obsahu se zmocnit.

Ukážeme toho příklad úmyslně na článku, jenž se v této čítance nenalezá.

Sv. Jan Evangelista.

Miláček Páně, svatý Jan dokonal život v Efesu. Když se byl sestaral, ubývalo mu síly, a učenníci vodívali a posléz i nosívali jej ke službám Božím. Kdo jej viděl, jakou láskou oddán jest Pánu Ježíši, učil se tudíž milovati Spasitele. Křesťané s velikou toužebností slyšali slovo Boží z úst jeho, a proto co mu stačilo síly, apoštol mluvil k nim. Posléze však za delší čas opakoval jedině ta slova: „Synáčekové moji, milujte se vespolek!“ Že se opětovala vždycky táž slova, posluchači pak i jiných ještě pravd slyšení sobě žádali, postýskali si konečně u svatého učitele svého. A co mohl jim na to říci miláček Boží? — Jednoho toliko jest potřeba: abyste se milovali ve-

*) Úkaz tento spočívá na zvláštním úkazu psychologickém, jest to tak zvané obnovení řadové (Reihenfolge), dle něhož se představy v toutéž pořádku obnovují, jak v duši aplynuly, tak sice, že obnovuje první člen řady všech následujících, a každý z členů předcházejících osatní za ním jdoucí, avšak vždycky v témž pořádku; poslední člen nemůže přirozenou měrou ničeho více obnoviti.

spolek. Kdo miluje podle slova Páně, naplnil zákon: láska zajisté jest kořen, základ i svazek všeliké dokonalosti, nejpěknější znamení víry a utěšené ovoce milosti Boží. Z ní se rodí každá ctnost; nebo láska jest trpělivá, dobrotivá, nezávidí, nečiní nic pro chloubu, nenadýmá se, není ctižádostivá, nehledí svého zisku, nezpouzí se, nemyslí zlého, neraduje se z nepravosti, ale raduje se pravdě; ona všechno pro Boha snáší, všemu věří, všeho se naděje, všechno trpělivě čeká. Bez ní učenost jest planá, dobročinnost lichá, víra mrtvá; skrze ní ceny pravé nabývá pokora, čistota, střídmost, pracovitost, a cožkoli sice ctno bývá od lidí a veleno jest od Boha. Kdož nemiluje po slovu, zákonu a příkladu Kristovu, nečiní sobě naděje k životu věčnému: za to ale milujícím Boha všechny věci napomáhají k dobrému. Kdož by si tedy nehleděl lásky, které žádá Bůh, kteráž učí Kristus, a k níž podněcuje Duch svatý?

U. (Po přečtení.) Z článku tohoto máte vyhledati věci hlavní a sestavit je napotom v souvislost celistvou.

Věta 1. U. aby žákům ukázal, jak se to vlastně má dítí, provede první větu sám. Hlavní věc jest zde, že sv. Jan dokonal život v Efesu. Nyní se čte věta po větě a co hlavním shledá se býti, napíše některý žák na tabuli vedle sebe (nejprvé bez spojení). — že byl miláčkem Páně, jest vůbec známo, a jest zde věcí vedlejší. — Věta 2. Co by se vám zde zdálo býti vedlejší? D. Ubývalo mu síly. U. Rozumí se samo sebou, že tomu, kdo stár jest, síly ubývá. Jak by zněla věta ta s vynecháním okolnosti vedlejší? U. Jak by se dala 1. věta „Když se byl sestaral“ říci jediným slovem. D. V stáří.

A tak by poznenáhla vznikla celá řada jednotlivých hlavních myšlenek: Svatý Jan dokonal život v Efesu. — V stáří jeho vodívali a nosívali jej učenci ke službám Božím. — Kdo jej viděl, učil se tudíž milovati Spasitele. — Sv. apoštol mluvil k nim, pokud síly stačily. — Posléze opakoval jen slova: „Milujte se vespolek.“ — Posluchačům to bylo málo, a stýskali si u něho. — Miláček Boží řekl jim však, že toliko lásky jest člověku třeba atd.

Na to sestavují se myšlenky tyto v celek stylistický ústně, což by as následně mohlo zníti: Svátý Jan, který dokončil život svůj v Efesu, byl v stáří svém učenníky vodíván, ano i nosíván ke službám Božím. Každý, kdo jej viděl, učil se taktéž milovati Spasitele; a sv. apoštol, pokud síly mu stačily, mluvíval k lidu přítomnému horlivě. Posléze nemohl než opakovávati slova: „Milujte se ve spolek!“ To bylo ale posluchačům jeho málo; tak že stýskali si u něho. Na to poučil je miláček Boží, že toliko lásky je člověku potřeba, atd. —

Co se ústně provedlo, mohou napotom žáci i písemně sestaviti. — Prošel-li učitel takto s mládeží několik článků, může poveleti, aby se žáci doma s některým ustanoveným článkem zanášeli. Tito, přijdouce napotom do školy, dovedou, čtouce článek, udávati z jednotlivých souvětí a odstavců hlavní myšlenky. Učitel musí žáky své na tomto stupni vyučování tak daleko přivesti, aby po přečtení jisté povídky dovedli bez velkého napomáhání vypravovati plynně o obsahu čteného, a to sice podle hlavních myšlenek článku. —

3.

Předbírání logického rozboru článku.

Obsah delších dějů nelze však ani dřívějším způsobem na pevno a na jisto vpraviti v tékavou mysl mladistvou. Ač dovedou větší a v přemýšlení vycvičenější dítky, byvše od počátku vyučování po stupních shora naznačených opatrně vedeny, při čtení delších článků hlavního předmětu děje a nejpodstatnějších okolností jeho samy se domoci, nevniknou přede hlouběji v ústrojí celku, dokud k tomu vedeny nebudou, aby k logické souvislosti myšlenek článku přihlížely. Jen touto cestou přivede se mládež k cíli žádoucím, jenž jest: jasné vyrozumívání obsahu článku celého.

Stavíme cvičením tímto dítky na stanovisko vyšší, učíme je stíhati proud myšlenek a vzájemné jich k sobě se družení, jakož zvykáme je takto jako ze hry na podobně pravidelný způsob přemýšlení a bádání. Vyučováním v řeči mateřské, jehož základem ve škole národní čítanka býti musí, navádějí se žáci zároveň k logickému přemýšlení, a mluvnice stává se takto i logikou školy národní. Mimo to dává se tou měrou mládeži i jistý klíč do ruky, jímž dovede napotom, když ze školy byla vystoupila, snadno otevírati sobě vnitro spisů, ve kterých jest jí napotom, když školu byla opustila, pilně čítati.

Tohoto způsobu vykládání článků čítacích bylo ve školách našich dosud po skrovnu všímáno, a právě proto nečítá dosud lid náš s výsledkem tak skvělým ve spisech naučných, jak bychom si toho přáli a jak toho i nevyhnutelná potřeba káže. Čítá na mnoze bez úspěchu, nemoha vpraviti se v logickou skladbu a souvislost čteného. Necítá se při tom, abychom tak řekli, „býti doma,“ odkládá s nechutí knihu, z níž by se mnohému přeužitečnému pro život a zdokonalení své mohl přiučiti, a chápe se raději spisů lehčích, vypravujících pohádky atd., kněh, ježto často neobyčejnost pestrými a křiklavými barvami líčíce, živou obraznost lidu prostého nemírně napínají, směrem neblahým ji unášejíce. Právě za tou příčinou jest i důležitost cvičení tohoto tak veliká.

Na tomto stupni vykládání nastává učiteli práce následní:

- a) Cvičiti dítky v rozebírání článku na jednotlivé odstavce a udávání obsahu odstavců těchto.
- b) Naváděti je ke znamenání logické souvislosti jednotlivých odstavců mezi sebou, aby dovedly udávati napotom protivu, důvody, následky, podmínky atd.

Ukážeme způsob počínání takového nejlépe, když jeden článek, jenž se právě v čítance nenalezá, sami prakticky rozeberem.

Sv. Aloys na smrtelném loži.

Smrti nebojí se, kdož za živa strachoval se, hříchem uraziti Boha, zachováváje víru v pokoře, v čistotě, v pobožnosti, spravedlnosti a lásce. Smrt ukáže se jemu jako anděl, který z těla vyvede duši do nebe. A proto neděsil se smrti svatý Aloys, kterého v mladém věku povolal Pán Bůh do radosti věčné. Spanilý tento mládenec, pocházející z rodu knížecího, pohrdl světem, odřekl se pokladův, pohodlí, moci a slávy pozemské a zcela se oddal na službu Páně. Že život jeho naprosto byl bez úhony, nazývali jej vtěleným andělem. Posluhuje z pouhé lásky nemocným, posléze sám onemocněl. I strojí se s radostí k poslední své hodině. Nemoc prodlužovala se, a tělesných bolestí přibývalo. Za to ale bylo svědomí jeho tiché, pokojné, utěšené. Maje v ruce kříž, pohlížel naň okem vyjasněným; nebo kojil se nadějí, že v krátkce uvidí Ježíše, Spasitele svého, tváří v tvář. A tak modlitbami, rozmluvami nábožnými a přijímáním velebné svátosti posvětil se za společníka svatých v nebesích. Mladí a dospělí divili se, vidouce, jak blaže a svatě umírá. I kdo by si také nepřál umřítí tak svatě a blaženě? A kdož by z nábožných lidí pochyboval, že andělský, čistý Aloys skutečně jest mezi anděly?

Zachováš-li srdce čisté,
v nebi Boha užítíš jistě.

Když se byly předběžné přípravy všecky staly, přečte učitel článek nejprve sám, načež velí čísti částku po částce, při každé se pozastavě a obsah její stručně se žáky naznače. Dobře jest, když se na počátku nástiny takové na tabuli píší k obecnému lepšímu jich znamenání.

P r o v e d e n í.

A.

Učitel velí čísti dvě věty první až k slovu „nebe“, a aby dítkám na počátku toho cvičení ukázal, jak by si měly napotom samy počínati, mluví as následně: V tom, co jsme byli nyní četli, povídá se, že hodný

člověk nemusí se smrti báti. — Pravda ta ukáže se nám teprv v následném jasněji. U. Čtete druhou větu! U. Co jsme zde o sv. Aloysovi slyšeli? D. Sv. Aloys neděsil se též smrti. U. Čtete až řeknu dosti! D. čtou 3 následní věty až k slovu: „onemocněl.“ U. Čemu oddal se sv. Aloys docela v životě svém a čím pohrdal? D. Oddal se službě Boží a pohrdal světem.

U. Jak toho dokázal? D. Posluhoval z lásky nemocným, až sám onemocněl.

U. Čtete opět dále, až řeknu dosti. D. čtou z následních vět až k slovu „v nebesích.“ — U. K čemu se připravoval sv. Aloys?

D. K smrti. — U. Co dělo se s tělesnou silou jeho? D. Ochabovala. U. Jaké bylo svědomí jeho? V čem záležela příprava jeho k smrti? D. Drže kříž svatý v ruce, modlil se a přijímal velebné svátosti. U. A když skončil, kam odebrala se duše jeho? — D. Do nebe. U. Čtete dále. D. čtou až ke slovu: „anděly“

U. Co povídá se nám zde o chování lidí přítomných? D. Lidé se divili té blažené smrti.

U. Čeho sobě též přáli? D. Aby tak též jednou umřeli. — U. Čtete nyní konec!

D. čtou. — U. Co že musí lidé zachovati, chtějí-li na věčnosti Boha uzříti?

D. Srdce čisté. —

Nástin celého článku na tabu i napsaný vypadal by as následně. —

Úvod: Hodní lidé nemusí se smrti báti.

I. Sv. Aloys neděsil se smrti.

a) V životě svém oddal se jen službě Boží a pohrdal světem.

b) Z pouhé lásky posluhoval nemocným, až sám onemocněl.

II. Sv. Aloys připravoval se s radostí k smrti.

a) Bolestí těla přibývalo; svědomí bylo ale čisté.

b) Držel kříž svatý v ruce, modlil se a přijímal svátosti oltářní.

c) Skonal nábožně a vešel v radost věčnou.

III. Lidé všickni divili se blahé jeho smrti.

a) Práli si tak též umřítí.

b) Věděli, že sv. Aloys jest mezi anděly.

Konec: Zachovej v životě srdce čisté a budeš spasen.

B.

U. Čemu jsme se přiučili při čtení článku toho?

D. Že se nemáme smrti báti. U. Ale kdy jen nemusíme se báti konce života?

D. Když spravedlivý život vedeme. U. Kdo nás o pravdivosti výroku toho patrně poučil? D. Sv. Aloys. U. Jaká byla smrt jeho? D. Blahá. — Nemohl se dočkat doby, kde Boha svého tváří v tvář bude moci uzřítí a se svatými a světícími Božími se věčně radovati —; rád opouštěl svět tento i se všemi radovánkami jeho. U. Umírá-li ale každý člověk v radosti takové? D. Málo lidí mívá smrt tak blaženou. U. Proč asi neděje se u všech jiných lidí podobně, jako u sv. Aloyse. D. Sv. Aloys vedl život nábožný, spravedlivý, jenom Bohu svému slouže; mnozí však lidé žijí jen pro tento svět, nemyslíce na Boha a věčnost.

U. Mnohý člověk za života svého toliko skutkův nešlechetných páše a svědomí své poškvřňuje. U. Po čem bažívají nešlechetní lidé zde na světě? U. A když blíží se hodina smrti, co medle s nimi děje se? D. Vidouce věčnost před sebou, hrozí se Božího soudu, jsouce svědomím znepokojováni. U. A tak při smrti jejich nerozkládá jim se po tváři onen nebeský mír, jenž právě ozařoval líce sv. Aloyse v dobu, když bránu věčnosti s nevýslovnými vnadami, budoucího života dosti plného, viděl se otvírati.

Po rozboru takovém a úvaze této lze mládeži lehce pomoci k ještě většímu upevnění obsahu článku, když ji navádíme, aby zaměnila článek, buď ve formě naučné jej podajíc, aneb se změnou jistých poměrů jej sestavíc. Zde na př. mohl by nástín ku práci této následně se změnití. —

Úvod: Nutno jest, abychom majíce umí-
rati, neděsili se smrti.

I. Veďme život blahý a spravedlivý.

a) Nevažme se na svět a jeho lstné krásy.

b) Služme Bohu a bližnímu z lásky.

II. S radostí budeme připravovati se k
smrti.

a) Bolestí tělesných bude nám ovšem přibývati, za
to ale též radostí duchovních.

b) Držíce kříž sv. v ruce, trvejme v nábožném
rozjímání a modlení.

c) Blaze skonáme a u věčnou radost vejdemo.

III. Lidé budou se diviti utěšené smrti
naší.

a) Budou přemýšletí o příčinách zjevu toho. —

b) Za příkladem naším povedou též život sprave-
dlivý.

Jinak: Opak toho se sestaví ve článek, mohoucí
míti název: Smrt bezbožného.

Podobně děje se později i bez písemných takových
nástinů ústně, a za nedlouho nabývá mládež takové
zručnosti u pojímání obsahu i delších článků, že pře-
čtouc je, dovede sama o nich referovati při malé po-
moci. Učitel může napotom i veletí, aby dítky doma
na ten neb onen článek se připravily; ve škole napo-
tom nastává lehká a utěšená práce.

b) Články popisné.

(Přečti dříve a výkladu II. Otázky §. 8.)

Věcné a slohové pozorování a rozebírání článku
popisného vede žáka ku poznání bytosti a významu ji-
stého nástinu, načež lze jej na základě nabytých názorů
cvičiti, aby sám činil popisy věcí, které se
blíže něho nacházejí. Jest pak to cvičení zcela
samostatné, patrně rozdílné od provedení popisu podle
navrženého nástinu. Nebude zde od místa, jestliže u
této příležitosti ku rozdílnům poukážeme, jichž stává
mezi popisem a povídkou.

Povídka jest slovesné představování jisté udalosti a všeho toho, co se tu sběhlo; popis zase jest mluvní náskres jistého předmětu v prostoru. Povědku lze rozčlánkovati podlé hlavních věcí udalosti; popis zase podlé hlavních částí předmětu. Chod povídky naznačen jest časovým sledem jednotlivých dějů; chod popisu zase nástínem za základ položeným.

Jakož se při vyučování nelze obejít bez cvičení dítek u vypravování o obsahu povídky, má se to podobně i s popisováním. Obé pak jest úkolem vyučování v jazyku mateřském, jež děje se na základě čítanek. Čtení popisů, rozčlánkování jich, jakož i sestavování stručného obsahu jejich jsou zde věci nad míru důležité. Popisy zasluhují pak za tímto účelem zvláštního povšimnutí, když se jimi žáci cvičí, aby nabývali určitých a jasných názorů o světě mimo ně se nacházejícím. Žáci sice již mnoho viděli, avšak nenazírali na vše právě. Bez obšírnějšího rozmlouvání se žáky o věci v některém článku popsané nedocílili bychom mnoho. Proto bude tuto mimo jiné, o čem při vykládání II. čítanky zmíněno bylo

1. vésti žáky, aby látku jednotlivých odstavců popisu rozšiřovali;

2. cvičiti je, aby jisté popisy přetvořovali, buď již podle jaksi změněného plánu, aneb podle přirozenosti nějakého jiného předmětu, ovšem stejnorodého, aby se mohlo tvaru základního tuto použítí. K tomu hodí se ovšem vždycky protiva nejlépe; tak na př. zaměňme popis dne v popis noci, popsání člověka pracovitého v popsání lenocha a t. d.

3. Jiné veledůležité cvičení na tomto stupni vyučování bylo by napodobování, jež není ničím jiným, než pouhým přenášením jisté formy na obsah jiný. Mějce na př. v čítance hotový popis koně, veďme dítky, aby dle něho učinili popsání osla a t. d.

4. Konečně lze ve III. třídě již i povídek používatí ku cvičení se v popisování, když totiž mládež k tomu vedeme, aby v celek sebírala a sestavovala vše, co na povaze některé osoby, o níž se

v povídce jedná, znamená. Stává též mnoho bájek o zvířatech, jejichž obsah lze i přenášeti na poměry lidské, na př. bajka „pes a vlk“ a j. v. (Viz část praktickou.)

B. Vykládání článků básnických.

(Přečti dříve z „Výkladu II. čítanky“ §. 7., 10. str. 14, 15, 16.)

Při vykládání II. čítanky objasnili jsme v části methodické k vůli orientování se učitele následní:

- a) Co jest podstatou básně.
- b) Proč jest třeba básničky čítanek našich vůbec a podle povahy jejich zvlášt vykládati.
- c) Jak jest učiniti přípravu ku pojetí obsahu básně, a konečně:
- d) Čeho třeba při čtení výplodů básnických s ohledem na vykládání činiti.

Dále nebylo lze na tomto stupni vyučování pokročiti, jakož obmezili jsme se v ohledu tomto podobně i při pojednávání o způsobu vykládání článků prosaičkových taktéž podle stupně vyvinutí duševních sil dítek. Než III. třída musí důsledně i zde o jistý stupeň pokročiti, když vyučuje již dítky dospělejší a ku pojetí vyšší krásy uspůsobilejší.

Bude nám tedy nyní ukázati a vysvětliti:

- a) Jak činiti, aby dítky po řádné přípravě pojaly obsah básně úplně.
- b) Které jsou druhové básní.
- c) Jak lze s ohledem na jednotlivé tyto zvláštní druhy výkladu naříditi.

a)

V čítance II. jsou obsaženy básničky lehounké a krátké, jejichž obsahu dítky této třídy již po učiněné vhodné přípravě při čtení vyrozuměly, až i na nich pookrály a zároveň i srdéčko své zušlechtily. V čítance III. jsou však již básně i delší i těžší, při nichž hleděti jest u výkladu i zároveň k organickému celku jejich, majícímu své hlavní a podřízené my-

šlenky. Dítky musí tedy celý obsah básní těchto pojetí; neboť ten jest, jenž srdce jejich rozněcuje a city vzbuzuje.

1. Má-li se tedy básní žádoucího cíle dojíti, může se to státi právě organickým celkem jejím; nikoliv dvěma, třemi slovy či větami. Proto musí učitel výkladem svým k tomu směřovati, aby dítky tento celek řádně pojaly, rozeznávajíce v něm myšlenky hlavní a podřízené.

2. Při výkladu jednotlivostí třeba, aby blíže objasnila se některá nedostí známá slova, fráse méně jasné a obrazy básnické; jakož tu ovšem i nutno zmíniti se o některých zvláštních okolnostech, pokud se k obsahu básně nesou, na př. o zvyku a mravích jednotlivých věků, krajin o rozličných zbraních a t. d.

3. Jiný díl výkladu budiž mravné naučení, které se z básně vyvodí a dítkám na srdce vloží.

4. Třeba jest vystříhati se věci některých. Mnozí učitelé se domnívají, že dobře vysvětlují básně, když svědomitě od slova k slovu pokračujíce, o každém něco a snad velmi mnoho dítkám povídají; když při každé větě se zastaví. po podmětu a t. d. pátrají. Ti pak na velkém jsou omylu. Takto nepochopí dítky celků básně, protože se právě tímto celem roztrhává a hlava útlých dítek nezáživnými škváry obtěžkává.

b)

Dělíme pak básně na: a) epické neb dramatické; b) lyrické (zpěvné) a c) didaktické (naučné).

Básně epické neb dramatické povstávají, jestli básník, unešen důležitými činy mužů zbožných, obětovných, hrdinných a t. d. jme se je nám mluvou básnickou líčiti a nás tímto vypisováním tak rozněcovati, jak sám je rozechvěn. Jsouť básně epické vyprávěcí, v nichž se vypravuje, že se jisté činy a události buď nyní ještě dějí, aneb že se staly; aneb jsou.

dramatické, jež nic neví o vyprávění, předvádějící děje a činy co skutečné, nyní se sbíhají.*)

Básně lyrické (zpěvné) povstávají, pakli básník rozechvěn buď zevnějšími okolnostmi a událostmi, buď vlastním přemýšlováním, obrací zraky své do rozbouraného vnitra a líčí myšlenky a city své, jež při této příležitosti v něm povstaly.

Básně didaktické povstávají, když básník dojat krásnými kohos vlastnostmi, zvláště pak ctností, aneb rozhněván jich protivou, vlastnostmi ohavnými a hříšnými, básnickou mluvou chválí a velebí ony, pobádaje k jich následování; tyto pak zavrhuje a od nich zrazuje.

c)

Každý druh básní vyžaduje podle povahy své skoro jiného způsobu vykládání. Jsouť pak hlavní části výkladu básniček dvě: a) příprava ku pojetí obsahu básně a b) výklad samý.

O přípravě ku pojetí obsahu.

1. Básně epické. Tu učiní se nejlépe, když se především udalost č. děj v článku obsažený stručně nastíní, aby se napotom při přečítání hlavní myšlenka v pravém a jasném světle objevila. Kde se pak v básni nějaký historický zjev líčí, bude třeba přípravy rozsáhlejší, protože musí míti dítky především i známost doby, v níž se sběhl. Nejlépe stane se, když přípravu tak nařídíme, aby se básně buď co pokračování aneb doplnění děje objevila.

2. Básně lyrické. Ku pojetí obsahu básní toho druhu stane se příprava nejvhodněji, jestliže vyskoumavše, co as zavadlo básníku podnět ku zapění, uvedeme mládež ku zdroji tomu, a by útlé srdce její taktéž bylo pohnuto a rozjařeno.

3. Básně didaktické. Nejlepší přípravou ku

*) V čítankách našich básní dramatických není, hodí se pouze věku dospělejšímu.

pojetí obsahu článků těchto bude, když bude se vypravovat nějaký příběh buď skutečný, buď zúmyslně zosnovaný, z něhož by pravda v básni vyslovená vysvítala.

V době takovéhoho připravování lze i soudobně vysvětliti význam některých neznámých slov a frasí.

O vykládání samém.

Když se za vhodnou a zdařilou přípravou otevřela citelná duše dítek a zvědavost se napjala, třeba, aby učitel článek sám pěkně předčetl, protože živý přednes propůjčuje pojímům pravého výrazu, barvy a svěžesti a dojímá hluboce, ba i uchvacuje.

Napotom dobře bude činiti následně:

1. Udává se obsah básně, což státi se může způsobem rozmanitým. Ať některý žák stručně jej sděluje, jiný zase ať v celé rozsáhlosti o něm vypráví, a opět jiný ať v postupu přísně chronologickém souběh udalosti stihá; vždy však podle potřeby a zvláštní povahy článku.

2. Vysvětlují se oddíly básně a jednotlivosti podle jednotlivých slok, jejichž krátký obsah se udává; při tom ať též všechna dosud nejasná slova článku dojdou svého objasnění.

3. Vyhledává se hlavní myšlenka básně. Tato bývá obyčejně v nápisu vyslovená; avšak může zároveň k jedné a té samé básni více přiměřených nápisů vynalezeno býti. Cvičení toto velmi jest důležité, protože dítky za mnohostranným pozorováním jistého materialu právě nejlépe jej zažijí a na něm pookřejí.

4. Vyhledává se mravní naučení ze článku, pokud toho povaha a obsah básně připouští.

5. Po přečtení básně se strany dítek cvičí se mládež ve zpívání, jestliže jest to právě báseň lyrická, a máme-li po ruce vhodný nápěv.

(Viz část praktickou.*)

*) Obširného pojednání o způsobu vykládání básní najdeš ve spise „Básnictví ve škole národní“ od J. Jedličky.

§. 4.

Některá všeobecná pravidla o vykládání článků čítanky.

Způsob vykládání článků čítacích může býti podle rozličné povahy jejich, jakož i podle různých náhledů učitelů i velmi rozmanitý; než některé věci se i za okolnostmi těmi ustálily, a k těm právě poukázati můžeme. —

1. Žáci musí obsahu každého článku dobře porozuměti, čehož docílí se rozličnými úvahami a rozmluvami. Dítěm musí býti každý význam a pojem jasný, aby poznaly příčinu a účinek, podnět a následek každé udalosti, povahu osob a poměry jejich, jakož aby i hlavní myšlenku vůbec a postup myšlenek zvláště udati dovedly. Toliko při básnických článcích dostačí jakési povrchnější pojetí, protože tu hlavně o to jde, aby se za všeobecným dojmem cit oživil. Při vyučování bylo by tedy následní věci předbírat:

- a) Předčítání aneb předpovídání článku, ježmuž může předcházeti přečtení po tichu. Delší články proberou se podle jednotlivých odstavců.
- b) Vypytávání se po obsahu čteného.
- c) Vysvětlování nesrozumitelných výrazů, jež státi se může opisováním, slovy souznačnými a t. d.
- d) Udávání obsahu, volné napodobování.
- e) Postup myšlenek a příčiny souvislosti.
- f) Povaha osob a poměry rozličné.
- g) Vyhledávání hlavní myšlenky.
- h) Cvičení ve čtení — některé vhodné články mohou býti i v paměť vštípeny.

2. Učitel nesmí příliš rozvláčně vykládati, aniž smí po velké důkladnosti nemírně se pachtiti. Co se samo sebou rozumí, přejde se; čeho by dítky pro nedostatečnou známost aneb zkušenost ani při největším namáhání jasně nepojaly, toho jenom z krátka budiž dotknuto. Důležitou věcí při tom bude, aby se učitel

uměl obmezovati pouze na článek, a cizích věcí v něj zbytečně nevkládá.

3. Vykládání obsahu může býti i věcné i mluvní; avšak mluvnických výkladů jen tam bude třeba, když by přispívaly ku pojetí věci, o kterou právě jde. Předmětem práce té mohla by býti na př. nějaká forma mluvnická, nějaké zamotané spojení, některé slovo neznámé a t. d.

4. Takové články, jež jsou si obsahem zpřízněny, buďtež mezi sebou porovnány, aby se protivy osob a poměrů v patřičném světle objevily.

5. Slušno k tomu působiti, aby žáci, všímající si článků, stále i přemýšleli i mluvili. Čím více článků se probírá, tím více musí se šířiti a zmáhati známosti a vědomosti žáků, jakož zároveň má dítkám i výmluvnosti přibývati. Přílišné mluvení se strany učícího obyčejně méně prospívá; ať raději více mluví ten, kdo se v správném mluvení vycvičiti má, t. žák.

6. Za vykládáním obsahu článků nesmí se odejímati potřebného času ku cvičení-se v mechanickém čtení. Hbitosti ve čtení nabude se pouze cvičením, a to potřebuje času. Ve 3. třídě jest ještě nutno, aby se po jednotlivých půl hodinkách pouze mechanicky četlo, ovšem že s ohledem na přízvuk a za pilným šetřením tempa, změny hlasu při změně osob, scén a rozpoložení mysle; musí to býti tedy již čtení krásné a cituplné. Budiž zde opět připomenuto, že jest dobré předčítání rovněž i podmínkou rychlého a pravého vyrozumění obsahu, jakož nejlepším návodem ku krásnému čtení.

7. Není vždy potřebí, ba někdy jest to i nemožné, aby se každého prosaického článku (básně tu z pravidla vyjímáme) použilo k účelům mluvnickým, pravopisným a slohovým. Z velkého počtu článků 3. čítanky bude tu vybrati k tomu pouze jen některé; jakož nebylo by dobře činěno, kdyby se snad jediného článku používalo ku výkladu celých řad mluvnických zjevů rázu nejrozmanitějšího. Dítky nevidí tu obyčejně podle přísloví „pro les ani stromů.“ Proto tedy raději málo, avšak dobře.

§. 5.

Čítanka co základ učení věcného.

A. Zeměpis.

1. *Známost domova.*

Slovo domov znamená v užším smyslu rodiště a bydliště. Již v 1. třídě ukazují se dítkám buď v skutečnosti aneb na obrazích věci, jež se nacházejí ve škole, domě obci a okolí nejbližším, aby na ně nazíraly a znamenaly jich postavu, velikost, barvu, látku a účel atd. V 2. třídě se látka tato na novo probírá, avšak rozšířeněji a obsírněji. Bylo-li to tamto pouhým prostředkem, aby se dítky učily na věci nazíratí a cvičily se v přemýšlení a mlavení, a dále-li se spořádání látky této ze všeobecných ohledů vychovatelských; jeví se tuto již účel zvláštní, jenž jest *známost domova* ve všech vztazích a jehož nelze bez šetření přirozené, řádné a odměřené postoupnosti dosíci.

Známost domova takto nabytá jest přípravou ku vlastivědě a základem veškerého zeměpisného vyučování; ona jest zároveň i rejdištěm počátkův přírodopisného vyučování, přicházejíc s ním přirozené a mnohostranné v poměr zvláštní.

Poznávání domova prostřednictvím názoru s mnohými potkává se obtížemi, jakož časem nelze tu domoci se důkladnosti, někdy za příčinou nepříznivé polohy domova, jindy zase při velkém počtu dítek. Než vzdor tomu nastává učiteli svatá povinnost, aby v ohledu tomto učinil a podnikl vše, co jen může.

2. *Známost vlasti.*

Známost vlasti podle zeměpisných poměrů, její ústavy a jejího dějepisného rozvoje jest každému člověku, ať již náleží stavu kterému koliv, na nejvš potřebná. Vždyť nemůže vlast svou opravdu milovati a obětovně jí sloužiti, kdo ji nezná.

Láska k domovu od Boha samého v srdce jest všípena. Ják by neměl člověk citlivý vysoce vážiti sobě místa, kde kolébka jeho byla, kde jej láska otcovská a mateřská objímala a ošetřovala, kde nejprvnější léta věku svého v nezkalené radosti prožil, kde rozum jeho počal přemýšleti a srdce cítiti a t. d. Podobně má se to s láskou k vlasti ve smyslu užším i širším. Dítě musí poznati krásu a bohatství jakož i velikost, význam a zřízení její, aby takto učilo se vysoce jí sobě vážiti a t. d.

Sdělování věcí z oboru vlastivědy nemůže se však ve škole národní ještě díti bez prostředně v způsobě jakési přísné soustavy, ale stává se na základě obsahu článků čítacích; ovšem že se tuto naskytuje učiteli dosti vhodné příležitosti, aby na tomto bezpečném základě podle možnosti a času material snešený vhodně rozšiřoval a doplňoval. Žádá se tu, aby učitel za pomocí map a výkresů, obšírným popisováním a vypravováním vyučování své učinil názorným a oživujícím, a aby i dítky stále ku samočinnosti nabádal a povzbuzoval. Jakož jest při poznávání domova škola východištěm ku pozorování a nazírání dalšímu, musí se při poznávání vlasti vyjítí od domova, aby mládež postupně přicházela ku poznání obce, okresu, vlasti a zemí říše celé. Odbyl-li učitel propravu první, mohl by napotom za používáním článků čítanky následního postupu šetřiti:

- a) Známost vlasti: jméno, podoba, velikost povrchu, vodstvo, podnebí, plodiny přírody, obyvatelstvo, místa, rozdělení s připojením nejdůležitějších dějin.
- b) Říše: poloha, hory, roviny, řeky, jezera a moře. Užívání a kreslení map.
- c) Obyvatelé: plodiny přírody a výtvořy umělecké. Zde naskytuje se vhodná příležitost, aby se poučila mládež, jak jest se chovati oproti lidem, jež jsou jiné národnosti a jiného náboženství než my, a povzbuzovala se tedy ku svornosti a snášelivosti.
- d) Rozdělení říše: hlavní město každé země a ostatní jiná místa nejdůležitější. Nejprvé udá-

vejme je podle toku řek, napotom pak s ohledem na jednotlivé zemi. Takto nabudou žáci úplné představy o poloze míst nejdůležitějších. Při vy-pisování památností některých míst obmezme se pouze na věci nejzajímavější a nejdůležitější.

- e) Mocnář: nejdůležitější o ústavě a správě říše. Učitel použije této příležitosti, aby v útlých srdcích dítek roznítil vřelou lásku ku vzneše-nému panovníku a celému rodu panovnickému. Ať budí a oživuje zároveň právě vlastenecké smýšlení; ať přesvědčuje dítky o nevyhnutelné po-třebě zákonů a vrchnosti; ať vštěpčuje jim povin-nou úctu a poslušnost oproti nim a t. d.

3. Známost světa.

Ve 3. třídě nemůže se všeobecnému zeměpisu velké pozornosti věnovati; jen tam, kde dítky ze školy vystu-pují, nesmí učitel opomenouti, aby podal jim jakýsi přehledný obraz povrchu zemského u vše-obecných rysech, jak je čítanka obsahuje.

- a) Sdělí se zajímavým způsobem to nejdůležitější o podobě zemi a jejím pohybování, o jejím poměru k slunci a měsíci.
- b) K tomu připojí se poučení o rozdělení suché zemi a moře. Co blíže leží, jako na př. Evropa, toho budiž více povšimnuto. Pozoruje se člověk ve svých rozličných stykách, a příhodná líčení ze života rostlin a zvířat ať pomáhají oživovati látku tuto, o sobě bez toho suchopárnější.
- c) Sousedních zemí budiž i podle hranic jejich po-všimnuto.
- d) V každé křesťanské škole musí se mládež blíže poučiti i o Palestině.
- e) Zeměkoule a mapy jsou zde nevyhnutelnými po-můckami.

B. Dějepis.

Dějepis vypravuje celý souběh udalostí o vyvino-vání-se lidského pokolení vlivem božské Prozřetelnosti.

Svědčí o lásce a vševládnoucí moci Boží, jakož i o zápasu a snahách lidských. Rozšiřuje v nás obraz o světě z minulosti v přítomnost a budoucnost, unáší srdce naše, a mluvě, vzbuzuje, varuje, těší a kárá.

Národní škola nesmí tak důležitý prostředek vzdělávací stranou klásti. Nesděljuje však suchopárně pouhé řady panovníků a čísel, nelčí ve spojitosti soustavné udalosti světové, neučí tedy vlastně dějepisu; ale vybírá z bohaté látky pouze jednotlivosti a z těchto opět příhodné jsou jen ony, které, aby ku ctnostem všelikým a k uhlazenosti života naváděly. Za to sestavuje výbor svůj v krásné a živé obrazy, jež názorností svou zaměstknávají obrazotvornost a oživují cit.

Třetí třída obmezuje se tuto pouze na látku vlasteneckou a na obrazy z oboru náboženství. V prvním směru snaží se, aby budila a oživovala lásku k vlasti, úctu před zákonem a vrchností, lásku, věrnost a poslušnost k panovníku; v druhém pak směru doplňuje jako biblickou dějepravu, seznamuje s neohroženými reky u věcech víry a t. d.

Na základě článků čítanky musí tu učitel věci v ten způsob předkládati, aby vzdělávaly i hlavu i srdce. Příležitostně vrací se k tomu, co z oboru toho již v dřívějších čítankách podáno bylo, a co takto působí, aby dívky věci, o kterých již slyšely, nezapomely, uvádí dějepisné známosti dítek u větší spojitost a zaukrouhlenost.

Výsledkové dějepisného vyučování závisí nejvíce od osoby učitelovy.

- a) Učitel nechť vypravuje o obsahu každého dějepisného článku nejprve sám volně, avšak slovy jednoduchými a vábivými. To ale předpokládá, aby sám měl úplnou známost udalostí u jejich souběhu, jakož vyžaduje okolnost tato i přípravy náležitě.
- b) Přednes jeho budiž vřelý a živý. Přísloví praví: „Co od srdce pochází, opět srdce dochází.“ Nemá-li učitel sám pravého názoru o světě a životě; není-li sám rozhrat láskou ku

zájmům vyšším; nemá-li sám smyslu pro krásu a vznešenost: tuť slovo jeho málo způsobí.

- c) Dále nechť nechá u vypravování svém reka obrazu, jenž kreslí, sama mluvití. Strídání-se formy vypravovací s formou dramatickou velmi k oživení vyučování napomáhá. Má-li učitel po ruce přiměřené básničky, které se obsahem svým ku jisté udalosti zvláště hodí, tuť ať pilně jich používá. Vliv básnictví na mysl a obraznost jest právě mocný i blahodárný. Použije-li se výplodu takového v okamžiku příhodném, mnoho dobrého se způsobí, více než sahodlouhými výklady.

C. Přírodopis.

V přírodopisu nacházíme tolik látky všeobecně vzdělávající, tolik poučujícího a zároveň i vábícího, že se národní škola bez něho obejítí nemůže. Ba naopak již 1. třída volá, aby se z něho čerpala látka k vyučování názornému a mluvnímu.

Známost věcí přírodních jest rovněž tak příjemná, jako poučná, a každý člověk má jí potřebí, chce-li se v celém životě dobře vyznati. Mimo to jest ale i nevyčerpatelným pramenem nejnevinnejších radostí, budí smysl pro krásu a pořádek, bystří duchovní zrak a uzpůsobuje člověka, aby ve tvorstvu poznával zjevení všemohoucnosti, nejvyšší moudrosti a dobroty Boží.

Nedostatek času a nedospělost žáků velí však, aby se učitel na tomto stupni vyučování přírodopisného vyhýbal i zdánlivé jakési soustavnosti. Bude tu tedy seznamovati dítky pouze s nejdůležitějšími plodinami, jež se buď svou zvláštností, nevšední užitečností neb škodlivostí a t. d. vyznamenávají; načež ovšem ukončiti se může jakým s přehledem tří říší. V 1. třídě jest vyučování toto pouhým prostředkem ku nazírání a cvičení se v přemýšlení a mluvení; také i v 2. třídě zůstává stále ještě jako ve službě cvičení mluvního. Ve 3. třídě se však již jaksí odlučuje, a musí se tu stejnou měrou pečovati i o nabytí vědomostí z oboru toho i o vzdělávání mluvnické.

Při vyučování v přírodopisu přijde hlavně na tři věci: a) na výběr; b) na spořádání; c) na zpracování látky.

Vybraná a spořádaná nachází se látka již v čítance; co se pak tkne zpracování, bude třeba následních pravidel šetřiti:

- a) Učitel ať postará se o zřetelné znázornění věcí přírodních. Kde to učiniti lze, uvede je dítkám bezprostředně před smysle, aneb zařídí vše tak, aby je žáci na místě mimo školu pozorovati mohli. Sbírky brouků, motýlů, hnízd ptačích, sušených rostlin, semen, rozličných druhů dřev a t. d. neměly by nikde chyběti. Jinak též výborně poslouží věrně a dobře malované obrazy, modely ze dřeva, hlíny, kovů a sádry a komposice ze skla místo drahokamů a t. d.
- b) Co se pak ku pojetí předkládá, budiž dokonalé, přesné a jasné. Není dobře předebrati v jednu a tutéž hodinu příliš mnoho a rozmanitého najednou. Můžeme-li při tom více smyslů v jednu dobu zaměstknati, neobmeškejme se toho učiniti. Představa jednou již vzbuzená budiž za pozorováním věcí podobných a již známých utvrzena. Jedna a táž věc přírodní ať se v době vyučování vícekrát ukáže.
- c) Vyučování nepouštějž se do suchopárného popisování částí, ústrojí a vlastností tou měrou, jak se na věcech přírodních shledávají; třeba tu především živě a barvitě líčiti život zvířat, a rostlin a poměr jejich ku člověku pána tvorstva. Způsob tento budí účastenství, vybízí ku pozorování, a dotýká se i více citu. Články čítanky všude drží se této tak důležité pravdy didaktické; když pak učitel do podrobná seznámí se s těmito vzornými články, osvojí si u věci té i náležitého a pravého taktu, jehož jest potřebí, má-li na pravou cestu zabočiti. K vůli vnitřnímu povzbuzení připojuje čítanka ku článkům těmito i malé bájky a přiměřené básnické hádanky a t. d., jež obsahem svým druží se k

- obsahu článků přírodopisných. I tohoto pokynutí musí si učitel povšimnouti, aby při výkladech svých podobně činil. Konečně musí se záhy k tomu působiti, aby se v mládeži vzbudila oškli-
vost oproti hnusnému zneužívání plo-
din přírody; aby dívky nikdy zvířat netrýznily, hnízda ptáčkův nekazily, stromy nelámaly a t. d.
- d) Vyučujíce, předkládejme nejprve věc, a napotom přidávejme jméno: Postupujme od jednotli-
vosti ku všeobecnosti, a nejednejme opáčně. Všeobecné jest však v národní škole pouze
známost třídy, jejíž znaky se bezprostředně z jednotlivých představ sejímají a v celek pojí; další rozebírání nebylo by tu přiměřené.
- e) Vyučujme prakticky, abychom takto nejbližším potřebám živnostnictví napomáhali. Přiblížejme ku zvelebování dobytka a polního hospodářství, pěstujme včelařství, hedbávnictví, buďme štěpaři a zahradníky; učme znáti mládež nejdůležitější by-
liny lékařské a rostliny jedovaté; sdělujme věci nejpotřebnější z oboru technologie a t. d. I nauky o člověku, jakož i zdravotvědy, musí býti tuto be-
dlivě všimáno.
- f) Vedme dívky k jakési samostatné činnosti a buďme v nich smysl ku dalšímu snažení. Vy-
bízejme je, aby si těch neb jiných věcí všímaly, aby dílny navštěvovaly, na závody živnostnické pozorny byly a v okolí svém se pičně ohlížely. Navádějme je, jak by sobě mohly nerosty sbíratí, rostliny sušiti a t. d. Dále povzbuzujme je, aby sobě malou zahrádku v zahradě domácí zakládaly, aneb některá políčka a samy vzdělávaly a rozličné rostliny tam pěstovaly. Takovéto snahy zjišťují výsledky vyučování i na dále, a přispívají zname-
nitě k duchovnímu i mravnímu rozvoji a ušlech-
tění lidu.
- g) V každé hodině tohoto vyučování pečujme i zá-
roveň o cvičení v proslovení. Vyučování věcné přispívejž zároveň ku lepšímu vyrozumívání řeči spisovné; líčení naše oživujž cit mluvň,

ústní a písemné sdílení se strany žákův přispívají ku větší hbitosti a vyjádřování-se.

D. Fysika.

Fysika pojednává o vysvětlování úkazův přírody, a jest zároveň každému i důležitá i užitečná. Silně moc nazíravou a brousí rozum, poskytuje vědomostí, jichž jest při úkonech žití obecného a živnostnického velmi potřebí; zapuzující pověru, napomáhá ku nabytí pravých pojmů o silách přírodních.

V národní škole nebude lze ani tuto, jakož jsme podobně u přírodopisu znamenali, mnoho předbíráti; musíme se obmezovati pouze na pozorování a posuzování nejobyčejnějších úkazů. Čítanka ovšem důsledně za pravdami shora vytknutými pouze jen něco málo materialu z oboru toho poskytuje; ve školách, jež vysílají žáky své bezprostředně do života, bude se však muset k tomu přidati ještě lehounké poučení o páce, váze, pumpě, stříkáčce a t. d.

Veškeré vyučování v předmětú tomto musí se ale o názory opírati. Nemůže-li se zjev některý bezprostředně pozorovati, aneb není-li dostatečně znám, musí spojen býti s výkladem jednoduchý pokus, jenž ovšem při skrovných prostředcích škol našich mnoho státi nesmí.

Zde může ukázati padající kámen účinek tíže, dutý klíč jednostranný tlak vzduchu, kus pečatního vosku električnost; jinde zase jiných jest lze učiniti pokusů malých.

E. Hospodářství.

Předmět tento staví se v novější době upravování poměrů školy národní v řady přednější, neboť na něm opravdu velmi mnoho záleží. Nepřinese-li mládež venkovská aspoň propravných vědomostí z oboru hospodářství s sebou ze školy, nevzbudí-li již škola národní u dítek mysl pro zájmy hospodářské, nepůjde to ani na dále s rolníkem našim ku předu. Škole ukládá se tedy v ohledu tomto dosti vážný úkol, jemuž

na tomto stupni vyučování dostojí jen tenkrát, když půjde opět pozvolna za cílem vytknutým a nevčasných výstředností se nedopustí. „Pomalounku, polehounku daleko se dojde,“ praví přísloví, jehož významu dobře bude i tuto sobě náležitě povšimnouti. Čeho musí tedy učitel u vyučování v hospodářství šetřiti ?

- a) Musí opět a opět vyučovati názorně. K tomu ovšem poskytují poměry venkovské příležitosti vítané, když mládež i v nejbližším okolí svém bezprostředně spatřovati může věci, o nichž se jí výklady činí. Než příznivý poměr tento nesmí klamati učitele tou měrou, aby snad nestaral se o mnohé předměty, jichž při vyučování svém po ruce míti musí; jsou to zejména sbírky zemin, které půda podle rozdílnosti své v sobě chová; sbírky semen všelijakých, sbírky vzorků, představující nejnovější a méně známé náradí a náčiní rolnické, obrazy nejvýznamnějších rostlin hospodářských a t. d.
- b) Bude míti o to péči, aby měl při škole své školku štěpařskou, vzornou zahradu, jakož i nějaké políčko zkušebné, včelník a t. d., kdeby dítky v malém již spatřovaly, čeho na blízkém poli domácím nevidí a kdeby pod dozorem učitele mohly v dobách příhodných jako ze hry leckteré pokusy činiti a v mnohých pracech se zkoušeti. Takovýmto způsobem nevinného zaměstknání v prázdných chvílích z pravidla více se docílí, nežli nejdůkladnějším poučováním a vykládáním.
- c) Nařídme výklady a práce své vždy tak, aby hodily se přímo k dobám prací, jak se venku skutečně konají; nemluvme na př. v zimě o setí, ale o mlácení a t. d.

§. 6.

Čítanka co základ vyučování mluvnického.

A.

Úloha mluvnického vyučování ve škole národní dvojí jest:

1. Dítě má býti uzpůsobeno, aby vyrozumívalo myšlenkám lidí jiných, ať se pronáší již ústně neb písemně.

2. Má býti uzpůsobeno, aby dovedlo ústně a písemně ve způsobu správném o všem se vyjádřiti, čeho poznalo, pocítilo a zakusilo.

Prvního účele dosáhne se bezprostředním a ustavičným podněcováním činnosti rozumu za pilným a všestranným pozorováním pravých vzorů slovesných, tedy článků v čítankách uvedených; druhého zase domáháme se především vzděláváním paměti u příležitosti cvičení se v ústním a písemném proslovení, přicházejíce snadně k cíli, jestli že pojí se druhá práce tato soudobně k prvnějšímu závodění.

V řeči rozeznáváme dvě stránek: vnitřní č. obsah, a zevnitřní č. formu. Vyučování v řeči musí sobě obého stejnoměrně všímati, a nesmí, jak se tak bohužel přčasto děje, zanedbávati k vůli formě obsah. Forma nemůže obstáti bez obsahu, a naopak. Proto musí přirozeně každé vyučování v jazyku býti zároveň i rozšiřováním pojmův, což Komenský trefně naznačil, praviv, „aby vše šlo, jako víno se sudem a meč s pošvou.“ Musíme se vždy napřed ptáti, co slova jisté věty znamenají, a napotom teprv, jak to, co obsahují, vyjádřuje se.

Jazyku učíme se hlavně napodobováním a cvičením; zejména ve škole národní záleží vše na tom, aby se cit mluvní pilně vzdělával. Než i obsah i forma řeči podmíněny jsou zákony jazyka, jichž poznáváním cvičí se myslivé síly ducha zvláště. A proto musí i mluvnice, jež má zákonitost mluvních forem vlastně účelem, poznenáhla a postupně družiti se ku vyučování. Nikdy nemá se jí ale na tomto stupni již osaměle a zvláště učiti; vždy tedy v úzkém spojení s přirozeným se zmáháním a vyvinováním obsahu řeči. Ve škole národní není mluvnice účelem, ale prostředkem, aby se ku vyrozumívání vhodně napomáhalo.

Ve školách toho druhu má mluvnice toliko:

- a) usnadňovati poznávání pravých forem mluvnických;
- b) naváděti k tomu, aby se tvarů těchto s větší jistotou užívalo;
- c) podporovati pravopis a učení o kladení znamének rozdělovacích; a konečně
- d) napomáhati, aby dalo se písemné vyjádřování spojených myšlenek správně.

B.

Vyrozumívání řeči jest spůsobilost, za níž myšlenky, jak nás mluvou docházejí, jasné a určitě pojímáme. Toliko věta jest úplným výrazem myšlenky; jedině od věty může tedy vyrozumívání řeči vycházeti. Avšak i věta jest jen pouhým živlem, nikoliv tedy řečí samou. Má-li žák bez oklik v život řeči vniknouti, nemůže se to státi na jednotlivých odtržených větách, ale za pozorováním celé řady myšlenek obsahem k sobě se nesoucích a v celý článek spojených. Takových celků poskytuje čítanka, o nichž když s dítkami rozmlouváme, s nejlepším úspěchem mluvíme učíme. Čím jest přírodnina aneb úkaz přírodní u vyučování v přírodoskumu, tím zároveň jest i článek čítanky při učení mluvním. Kde názor, tam budí se i život. Za moudrým a obezřetným vedením dovede mládež z článků čítacích vybrati sobě látky, již z oboru mluvnice potřebí ku vyrozumění a upotřebování řeči. A tak stává se čítanka základem oživujícího a právě vzdělávajícího vyučování v řeči mateřské. Vyučování mluvní rozpadává na více odvětví: čtení, správné psaní a vyjádření se, mluvnice. Za starších časů — nedávno tomu ještě — vyučovalo se o každém z nich zvlášť; nyní však mají všecky v úzké přijetí spojení, aby to, co příbuzné jest, k sobě se družilo a vzájemně se splítalo. Takto se duševní sfla dítek nedělí, jakož i zároveň dostává se představám síly větší. Takovéto spojování jednotlivých odvětví mluvního vyučování vyžaduje se strany učícího velké opatrnosti a obezřetnosti, aby se

zmatek záhy nedostavil. Jest tu potřebí bezpečného a pevného středu, vůkol kterého by se jednotlivá vysvětlování kupila. A tohoto středu hledati třeba ve člancích čítacích. Jakož čítanku propřádá barevné pásmo, spojující veškerý material k věcnému učení snešený; zároveň tou měrou mají i všecky články dlouhého to řetěze mluvního vyučování pohromadě držeti.

Konečně musí se přihlížeti při vyučování tomto zvláště ku šlechtění citu, jenž jest posledním a nejvyšším cílem každého vyučování, aby se mládež takto vedla k náboženství a mravnosti, a pravá láska k vlasti aby se jí záhy vštěpovala.

K tomu ovšem nedostačovalo by, kdyby učitel pouze ku krasopisání a diktování používal vět mravního obsahu, aneb kdyby u příležitosti cvičení u písemném proslovení volil k úkolům svým látky, vnitřního života dítek hluboce se dotýkající.

Vyučování může jen tenkrát býti právě srdečným a národním, když pevně opírá se o jistou dobře spořádanou čítanku. Zde nacházíme zjevy blaživé a sílící, ušlechtilé úkazy z různých poměrů života, živé obrazy pravého vlastenectví, a to vše ve formě krásné, jež dovede unášeti srdce přímo k Bohu a roznécovati i živiti vroucí lásku ku Spasiteli.

Jakou měrou III. čítanka všem těmto požadavkům zadost činí, o tom přesvědčujeme se již, jak mile ji třeba i zběžně jen prohlížíme. Kdo však hlouběji vniká v obsah její, odkrývá zde vzácných pokladů pro ducha a srdce, a netřeba tu jen ještě pilné u příčinlivé ruky, jež by klenoty tyto v pravém lesku a v plné kráse na odiv vystavila.

Jestliť tedy svatou povinností každého učitele, aby se s bohatým obsahem čítanky dobře obeznámil. Povrchní přečtení nedostačuje tuto: čítanka musí býti pilně prostudována; neboť čím častěji a pozorněji učitel o látce v ní obsažené na mysl přemýtlá, tím více krásného a užitečného v ní nachází a mezi tím i mnoho toho, což dříve zrakům jeho bylo ušlo.

II. Část' praktická.

Díl první.

Čtení mravoučné.

1. Modlitba ranní.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Učitel rozmlouvá s dětmi o tom, jak člověk, vstávající ráno a posilněn jasným spánkem, po odpočinku déle trvavším má přičiny, aby jednak v pokoji poděkoval Bohu svému za to, že mu popřál noci šťastně přežítí, jinak zase, aby vroucně prosil za podporu u podnikách a pracích nově mu nastávajících. Zároveň obrací pozornost dětí k tomu, že jedině za pomocí Boží mohou v dobrém prospívati, zdárně se učiti a po vykonané práci radostného večera se dočkati.

B. Vzorné přečítání a čtení článku.

C. Vysvětlování významu některých slov, frází a vět.

Svým nás řiď duchem. Dávej nám vnuknutí, abychom vše, co nám uloženo, dobře konali. — Ať den k chvále Tvé a cti ztrávíme. Ať po celý den tak žijeme, pracujeme a jednáme, jak velíš; protože jen takto skutky dobrými Tebe chváliti, velebiti a ctíti můžeme. — Na tvou lásku spoleháme. Jsme jisti, že nás u lásce Své neopustíš. — Tobě se poroučíme se vším. Do Tvých rukou se odevzdáváme. — Ve zdraví ať času večerního dočkáme. Večer po vykonané práci ať zdraví jsme.*)

D. Přednášení z paměti.

*) Básničky podobné, zvláště pak modlitbičky, mají sobě děti po výkladu v paměť vštípití.

2. Stvořitel.

Článek tento obere sobě U. ku vykládání o všem až v tu dobu, ku které se obsahem svým právě nese; tedy ne dříve, než až na konec měsíce „máje.“ Jakož není úkolem článku toho, aby snad v první řadě poučoval o tom, jak Bůh všecko tak krásně stvořil, protože mládež na tomto stupni vyučování dostatečných vědomostí o tom již míti musí; naměřen jest obsahem svým více k tomu, aby pravdu poznanou v krásnější roucho zahalil a takto ji jako utvrzoval.

V užším pak smyslu liší se tu krása zjevů, jež spatřujeme při vycházení slunce v době měsíce máje.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Den před tím, než U. článek tento chce vykládati, vybídne dívky, aby, budou-li moci, vstaly ráno časněji a podívaly se s nějakého vyššího místa na východ slunce. Když pak druhého dne do školy přijdou, rozmlouvá s nimi o tom, co byly viděly, u kteréžto příležitosti bude mu lze vysvětliti během rozhovoru vhodně smysl některých slov a frází; jako na př.:

Obloha se rdí. Jsou červánky. — Mráčky po obloze plovoucí. Malé mraky, které se po obloze zvolna dále a dále ubírají zdají. — Mráčky olemované zlatou obrubou. Mráčky, jichž pokraj za působením paprsků slunečních vypadá jako pozlacený. — Hvězdy bledly. Hvězdy nesvítily již tak jasné, jako v noci; protože již slunce světlem svým je zastíňovalo. — Měsíc stříbrný. Měsíc bílý jako stříbro se lesknoucí. — Nachyloval se k západu. Zacházel. — Začíná oblouk slunce. Okrouhlá část slunce, vůkol něhož se veliká záře rozšiřovala. — Vznesla se nad pokraj. Vyšla. — Rosa se zatřpěla. Paprsky sluneční padaly na rosu a ta se třpytila. — Rozmanitý zpěv ptactva ozval se. Ptáci všeho druhu počali zpívat. —

U. porozprávěv takto s dítkami o tom, co byly samy znamenaly, vypravuje jim, jak jednou jistý otec podobně jako oni, vykonal ráno časně cestu se svými dítkami, a jak dítky poučil. Při tom naskytlo se mu

dosti příležitosti, aby smysl některých ještě jiných slov a frází vysvětlil, jako:

Spadl tichý dešť. Pršelo mírně. — Před svítáním. Než slunce vycházeti počalo. — Předvídal. Věděl napřed. — Velebné stvoření. Veliké a plno krásy. — S pohnutou myslí. Byli v srdci dojatai, divili a radovali se, jak to obyčejně nečinívají. — Vyměřil jim cestu. Učinil, že musí se pohybovati tak, jak to byl ustanovil. — Chodily po obloze. Pohybovaly se. —

B. Přečítání a čtení článku.

C. Sestavování stručného obsahu článku.

- a) Myšlénky hlavní: Ku konci měsíce máje přšlo jednou s večera tíše. — Byla jasná noc a hvězdy se třpytily. — Otec předvídal jasné jitro. — Probudil časně ráno své dítky a vybídl je, aby s ním šly na blízký pahorek pozorovati východ slunce. — Dítky s radostí uposlechly a viděly při pozorování východu slunce mnoho krásného a utěšeného. — Dítky byly pohnuty. — Otec je upozornil na velebnost stvoření Božího a poučil je o tom, že každé těleso nebeské vyměřené má cesty své a že všecko o tom svědčí, jak jest Bůh veliký, přemocný a pln slávy.
- b) Spojení myšlének těchto v celek stylistický (ústně*). Ku konci měsíce máje přšlo jednou s večera tíše. Byla jasná noc a hvězdy se třpytily. I předvídal otec jasné jitro. Proto probudil časně ráno své dítky, vybízeje je, aby šly s ním na blízký pahorek pozorovati východ slunce. Dítky s radostí uposlechnuvše, šly a viděly tu mnoho krásného a utěšeného. — Otec vida dítky své takto pohnuty, jal se je u příležitosti této upozorňovati na velebnost stvoření Božího, jakož i poučovati je o tom, jak Bůh každému tělesu nebeskému vymě-

*) Má-li U. více tříd žáků soudobně zaměstnávat, učini dobře, pakli žákům vyššího oddělení mezi tím, co s menšími pracuje, uloží, aby práci tuto po ústním provedení vykonali i písemně.

řil cestu svou a jak vše to, co stvořil, svědčí o Jeho velikosti, všemohoucnosti a slávě.

Na to čtou a vysvětlí se slova písmá sv. as v tento smysl:

Chvalte Hospodina všickni anjelé, svatí a svěťice Boží! Chvalte jej všecka tělesa nebeská, všickni živlové a tvorové Boží na zemi i jinde! Neboť On jediným slovem z ničeho všecko učinil.

Ku vypravování jaksi nápodobivému hodí se článek tento méně, protože neliší se tuto širší děj jaksi souvisle, ale pouhé úkazy jistého předmětu toliko.

3. Oběť.

Básnička tato hodila by se ku vysvětlování i hned po článku předešlém „Stvořitel.“ — Dítky seznaly již z něho, jak dobrotivý a milostivý jest Bůh, když učinil pro nás ten svět tak krásným, stvořiv pro nás lidi věcí tolik, abychom z nich těžiti a blaženě žiti mohli. Netřeba tu jiného, než vhodně zarejdovali v obor potřeb dítek a ukázati v přiměřené rozmluvě, jak se Bůh dále ještě i o ně postaral, dav jim otce a matku, jež o život a vychování jejich pečují a trpělivost mají s poklesky a chybami jejich a t. d. A právě to bylo by:

A. vhodnou přípravou ku pojetí obsahu článku toho

B. přečítání a čtení.

C. Výklad některých slov, frází a vět.

Milostivé dary. Věci, které jsi mně dal a kterých jsem sobě nezasloužil. — Mé jmění jsou jen hříchy moje. Nemám ničeho, a hřešívám často, čímž Tě hněvám. — Vůle dobrá. Chci se vynasnažiti, abych se polepšil. — Srdce vroucí. Miluji Tě nade všecko.

4. Mocnost Boží.

Pověděli jsme již několikráte při jiné příležitosti — zejména ve „Výkladu I. a II. čítanky“ — že třeba

k tomu pilně přihlížeti, aby se články čítací při vykládání uváděly podle příbuznosti látky v nich obsažené v jakési přirozené spojení, a abychom je tedy nevykládali v takéž posloupnosti, jak v čítance po sobě jdou. A tak právě bylo by článek tento vykládati — ovšem že teprv v letě — až tenkrát, když došly při věcném učení vysvětlení článku 104. „Voda“ a 108. „Síla elektrická,“ a když již žáci vědí, jak vznikají oblaky, mlha, snh, chmúry, liják, lijavec, prška, přeháňka; dále jak jinovatka, krupobití, duha, blesk, hrom a t. d.; protože nese se článek tento obsahem svým ovšem jako vedle, ale přede dosti zjevně, ku věcem těmto.

A. Příprava ku pojetí článku.

Předběžným vysvětlením článků „104. a 108.“ došly by dítky již i jakési přípravy věcné ku pojetí obsahu článku nynějšího. — Dále bude ještě před čtením snad soudobně s opakováním věcí v článcích nadzmiňných obsažených vysvětliti význam některých slov, frásí a vět; jako:

Chřestí. Vydává zvuk, jako podobně listí suché, když se jím mřchá. —

Mošničky. Jako nádobky. — Slunce je tuží a praží. Slunce silně na ně svítí, až se stávají tužšími. — Zapalují se třešně. Počínají červenati. — Jaly se vystupovati. Počínaly vystupovati. — Zahřmělo z hluboka. Zahřmělo temně. — Strhla se bouřka. Počalo náhle hřímati. — Déšť se lil. Pršelo hustě a silně. — Čerstvě stojí. Čerstvé jest. — Role atd. se zotavují. Počíná na nich vše lépe růsti.

B. Čtení až ku poučení.

C. Vypravování povídky.

D. Stručný obsah. Pán Bůh učinil, aby bylo horko. A tu dozrávali klasové, ovoce dospávalo; avšak země vyschla a tráva usýchala. — Zatím brzy na to Bůh i zde, když toho nejvíce bylo třeba, způsobil na krátko bouřku. A tu brzy poobčerstvila se země, vzduch se vyčistil a všeliká rostlina pookřála, daříc se výborně, jak mile zlaté slunko opět svítiti počalo.

E. Čtení a vysvětlení poslední řádky. „Dobře Pán Bůh ví, co činí.“ Někdy sešle sucho,

jindy zase dešť, jak toho kdy potřebl. Podobně děje se i v životě našem. Někdy popřeje nám Bůh radovánek a veselí; jindy opět uvalí na nás neštěstí, nehody a svízele; avšak netrývá to dlouho, a již opět vyproští nás, pakli že toho zasluhujeme aneb potřebujeme. (Trpělivý Job!) —

F. Čtení opětne.

5. Píseň večerní.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Učitel vylíčí živým slovem, jak nesčíslní jsou darové, jichž člověk každodenně z ruky Boží přijímá, vybidne dítky, aby samy udávaly, čeho se jim zvlášt denně od Pána Boha dostává, pouče je, jak mají za to vděčnost svou slovy i skutky, tedy modlitbou a dobrým chováním, osvědčovati. — Na to přikročí u sdílení svém k tomu, co především velkým jest darem pro ně. Vypravuje opět velmi živě ba i tklivě, jak by bez ochrany Boží lehce podléhaly rozličnému nebezpečí a rozličným nehodám i tělesným i duchovním, ptaje se, koho dal jim Pán Bůh, aby je chránil při každém kročeji? Kdo nad nimi bdí v noci, když na lůžku ležíce, tichým a libým spánkem odpočívají?

Jakož bude článek tento nejlépe vykládati odpůldne před odchodem dítek ze školy, tedy když se již k večeru schyluje, učiní tu U. nejlépe, upozorní-li dítky, za co že bude jim ještě dříve, než doma spáti budou, Pánu Bohu děkovati a za co na novo prositi; mezi tím v rozmluvě mohou dojíti vysvětlení některá slova a některé fráse méně známé, jako:

Děsiti sny zlými. Člověku zdá se ve spaní o všeličem příjemném a nepříjemném, dobrém i zlém. Máme-li sny zlé, velice se strachujeme, spíme ve strachu nepokojně, házejíce sebou, vyskakující z postele a t. d. A tu říkáme, že se děsíme věcí, o kterých sníme, aneb že nás zlé sny děsí. — Na úsvitě. Když počne slunce vycházeti a první paprsky vyslati, počíná i poznenáhla světlo a tma se ztrácí. — Panno nejsvětější! Panno Maria! Svět mi hvězdo nejja-

snější! Panna Maria co matka Boží pro své skvělé ctnosti jest nám ve všem a všude příkladem následování hodným. Jako světlo sluneční zapuzuje tmy a činí, že vidíme; tak i Panna Maria svítí nám ctnostmi svými, příkladem svým, ukazujíc nám, jak máme se hříchu vyhýbati, a přimlouvajíc se za nás u svého božského syna, Pána Ježíše Krista.

B. Přečítání a čtení.

C. Stručný obsah básničky. Nábožné dítě děkuje u večer vroucím srdcem Pánu Bohu za to, že je po celý den před každým koli zlem chránil, prosíc, aby Bůh seslal mu v noci anjele strážného, jenž by nad ním bděl. Konečně dovolává se prosebně přimlavy Největější a Blahoslavené Panny Marie, matky Boží.

D. Přednášení z paměti a zpívání.

6. Otázky.

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

Obsah článku toho jest vlastně jakýmsi doplněním a bližším vylíčením obsahu článku „2. Stvořitel,“ ovšem že v rouše vnadnější a něžnější — tedy básnickém. — Tamto poznaly děti, jak velebné jest stvoření Boží a jak Bůh učinil slunce, měsíc i hvězdy a vyměřil jim cestu, aby chodily po obloze atd.; tu zase zvlášť do podrobně vypisují se jednotlivosti.

U přípravě ku pojetí obsahu básně bude tedy nejlépe postavit se na stanovisko obsahu článku „2. Stvořitel,“ a když byly sobě děti na paměť uvedly, čeho že tamto byly seznaly, učiniti k nim otázky vhodné, aby odpověďmi svými ponořeny byly v proud jistý, za nímž by jednotlivosti vytýkaly, na př.: Co naučil Pán Bůh ptáčky? Co zvěř? Co větry? atd. — Během rozmluvy této mohou pak dojíti vysvětlení i slova a fráze dítkám buď zcela neznámé aneb méně povědomé; jako:

Učiti písním. Učiti zpívati. — Dává radost. Činí, aby se radovali. — Veletí větrům bouřit. Rozkázati větrům, aby silně váli, až by jako

bouří způsobovaly. — Šeptá v nich (ve větrech). Činí, nařizuje, aby tiše vály, ažby je skoro nikdo neslyšel; tedy jako šeptaly. — Časy roční dělí: dešť, léto atd. Činí, aby po jaru přišlo léto, podzim a zima; po dešti sucho, po teplu mráz a t. d. — Vyvádí ze skály potůčky hrčivé. Činí, že ze skal prýští se voda, která u toku vydává zvuk, je- muž říkáme hrčení. — Širé moře. Veliké a jako nepřehledné. — Svádí vod proudy ječivé. Činí, aby do moře stékaly řeky, jež silně se proudí a hlučný zvuk vydávají, o čemž říkáme, že proudy ječí. — Budí slunce, by vstalo. Činí, aby slunce v pravý čas vycházelo. — Pase hvězdy a vodí měsíc. Bdí nad tím, aby hvězdy na svém místě byly a pravidelně i s měsícem na drahách jim vykázaných se pohybovaly. — Bylinou uzdravuje. Dal bylinám sílu léčivou. — Křesá hromu blesk. Činí, že se při hřmění blýská. — Na úsvitě života. Při narození. — Vlil dušičku. Vdechl č. dal dušičku. — Pouť se dokoná. Umřeš. — Z hrobu povolá. Učiní, abys z mrtvých vstal. —

Na konec rozmluvy této bude učiniti vhodný obrat, aby dítky poznaly, že všecko na světě, majíc určené svého jistého, úkolu svému má i zcela dostáti, a že člověk, vykonal-li úkol tento vedle vůle Boží, dostane se do nebe k Bohu, kde ho věčná blaženost očekává.

B. Přečítání a čtení.

C. Stručný obsah básně v prostomluvě. Co a jak Bůh učinil? Ptáčekové umí libezně pěti, zvěř zase bujně skákati a radovati se. Větrové buď strašně bouří aneb jemně šepotají atd. I tebe, milé dítě, učinil Pán, vdechnuv ti duši nesmrtečnou. Budeš se ze života radovati, ale umřeš jednou. Bůh tě pak při z mrtvých vstání z hrobu vzkřísí, a žil-li jsi na světě dobře podle svaté vůle jeho, přijme tě k sobě do nebe, kde věčně budeš se radovati před svatou tvářící Jeho s anjely, svatými a světicemi Božími.

D. Přednášení z paměti.

7. Sv. Karel Boromejský.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Že pak v čítance naší nestalo se v čl. 140. zmínky ani o rozdělení Evropy vůbec ani o zemích tohoto dílu světa zvláště, jest značnou chybou, protože v čl. 141. mluví se o pohraničných zemích Rakouska, tedy o Sasku, Prusku, Rusku; o Valašsku, Srbsku, Turecku (s Bosnou a Hercegovinou), Černé Hoře a Itálii; o Švýcarsku a Bavorsch, aniž by byly dítky dříve na obraz zemí těchto přehledně nazíraly, podobně jak stalo se na str. 142. se zeměmi našeho císařství.

Když tedy stalo se již takto snad z nedopatření — jinak měli bychom to za velkou chybu didaktickou — nutno tuto u přípravě ku pojetí obsahu článku ukázati dítkám na mapě stěnné, aneb úmyslně na tabuli vykrešené obrazy zemí Evropejských, aby znamenaly, kde vlastně „Milán“ leží a že jest to hlavní město bývalé provincie Rakouské, „Lombardska,“ jež nyní připojena jest zároveň s Benátskem ku království Italskému.

Dále bude vypravovati dítkám krátký životopis sv. Karla Boromejského až do doby, když stal se v Miláně arcibiskupem*), načež se tuto ihned přikročiti může ku

B. čtení článku, protože celý děj v něm vylíčený sám o sobě již pro zajímavost a tklivost obsahu učiní na dítky dojem hluboký.

C. Vysvětlování některých slov a frází při opětném čtení.

Morová rána vypukla. Vznikla nakažlivá nemoc, na níž lidé náhle umírali, aniž by se jim bylo vždycky mohlo pomoci. — Rozprehli se. Rozutíkali se. — Horlivost rostla. Byl čím dále tím horlivějším. — Slovem Božím pozdvíhoval utrápených. Rozmlouval s nimi o Pánu Bohu a těšil je, že, když i umrou, blaženěji jim bude, než zde na zemi, až nabyli útěchou jeho síly ku trpělivému snášení bo-

*) Hojná látky v ohledu tomto najde U. v německém spisu: „Bilder aus der Geschichte Oesterreichs.“ Von Scheinpflug und Knappe. Prag.

lestí a trápení svých. — Čalouny. Věci, jimiž zdi jako místo malby ozdobeny byly. — Roucho. Šat. — Ovečky své. Lidé, kteří mu byli svěřeni, aby je co do života duchovního spravoval.

D. Po opětném vypravování děje tohoto přistoupí U. k tomu, aby dítky zvláštní povahopis sv. Karla Boromejského sestavily a o stavu obyvatelů Milánských referovaly. U. docílí toho snadno, ustanoví-li, aby a) sdělovaly, jakých vlastností byl svatý muž tento, b) pověděly, co slyšely o lidech tenkrát v Miláně bydlivších.

Provedení.

- a) Sv. Karel Boromejský nebyl při vypuknutí moru právě v Miláně. Jakmile o tom zprávu obdržel, přišel i hned a pomáhal, kde a jak mohl. V noci sotva na holé zemi podřímav, modlíval se za lid; za dne pak chodíval po městě atd.
- b) Zámožní obyvatelé Milánští báli se nakažení a uprchli z města. Nepomáhali chudým spoluobčanům svým podle příkladu sv. Karla; což bylo ovšem skoro nekřesťanské, protože nemáme v nouzi a bídě jeden druhého opouštěti.

Chudí lidé ale byli u veliké bídě, musíce snášeti hrozná trápení; avšak rádi a ochotně naslouchali slovům nábožného pastýře svého, přijímajíce od něho u vděčnosti i darů pomocných i útěchy nebeské.

E. Poučení.

Buďme v době utrpení a soužení trpěliví, spoléhajíce v pomoc Boží a do vůle Boží se odevzdávající.

8. Pohled k nebi. *)

A. Příprava k pojetí obsahu básničky.

U. rozmlouvá s dítkami o tom, jak ptáčekové city své zpěvem na jevo dávají; jak květiny, když jim blaze jest, rozkošnou vůni vydávají; jak hmyz, na-

*) Úplné provedení výkladu básničky této najdeš ve spisu: „*Básnictví ve škole národní.*“

chází-li, čeho hledá, bzučením na jevo dává radost svou; jak člověk u míře ještě mnohem větší zpěvem projevuje oblažující city své, jestliže šťasten jest. Na to přejde se přirozeným postupem až k tomu, jak nábožný člověk, pohlíží-li vzhůru k nebesům u zbožném rozničení svém největší blaženosti pocití, Pána Boha vzývaje.

Mezi tím bude i vysvětliti některá slova a fráse, jako:

Slavíček šveholí. Hlas vydává. — Vůni dýše. Vůni vydává. — Včela zní. Včela bzučí.

B. Čtení krásné.

C. Sestavení obsahu článku toho v prostomluvě as ve tvaru podobném: „Jak slavíček, když . . . atd.; jako růžička . . . : rovněž tak . . . atd.

D. Naučení. Nábožný člověk největší rozkoše zažije atd.

E. Přednášení z paměti; zpěv.

9. Sv. Augustin.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Nejvhodnější přípravou ku pojetí obsahu vážného článku toho bude, když sdělíme dítkám dojemným způsobem, čeho by jim bylo z mládí sv. Augustina sdělití.

B. Čtení.

C. Vysvětlení některých významů při opětném čtení; jako: Bystrý rozum. Rozum, jenž to, co skryté a síly lidské nepřesahuje, lehce odkryje. — Mládeneček spanilý. Mládeneček překrásný. — Hlas přívětivý. Hlas přelaskavý. — Rozum omezený. Rozum, jenž jen u jisté míře dovede mysliti, avšak vysoko se odvažovati nemůže. — Tajemství. Co každý neví a dozvědět se nemůže. — Zmizel. Ztratil se, aniž by ho byl někdo odcházeti viděl. Mysl skroušená. Mysl ponížená a Bohu oddaná. Důmyslný, kdo se lehce něčeho domyslí. — Dáti někomu na rozum. Ukázati někomu, jak by o věci mysliti měl.

D. Stručný obsah článku. Sv. Augustin v bystrosti rozumu svého přemýšlel u břehu mořského

o tajemství nejsvětější Trojice, aby je vyskoumal. I spatřil mládenečka, který vody mořské přelával do malého důlku z písku vyhrabaného. — Sv. Augustin poučoval mládenečka o tom, že marnou koná práci. Pacholík mu ale na to odvětil, že on mnohem snáze by toho dovedl, než by sv. Augustin vyzpytoval tajemství o nejsvětější Trojici. — Na to pacholátko zmizelo a sv. Augustin pochopil, co mu Bůh jím věděti dává.

E. Poučení. Člověk má rozum, jímž všeliké věci o poměru světa vezdejšího poznává. Avšak poznávání jeho má jistých mezí. Mnohých věcí nemůže ani rozum nejbystřejší při největším namáhání vyskoumati, což platí zejména o světě nadsmyslném. Bůh ponechal si je tajemstvím svým, aby oslaven byl. Co tedy rozum náš převyšuje, o tom zbytečné bylo by nám bádati. Máme tu u víře pravé kořiti se v prachu Bohu svému.

F. Vypravování celého obsahu článku. — Vyhledávání jiných vhodných nápisů, jako: Obmezenost lidského rozumu. Tajemství Boží. — Sv. Augustin a pacholátko. Nebádejme u věcech, jež skryty jsou oku našemu! Jak Bůh sv. Augustina poučil. Pacholátko učitelem mudrce a t. d.

10. Co jest Bůh.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Na základě výkladu článku předešlého bude učiniti dobře přípravu tuto. U. přivede několika otázkami dítky k poznání, že sv. Augustin, ač byl rozumu bystrého a muž osvícený, nebyl s to vyskoumati tajemství nejsvětější Trojice pouhým rozumem, tedy rozumem kusým. Znal Boha svého co otce nejlaskavějšího, nejmocnějšího atd; věřil v něho pevně, a když anjelským, co poslem Božím, poučen byl, poznal č. pochopil i Boha v tajemstvích jeho, v prachu se mu koře.

Zakusil blaženosti, již mu se dostalo objevením se posla Božího; pocítil, co Bůh jest u svrchovanosti lásky své, a miloval Pána, stvořitele a oblažitele svého nade všecko.

B. Přečítání a čtení.

Pozn. Více nebylo by radno předbíratí se článkem tímto, jenž po řádné přípravě při čtení uchvacující učiní dojem na dítky. Za přílišným rozkouskováním setřel by se snadno skvělý tento lesk jeho. —

11. Čistota.

Článek tento, nejsa ani povídkou ani líčením v pravém smyslu slova, má do sebe více ráz popisný, ač zas ani popisem není, nevykazuje žádných odstavců podle jisté dispozice spořádaných.

A právě za touto příčinou bude jej nejlépe vyložiti, když čtouce s dítkami větu po větě, vysvětlíme vždy, čeho vysvětliti třeba.

Čistota srdce. Stav, za kterým srdce hříchem poškrvněné není.

Ctnost. Konání dobrého právě proto, že dobré jest, tedy bez ohledu na odměnu, aniž ne z bázně před trestem. — Ozdoba všech ctností. Jako pokoje své okrášlujeme — ozdobujeme — obrazy, čalouny, zrcadly atd. podobně nade všechny ctnosti člověka (pokoru, vděčnost, skromnost atd.) zdobí čistota srdce. — Nebešťané. Anjelé, svatí, světiče Boží. — Kalich liliový. Otevřený prostor mezi lupínky květu lilie, kde nacházejí se tyčinky a prášníky. — Rosa nebeská. Cit blaženosti, spokojenosti, útěchy a t. d. Vůně skutků v. Podobně, jako příjemná jest vůně květin, i příjemně dojmají nás skutky a činy dobré, které jsou Bohu milé č. líbezné. — Svět poruší čistotu srdce. Svět lákavými vnadami svými způsobí, že lidé hřeší a nevinnosti srdce svého pozbývají.

Svědce ohavný. Kdo chtěje jiného svěsti, užívá k tomu každého a jakéhokoliv prostředku i hříšného atd. Poklad. Druhé a vzácné věci na bezpečném místě uložené. — Křehká nádoba. Tělo ku hříchům nakloněné. — Poverhl perlou čistoty. Nevážil sobě největšího pokladu svého, čistoty srdce, a hřešil. — Bude nositi modlitby tvé k nebesům. Bude v nebi sdíleti, jak jsi se modlil. — Oslavovati Boha. Chváliti, velebiti atd. Ozdoba nebeská.

Ozdoba, kterou ti Bůh s nebe dal a kterou toliko v nebi jest naleztí.

B. Pro utvrzení všeho toho, jakož i k vůli většímu ještě rozhledu pojednávej s dět-kami svými ještě o otázce: „Čeho máme činiti, chtějíce nevinnost srdce svého zachovati.“

C. Na konec vyhledávají se ještě i ně- která jiná přísloví a místa z písma svatého, jež se obsahem svým ku článku tomu nesou; na př. Čistota sluší tělu i duši atd.

D. Čtení opětné.

12. Zlé svědomí.

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

U. vypravuje.

Karel a Bětuška stáli jednou za krásného dne májového u prostřed zahrady. Bujná zeleň stromů a trávy lahodily oku jejich, příjemná vůně květu všeho druhu dojemně oblažovala je, včelíčky vesele bzučely, a ptáčkové na větvičkách bujně poskakovali, radostně sobě prozpěvující. Bětuška celá unešená a rozblážená zvolala: „Jak Bůh vše tak krásně učinil! Jaká to ra- dost pro nás!“ — S pohnutou myslí a skoro ani ne- mluvíc, ubíraly se hodné dívky z místa, kde byly déle prodlely, procházejíce se zahradou, kytici pro dobrou matinku upravovaly. Najednou zastavila se Bětuška u vysokého stromu, jenž pozornost její zvláště upoutal: neboť nebylo na něm ani hojnost listův zelených ani květů krásných. Byl to strom napolo již uschlý a ve- dle jiného, utěšeně kvetoucího, jako smuten stojící. „Pojď sem, milý Karle, viz strom tento! Pověz mně přede, co stromu tomu schází?“ „Milá Bětuško! Strom tento schne, a kdybys do vnitra jeho nablídla, shle- dala bys, že tam tlí č. hnije.“ „Ubohý stromečku!“ zvolala žalostně Bětuška. „A co se mu stalo?“ „Zlý červ, jehož my nemůžeme odtud viděti, dostal se do vnitra jeho a hryze v něm, rozežíraje jádro jeho. Jest to podobně, jako když člověk, maje zkažené plíce, stále postonává a chřadne, nemoha ani pracovati ani

veseliti se. — „Ubohý stromečku!“ zvolala Bětuška ještě tklivěji. „Kýž bych ti mohla pomoci!“

„O, milá sestro, stromečku tomu není pomoci. Zlý tento červ po celý čas nitro jeho hryze: tedy již ráno při východu slunce, když svítati počíná, i v noci, když všickni pokojně spíme; a nepřestane, až strom, nemaje více síly, aby stál, padne.“

Mezi tím přišel k nim do zahrady otec. Jak ulekl se, vida tu Bětušku státi s očima slzavýma. „Co ti schází, Bětuško,“ pravil. „O, ubohý stromeček ten! Tomu vede se špatně. Zlý červ nitro jeho hryze, až snad brzy padne!“ odvětila citlivá dceruška.

„Milé dívky!“ pravil otec, vida tu dobu ku poučení příhodnou, „podobně jako stromu tomu, vede se i přemnohým lidem; lidem to, kteří stále hřešíce, nemají v duši své ani okamžiku pokoje. I v jich nitru hryze podobný červ zlý, t. j. svědomí zlé, jež činí jim ustavičně výčitky, až ani v noci spáti nemohou. Nepolepší-li se, nemají pokoje po celý život svůj až do smrti. Vezměte si z tohoto příkladu naučení: „Nehřešte nikdy, abyste měly svědomí své vždy čisté, tak aby neměl zlý červ tento přístupu do nitra vašeho.“

Dívky patrně dojaty, opustily s dobrým otcem zahradu, nesouce matince krásnou kyticí.

B. Přechítání a čtení (až ku odstavci poslednímu).

C. Vysvětlení některých slov, frází a vět při druhém čtení.

Smutně schne a tlí. Nemá listův a květu, až jest pohled na něho smutný. — Po vší krajině. Všude. — Na nebi se hvězdy lesknou. Je noc. — Spí klidně. Spí pokojně. — Po vší dobu. Ustavičně. — Až do hrobu. Až do smrti.

D. Výklad posledního odstavce. Lidé, soudíce člověka, nemohou dobře poznati často ani chyby jeho; aneb jsouce stranní, aneb majíce soustrast s vinníkem, někdy způsobí, že tento trestu zaslouženému ujde. — Zlosyn může někdy ujíti soudům lidským. — Vševědoucí Bůh však, jenž svědomím k nám

mluví, nenechá nikoho bez trestu. — Soudu svědomí svého však nikdo neujde. —

E. Čtení odstavce toho.

13. Vzkříšení.

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

U. zosnuje sobě úmyslně zvláštní vyprávěnkou, v níž sděluje dítkám, jak jistý otec s dítkami svými šel na Bílou sobotu odpůldne do kostela ku slavnosti „Vzkříšení Páně.“ Byl krásný, jasný den, a dítky radovaly se, těšice se z krásy přírody. Otec chtěje jim vhodně vysvětliti veliký význam slavnosti církevní, počal s nimi rozmlouvati o tom, jak bylo v zimě a jak jest to právě nyní na jaře, až konečně přišel ku porovnání „vzkříšení s jarem.“

U. veda sobě podobně jako u článku 12., živým a tklivým slovem líčí rozmluvu tuto, při čemž naskytuje se mu příležitost, aby i mnohé otázky k dítkám učinil a vysvětlil během vypravování svého význam některých slov a t. d., jak se v „básni“ objevují; jako na př.:

Zima tuhá. Přísná, vlhká. — Klidně nastala. Pokojně. — Země matka naše druhá. První matka naše splodila nás, vychovala nás, vyživila nás atd. Druhá matka (země) poskytuje nám všeho, čeho k životu potřebujeme. — Jest bílým rubášem oděna. Jest sněhem pokrytá. — Veta po kráse. Není žádné krásy více. — Byla zušlechtěna. Vypadala lépe a krásněji než v zimě. — Ční. Stojí do výše. — K ostra. Všecky kosti těla ve spojení. — Vítr skučí v úpění. Vítr vydává pronikavého hlasu jako žalostného. — Čirá prázdnota. Velká prázdnota. — Samá pustota. Jsou pustý. — Lesy černají se v tmavém oděvu. Mraky černé nad nimi visí, a vypadají černě, nemajíce listí. — Slavilo plesy. Veselilo se velmi. — Umlklo. Nezpívá. — Blahá vesna se navrátí. Příjemné jaro nastane. — Země se probudí ze sna. Vše na zemi počíná býti čerstvým; roste, zelená se atd. — Živná matička. Poskytuje

všeho k živobytí. — Život procitne. Nastává nový život. — Křoví oděje se listem. Listí na křoví se objeví. — Robě. Dítě. — Budeš spát v hrobě. Mrtvé tělo tvé bude v hrobě ležeti.

B. Přečítání a čtení.

C. Obsah jednotlivých slok. 1. Po podzimku nastala zima, a země přestala se zelenati. — 2. Země sněhem pokrytá pozbyla své krásy. — 3. Stromy, nemajíce lupení, ční co kostra mrtvého těla, a vítr až hrůza skučí větvemi jejich. — 3. Na polích, lukách, zahradách atd. všude prázdno a pusto. — 4. Lesy jsou jako v smutek oděny, a ptactvu není do zpěvu. 5. Jak mile nastalo jaro, i hned vše se zazelenalo a země ze sna procitla. — 6. Nastává nový život mezi stromovím, keří atd. — 7. A tak i ty, dítě milé, po smrti z hrobu jednou k životu novému se vzkříšíš!

D. Látky článku toho dobře lze užití ku spracování stylistickému na úkol: „Sepište porovnání jara se vzkříšením.“

14. Milosrdný bratr.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Tu bude nejprvé ukázati na mapě, kde vlastně Teplice leží, a jaké jsou tu lázně. (Mimoходом může se i o jiných lázenských místech českých, jakož i o zvláštěnostech jejich zmínka učiniti.) Dále třeba vysvětliti, co jsou řeholníci vůbec; které řehole známe, čím se řeholníci zabývají, a co jest vlastně povoláním řehole „milosrdných bratří.“

B. Čtení.

C. Vypravování.

D. Vytknutí osob a jich povahy.

- a) Milosrdný bratr žebral na nemocné, aby mohli býti v nemocnici léčeni a ošetřováni. — Byv podezříván, osvědčoval nevinnost svou. — Dostav velký políček od zlostníka, odpustil mu, prose opětně za podporu nemocných. — Obdržev dar za urážku, nepřijal jej pro sebe, ale pro nemocné. — — Byl povolání svému věren, snášel

trpělivě nehodu, jež jej potkala, jen když nemocným podpory vyprosil. — —

- b) Cizinec podezřívá milosrdného bratra nepravě. — Dal mu u prehlivosti a zlosti své až políček. — Poznáv chybu svou, podával mu za urážku velikou bankovku. — — Byl hrabý a uštěpačný, prehlý a surový. — Došel trestu za to tím, že přijal řeholník dar jeho pouze pro nemocné.

Neodvracuj tváři své od žádného chudého. Slituj se nad chudými a pomáhej, jak můžeš, každému z nich. — A neodvrátí se od tebe tvář Boží. A Bůh slituje se též nad tebou a bude ti pomáhati.

15. Lépe jest dáti, nežli bráti.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Článek tento nevyžaduje pro jednoduchost děje a určitost poměrů jiné přípravy ku pojetí obsahu, než aby některé nepatrné věci a některá slova došly objasnění, jako:

Šlechtic jest člověk vysokého a vznešeného rodu, na př.: baron, hrabě, kníže. Lidé tito mívají i velké statky a bývají velmi bohatí. — Vychovatel — člověk učený, který v domech šlechticů a jiných lidí zámožných děti vychovává a vyučuje. — Dřevěnky, velké střevice z kusu dřeva zhotovené, jak je obyčejně chudší lid v některých krajinách našich, na př. v Táborsku, Písecku a t. d. nosí; říká se jim též někde škorně. — V úkrytu. Byti někde schován, skryt. — Zákřoví. Za keř. — Nahodil se. Přišel náhodou. — Živá duše. Člověk. — Běloskvoucí. Bílý a lesknoucí se. — Výjev. Co se udá, objeví. — Obmýšlený žert. Žert, který jste chtěl vykonati.

B. Čtení.

C. Vypravování o obsahu čteného.

D. Osoby, o nichž se tuto jedná.

- a) Mladý šlechtic vyšel si na procházku s vychovatelem svým. — Spatřil na poli u cesty ležeti dřevěnky. — Chtěl je starci, jemuž patřily a který

- na poli pracoval, schovati a dívati se pak ze zákroví, co bude stařec dělati, až je najde. — Uposlechl rady svého vychovatele; neučinil, co byl obmýšlel; ale vloživ do každé dřevěnky stříbrný peníz, schoval se za keř. — Měl radost, vida starce, jenž peníze našel, šťastným. — — Byl poslušný slov svého vychovatele, a radoval se ze štěstí chudého.
- b) Vychovatel mladého šlechtice nepřipustil, aby mladík ze starce žerty si tropil. — Radil, aby ho raději obdaroval. — Měl radost z toho, že mladík uposlechl a že stařec se potěšil. — — Měl útrpnost s chudým a starým člověkem.
- c) Stařec pracoval v potu tváře. — Nalezl při odchodu v obuvě své stříbrné peníze, aniž by byl věděl, kdo mu je daroval. — Poznal, že se to stalo vnuknutím Božím. — Děkoval Bohu, že mu v nouzi přispěl ku pomoci.

E. Přepřacování článku změněním vět a záměnou slov atd. as v tento způsob:

Mladý hrabě vyšel si jednou v průvodu svého vychovatele ven, aby se prošel. Když šli polem, zahlédli u silnice ležeti dřevěnky. — I pravil hrabě: „Jaké to krásné střevíce! Náleží nepochybně tomu starému muži, co tamto na poli v potu tváří práci svou koná“ atd.

Články 16., 17., 18., 20. a 21.

Se články těmito bylo by podobně naložiti, jak jsme dříve ukázali při výkladech č. 14. a 15., ovšem vedle rozličnosti látky i za šetření rozličných těch ohledů, jichž obsah článků vyžaduje.

19. Modlitba za rodiče.

Mezi nejpřednější povinnosti školního vedení dítek náleží především, aby U. u mládeže sobě svěřené pilně a horlivě budil pravou lásku k nejprvnějším dobrodincům jejím po Bohu; tedy lásku k rodičům. Vždyť jest láska tato nejpevnějším základem oné přichylnosti a lásky, již mají se ditky, povyroste a stavše se dospělými,

v životě širších kruhů právě mají stkvíti. Bez horoucí lásky k rodičům není žádné lásky k obci, k vlasti atd. Dětky, modlíce se denně za rodiče své nábožně a prostosrdčně, osvědčují vroucí lásku svou k nim způsobem důstojným. A proto má i článku tento pro ladný a mravní život dítek význam veliký.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

U. rozmlouvá s. dítkami o nekonečných dobrodinech, jež jim rodičové prokazují. Ať však neopomene, aby činil to se vši opravdivostí mysle a se srdcem právě horoucím. Neboť velevýznamné jest povědění: „Co od srdce pochází, opět srdce dochází.“ Čím větší dojem slovy svými u nich způsobí, tím otevřenější stane se útlé srdce jejich. — Dále bude k tomu poukazovati, jakým způsobem že mohou dítky vděčnost svou k rodičům na jevo dávat, až dojde to na modlitbu. —

B. Čtení, při čemž i slova některá, fráse atd. dojdou vysvětlení; jako:

Hlas dítek. Slova a zpěv. — Velebí. Vysoce chválí. — Dej mně dobré mravy. Učiň mne mravným. — Požehnej práce jejich. Dej, aby se jim všecko počínání jejich dařilo. — Doba. Čas. — Ať se neztratíme Tobě. Ať nehřešíme, abychom dobrými a nevinnými zůstavše, jednou do nebe k Tobě přijíti mohli.

C. Zpěv.

22. Neodsuzuj před časem.

Po učiněné přípravě ku pojetí obsahu článku, jak jsme to byli již ukázali na některých člancích, a po přečtení bylo by mimo jiné práce (A, B, C, D, E) předebrati též logický rozbor článku, jako následně ukáže se.

Nápis: Neodsuzuj před časem.

1. Kupec připravoval si peníze na zakoupení zboží.
- 2. V tom musel odejít a nechal peníze na stolku. —
3. Služka mezitím poklidila v pokoji a odešla, aniž se něčeho dotkla. —
4. Kupec se vrátil a shledal, že

mu desítka schází. — 5. Upadlo podezření na služku, a ona musela ze služby. — Za měsíc nalezena byla desítka mezi spisy kupečovými. — 7. Kupec postaral se o to, aby se služka navrátila. — 8. Služka přišla ráda a byla bankovkou odměněna.

Jinak. Nápis: Vyjdet pravda navrch jak olej na vodu.

1. Často stává se, že v domě něco se ztratí. — 2. Neopatrní domácí vrhají podezření na služebné. — 3. Tito bývají propuštěni ze služby. — 4. Služebné to rmoutívá, když jsou nevinni. — 5. Věci, byvše založeny, najdou se. — 6. Domáci bývají z toho mrzutí, stydíce se. — 7. Musejí snažiti se, aby vše opět napravili. —

Učitel táže se tu sem i tam: nač? za kterou příčinou? a t. d., načež vše spojí se konečně v celek stylistický.

Díl druhý.

Čtení dějepisné.

Nejstarší národové a nejprvnější státy byly v Asii a Africe, jako: Egyptčané, Židé, Feničané, Peršané a j. v. V Evropě byli nejstaršími národy nám známými: Řekové a Římané.

Nynější Řecko, kterým ještě před krátkým časem vládl sultán Turecký, obývali v nejstarších dobách Řekové č. Heleni. Byl to ovšem lid zcela jiný, než nynější Řekové. Nyní panuje v Řecku král; tenkrát bylo však Řecko na více státův rozděleno, z nichž každý měl svého panovníka. Nejznamenitější tito státové byli: Sparta, Atheny a Theby. Co do mravů, vzdělanosti, zvyků a obyčejů rozeznávaly se od sebe. Od pradávna mívali Řekové mnohé a tuhé boje, sváříce se vespolek, ano v jedné a též obci (státu) nejednou povstaly nepřátelské strany proti sobě. Toho příčina byla ta, že každá obec chtěla nejprřednější býti a nad jinými panovati; v obcích zase jeden nade všemi chtěl pánem býti. Tak

na př. učinil se Pisistratus v Athenách pánem; ale po smrti jeho vyhnali Athenští syny jeho a opět svobodnými byli. Leč ani potom nepřestali v Athenách a v Řecku vůbec nesváry, a tudy národ ten, jenž udatností svou a vzdělaností nad jinými mohl panovati, žádné moci nad jinými nedosáhl. V bojích s Peršany zvítězili; načež Peršané všecky země v Evropě ztratili a Maloasiatské Řeky za svobodné uznati musili. Odtud počala říše Perská hynouti, Řekové naproti tomu byli vždy mocnější a slavnější. Povstali mezi nimi velcí mudrci a mužové ve všech uměních a vědách slavní, tak že napotom od nich jiní národové se učili. Svobody tak byli milovní, že nejzasloužilejší občany z vlasti vypovídali, aby snad nad nimi panovníky býti nechtěli. Tak na př. učinili Themistoklovi, ochranci svému.

K tomuto vítězství nad Peršany nejvíce přispěli Athénané, protože vůdcové jejich byli nejdůvtipnější. Sláva jejich brzy nelíbila se mnohým. Vznikla válka mezi nimi a Špartany, která 27 let trvala a s vítězstvím Špartanů jakož i dobytím Athen skončila. Než Špartané jsouce nyní prvními, počali ostatní Řeky utlačovati, krivdy a bezpráví jim činiti, až i Thebany proti sobě popudili a od nich poraženi byli.

Co se takto Řekové mezi sebou svářili a síly své podkopávali, zrustala moc krále Macedonského Filippa. Ten podmanil národy Macedonii sousední, počal se do záležitostí Řeků míchati, hledaje příležitosti, aby si je podmanil. A to povedlo se mu konečně.

Po smrti Filippa pokořil dvacetiletý syn jeho Alexander mnohé nepřátele své, byv od Řeků za nejvyššího vůdce zvolen. Dobyl Persie a Egyptu a táhl až do Indie, odkud ale, nepořídív tam mnoho, vrátil se do města slavného Babylona. Tu ale rozkošemi přemožen, zemřel v 33. roce věku svého (323 př. Kr.).

Po smrti Alexandra vůdcové jeho zřídili ze sebe tři správce, avšak nepohodli se — a počali mezi sebou válku vésti a nad zeměmi co králové vládnouti. Bylo v tu dobu tré říše: Říše Syrská v Asii, Egypt v Africe a Macedonie v Evropě. Po rozdělení říše Alexandrovy poddáni byli Řekové králi Macedonskému.

Než všechny tyto tři říše dostaly se jedna po druhé v moc Římanů, národu tehdež nejmocnějšího.*)

23. Římané.

Všecky dějepisné články v čítance naší jsou pouhou jakousi kostrou, podávající historické látky z jednotlivých dob v největší stručnosti. Jsou toliko nástin, dle kterých bude učitel malovati obrazy právě oživující. Učitel musí tedy mnoho doplniti, jakož i uvesti jednotlivé články v jakousi vzájemnou souvislost mezi sebou.

Čeho a jak by bylo tedy přidati a živěji vylíčiti, naznačíme při každém jednotlivém článku. Podle okolností a potřeby bude se to moci státi buď před čtením článku, aneb při opětném čtení po jednotlivých odstavcích, aneb po přečtení.

- a) Založení Říma. Řecko a Itálie jsou ony země Evropy, jejichž dějiny, jak již povědíno, nám nejdříve známy byly. V tu dobu, když bylo Řecko v rozkvětu, sestávalo, jak již praveno, z více států, co zatím Itálie v době moci a slávy své byla státem jediným, t. Římským. O založení Říma vypravuje se takto:

Aeneas přibyl s utečenci Řeckými do Itálie, usadiv se uprostřed poloostrova, kde bydleli Latinci. Zde založil syn jeho město Albu, v němž potomkové jeho čtyři sta let panovali. Z králův rodu tohoto byli dva bratři: Numitor a Amulius. Amulius svrhl Numitora s trůnu, protože by byl rád sám panoval. Když se byli narodili dva synáčekové z jediné dcery Numitorovy, ulekl se Amulius velmi, mysle, že by mohli jednou pomstíti se na něm za to, čeho byl učinil dědu jejich. I uvrhl matku do vězení a synáčky její dal odnésti ku řece Tibeře, aby je divoká zvířata sežrala. A tu přišla prý vlčice

*) Všecky kraje a země, o nichž se tuto zmínka činí, musí se dítkám na mapě ukázati.

a kojila maličkých mlékem svým, až byl vrchní pastýř králův, Faustulus, jenž pásal poblízkou stáda svá, hochy našel a v soustrastí své do domu svého ženě své přinesl. Zde byli odchováni a obdrželi jméno Romulus a Remus. Co malí pastevci přišli jednou v hádku s pastýřem Numitorovým, a když byli napotom ku králi přivedeni, ukazovali se býti neohroženými, až si je byl Numitor oblíbil a u sebe podržel. Později řekl mu Faustulus, že jsou to jeho vnukové. Když byli staršími, uzavřeli u sebe, že strestají křivdu na dědu spáchanou, a dovedli toho, že Amulia zabili a Numitoru opět na trůn pomohli. Z vděčnosti za to dovolil jim Numitor, aby sobě na tom místě, kam byli dříve zavrženi, vystavěli město. A tak povstalo město Řím r. 753. př. Kr. Když bylo město již více čítalo bud, hádali se bratři o to, komu by náležela čest, slouiti zakladatelem jeho. Bratři posadili se na pahorek, čekajíce na let ptáků. Removi objevilo se nejprve šest, a Romulovi později dvanáct supů, a když pak každý z nich znamená toto ve svůj prospěch vykládal, přišlo to opět k hádce, v níž Romulus bratra svého zabil.

- b) Šíření se moci Římské. A tak byl Romulus prvním králem Říma. Po něm vládlo v Římě ještě šest jiných králů; sedmého zahnali Římané a učinili Řím republikou, v níž vládli každoročně dva noví od lidu zvolení správcové zemi (konsulové). Římský stát došel pozdější velikosti své skoro pouze válkami a dobýváním jiných krajů. Nejprve vedli Římané války s ostatními národy Italie, a nebylo by jim bývalo snad ani lze podmaniti je sobě, kdyby nebyli bojovali dále s vytrvalostí, láskou vlasteneckou a s velikým sebezapíráním. Až do r. 222 př. Kr. měli Římané celou Itálii podmaněnou. Když pak již bez války ani žítí nemohli, ohlíželi se po jiných zahraničních zemích, a až dobyli všech zemí v Evropě až po Dunaj, celé západní Asie a severní Afriky.

Ve všech těchto zemích zaváděli jazyk svůj, zákony, zvyky a obyčeje své.

- c) **Zkázka mravů Římských.** Staří Římané byli lidé nevzdělaní sice, ale mravů čistých, nábožní, ku všem i nepřátelům spravedliví; o bohatství málo dbali, přestávajíce na tom, měli-li tolik polí, kolik k výživě své potřebovali. Když pak stali se ustavičným válčením pány tolika úrodných krajin, mocných království a bohatých měst, poznavše tam umění a vědy, počali je pěstovati. Zároveň však nabývali i vědomostí o rozkoších u nich posud neslýchaných a nevidaných. Těm se oddávati počali, čehož snadně činiti mohli, majíce bohatství nesmírné v podmaněných zemích naloupené. Zvláště mnozí z předních jejich hýřili a všelijakých prostopášností beze strachu se dopouštěli, poněvadž, když u všech veliká byla stříbra a zlata lakotnost, majíce trestání býti, chudší upláceli, aby naproti nim nebyli. Chudší zase vidouce boháče, třeba byl člověkem zlým, u vážnosti býti, chopili se prostředkův i nejhanebnějších, aby peněz nabyli, o to usilujíce.

Odtud v Římě zle počalo se dítí a dalo se pořáde hůře. Jednotlivci mocní ukrutně sobě počínali, vraždíce protivníky své a ani vlastních příbuzných nešetříce, až konečně Octavius nad celou říší sám panovati počal, přijav jméno Augustus t. j. Velebný.

Takový konec vzala republika Římská, čehož původ byl ten, že lidé prostopášnostem oddaní nikterak mezi sebou srovnati se nemohli.

- d) **Císařství Římské.** Chytrý Augustus tak uměl říši spravovati, že veškeren lid spokojen a v míru živ byl. Tu v umění a vědách mnozí povstali mužové; neboť válek nevedl Augustus, jedině proti Němcům, kteří jsouce tehdáž lidé velmi suroví, od řeky Rýnu až po řeku Vislu, a od Dunaje až k moři Baltickému bydleli. Nejslavnější vůdce jejich byl toho času Arminius č. Herman, jenž Římského vůdce Vara do lesa

Teutoburského zavedl a i s vojskem jeho zahubil *).

Za panování Augusta narozen jest Spasitel světa Ježíš Kristus.

24. Pronásledování křesťanů.

Vychází-li slunce, mizí hvězdy. Když se Kristus narodil, zbledl lesk pohanství. Po Augustovi, jenž jest z evangelia první mše sv. vánoční všeobecně znám, nepřišel žádný jiný císař, jenž by se mu byl vyrovnal v moci a štěstí. Zdlouha ale neodolatelně šířilo se po světě slovo Boží.

Skoro tři sta let uplynulo, mnoho císařů po sobě následovalo; velká a mocná říše pohanská klesala více a více. Tu zmužila se ještě jednou: strašlivá bouře hrozila zaměnití vycházející den v noc. Bylo to velké pronásledování křesťanů.

Po smrti Augusta stal se Tiberius císařem, pak Caligula, potom Nero. Tito páchali ukrutností největších; ale nejhanebnější z nich byli:

- a) Nero, který matku, bratry, nejpřímnější rádce a vůbec nejslechetnější lidi vraždití dal, ano i město Řím zapálil. Když zvláště z posledního činu veliká nenávisť všech Římanů k němu býti počala, on vše na křesťany svedl a je nejhroznějšími mukami vraždití kázal. Konečně došel odměny za ohavnosti spáchané, neboť bídně zabit jest (68 po n. Kr.). Po něm v roce čtyři císařové nastoupili, až poslední z nich, Vespasian, povstal, který Jerusalema dobyl, při čemž chrám zbořen jest. Židé po všem světě rozplašeni.

Titus nastoupiv po otci, byl miláčkem všech, ale ukrutný bratr jeho

- b) Domicianovi původem vlastní ženy zabit jest.

Po Domicianovi přišlo pět císařův dobrých. Ale nejlepších časů zakusili Římané za panování císaře Antonína, jenž otcem vlasti nazván

*) Ukaž vše na mapě.

jest. Učený a ctnostný syn jeho, Mark Aurel, s Němci, zvláště pak s Markomany, časté boje měl, kteří dříve národ Bojů z nynějších Čech vytisknuvše, pod králem Marbodem mocni byli. (U příležitosti této promluvy též o prvních obyvatelích země České.) Po Aurelovi počala se zkáza císařství Římského valem blížiti. Neboť tělesní stráž císařův dle libosti volíc a sesazujíc císaře, mnohé zmatky způsobila, jichž nepřátelští národové k svému prospěchu užívali, což trvalo až do

- c) Diokleciána. Tento narodil se v Dalmacii, byl synem jistého písaře; rodinné město jeho nazývalo se Dioklea, jakož i matka jeho zároveň tak. On sám jmenoval se Diokles a přijal jméno své, jak se v dějepisu udává, teprv, když stal se císařem.

Dioklecián byl člověk velmi rozumný a míval velkou ducha přítomnost v pracech pokoje i války. Od nejnižšího stavu vojenského vyšinul se vlastní silou a spůsobilostí až na trůn vládce. Poznával, že třeba především, aby se vážnost císaře, jež byla velmi klesla, povznesla, proto že by se byla jinak říše Římská musela rozpadnouti. Aby toho docílil, chopil se všech prostředků, jež mohou toliko pohanu napadnouti. Již jeden z dřívějších císařů, Aurelián, maje na hlavě zlatý korunkový výnek co znamení neobmezené moci, nechával se jmenovati: „Náš pán a bůh!“ Toho uchopil se Dioklecián; chtěl, aby měl ho lid jako za boha, mocí důstojnosti božské měl míti neobmezenou moc, před níž muselo se vše skláněti.

Až dosud byl Řím hlavním městem říše. Dioklecián viděl, že by se Římané stíží tak snížili, aby měli sebe za otroky zbožňovaného pána. Proto nemohl zůstat Řím na dále hlavou říše. Šlo mu o to, aby byl Řík v mínění veřejném pokořen, a Dioklecián zvolil pro východ město Nikomedi u, a pro západ město Milán; poněvadž mu bylo potřebí dvou hlavních měst; neb byl

si zvolil spolucísaře, jemuž odevzdal správu západní polovice říše se sídlem v Miláně.

Volba padla na Maximiana, původně vojáka, jenž osvědčoval nedostatek u vychování hrubými mravy a tvrdostí srdce. A tak vládl Dioklecián na východě a Maximian na západě; a sídelná města jejich byla skvostnými stavbami tak okrášlena, že stavěla se důstojně v řadu nejznamenitějších měst starého věku. K tomu ještě přibral sobě ku vladaření dvě pomocníky. Sám pro sebe zvolil Geleria, muže vzezření divokého, jenž předčil co do hrubosti, síly a odvahy samého Maximiana, jemuž dal ku výpomoci mírnějšího Chlorusa.

A tak seděl nyní Dioklecián v nádherném císařském paláci ve městě Nikomedii zvaném. Čelo jeho objímal korunový zlatý vínek; jsa oděn v nach a ozdoben diamanty, choval se v úkrytu svých komnat. Několik těch lidí, jenž byli tak šťastnými, aby před jeho tvář předstoupili, museli se vrhati na zem a podle zvyků východních císařů vzývati jej co boha. Takým způsobem zahalil osobu svou v tajuplnou temnotu a chtěl objeovat se před poddanými svými co bytost nadpozemská, aby jenom udržel je v poslušnosti a a poddanosti.

Avšak lidé tito byli již z většího dílu křesťany, jimž zakazovala to víra jejich, aby měli člověka některého bohem a božskou úctu mu prokazovali.

Šlo mu tedy o to, aby křesťanství z Římské říše zcela vypudil, chtěl-li jinak úmysl svůj provést. V roce 303 dne 24. února byl v Nikomedii první dekret pronásledování veřejně přibit, když byl dříve den před tím kostel křesťanský tuto rozbořen. Mocí toho zbavení byli křesťané všech důstojností a vyznamenání; zákony měly platiti toliko pro nekřesťany. Všecky kostely byly rozbořeny, sv. knihy z nich na veřejných místech spáleny; křesťané nesměli žádných církevních shromáždění odbývati atd. Druhý rozkaz naří-

zoval, aby byli všickni přednostové kostelů uvězněni; třetí ustanovoval, aby propuštěn byl každý ze žaláře, kdož by modlám obětoval; odpůrcové modloslužby měli býti tak dlouho mučeni, až by ku obětování svolili; a podle čtvrtého rozkazu měl býti každý smrtí trestán, kdo modlám obětovati se vzpíral.

Když byly krvavé rozkazy tyto vydány, nakládalo se s křesťany ukrutně a lstně. V každém chrámu modly seděli soudcové, aby křesťany buď k obětování přinutili, aneb odpraviti kázali.

Nyní bude dále vypravovati dítkám o smutném konci života ukrutníka toho, aby učily se spatřovati v následcích těchto trestajících ruku Páně.

Z ustanovení jeho vzešly napotom, když od vlády odstoupil a v tichosti živ byl v Dalmácii, mnohé nepokoje, až zase zmocnil se vlády

25. Konstantin Veliký.

A. Vypravování.

B. Sestavování stručného obsahu článku.

C. Doplňky.

Ten celou říši na menší části rozdělil, v nichž představené učinil, sídlo své do Byzance, města odtud Konstantinopolí zvaného, přenesl, a konečně křesťany pronásledovati zakázal, ano před smrtí sám i pokřtěn jest. Za panování jeho ponejprv stalo se shromáždění všech představených křesťanských v Nicaei (325), jakých tehdáž bylo nejčelnějších pět: v Římě papež, jehož všickni poslouchali, v Konstantinopoli, v Alexandrii, v Jerusalemě, v Antiochii, a ti patriarchové se jmenovali; v menších městech zase biskupové byli.

Po smrti otce synové Konstantinovi těžké války o císařství mezi sebou vedli, čímž moc Římanův hynula. Toho původem křesťanské náboženství býti se domnívaje, počal Julian císař křesťanství hubiti a staré pohanství uváděti; ale netrvalo dlouho, a on v boji s Novoperšany

zahynul. Nástupci jeho tuhé měli boje se sousedními národy Německými až po císaře Theodosia.

Statečný tento panovník však zle učinil, že říši dvěma synům rozdělil; neboť od té doby nemohli Římané všem se vtírajícím národům odolati. Západní polovice říše jmenovala se latinská a východní řecká.

26. Život starých Slovanů.

A. Před čtením.

Synové Theodosiovi byli nestateční a proto zanechávali správu zemí svých nejpřednějším dvořenínům. Od té doby rozliční národové do zemí císařství latinského přicházeli, části jeho se zmocňujíce, což stěhováním národů jest nazváno.

Stěhováním německých národů mnohé země bez obyvatelů zůstaly. Tomu ihned rádi byli Slované, jimž bývalá vlast jejich počala býti těsná. (Ukáže se na mapě, kde původně bydleli.) Proto nyní přes řeku Vislu do opuštěných krajin zašli, v zemích při řekách Odře, Labi, na pobřeží moře Baltického až k Nizozemsku a moři Severnímu se usazujíce. Tu jsouce při moři, počali velké lodě stavěti a rozsáhlý obchod vésti, čímž bohatství a moci nabývali.

S druhé strany přitáhli Slované z nynější země Haličské do Čech a Moravy, odkud i část Uher obsadili. (Vypravuj nyní obšírněji o přistěhování se Čechů.) Slované, kteří dříve při Černém moři bydleli, přišli až do nynějšího Sedmihradska; jiní zase přes Dunaj do císařství Řeckého se stěhovali. V některých jiných krajinách země Uherské rozhostili se též, ale odsud do země Štyrské a Illyrské brzy ustoupiti musili před Avary.

B. Čtení po větách, vysvětlování a doplňování.

1. Starí Slované byli tiší, pracovití a pokojní. —
2. Byli lidé útlocitní: radovali se se šťastnými, měli útrpnost s nešťastnými; nebyli tedy hrubí, suroví a nečitelní, jako někteří sousedé jejich. —
3. Neznali lsti ani klamu a uměli sobě všechno živě představití. —

4. Rukopis Zelenohorský čili Libušin soud. Nejstarší spis český, který se našel na Zelené Hoře u Nepomuku a obsahuje vypsání soudu, jež odbývala Libuše u přítomnosti kmetů a starších lidu na Vyšehradě, když se bratři Chrudoš a Štáhlav nemohli o dědictví po otci shodnouti. Rukopis Královodvorský obsahuje bohatou sbírku překrásných písní a jiných článků veršovaných (básní), již † Václav Hanka našel ve sklepě chrámu Královodvorského. — 5. Měli stálých sídel a nepotulovali se tedy od místa k místu, jako sousedé jejich Němci, kteří živili se nejvíce houbou, války stále vyhledávajíce. — 6. Ač ve zbrani vycvičení, války žádné původně nevedli; a proto právě vzrostli v národ tak veliký. — Svornost spojuje, nesvornost ale rozpojuje. (Viz příklad: „Nesvorní synové Svato-plukovi.“)

27. Krok a jeho dcery.

Nejprve bude tuto vylíčiti, jak staří Slované, když hrozilo jim nějaké nebezpečí se strany některého sousedního národu, zvolili sobě vůdce společného, jenž voje jejich mužně vedl ku vítězství. (Viz t. na př. Samo.) Když Slované ve Štyrsku a Illyrsku museli se poddati Avarům od Urálu v tyto krajiny přibývším, a Čechové a Moravané roční poplatky jim dávat museli, pozdvihli se tito a svobodu si vydobyli, kterouž statně hájili, vůdce majíce výtečného Samo. Ten i nad Franky vítězil, kteří německé sousedy Slovanů, Bavorsy a Šasy, podmanili, a totéž Čechům učiniti zamýšleli. Než král jejich od Sama poražen jest, z čehož Samovi byla sláva veliká, tak že Slované ve Štyrsku poddali se jemu, jakož i Slované Polabští.

Dále třeba vypravovati, co a jak činili, když vznikly mezi nimi rozepře nějaké. Zvolili sobě z mužů nejrozumnějších nestranného soudce, jehož výrokům se podrobovali. Takým na př. byl Krok, jenž požíval u nich také vážnosti, až mu skoro úcty knížecí prokazovali.

Nyní bude pojednati o tom, jakých opatření Krok ku prospěchu lidu učinil, jak založil školu v Budči, kam byla mládež na vzdělání posílána atd.

Naproti vytkne se při čtení jednotlivých odstavců ještě blíže i povaha každé jednotlivé dcery jeho, ukáže se na mapě, kde Vyšehrad, Tetín, Stadice atd., načez se konečně vhodně uvedou i některé pověsti národní k osobám těmto se táhnoucí, na př. Založení Prahy; Bivoj; dívčí válka; poslání do Stadice; věštby Libušiny; smrt Přemysla, a sice v ten způsob, jak líčí se následní pověst o Horymírovi. Vyobrazení starého Vyšehradu přišlo by zde pěkně vhod.

28. Pověst o Horymírovi.

A. Před čtením poučí se dítky o tom, že po Přemyslovi panovali potomci jeho, nazývající se Přemyslovci. Dobře bude jmenovati je po sobě: Nezamysl, Mnata, Vojen, Unislav, Křesomysl. — —

Dítky vědouce již, jak starí Slované se zabývali rolnictvím, kopáním rud atd., vyrozumí obsahu celého článku dobře, když učiní se jim ještě i o tom poučení, jak odbývaly se v těchto pradávných dobách soudy.

B. Čtení a vysvětlení některých slov, jako: Zeman. Bohatý statkář. Pohnali jej před soud. Obžalovali jej u soudu. — Kmeti, leši a vládkové. Vznešenější a starší lidu. — Pokynul. Dal znamení. — Radotín. Místo za Vyšehradem. — Oslavoval písní. Zpíval o tom atd.

Na konec bude poučiti dítky o tom, co jest „pověst.“ —

29. Říše moravská za Svatopluka.

A. Před čtením.

Ludvík Němec měl tuhé boje se Slováky Polabskými, nejtuzší ale s Moravany, nad nimiž panoval Mojmir, který panství své nad celou téměř zemí Uherskou

rozšířil. Tak mocného království v sousedství trpěti nechtě, s vojskem velikým do Moravy vtrhnul Ludvík, a Mojmíra ssadiv, Rastislava králem učinil (846). A ten rovněž Němcův poslouchati nechtěl a Ludvíka, který s Čechy s malou slávou byl bojoval, do Moravy s vojskem přitrhšího na hlavu porazil. Rastislav nepřítel sprostěn jal se starati o blaho svého národu. I vyžádal si u císaře Řeckého kněží k poučení u víře křesťanské, kterýž poslal bratry Cyrilla a Methoděje, jenž vřu Kristovu mezi Slovany na jihu byli hlásali. Od těch na vřu obrácen a pokřtěn jest Rastislav i lid jeho.

Mezitím však Ludvík opět sebral vojsko, s nimž až k Velehradu, hlavnímu městu království Moravského, přitáhl. Ale Rastislav statečně se bránil, až od synovce svého Svatopluka zrazen a Němcům vydán byl. Tito oslepili jej a Svatopluka do vězení vrhli, brzy však zase propustili, ano s ním, vojsko veliké majíce, do Moravy táhli, aby Moravany zcela podmanili. Sotva ale do Moravy přitrhli, Svatopluk k Moravanům utekl, od nichž za krále přijat, Němce mocně porážel.

Od té doby požívala Morava dlouho pokoje; neboť byli synové Ludvíkovi nestateční. Když však Arnulf stal se králem německým, počaly boje nové, v nichž Svatoplukovi věrně pomáhal Bořivoj, kníže Český, jenž od Methuda i s manželkou svou pokřtěn jest.

B. Čtení odstavců s vysvětlováním.

1. Panství jeho obsahovalo velikou zemi. Vládl po celé Moravě, Slezsku (bývalém) a severním Uhersku. Jeden jazyk — řády slovanské květy. Utěšeně se ujímaly a rozvínovaly. — 2. Zříceniny. Zbytky po rozkotání pozůstalé. Ukázání na mapě, kde ležel Velehrad (nyní Hradiště) a Děvín, kde jest Mikulov; kudy teče Dyje a kde vlévá se do Dunaje; kde stály hrady Brno a Olomouc.

C. Doplněk.

Na takovouto slávu závistným okem pohlížel Arnulf, a nemoha sám ničeho proti Svatoplukovi poříditi, Maďary, národ divoký, v zemi Ruské bydlící, na pomoc povolal. Tu proti Němcům i Maďarům bránil se

Svatopluk, dokud živ byl. Ale po smrti jeho nesvorní synové Maďarům ubrániti se nemohli*), od nichž konečně říše Moravská rozkotána jest (907), tak že z celé veliké říše jen malá část zbyla, nynější Morava, kterou k Čechám připojil kníže Hosti vit.

Zemi Uherskou osadili Maďaři, a odtud po mnohá léta vyjžděli do Němec, Vlach i Francouz, hubíce a pleníce země tyto.

30. První křesťanské chrámy v Čechách.

A. Před čtením budiž podrobněji vypravováno o působení sv. apoštolů slovanských na Moravě, o pokřtění Bořivoje a manželky jeho sv. Ludmily, jakož i o blahodárném působení zbožných těchto knížecích manželů po návratu z Velehradu.

B. Při čtení vysvětlí a objasní se věci některé, jako: kde ležel Levý Hradec; kdy se vystavěl hrad Pražský; kdy se počal rozšiřovati. — Kaple sv. Klimenta až dosud ještě na Vyšehradě se zachovala.

C. K písni, jež dítkám na tomto stupni vyučování již úplně jest srozumitelná, třeba naučiti dítky záhy i nápěv, aby se mohla častěji i ve škole i v chrámu zpívati.

D. Na konec budiž opakováno o sv. Ludmile, Drahomíře, o vychování Boleslava a o sv. Václavu, jak to již dítkám z II. třídy dostatečně a obšírně vykládáno jest.

31. Kněžna Dobrava a pokřestění Polákův.

A. Před čtením.

Léta 911 umřel německý král Ludvík Dítě, poslední potomek Karla Velikého. Tu sešedše se knížata

*) Zde vhodně bude opakováti v krátkosti vše, o čem byli žáci již v II. třídě slyšeli, jakož vůbec třeba ve III. třídě sebrati v celek již zaokrouhlenější všecken material, jehož se byly dítky již zmohly.

Německá, zvolili nejprve krále Konráda Franského, a po smrti jeho Jindřicha Ptáčníka. Jindřich mnohé ze Slovanův Polabských k ročním poplatkům přinutil, na to do Čech vtrhnuv, sv. Václava, syna Drahomíry, knížete českého poplatným si učinil. Maďary, proti nimž mnoho pevných měst a hradů byl založil, do Němec vtrhnuvší u Merseburku porazil. (Ukaž na mapě.)

Za panování syna jeho, Otty I., Němci přeukrutně nakládali se Slovany Polabskými, vraždíce je a města jejich boříce pod záminkou, že nechtěli víry křesťanské přijmouti. Též mnoho pevných hradů v zemi jejich zakládali, osazující je lidem německým, aby Slované se poněmčili, usilující.

Toho času zavraždil Boleslav sv. Václava (opakuj), a žádných poplatků dávat nechtěl; ale, ač dlouho udatně se bránil, předce konečně přinucen jest. Za to však říši svou na východ rozšířil, tak že i nad Moravou, Slováky, Mišně, Krakovem a dále až k pomezí Ruskému pánem byl. (Ukaž na mapě.)

B. Čtení s vysvětlováním, jako: Kde leží Hnězdno (ukaz na mapě). — Obrácen byl ku Kristu. Přijal učení Kristovo a dal se pokřtiti. — Kde leží Poznaň (ukaz na mapě). — Křestní matka národa. Způsobila, že byl národ pokřtěn atd.

C. Doplnky.

Maďari léta 955 opět přitrhli do Němec, ale poražení jsou u Augsburku od Otty. Dolní Rakousy jim odňaty a vévodstvím učiněny, kudy potom do Němec nemohli. Brzy na to přivedeni jsou k víře křesťanské přičiněním krále sv. Štěpána.

Jindřich II., Svatý, bojoval proti Polsce, jejíž moc v ten čas valně rozšířil Boleslav Chrabrý, syn onoho Mečislava, který, jak již povědíno, manželkou svou Dobravou, dcerou Boleslava I., k víře křesťanské přiveden jest. (Dej opakovati též o založení biskupství v Praze a o sv. Vojtěchu.) Boleslav Chrabrý zmocnil se Moravy, Slezska i Čech, kdež Boleslava II. syn, Boleslav III., ukrutník hanebný, panoval a panství své až k Labi rozšířil, ale Čech udržeti nemohl.

Jindřich III. nad Němci i Vlchy mocně panoval, ale proti Čechům mnoho poříditi nemohl, protože těmto vládl Oldřich a potom hrdinný syn jeho Břetislav. Břetislav za nástupce Boleslava Chrabrého, Mečislava II., Moravy se zmocnil, Krakova a Hnězdna, hlavního města Polska, dobyl, avšak s velikou kořistí do Čech se vrátiv, od Jindřicha poražen, musil jeho poslouchati. —

32. Spytihněv II.

A. Před čtením dobře bude projíti k vůli přehledu postup panovníků českých až ku Spytihněvu II., jakož i později třeba podobně učiniti. — Dále ať stane se zmínka o tom, s kým bylo mu válčiti atd.

B. Čtení s některými vysvětlivkami až k poslednímu odstavci, jako: Letopisy. Kniby dějepisné. — Lid válečný. Vojínové. — Prodralo se k němu. Dostalo se kněmu jako mocí. — Komu mne poručíš. Na koho mne odkážeš. — Učiniti za spravedlivé. Učiniti, aby se stalo spravedlivé. — Zmařiti chceš odplatu. Přijíti o ní. — Posadil se k soudu. Posadil se, aby soudil. — Pře. Rozepře. — Oloupiti ze statku. Vzítí násilně statek. —

C. Vypravování čteného.

D. Sebírání obsahu v stručnosti podle věcí hlavních a vedlejších.

E. Vypisování vlastností a povahy osob, o nichž se tuto mluví: Kníže, vdova, lid.

F. Čtení posledního odstavce. Podrobnější vypravování o založení kostela sv. Víta sv. Václavem, b) o jeho rozšíření a c) konečně o dostavování jeho blahodárným působením jednoty svatovítské. (Vybízení ku sbírání příspěvků k účeli tomu.)

33. Tataři.

Před čtením vypravuje učitel stručně o počátku, průběhu a významu válek křížáckých, vylíčov zhubné počínání Saracenů, jmenuje panovníky české z této

doby. Na to v další propravě ještě o následních zjevech se zmíní:

Křížácké války vyssály nejlepší síly křesťanstva, trvajíce skoro dvě stě let. Než však dokonány byly, vyhrnul se z pouští Asiatských na křesťany nepřítel nový, Saracenů divější, t. Mongolové čili Tataři.

Divoký lid tento na hejna rozdělen, z nichž každé svého chána č. vůdce mělo, od pradávna bydlel v horách a pouštích na severu od Číny rozprostřených. (Ukaž na mapě.) Na malých, neúhledných, ale velmi rychlých koních nabíhali na požehnanou zemi Čínskou, až i tamější císařové zeď rozsáhlou proti návalům divochů těchto vystavěli. Avšak ani tato zeď neuchránila Číny, když Temučín za Čingischana t. j. velikého vůdce všech Tatarů zvolen byl (1206). Ten přišel s vojskem velikým do Číny, porážel vojska Číňanů, a zmocniv se veliké části té země, na západ se obrátil a dále po Asii s lidem svým se valil. Tu klesla velká města slavná, na severu zas syn jeho podmanil všecky země až po řeku Volhu (ukaž na mapě). Odtud bolestně cítili Rusové železnou ruku těchto divokých sousedů svých. Léta 1224 přitáhli ponejprv do Ruska a porazili knížata tamější. Na to brzy umřel Temučín, chystaje se právě k novému tažení do Číny; ale syn jeho Oktai, bojovav s Čínou, opět na západ se obrátil, kdež mu nesvorná mezi sebou knížata ruská nemohla odolati.

Jako povodeň rozlili se Mongolové po zemi Ruské, zbořili mnoho měst, a když konečně po dlouhém obležení i staroslavný Kyjev padl, vtrhli bez překážky do Polska, spálili Krakov, odkud před nimi do Uher utekl král Polský, a hned na tři hluky se rozdělili. Jeden táhl do Slezska, s druhým se spojiv, k Čechám se hrnul; třetí vpadl do Uher.

Štěstí veliké nejen pro Čechy, nýbrž i pro ostatní křesťanstvo bylo, že zemi České u veliké nouzi pomohl Přemysl Otakar I., který za mohé služby císařům prokázané titulem královským poctěn byl.

B. Čtení podle vět s vysvětlováním a doplňováním.

1. Podmanil si Rusko. Mocí válečnou docílil, že mu musilo býti poddáno. — 2. Fridrich Babenberský byl jeden z potomků Leopolda Babenberského, jemuž byly Rakousy po přemožení a zahrnutí Maďarů ve správu dány. — Václav I., pán moudrý a opatrný, předzvídáje již dávno vpád Mongolů do zemí svých, připravil vše, aby je odehnati mohl. Hradby měst a hradů upraveny. Král sám s vojskem bránil pomezí Kladské (ukaz na mapě), tak že přihrnuvši se Tataři do Čech nemohli. I vtrhli do Moravy, kamž byl král Václav poslal Jaroslava Sternberka s 12.000 bojovníků. — 3. Kde leží Lehnice (ukaz na mapě). — 4. Tataři zbořili Opavu, Přerov, Hradiště, Rajhrad a jiná místa; ale Olomouce, Brna a Unčova dobýti nemohli. (Ukaz na mapě.) — 5. Oblehli. Obklíčili vojskem. — 6. Spatřil svou chvíli. Viděl, že příhodný jest čas. — Udeřil na ně. Počal s nimi boj. — 7. Cvállem utíkali. U velikém spěchu a kvapu. I byla z tohoto osvobození vlasti radost nevýslovná. Král daroval Jaroslavovi v odměnu jeho hrdinského skutku krásnou krajinu severně od Olomouce ležící, jež byla svědkem jeho vítězství. Na jednom pahorku panství tohoto založil Jaroslav krásný a pevný zámek Sternberk, od něhož má kvetoucí dosud rod hrabat ze Sternberků jméno své. — 8. Se strachem velikým utíkaly zbytky do Uher, kde mezi tím Batu s houfem třetím krále Belu porazil a celou zemi plnil a hubil až po Srbsko, Chorvátsko a Dalmácii (ukaz na mapě), ano i do Rakous vtrhl; avšak ihned utíkal, uslyšev o blízkém se vojsku křesťanském, jež král Václav a Fridrich Bojovný, vévoda Rakouský, vedli. Nedlouho na to zvěděv Batu o smrti velkého chána Oktaje, do Asie se vrátil.

C. Dodatek.

V Asii obořili se Tataři na Muhamedány. Vyvrátivše v Persii, v Syrii a v Malé Asii (ukaz na mapě) všecky toměřičše jejich, na Egypt táhli; ale odtud s nepořízenou vrátili se. I vrhli se tedy Mongolové celou mocí na Čínu, až jí dobyli, kdež napotom veliký chán syé sídlo měl, v ostatních zemích maje náměstníky z rodu Čingischánova.

34. Moravané na Hostýně zachráněni.

A. Příprava ku vyrozumění obsahu článku stala se dostatečně obšírným výkladem článku č. 33.; vždyť jest tu bez toho pouhé toliko líčení boje samého. Před čtením ukážeme dítkám, kde leží Hana a vypíšeme zvláštnosti úrodného a bohatého kraje toho, jakož i obyvatelů jeho.

B. Čtení s vysvětlením slov a frází, jako: Hlouček. Málo lidí. — Na východě počínalo jitro. Slunce vycházelo. — Pozdvihl se všecken tábor. Všickni Tataři dali se z ležení svého na pochod. — Chlum. Pahorek. — Náspy. Vyvýšená země povstalá nasypáním. — Jali se rozkotati. Počínali je rušiti. — Drtili je Pobjeli. — Stolec matky Boží. Oltář matky Boží. — Lití vrahové. Divocí, jako zvěř dravá. — Osidla. Léčky. — Dej svlažení útrobám našim. Popřej nám vody. — Rozhárálé nebe. Jako rozhněvané. — Větry vzdují. Počínají víti. — Zahučí hrom strašný. Počne hrozně hřmíti. — Blesky bijí. Padají. — Stan. Zvláště zřízená místa, kde se vojsko pod šírým nebem ukrývá před deštěm a nehodami povětrnosti atd. — Ráz ráz. Rychle jedno za druhým. — Příval oživí pramen. Z pramena počíná voda téci. — Udeřily zvuky bubnů. Počalo se bubnovati na znamení, že se má lid branný chystati. — Bubny břeskné. Které vydávají zvuk břískání se podobající. — Zazvučely hlasy rohů lesních. Počalo se troubiti na lesní rohy opět za tou samou příčinou, jako u bubnování. — Obě strany srazily se. Moravané z Hostýna i Tataři přišli sobě na blízko. — Jará síla. Nová síla. — Pátka krutá. Boj hrozný. — Vzešel chřest i drnkot mečů. Meče počaly v bojování chřestiti a drnkati. — Vzešel sykot hubných střel. Ostré střely z lučišť počaly prudce lítati, až to syčelo. — Vzešel lom oštěpů, rachot kopí bystrých. Oštěpy a kopí (zbraně) rychle se při tom lámali a rachotily. — Bylo klání, bylo poroubání; bylo lkání, bylo radování. Ozývali se hlasové rozliční: jedni

u vzteku kleli a poráželi protivníky své; druzí opět bědovali, a jiní zase, vidouce snad vítězství své, radovali se. — Krev se valila. Tekla proudem. — Jak bystřiny dešťové. Jako když po dešti potůčky tekou. — Mrtvol jako v lese dříví. Nesmírné množství. — Litým davem. Zuřivě a u velikém počtu. — Jaroslav jako orel přiletí. Přijede velmi rychle. — Tvrdou ocel na mohutných plecech. Prsa přioděná brněním z ocele. — Pod ocelí chrabrost a udatenství. Byl srdce chrabrého a udatného. — Pod helmicí velebystrý věhlas. Byl rozumu bystrého. — Rozkacen jako lev. Rozhněván velice. — Vojíni za ním jako krupobití. Udatného vojska za ním mnoho. — Odmetali dřevce. Zaházeli je. — Paloval. Rychle běžel. — Odkud slunce časně vstává. K východu dále a dále. — Hana byla prosta vrahův. Nebylo tu vrahův více. —

35. Rudolf z Habsburku.

A. Před čtením ukáže učitel na mapě, kde leží Švýcarsy, a poví, kterých má zem tato zvláštností, kdo a kde vystavěl hrad Habsburk, jaké zařízení bylo tam za věku Rudolfova atd.

B. Čtení až k poslednímu odstavci a vysvětlení slov, frásí atd., jako:

Jede po sluchu. V tu stranu, odkud slyší zvuky. — A nese nejsvětější svátost, aby udělil nemocnému posledních svátostí. — Přebrodití. Přejítí. — Nabídl mu koně. Řekl mu, že může na kůň jeho sednouti a jeti. — Podržte ho ke službě církevní. Nechte si jej a jezděte na něm, kdykoli máte jíti někam k službám Božím, k nemocnému atd. — Abatyše. Představená kláštera. — Oslaví rod. Učiní, že bude slavným.

C. Vypravování volné.

D. Vyličení povahy Rudolfovy.

E. Čtení posledního odstavce.

F. Doklady a doplňky.

V tu dobu nebylo v říši Německé pána, jenž by byl mocným i slabým stejně spravedlnost činil; každý, jak chtěl a mohl, živ byl, bezprávi a vraždy páchaje, pokud sáhala moc jeho; neb ta jediná nad právem rozhodovala. Takovéto smutné právo slulo právem pěstním. Zvláště pak mnozí pánové a rytíři nad hodností svou zapomínali se, tak že po cestách a silnicích veřejně loupili a vraždili, berouce zboží měšťanům. Pročež tito spolek mezi sebou učinivše, rytířským loupežníkům stejnou měrou spláceli. Z takovéto velké bídy říši pomoci usilující všickni hodnější, podávali koruny císařské Přemyslovi Otakarovi II., králi Českému. Toho ještě za života otce Václava I. volili pánové Rakouští za vévodu svého, chtějíce překaziti nepořádkům, jež v zemi jejich vznikaly po smrti Fridricha Bojovného, posledního vévody Rakouského z rodu Babenberků; ale Štýrsko, Babenberkům též patřícího, zmocnil se Bela, král Uherský, válku chystaje, až mu Otakar polovici té země postoupil.

Ve svých zemích byl Otakar panovník moudrý i laskavý, spravedlnost všem stejně čině a v Čechách zvláště mnoho měst zakládaje. Spořádal své země, táhl, od papeže pobídnut, proti Prusům tehdy ještě pohanským. Ti, poraženi jsouce, rádi přijímali křesť, vidouce Čechův laskavé s pokřtěnými nakládání. Na to založiv Královce město (ukaž na mapě), do Čech se vrátil. Z toho všeho rostla sláva Otakarova, tak že tehdež nebylo krále nad něho slavnějšího, jako nebylo národu nad Čechy mocnějšího. Tím spokojil se Otakar a nepřijal koruny císařské.

Knížata říšská zvolili konečně Rudolfa z Habsburku za císaře Německého, jenž napotom v říši učinil pořádek a zjednal průchod právu a zákonu. (Podrobnější vylíčení ctností Rudolfových.) Ale měl Otakar i nepřátel mnoho, mezi těmi byli napotom i knížata říšská, jež Rudolfa později ustavičně proti Otakarovi popouzeli, nepřejíce mu Rakous a jiných zemí. Z toho vznikla mezi oběma válka, v níž Otakar po dlouhých bojích opuštěn i od mnohých pánů českých, jež byl pro zlé skutky trestal, a zrazen od Miloty z Dědic, na poli

Moravském na hlavu poražen a v nejhustším davu nepřátel zabit (1278).

36. Eliška poslední Přemyslovna.

A Před čtením.

Po takové porážce Čechům zle se vedlo; neb Václav II., syn krále Otakara, ještě dítě byl, a Otto Braniborský, jemuž mladý princ i správa země od císaře Rudolfa svěřena byla, s oběma nesvědomitě nakládal, dbaje toliko vlastního obohacení. Když však Václav dorostl a do Čech přišel — neboť Otto u sebe jej byl držel — lepší časy poznenáhla vracely se, a taková králi Václavu brzy počala sláva býti, že od pánů polských za krále zvolen jest, syn pak jeho, Václav III., od Uhrů; země uherské však udržeti nemohli.

Po smrti Václava II. nastoupil na trůn Václav III. Tento do Polska s vojskem táhl, aby odbojné mu Poláky pokořil; avšak na cestě v Olomouci od neznámého vraha zabit jest. —

B. Čtení po větách a vysvětlování bližší až k odstavci poslednímu.

1. Po meči. Potomci mužští. — 2. 3. 4. 5. Albrecht chtěl hned po smrti Rudolfově býti po otci císařem; než nedovehl toho až později za pomoci krále Václava II., jemuž se za povýšení takové napotom málo vděčným ukázal. Žádalť ihned, aby Václav od všech zemí mimo Čechy upustil a jemu devátý díl stříbra z Hory Kutné dobývaného odváděl. Když takovému požadování Václav přivoliti nechtěl, vrhnul Albrecht s vojskem do Čech, jav se Kutné Hory dobývat, ale musel s nepořízenou odtáhnouti, načež Václav II. brzy zemřel. Po smrti Václava III. hleděl Albrecht tohoto hrozného neštěstí k prospěchu svému užiti. Nabídl Čechům za krále a brannou mocí podporoval syna svého Rudolfa. Po krátké době správného panování jeho chtěl míti Albrecht králem syna svého Fridricha; Čechové pak zvolili Jindřicha, vévodu Korutanského. — 6. Jindřich byl pravý opak Rudolfa. Jednal tedy zcela opačně. — 7. Mysle se od něho obra-

cely. Lidé ho počínali míti nerádi. — Nehodné úti-
sky. Utiskoval bez příčin. — Tíseň. Sevření souživé.
— Skládali v ni naději. Doufali, že jim pomůže.
— 8. Něžné mravy. Pěkný způsob chování se. —
Život ducha. Bystrost a všímavost u pojmání věcí.
— Získala si srdce všech. Všickni ji milovali. —
9. Zнала se výborně v práci ruční. Uměla vý-
borně šít, vyšívati a t. d. — 10. Postava spanilá.
Velmi příjemná. — Důstojné chování. Vážné je-
dnání, tedy bez nevhodných šprýmů, žertů atd. — Zraky
na ni s potěšením spočívaly. Lidé se na ni
rádi dívali. — 11. 12. 13. 14. 15. Sprovoditi. Do-
vésti v průvodu. — Komoň. Kůň panský. —

C. Odstavec poslední. Komonstvo. Slu-
žebnictvo. — Slze polily přítomné. Plakali. —

D. Dodatek. Po smrti Albrechtové zvolili kní-
žata německá za císaře Jindřicha hraběte Lucembur-
ského. (Ukaž na mapě, kde as bylo hrabství toto.) Ten
jsa pán mocného ducha, sebral dvě vojska. S jedním
do Čech poslal syna svého Jana, jež sobě Čechové za
krále vyžádali, rozhněvavše se na Jindřicha Korutan-
ského, že správu země zanedbával; s druhým do Vlach
táhl, ale nemoha tam proti odbojníkům ničeho svěsti,
jedem zemřel.

Král Jan jezdě bojoval po všech končinách Evropy.
Tímž ovšem nemálo rostla sláva jeho; doma však ne-
jedny z toho rozepře mezi králem a národem vznikly,
poněvadž Jan na cestách mnoho peněz utrácel, a tudy
zemi velké daně ukládati musil, čímž lásku u lidu svého
ztrácel. Že srdce Čechů od něho zcela se neodvrátila,
to jediné bylo příčinou, poněvadž země koruny České
znamenitě rozšířil. (Zde bude dobře o některých dobro-
družných a zvláštních zjevech stručně promluvíti. Na
konec výborně hodila by se básnička „Slepého krále
smrt.“)

37. Povýšení Pražského biskupství na arci- biskupství.

A. Před čtením dobře bude rozprávěti s dítkami
opětně a) o založení biskupství v Praze za panování

Boleslava II.; b) o vystavění a rozšíření chrámu na hradě Pražském za panování sv. Václava a Svytlahněva II.

Na to vyličí se dítkám nejvážnější stránky ze životopisu Arnošta z Pardubic, jakož i o tom poučí se, jak byl Karel IV. právě opakem otce svého Jana.

B. Čtení.

C. Vypravování.

D. Sdělení, kdy a kde postaveny byly oběma těm slavným mužům, jako byli Karel IV. a Arnošt z Pardubic, pomníky. — Poučení o významu pomníků.

38. Tři panovníci zemí rakouských.

A. Před čtením ukáže se dítkám na mapě obraz zemí rakouských a stane se poučení o tom, že Čechy, Rakousy a Uhry byly od dávna mezi všemi těmito zeměmi nejdůležitější. Zároveň vedou se žáci k tomu, aby jmenovali jména některých jim dosud známých panovníků zemí těchto.

B. Čtení.

I. Odstavec. — O závod. Jeden více než druhý. — Zvelebili orbu, obchod a průmysl. Dovedli toho, že lid půdu lépe vzdělával, rozličné nové věci vyráběl, prodával a takto i zámožnějším se stal. — Podporovali vědy a umění. Zakládali školy a přičiňovali se, aby se lidé více naučili, a aby vědouce i umějice více, stále vzdělanějšími se stávali.

II. Odstavec. — Spoluvladař. Vládl již za živobytí otcova zároveň s ním.

Doplněk. Karel IV. byv vychován v Paříži u dvora svého švakra, vzdělal se na dobu svou vysoce. Karel IV., jenž byl působením otce za císaře německého zvolen na místě sesazeného Ludvíka, o blaho národů svých právě otcovskou měl péči, začož od vděčných Čechů otcem vlasti nazván jest. Slyší-li Čech slavné jméno jeho, překypuje srdce jeho pocity pravé útěchy, ústa pak jeho rozplývají se nelíčenými slovy vděčnosti a úcty k panovníku, jenž byl zemí svou dovedl k nejutěšenějšímu rozkvětu a blahobytu. — Říši

německé Karel IV. veliké dobrodiní učinil tím, že zákonem ustanovil, která knížata císaře budoucně voliti mají, odkud nebylo více takových jako dříve rozepří a bojů o korunu císařskou. (Podrobnějších sdělení o mostu Pražském, Novém městě, Karlových Varech atd.) Karel IV. zanechal po sobě tři synů: Václava, Sigmunda a Jana.

III. Odstavec.

Doplňk. Hrabě Meinhard Tirolský, jediný syn Markéty a vévody Ludvíka Bavorského, umřel. Pro tento případ bylo dědictví Tirolska slíbeno od Markéty vévodům Rakouským. Až do smrti své chtěla ale panovati sama. Než Rudolf IV. přiměl ji k tomu, že mu ještě za živobytí svého zem svou odstoupila, aby z toho později nemohly vzniknouti žádné spory. (Sdělení o vznešenosti chrámu sv. Štěpána.)

IV. Odstavec. Akademie. Vyšší škola. — Tokaj. Město na řece Tise. (Ukaž na mapě.) — Od moře baltického až k jaderskému. (Ukaž opět.)

39. Karel IV. v Pise.

A. Před čtením stane se zmínka o tom, jak od časů Karla Velikého bývali císařové němečtí v Římě od sv. Otce korunováni. — Ukáže se na mapě, kde leží Řím, a zároveň i jak dalekou cestu bylo císařům tam konati, kudy bylo jim as do Říma a zpět putovati. U příležitosti této dozví se též žáci o Pise.

B. Čtení s vysvětlováním jednotlivostí, jako: Nešlechtníci. Lidé nehodní. — Spikli se proti němu. Umluvili se, že mu uškodí. — Ukládali o jeho bezživosti. Chtěli jej zavraždit. — Byl uhostěn. Bydlel tam co host. — Sotva s životem vyvázli. Sotva živi odešli. — Netušili nic zlého. Nedomnívali se, že by se jim cos zlého státi mohlo. — Přikvapili. Rychle přiběhli. — V nejkrutší seči. Když se nejvíce zbraní ohánělo. — Rozprášení. Rozehnáni. — Pasovav je na rytíře. Učinil je rytíři.

C. Vypravování volné.

40. Krištof Kolumbus.

A. Před čtením.

Na konec tohoto věku mnohé věci počaly se měniti, a to hlavně novými vynálezy.

Předně vynalezen prach střelný. Číňané od pradávna prachu střelného zvali, v Evropě však teprv v čtrnáctém století stal se známým. Od té doby potom prachu v bitvách užívati počali, čímž mnoho změněno: těžký šat, jakého dříve v potýkání užíváno, odložen, a v bitvách hmotné střelby místo mečů a kopí užíváno.

Více dobrého spůsobil vynález druhý: umění knižtiskařské. Dříve knihy pracně musely se prepisovati, a tudy i velmi drahé byly; pročež málokdo jich sobě koupiti mohl, chtěje tomu se přiučiti, co jiní dobrého sepsali. Nyní však knihy lacinější byly, čímž každému všeliké umění a vědy přístupnými se staly.

B. Čtení s vysvětlením a doplňky.

I. Odstavec. — Od válek křížáckých vedli Europeané obchod rozsáhlý s indickým zbožím, kupující od kupců Muhamedánů v Alexandrii a v Malé Asii. Tím bohatla města vlašská, nejvíce pak Benátky a Genua. (Ukaž vše na mapě). Že však zboží v Alexandrii draho kupovati museli, počali toho sobě přát, aby zboží takové sami z Indie (ukaž) přivážeti mohli, většího napotom zisku nadějí se kojíce. Avšak nevědouce cesty do Indie, nemohli přání své v skutek uvésti. I počali mnozí cestu do Indie po moři hledati, až ji byli Portugalci skutečně našli. (Ukaž na mapě, kterým směrem.)

Dříve však, než cestu tuto našli, odkryta jest Amerika Krištofem Kolumbem.

II. Odstavec. — (Ukaž na zeměkouli aneb na mapě obou polokoulí opětne všechny díly světa a moře, hlavně pak dej určití, kde nachází se moře Atlantické.) —

Bylť Kolumbus muž učený. Jsa přesvědčen, že země kulatá jest, čemuž tehdáž jen málo lidí věřilo, chtěl cestou novou, dosavad nikým nenastoupenou, do Indie se dostatí, pluje totiž od Španěl pořád na západ.

III. Odstavec. — Ukaž, kde leží Pavie. — Vzniklo v něm přesvědčení. Byl přesvědčen.

IV. Odstavec. — Ukaž, kde leží ostrovy Kanárské. — Z místa na místo míhá. Brzy tu a tam se objevuje. — Pádili. Utíkali. — Admirálský oděv. Oděv, jež nosí velitel loďstva. — Nahý meč. Vytasený z pošvy. — Člunek. Malá loď. — Ostrované. Obyvatelé ostrovů.

O tom šla pověst po všech krajinách, a hned se hrnulo veliké množství všelikého lidu do nového světa, bohatství tam hledající, jakož Španělové a Portugalci ze zemí odkrytých zlata a stříbra množství dobývali.

Po všech těchto zemích nový se začal obchod; ale města vlašská přestala prvními býti, neb obchod přešel do rukou Španělů, Hollandčanů a Angličanů.

(Vypravuj dále o vytrvalosti Kolumbově, jakož i o utrpení a nevděku, jehož se mu vzdor tak ohromných obětí a zásluh bylo dostalo.)

41. Dům Habsburský.

Účelem článku tohoto jesti, aby žáci nyní po výkladech dříve slyšených přišli k poznání, jak hlavní ty tři země císařství Rakouského (Čechy, Rakousy a Uhry) stále se k sobě přibližovaly, měvše čas od času společné aneb spřízněné sobě panovníky, až se konečně spojily pod žezlem Ferdinanda I. ze slavného rodu Habsburského. Nebude tu třeba rozsáhlého vysvětlování, když i obsah článku toho k tomu jest jako naměřen, aby učinil jakousi zastávku a poskytnul pouhé příležitosti ku rozhlednutí se.

Čtení.

I. Odstavec. — Dům císařský. Celý rod císařský. — Albrecht obdržel Rakousy a Rudolf Štýrsko.

II. Odstavec.

Doplňky. Po Karlovi v říši i v Čechách nastoupil syn jeho Václav IV. a po něm Sigmund, jenž skrze manželku svou Marii, dceru Ludvíka IV., krále uherského, stal se po jeho smrti též králem uherským.

Albrecht vévoda rakouský, byv zetěm císaře Sigmunda, sdělil napotom všecky ty důstojnosti. Po jeho smrti zvolili Uhři za krále Vladislava III. Polského, který ale brzy padl v bitvě proti Turkům. Albrecht měl jediného syna Ladislava, jenž teprv po smrti jeho se narodil. Než dorostl, pánové čeští na sněmích sami zemi svou spravovali, až se konečně Jiří Poděbradský stal do zletilosti Ladislava sám správcem země. Ladislav sotva panovati začal, zemřel, načež Jiří Poděbradský za krále zvolen jest, jenž slavně a moudře až do smrti panoval. Na to Čechové králem učinili Vladislava, syna krále polského; Uhři pak měli po Ladislavovi krále Matiaše Korvína, a po jeho smrti též Vladislava českého. Syn Vladislavův Ludvík poražen byl od Turků u Mohače (1526), kde i o život přišel; načež stal se králem českým i uherským Ferdinand I. Habsburský, manžel sestry Ludvíkovy.

42. Král Ladislav a Jan Jiskra.

A. Před čtením nebude třeba tuto propravu žádně; obsahujet článek tento toliko vznešený příklad oddanosti ku panovníku, jenž při čtení samém učiní na dítky dojem dosti hluboký. Toliko některé věci méně známé vysvětlí se ještě před čtením, aby se za nevyrozuměním ladný obraz tento netrhal.

Stolice. Kus země jako větší okres. Ukaž na mapě, kde jest Nové Město. — Jizvy. Známky ran mečem způsobených. — Tobě věnoval jsem život. Pro tebe jsem žil a bojoval, nelekaje se ani nebezpečí, ani smrti. — Žold. Plat vojínů.

B. Čtení.

C. Vypravování volné.

D. Vylíčení povahy obou osob: Jiskry a Ladislava.

43. Ferdinand I., Maximilián II., Rudolf II. a Matiaš.

Čtení.

I. Odstavec. Statečný. Nebál se boje ani ne- snází. — Aby nesl meč ku chvále dobrým a k potupě lidem nepravým. Aby byl nejvyšším velitelem vojsk a vedl je ku ochraně a oslavě lidí do- brých a ku potrestání a zahanbení lidí zlých. — Z rodu Jagellova — v Polsku, jako v Čechách rod Přemyslův, v Rakousích rod Babenbergův, v Uhřích rod Arpadův atd. — Země počala zkvétati. Všecko se dařilo a prospívalo dobře. — Přivlastňoval sobě korunu. Chtěl býti králem. — Budín, jedno z dvou hlavních měst v Uhřích; druhé se jmenuje Pešť. (Ukaž na mapě.) — Oblehli. Vojskem ozbrojeným obklíčili.

Doplnek.

Porážkou u Mohače počalo panování Turků a pu- stošení jejich v Uhřích, a trvalo 150 let. Uhři uvedli sice na trůn sv. Štěpána Ferdinanda, manžele sestry Ludvíka, nešťastného krále svého; avšak Jan Zápol- ský, vévoda Sedmihradský, jenž již za živobytí Ludví- kova po koruně uherské bažil, dovedl získati sobě jistou stranu šlechty (panstva), že jej za krále zvolila.

Když pak nebyl oproti Ferdinandovi dosti silným, vrhl se tureckému sultánu (císaři) do rukou, nabídnuv nevěřícímu svrchovanost v zemi. Solimanovi bylo to vhod, moci pod záminkou chránění jeho hospodaření v Uhřích podle libosti. A tak vznikla dlouho trvající válka o vladaření mezi domem Habsburským a sultá- nem tureckým, jenž toliko časem někdy bylo přerušeno buď příměřím aneb krátkým mírem.

II. Odstavec. Mikuláš Zrinský byl rodu slovanského z Uher. — Opřel se. Postavil se proti němu. — Pohubil. Pobil. — Odvrátil záhubu od vlasti. Učinil, že vlast dále od Turkův hubena nebyla. — Nežli se mohl země ujmouti. Nežli mohl počít v zemi panovati. (Vypravuj dítkám živě o rekovném a hrdinském boji u Sigetu a ukaž na mapě místo toto.)

III. Odstavec. Adolf ze Švarcenberku, bohatý a vznešený pán český. — Zvelebili jazyk náš velice. Dovedli toho, že se pěkně psalo a mluvilo. Ukaž na mapě, kde leží pevnost Rab. —

Doplněk.

Když po smrti Maximiliána Rudolfa II. stal se králem římským, českým a uherským, obnovili Turci válku, v níž Matias, bratr Rudolfa, mocně odporoval Turkům, až mír učiněn. Za Rudolfa byly nejskvělejší doby českého jazyka. Čechové v tu dobu nad jiné národy vynikli, a čas panování jeho nazván jest zlatým věkem jazyka českého. Rudolf povolil protestantům v Čechách velikých svobod, z čehož po jeho smrti mnohé rozepře a války vznikly.

IV. Odstavec. Postoupil korunu. Přenechal vladaření. — Turci v Uhrách hospodařili. Byli tam jako páni. — Spory náboženské se rozmohly. Nesjednocení u věcech náboženských stávalo se pořád větší. — Pošly vzpoury a rozbroje. Vznikly hádky a nepokoje. — Kvašení. Zmáhající se nepokoj a nesvornost.

Doplněk.

Matias hned po svém nastoupení na trůn přestěhoval se do Vídně a v Čechách místodržící ustanovil. U těch žalovali protestanti, že se jim v Broumově (ukaz na mapě) vystavěný kostel zavřel a v Hrobech zas rozbourati dal. Když nebyli slyšáni, vzbouřili se proti nim a dva z nich i s tajemníkem s oken hradu Pražského svrhli.

44. Ferdinand II. a III.

Čtení.

I. Odstavec. Fridrich Falcký byl hlavou jednoty evangelické. — Učinil náboženství katolické panujícím. Nechtěl trpěti žádného jiného náboženství mimo katolické. — Ukaž, kde leží Švédsko. — Albrecht z Valdšteina. Jeden z pánů českých. — Zbaven byl velitelství. Nesměl veliti vojsku. — Ukaž, kde leží Cheb.

Doplňk.

Ferdinanda v Čechách králem míti nechtěli, až jej i ve Vídni obléhali, majíce spojenců mnoho. Podlé práva svého měl Ferdinand panovati v Uhřích, Čechách na Moravě, v Slezsku a Rakousích. Avšak skutečně byl v červnu r. 1619 jediný hrad Vídenský vlastním jméním jeho; a ani v tomto nemohlo se do sálu rytířského vstoupiti, když komnata, v níž císař pracoval, před kulemi českými jista nebyla.

(Vypravuj nyní, v jakém byl Ferdinand nebezpečí, když, skoro od všech opuštěn i od Uhrů, 16 protestantských šlechticů vstoupilo do jeho předsíně, činite mu příkré předhůzky a žádajíce od něho potvrzení jisté listiny, jejíž obsah vyslovoval zřejmé spojení s povstalci, a jak konečně vysvobozen byl náhlým příchodem jistého oddilu věrných jemu vojáků.)

Brzy však vojska katolická do Čech vtrhla, pomáhajíce Ferdinandovi. Tu Čechové na Bílé Hoře poraženi jsou (8. listopadu 1620), načež mnozí z nich popraveni, a kteří na víru katolickou dáti se nechtěli (protestanti), ze země vypovězeni jsou.

V říši císař Fridricha trestal, vzav mu země jeho, a hned knížatům protestantským kázal, aby navrátili, co statků duchovních vzali; oni ale zprotivili se. Ti však napotom všickni od vůdce vojsk katolických přemoženi byli. Byl však i jiný vůdce císaři, Albrecht z Valdštýna, z rodu českého. Ten ozbrojiv veliké vojsko, přinutil protestanty k míru. Na odměnu takových služeb učinil jej císař vévodou Fridlandským a Meklenburským (ukáž, kde vše leží), darovav mu mnohé statky; ale knížata říšská žalovali naň, že země jejich nemilosrdně plnil a jakoby císaři věren nebyl. I sesazen z velitelství.

Ale brzy přibyl protestantům přítel nový, král Švédský Gustav Adolf, jenž tajně spojil se s Francouzi. Gustav Adolf celé severní Německo v moc obdržev, táhl do krajin jižnějších, potom do Bavor, kde vojska císařská porazil. Z toho byl císaři i všem katolíkům strach veliký; i povolán znovu na velitelství Valdštýn. Ten sebrav na novo vojska veliká, vítězil opět krok za krokem,

zmocnil se Prahy i celé země a Sasy, kteří do Čech byli vtrhli, ze země vyhnal a proti Gustavovi táhl, který však do Sas couvl. Později svedl opět bitvu, v níž žádná strana nezvítězila, ale Gustav Adolf padl, z čehož velice ulekli se protestanti.

Ale od té doby naproti Švédům málo činil Valdštýn, čímž v podezření upadl, že by zamýšlel císaře zraditi. Tedy zabit jest v Chebu, a kdož s ním drželi, mnozí popraveni. Nejvyšším vůdcem vojenským stal se Ferdinand, syn císařův, který stal se po smrti Ferdinandá II. císařem.

II. Odstavec. Před čtením. Tu nyní dlouho válčeno pod rozličnými vůdci a ukrutnosti páchány s obou stran; měst a vesnic zbořeno na tisíce, nejvíce pak v zemích koruny České. Konečně však, když všickni umdleni byli, počalo se o mír jednati. Než však mír prohlášen jest, jali se Švédové dobývati Prahy, a již Malé strany dobyli; ale na mostě a hradbách Čechové statně odpírali. V tom přišla zpráva, že mír smluven (1648).

Čtení. — Ukaž, kde Westfalsko. — Zotavili se. Zmohli se opět. (Vysvětli dítkám obsah písně k sv. Václavu, již zpíval v Čechách Ferdinand s lidem při službách Božích.)

45. Leopold I., Josef I. a Karel VI.

Čtení.

I. Odstavec. Turci chtěli podmaniti křesťanstvo. Chtěli učiniti, aby jim bylo poddáno. — Posádka. Vojsko, které v některém městě jest, aby o jeho bezpečnost pečovalo. — Ukaž, kde Lotrinsko. — Na hlavu porazili. Zvítězili nad nimi. 5. Oktáv. Osmý den po jisté slavnosti církevní. — Ukaž, kde leží: Ostřihom, Pětikostelí, Senta. —

Doplňek.

Po bitvě u Mohače, kde padl Ludvík, uplynulo více než celé století, aniž by byla ve stavu zemí uherských nastala nějaká změna. Prostřední část Uher zůstala pod panstvím Turků, východní část a Sedmihrad-

sko uznávaly svrchovanost jejich. Na opětne dobytí ztracených těchto krajův nebylo lze pomysliti. Vladaři rakouští potřebovali všeliké moci, aby odvrátili nebezpečí, jež hrozilo víře a církvi následkem neblahých rozepří uvnitř Německa. Válka třicetiletá vyžadovala všech sil Ferdinanda II. a III.

Teprv po ukončení války této měli panovníci rakouští volné ruky, aby mohli proti Turkům rázně vystoupiti. Za Leopolda I., nástupce Ferdinanda III., počal boj na novo.

První vítězství dobyl nad Turky vojevůdce Montecuculi. Uzavřen mír na 20 let, jehož ale Turci dvě leta před vypršenou lhůtou přerušili, a zdálo se, jakoby měly zbraně císařské zcela podlehnouti. Turci vítězili a stále postupovali. Podruhé objevilo se 250.000 mužů i před zděmi Vídně. Pád hlavního města bylby býval nejvyšším nebezpečenstvím pro celou říši, ba i pro celé křesťanstvo.

Tu vybidl papež Innocenc XI. nejenom katolické panovníky ku pomoci, ale daroval i velké částky peněz na vedení války. Podobně učinily země vlašské a španělské. Z Německa přišlo vojska hojnost, ale nejvydatnější pomoc poskytl polský král Jan III. Soběský, jenž přivedl osobním vedením svým 26.000 vojínů.

Mezi tím, co se vojsko taktó soustřeďovalo, zkusila Vídeň a okolí její trpký osud obležení. Město mělo as 22.000 mužů posádky, která se udatně pod hrabětem Starenberkem bránila; až konečně Turci od spojených vojsk přemoženi a odehnáni byli.

II. Odstavec:

Doplůek.

Léta 1700 zemřel poslední král Španělský z rodu Habsburského, Karel II.; i měl druhý rod Habsburský (t. rakouský) děditi. Ale francouzský král Ludvík XIV. vymohl poslední vůli na Karlu II., aby synovci jeho panství odkázal. Tudy nová válka vznikla a sice mezi Francouzy a Rakousy. Válka trvala 14 let. Tu slavně vítězil opět princ Eugen, až musil Ludvík o mír prositi; vůdcové rakouští ale nechtěli.

III. Odstavec. Ukaž, kde leží Bělehrad.

Doplnek.

Po smrti Josefa I. měl tedy všechny země rakouské i španělské děditi Karel VI. Tomu nechtěli přivolití Angličané, obávající se přílišné moci rodu Habsburského, a s Ludvíkem mír učinili, k němuž i Karel VI. přistoupil, obdržev některé nové zemi, jako Nizozemí, Neapol atd.

Po opětém poražení Turků, jež učinilo konec válkám tureckým, vyzískal císař vše, co bylo z Uher dosud v rukou Turků (Banát a část Chorvátska) — a k tomu ještě Bělehrad, část Srbska a Bosny. (Ukaž na mapě).

Tak byl nyní pokoj zjedнан mezi národy, ač v jednotlivých zemích, nejvíce pak ve Francouzsku, různé ustavičné panovaly.

Brzy nato veliká brozila válka o krále polského; a utvořily se dvě strany. Tu do zemí rakouských vtrhla vojska francouzská a španělská, jimž starý již Eugen beze vši pomoci cizí jen slabě odporovati mohl. Tedy rozmysliv se císař, povolil mocnostem, neb chtěl s nimi pokoj a přátelství zachovati, aby dceru jeho za pravou dědičku zemí rakouských uznali. Dosaváde nesměl jen syn po otci nastoupiti; ale Karel, syna nemaje, vymohl na stavech českých a jiných zemí, že Marii Terezii, dceru jeho, za dědičku uznali, aby dávné spojení zemí rakouských nebylo zrušeno, kdyby každá zemi jiného pána zvolila. K tomu přivolily všechny mocnosti, smlouvu o tom učinivše. Císař postoupil některé právě nedávno nabyté zemi dobrovolně, jiné zase postoupiti musel Turkovi, s nímž nedlouho před smrtí svou, s Rusy spojen jsa, válku vedl.

46. Marie Terezie.

A. Čtení. —

Upevnila se v zemích. Byla jista a bez nepřátel. — Skonal. Umřel. — Vtrhli do zemí válečně. Přišli tam s vojskem svým. — Upustili od zámyslů. Neobmysleli něčeho prováděti. — Zdvíhala školy. Zakládala školy. — Rozmnožila blaho pod-

daných. Učinila, že jim bylo lépe žítí. — Ukaž kde Halič a Rakousko. —

B. Doplněk.

S velikou nadějí pohlíželo vše na mladistvou královnu uherskou a českou — tento titul přijala zatím Marie Terezie, když nemohla po otci císařství německé spolu sdělit — a nikdo nepomyslel, jaké bouře očekávají ji hned v první době panování. — Sotva císař Karel zemřel, i hned porušili sousedé a mocnosti smlouvy učiněné a hlásili se o dědictví. Učiněn i plán, jak by bylo zemí rakouských rozdělit, jako by ani vládce neměly. Odpůrcové počítali, že bude jim činiti s bojácnou paní, jež snad při nejmenším zbrojení za každou cenu mír sobě vykoupí. Avšak pevně stála tu Marie Terezie, rozhodně odmítla každé porušení svého práva. To ovšem překvapilo. A ku síle ducha jejího, ana byla i svědomí čistého, přidružila se ještě jiná mocnost, o níž byli protivníci její ani netušili, t. láska ku poddaným.

Na sněmu Prešpurském, kde byla Marie Terezie shromážděným šlechticům svou tíseň na srdce kladla, povstal s radšením narod uherský, nabízející život a jmění k ochraně panovnice.

Za krátký čas bylo 20.000 mužů ozbrojených, uherská šlechta vedla do boje 35.000 mužů pěšího vojska a 15.000 jezdců; mimo to dostavilo se ještě jiných 30.000 svobodníků.

Příkladu Uhrů následovaly i jiné zemi dědičné; s usilovnou horlivostí opatřilo se vše, čeho ku obraně bylo potřebí, a Marie Terezie mohla s nadějí pohlížeti vstříc hrozcím událostem.

Od r. 1741 až do r. 1748, tedy plných sedm let, trval boj o dědičné právo panovnice, jež by byla bývala hodna větších ohledů mocností evropských. Avšak nebyly toliko země rakouské jevištěm tohoto boje; ale strasti jeho byly jim snad jediným přetrpěti. Nekončil se boj sice bez ztrát pro Rakousko; avšak ztráty tyto nahrazeny byly výhodami značnými, a moc Rakouska byla po bouřích těchto pevnější než dříve.

Mezi tím, co válka trvala, dostalo se Marii Terezií té radosti, že viděla, jak byl manžel její ve Frankfurtě (ukaž na mapě) za císaře Německého korunován. Tu měl to opatrný král pruský za vhodnější, aby míru vyhledával, jenž se také i toho samého roku ještě uzavřel. Na nejnebezpečnější straně byla pochodeň války zhasla; Slezsko bylo ztraceno. Sem a tam musilo se ovšem ještě o dobré právo panovnice po dvě leta bojovati; než brzy na to upustilo se na všech stranách od války. Sousední státové uznali dědičné právo Marie Terezie a zavázali se, že je ochraňovati budou. A tak nastal toužebně očekávaný mír.

Po dobytém vítězství u Kolína oživila se srdce všech novou silou a zmužilostí, a Marie Terezie počala na novo pečovati o blaho svých národů. Válka ta vyžadovala ohromných obětí, a příjmy státní nedostačovaly, aby se nevyhnutelné vydaje mohly krýti. Bystrým zrakem svým poznala císařovna, jak byloby lze otevřítí v ohledu tomto nových pramenů. Působila ku zvelebování orby, hornictví a škol; podporovala zřizování továren, oživovala obchod a otvírala mu nových drah atd.

(Vypravuj o některých zvláštních zjevech dobročinného a blahodárného působení jejího, na př. Marie Terezie a akademista.)

47. Josef II.

A. Před čtením.

Marie Terezie, mnohými válkami zaměstknána, předce o blaho národů sobě poddaných všemožně pečovala, opravujíc, kde co chybného v zřízení zemském nalézala.

V duchu jejím pokračoval slavný syn a nástupce její Josef II.

B. Čtení. Tělesné poddanství. Dříve byli obyvatelé každého kraje (okresu, obvodu) pániům svým se vším poddáni, musivše dělati, co jim nařizováno.

Museum. Ústav, kde se památné a starožitné věci všeho druhu uschovávají.

C. Vypravování volné.

D. Poučení o pravdě: „Práce nehanobí člověka.“ Doklady ku pravdě této z dějepisu (Říman Cincinnatus; Karel Veliký; Petr Veliký; sv. Václav).

E. Vypravování o jiných podobných událostech ze života Josefa II.

F. Doplněk.

Josef II. s Turkem válku vedl, pomáhaje ruské císařovně Kateřině II. A tu morem nakažen, v krátce umřel. Nástupcem jeho byl Leopold II., otec císaře Františka.

48. Leopold II. František I.

Čtení po větách s doplňováním.

1. 2. — Ve Francouzsku vznikly veliké nepokoje, a země ta stala se republikou. Když byli mocnářové evropejští viděli nezřízené a křiklavé počínání národu francouzského býti sobě nebezpečným, spojili se vespolek a válku naproti Francouzům zdvihli. Ale naproti tolikým nepřátelům jali se Francouzi bojovati s neslýchanou udatností, dobývajice vítězství za vítězstvím, zvláště pak ve Vlaších, kdež byl jim vůdcem mladistvý Napoleon.

I uleknuvše se mocnosti, jedna po druhé s Francouzi mír učinili, až jen Angličany a Rakousy na bojišti zůstali. Napoleon, jsa již nejpřednější vlády francouzské, stále nových vítězství dobýval, až i do zemí rakouských vtrhnouti usiloval. Rakušané, vidouce přede nezbytí vojsk nepřátelských, učinili mír, jejichž příkladu brzy na to následovali i Angličané.

3. — Všeobecného utišení použil Napoleon k tomu, aby pořádek do země zavedl, při čemž tak moudře sobě počínal, že, kteréžkoli věci začal, podivně se mu dařili. Francouzi vyvolili jej konečně za císaře. I byla sláva Napoleonova veliká, ale nepřátelům jeho protivná; pročez ihned spojili se Angličané s Rakousy, Rusy a Švédy. Napoleon do Němec rychle vtrhl, vojsko rakouské sklíčil, tak že vzdáti se musilo, a odtud hned do zemí ra-

kouských se bral, kde zvítězil u Slavkova (ukaž na mapě). Na to učiněn mír, v němž císař František odstoupil Benátky a Tyroly.

Odtud Napoleon, vida moc svou, počal bratřím a příbuzným království a knížectví udělovati, což pozorující některá knížata německá, k němu se přidávali, hojného zisku od něho doufající. Tu císař František vzdal se německého císařství a nazval se císařem Rakouským.

Nyní, když byl Napoleon i vojska pruská porazil a i ostatní národy vůkolní přinutil k míru, stál na vrcholi slávy své; neb půl Evropy poslouchalo jej. Jedině, kdo neplnili vůli jeho, byl papež a Rusové. Rozhněval se tedy, vzal papeži zemi jeho a sebrav ze všech národů evropských vojsko veliké, učinil násilné tažení na Rusi. Několikráte bojovala s ním vojska ruská, ale vždy ustoupila, až i samé Moskvy dobyl (ukaž na mapě). Rusové však zapálili město, z něhož musil Napoleon vytáhnouti, ano vida i nebezpečí své, chtěl s celým vojskem z Rusi vyjíti. V tom však mu překážela zima náramná i hlad a kozáci, vojsko jeho ustavičně pronásledující. Mřelíť zajisté vojáci jeho tou měrou, že sotva desátý díl velkého vojska jeho se navrátil.

Vidouce nepřátelé jeho neštěstí toto, spojili se ihned proti němu.

4. 5. 6. 7. 8. Ukaž na mapě: Lipsko, ostrovy Elbu a sv. Heleny.

Dodatek. V těžkých časech uchopil se císař František vesla vlády, a mnohé neštěstí zastihlo tuto říši rakouskou; než obětavá láska mocnářova k svým národům, jeho přívětivost, mírnost a spravedlnost domohly se utěšenější doby, v níž se říše naše opět posilnila k rozkvětu utěšenějšímu.

Vypravující o době panování dobrého císaře Františka, nemůžeme opomenouti vzpomínkou na bratra jeho, reka Karla, jenž sobě obětavostí pro vlast získal úcty a lásky tou měrou, že se mu všeobecně přikládá jméno „Vysvoboditel vlasti.“

49. Císař Ferdinand a František Josef I.

A. Před čtením vysvětlí se mládeži, a) jak za dřívějších časů při obtížných cestách přes hory a doly a pro široké řeky, přes něž nebylo lze ani přejeti, ani bez velkých obtíží se převezti, trpěl obchod velice; b) jakým dobrodiním jsou nyní v ohledu tom železnice, mosty, telegrafy atd.

B. Při čtení I. odstavce ukáží se i dráhy na mapě, jež císař Ferdinand dal vystavěti atd., při čemž se i některá slova vysvětlí.

C. Čtení II. odstavce. — Nedostatečnost zdraví. Churavost. — Nastoupiti panství. Počítí panovati. — Odřekl se koruny. Nepřijal koruny. — Bůh žehnej panovnickým úmyslům, snahám a činům. Bůh žehnej všemu, čeho sobě nejmilostivější císař a král náš v prospěch a ku blahu národů Sobě svěřených umyslí, za čím jde otcovská snaha Jeho a čeho všeho pro ně podniká a činí.

Zde výborně hodila by se překrásná báseň od Štulce „Vnuk a děd,“ nesoucí se obsahem svým k době útlého mládí J. V. našeho nejmilostivějšího císaře a Pána.

Aby pak došel vážný poměr, jehož stává mezi poddanými a panovníkem, náležitého objasnění, a aby zároveň povinnosti poddaných k vládci v pravém objevily se světle, musí býti pilnou péčí učitele. My radíme, aby sobě učitel zvláště k tomu snesl a zosnoval látku, již nejlépe bylo by zahaliti ve formu vypravovací, as takto :

Bujarý, zvědavý, bystrý hoch, jehož rodiče již v hrobě odpočívají, kráčí po boku svého dědečka a prastrýce. Jsou to stařečkové, na nichž jeví se vážné známky přežilého věku účinného a věrného působení. Rozmlouvají, a rozprávka nese se příhodně ku svátku Božího těla, největší to slavnosti v katolickém světě. Kdo byl slavnosti této v sídelním městě přítomen, pochopí, jak

stalo se, že hoch s útěchou zpomíná sobě na celý ten průvod a výmluvně jej popisuje.

Stařečkové významným způsobem používají pozorování hochů, že totiž císař nejbližší kráčel za Nejsvětější svátostí, k tomu, aby mu vysvětlili, jak u věcech světských má mocnář na světě moc největší, již od Boha obdržel, aby jedna vůle stát řídila a spravovala, již se všickni podrobiti musí. Dále vedla se rozmluva o vrchnostech, jich nutnosti a působení.

To vše poskytuje učíteli příležitosti, aby o chování se k nim promluvil a ku plnění zákona nabádal.

Na doklad toho dobře bude odvolávati se tuto též na slova písma sv., jako: I. Petr. 2, 18. — I. Petr. 2, 13. a 14. — Řím. 13, 6—7. — Konečně I. Timotheus 2. 1. jak napomíná, abychom prosby, modlitby, přimluy a díky za všechny lidi přednášeli Bohu, především za krále a všechny vrchnosti, aby mohli vésti pokojný a tichý život ve vši bohobojnosti a poctivosti.

50. Císařská rodina.

Článek tento nevyžaduje výkladu zvláštního; avšak budiž k tomu působeno, aby sobě dívky všecka vznesená jména tuto uvedená, jakož i ostatní data pamatovaly.

51. Hymna národní.

Hymna národní nemohla najíti vhodnějšího místa, jako tuto. Dítě uvedeno jest v obor dějepisu vlastenského a jeho panovníků, poznalo příklady poctivosti a něžnosti, zbožnosti a síly u víře, obětavosti a hrdinnosti. Cít jeho jest mocně rozechvén, srdce jeho plápolá láskou ku krásné vlasti a nejmilostivějšímu císaři a králi. Nyní propůjčí se všemu, co duši jeho naplňuje, výrazu pravého; nyní může na perutích zpěvu nadšení své projevíti. A tak stanou se pocitové jeho skutkem, jenž, pohybuje se zatím ještě v kruhu užším, dodá jednou páži jeho síly a srdci ušlechtilé zmužilosti.

Než skutečnému zpěvu musí předcházeti vyrozumění, jehož se na základě posledního přídavku, ku vysvětlení č. 49. připojeného, docílí ještě i následním podrobným výkladem.

I. Sloha:

Za co prosíme Boha v prvních dvou verších? Zachovej nám znamená: Popřej života dlouhého a blahého. Povězte to celé jinými slovy! — Za co prosíme dále? Ať z víry moc mu plyne. Aby, jako věře pevně v Boha Svého, byl stále mocnějším a mocnějším. — Ať je moudrým vladařem. Ať moudře v zemích Svých vládne ku prospěchu a blahu celé říše a všech národů. — K čemu dále vybízíme? Hajme vždy koruny Jeho. Hajme po všechny časy a po celý život svůj posvátné osoby Jeho i všech zemí, v nichž vládne, proti každémukoli nepříteli. — O čem napotom konečně v této sloce zpíváme? Osud trůnu Habsburského Rakouska jest osudem. Jak vede a povede se panovníku našemu, ze slavného rodu Habsburského pocházejícímu, tak vede a povede se celé říši a všem jejím národům.

II. Sloha.

K čemu se tuto společně vybízíme? Plňme věrně povinnosti. Čiňme každý ve svém stavu a povolání, čeho činiti máme. — Chraňme právo počestné. Přičtiňme se všemi silami, aby každý zůstal ve právu, jež mu náleží, a nepřipouštějme, aby se někomu bezprávi dalo. — A když třeba, s ochotností v boj se dejme statečně atd. Když by potřeba toho žádala, že bychom k obraně císaře a krále svého, jakož i zemí Jeho, se zbraněmi v rukou měli proti nepříteli do pole vytáhnouti; učiňme toho ihned a rádi, a bojujme udatně, nešetříce ani statků svých, ani krve své, ani životů svých za příkladem slavného a udatného vojska, je-muž vděčni máme býti za to, že tolikerym vítězstvím oslavilo vlast naši.

III. Sloha.

K čemu vybízíme tuto? Čeho nabyl občan pilný, vojn zbraní zastávej. Jmění a statku, jehož sobě byl vyzískal každý z obyvatelů přičiněním svým a namáhavou prací svou, ať vojn zbraní svou hájí

a ošetřuje, abychom o to nepřišli. — Uměním a vědou silný duch se zmáhá, jasně skvěl. Učme a vzdělávejme se pilně, abychom, věduce a umějíce mnoho, byli ducha vznešeného; rozumu bystrého, srdce ušlechtilého a vůle pevné a nezvratné. —

Za co prosíme dále P. Boha? Aby učinil vlast naši slavnou a požehnal ji, a aby popřál nám míru stálého, v němž by vše zkvétalo ku blahu a štěstí celé říši, až by se i slunce radostně při tom usmívalo.

IV. Sloha.

K čemu vybízíme se tuto? — Stůjmež k sobě každou chvíli. Podporujme a ochraňujme jeden druhého u lásky vroucí. — Svornost moci dá. Neboť v nesvornosti neměli bychom síly a moci žádné. — Spojené kde vládnou síly, snadno vše se vykoná. Jednotlivci sami málo dovedou, jestliže nespojí sil svých ku cíli vytknutému. — Když se ruka k ruce vine. Když jeden druhému pomocné ruky podává. — Pak se dílo podaří. Pak podniknutí své zdárně ukončíme. Bude-li jeden národ rakouský milovat a podporovat druhý, a budou-li všickni na vzájem pečovat o zdar a blaho celé říše, nešetříce ani namáhání ani života; tuť odoláme každému nepříteli, a říše naše na vždy potrvá. (Říše Rakouká nepomine.) Majíce pevný úmysl takový, a odhodlanost k tomu pevnou, jakož i neobmezenou, vroucí lásku a věrnou oddanost dětinskou k nejmilostivějšímu panovníku svému, voláme: „Sláva vlasti a císaři!“

Díl třetí.

Čtení přírodopisné.

A. Ssavci.

Tato část obsahuje v obrazech pěkně zarámovaných a přehledech připojených malý stručný přírodopis. Třídy nejdůležitější jsou tu vyměřeny a zastoupeny podle větších neb menších důležitostí větším neb menším počtem zvířat.

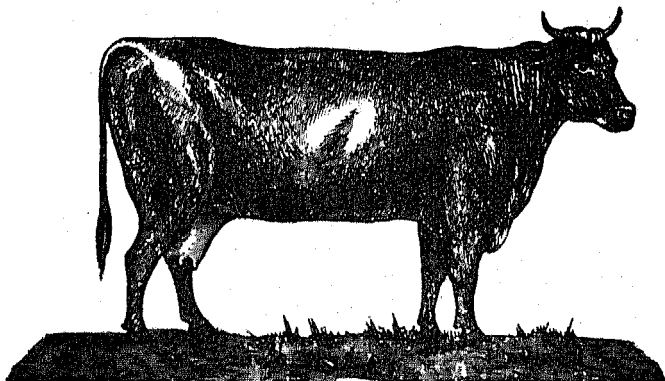
Co tuto popsáno není a o čemž nacházíme tu pouhá jména, vyžaduje od učitele na základě vzorů těchto provedení, jež by přiměřeno bylo i času i okolnostem.

Bylo by klamné, když by někdo se domníval, že by musilo se pojednávat o věcech téhož dílu teprv tenkrát, až bychom s dílem I. a II. hotovi byli. Vždyť můžeme svrchovaným zásadám didaktiky jen takto zadost učiniti, když budeme hned na počátku jednu aneb dvě hodiny týhodně výkladu věcnému v jisté souvislosti příbuzné látky věnovati.

52. Kráva.

Článek tento rozpadá na dvě části: a) Obsahuje krátké popsání zvířete toho, a b) naznačení poměru jeho k člověku.

Pojednání. Aby se zbytečnému opakování předešlo, podáváme tuto všeobecný nástin, jenž by při úvodních rozpravách měl býti měřítkem. Ukáže se věrný a velký obraz. Na to vytkne se:

Obyčejná kráva česká.

1. Velikost zvířete (u porovnání s jinými a podle určité míry).
2. Zevnitřní části, postava a barva.
3. Důležité vnitřní části těla.

4. Činnost a stav zvířete. (Pohybování, hlas, spaní atd.)

5. Přirozené pudy a jiné ostatní vlastnosti.

6. Okolnosti vyvinování jeho, bydliště, pokrm.

7. Užitečnost a škodlivost.

8. Jméno. Je-li známo, není třeba připomínati je opětě.

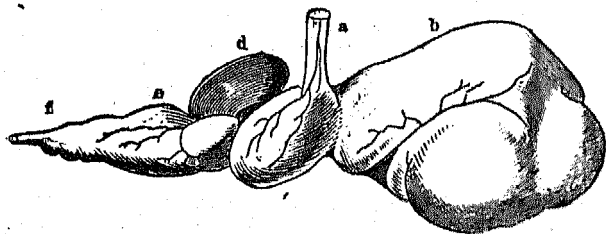
9. Porovnávání s jinými zvířaty; podobnost a nepodobnost (č. rozdílnost).

10. Obrazný význam. Známé bájky a povídky.

Pojednávání při čtení článku tohoto po odbyté rozmluvě bylo by dle 10 těchto ohledů předbíráti.

Učitel přečte první odstavec, a nechav jej několi-krátě ještě přečísti, ptá se po obsahu: „Mezi jaká zvířata náleží (zvíře domácí, dvoupaznehtné, dobytek hovězí čili skot)? — Co vidíme na jeho těle zvláštního?“

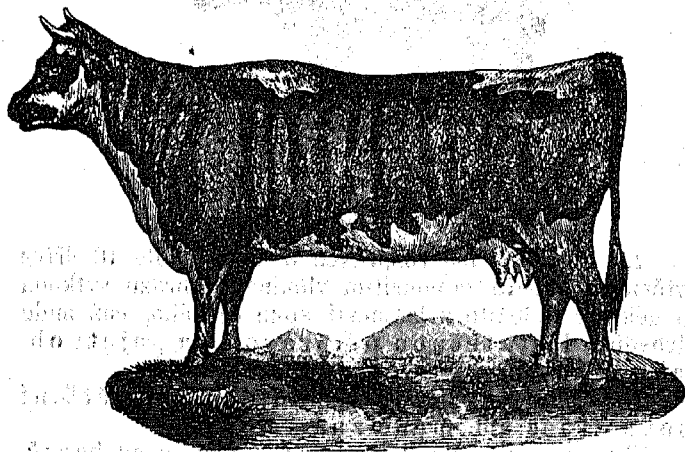
Čte se druhý odstavec. Zde ukážeme buď na obraze, aneb nakreslíme na tabuli čtyry žaludky dobytka hovězího, nestalo-li se to již v předběžné roz-

Čtyry žaludky hovězího dobytka.

mluvě. Jak se jmenuje první žaludek a které jsou jeho úkony? Jak druhý, a které jsou jeho úkony? A tak i třetí a čtvrtý. Jak jmenuje se hovězí dobytek ještě jinak?

Čte se odstavec třetí. Učitel ukáže obraz dobytka švýcarského a tyrolského, aby sobě mohly děti učiniti o něm ponětí, a ptá se napotom: Čím se rozeznávají plemena hovězího dobytka? Co má zvláštního kráva švýcarská a tyrolská? Jaké krávy jsou nám ještě známy?

Obráz krávy švýcarské.

Učitel připojí k tomu následně: Mimo to známe ještě i jiná plemena hovězího dobytka, jako: hollandské strakaté, vysokonohé, jež poskytují nejvíce a nejlepšího mléka mezi všemi plemeny; anglické krátkonohé, jež hodí se zvláště ku vykrmování atd.

Čte se odstavec čtvrtý. Nato ptá se učitel: Jakého užitku poskytuje nám kráva? Jakého vln? Co a jak se dělá z mléka? sýra? loje? K čemu slouží maso? kůže? krev? Jak se vyživuje skot?

Čte se odstavec pátý. Kde žije býval?

Učitel vypravuje krátce o něm, co by děti zajímalo.

Některé bájky o krávě samé, aneb ve spojení s jinými zvířaty uvedené, ukončí pojednání toto.

Nyní čte se celý článek v úplné souvislosti*.)

Bůvol.

53. Český kůň.

A. Po vykonané rozprávce o koni podle 10 dříve vytčených ohledů za použitím vhodného obrazu vytknou se některé důležité zvláštnosti koně českého, což bude zároveň i dostatečnou přípravou ku pojetí obsahu článku.

B. Čtení, při němž dojdou vysvětlení slova, fráse atd. méně známé, jako:

Kyrysník. Voják jízdy. (Čím hšší se od husarů, hulánů atd.) — Udatný. Kdo bez bázně a strachu statný a odvážlivý jest. — Pumpy střelné. Koule, které, když se z děla vystřelí, na místě, kam padnou, se rozprasknou, házejíce kusy na vše strany. — Chodí po rytířsku. Jako rytíř. — Hrdina. Kdo bojuje, neboje se ani smrti. — Poboden. Dotkne-li se ho voják ostruhami silněji. — Žene se v šiku složitém. Uhání v několika řadách vedle sebe, aneb po sobě postavených. — Půda tepaná. Půda, po níž dupá. — Kopyto pádné. Kopyto silně na půdu dorážející (jako padající).

*) Při pojednávání o zvířatech hospodářských budiž pilně ku stránce hospodářské přihlíženo, aby se jednak část o rolnictví doplnila, jinak zase, aby látka tam obsažená došla lepšího osvětlení.

54. Osel v květnici.

Rozpráva o oslu.

Výklad.

A) V přípravě ku pojetí obsahu článku budíž hlavně vytknuto, že jest osel zvíře hloupé, že má velké uši a že jest mu bodlák pokrmem nejmilejším.

B. Čtení až ku odstavci poslednímu, u kteréžto příležitosti vysvětlí se i slova některá, jako:

Náhodou. Aniž by se byl domýšlel. — Rozkoš. Vysoký stupeň radovánk. — Útěcha. Duchovní upokojení. — Velebí. Velmi chválí. — Nebylo mi po chuti. Nechutnalo mi. —

C. Vypravování.

D. Stručný obsah. Osel přišel náhodou do zahrady a okousal všecko kvítí. — Když venku potkal osla jiného, stěžoval si, že mu tam nic nechutnalo a že bodlák přede jest mu nejmilejší.

E. Poučení. Lidé požívají dvojfch radostí; tělesných (kterých?) a duchovních (kterých?). Kdo pouze podle těla žije a o ducha svého nedbá, tomu nižádná radost duchovní není milá, tak jako oslu nechutnala žádná z krásných květin.

F. Čte se odstavec poslední. Duchovních radostí mnohý člověk ani nechápe (nemůže jich poznati).

55. Jelen.

I.

A. Rozpráva o jelenu podle nástinu prvního.

B. Čtení podle odstavců.

I. Odstavec: Postava a zvláštnosti částí těla. — Jakou má postavu? Co čtli jsme o jeho hubě? O očích? O nohou? těle celém?

II. Odstavec: Vlastnosti jeho a některých částí těla. Jak chodí? Jak se chová při štěkotu psů? Kdy bývá člověku nebezpečný. Kdy shazuje své parohy a kdy mu zase narostou? Jaké jsou parohy jeho? Co se z nich dělá? Čím jest nám užitečen?

III. Odstavec: Způsob života. Kde žije u nás? Co žere? Jak chodí? Kdy vychází ven, a kdy, bývá v lese? Jak chová se (sám a jak ve společnosti)? Která zvířátka jsou podobná jelenu?

Jelen.

C. Doplnění.

Jelen jest tak veliký, jako skot. Pohybuje se velmi rychle; jako střela žene se ku předu, když ho myslivci a psi pronásledují. V letě jest hnědožlutý; v zimě šedohnědý. V lese, kde jsou mladé stromy vysázené, a na osení způsobuje velikých škod.

D. Bájky a vyprávěnky o jelenu.

II.

Stručné rozprávky o srnci, daňku, losu a sobu.

56. Sob a velbloud*).

A. Rozprávka o velbloudu (o sobu stala se již).

B. Čtení.

I. a II. Odstavec. Popsání velblouda: Kde žije? Jak vypadá? Čím jest nám? Čeho nám poskytuje? Proč se nazývá korábem pouště? Jakou cestu vykoná za den? Jaké jsou prsty jeho? Co jest to karavana?

Jakých vlastností má? Jaké jsou jeho smysly? Čím se živí, co a mnoholy pije? Kde žije velbloud jednohrbý, a kde dvouhrbý (drabař)?

III. Odstavec: Popsání soba. Jak jest velký? Jaké má parohy? Co žere v zimě? Kolik jich mívají lidé? Čeho od člověka vyžadují? Kdy jim bývá nejhůře a proč? Čeho poskytuje člověku? Co z toho člověk vyrábí a dělá?

IV. Odstavec: Pokynutí člověku, aby v tvorstvu poznal a velebil moudrost dobrotivého Stvořitele **).

C. Porovnání soba s jelenem (v ten způsob, jak to později ukážeme, a jak i naznačeno v článku 57: Zajíc a srnec).

D. Vyprávěnky.

57. Zajíc a srnec.

A. Rozprávka o zajíci dle nástinu (o srnci stala se již).

B. Čtení.

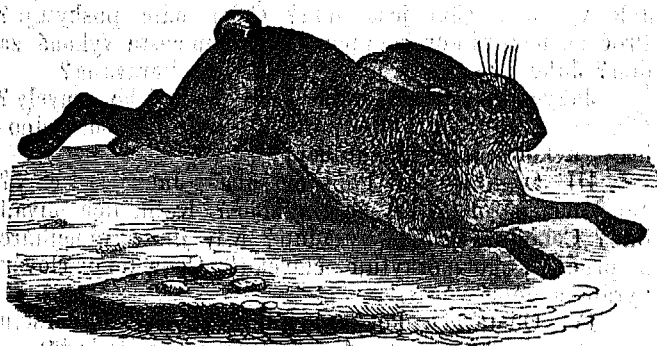
I. Odstavec: Podobnosti obou zvířat: Jakým zvířetem jest zajíc? Srnec? Proč jmenují se zvířaty plachými?

II. Odstavec: Rozdílnosti obou zvířat. Kolik a jakých zubů má zajíc v předu úst a dále? Proč jmenuje se hlodavcem? — Kolik jich má srnec? Proč se

*) Článek tento bude se až tenkrát vykládati, když byly děti obeznámily se s obsahem čl. 144. „*Pevná země a moře*“, a vědí již něco o zvláštlostech Afriky a Asie; mají poněkt o „*poušti*“ a „*ledovém severu*“, jakož jistou známost o obyvatelích severní Evropy a Asie.

**) Odporučujeme tuto ku znázornění věci výborný spis „*Světlozor*“ od P. Jehličky. I. L. Kober.

jmenuje přeživavce? Jaké nohy má zajíc? Srnec? Proč se jmenuje srnec dvoupaznehtíkem? Kolik žaludků má zajíc? A kolik srnec? Kde žije zajíc? Kde srnec? Čím se živí zajíc? Čím srnec. — Čím škodí nám zajíc? Čím srnec?

Zajíc.

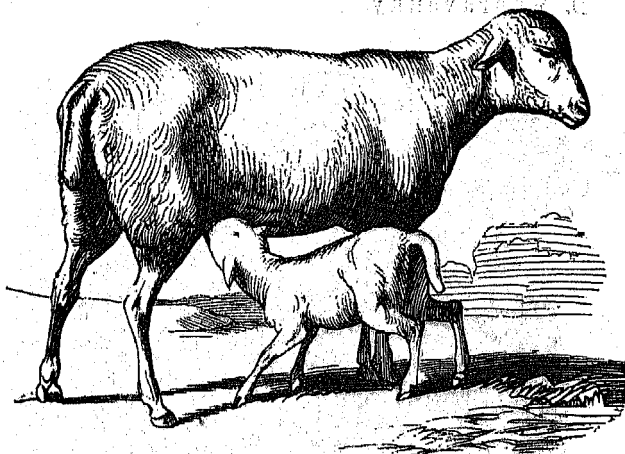
C. Výborným prostředkem k tomu, aby se vyučování v přírodopisu stalo právě vzdělávajícím a oživujícím, jest též porovnávání. O proti zajíci lze velmi dobře postavit na př. ovci. Podobnost a nepodobnost (či rozdílnost) jsou tu pak vhodnou látkou ku rozmluvám. Co se bylo shledalo, toho lze u spořádanosti užiti ku cvičením slohovým.

Stručná rozprávka o ovci.

D. Porovnávání ovce se zajícem.

Ovce a zajíc jsou zvířata užitečná. Obě poskytují nám masa k jídlu; od obou používáme kůže. Na těle jejich jest hlava, trup a čtyry nohy. Každé má maso, kosti, střeva, srdce, plíce atd. I ovce i zajíc živí se rostlinami. Obě zvířata jsou nestatečná a bázlivá. — Ale ovce jest zvíře krotké, a lidé ji doma chovají; zajíc zase jest plachý a žije v polích a v lese. Ovce jest větší než zajíc. Tělo její jest vlnou pokryté, jíž užívá se ku zhotovování rozličných látek na šaty; srsti zajíce používá se k děláni klobouků. Ovce má přední nohy skoro tak dlouhé, jako zadní; zajíc zase má zadní

nohy delší než přední. Zajíc skáče a utíká, ovce pak pokojně chodí. Ovce jest oproti zimě a nepříznivé povětrnosti velmi citlivá; zajáci však daří se i v zimě, není-li právě mnoho sněhu, výborně. Zajáci spějí otevře-

Ovce.

nýma očima, protože jsou víčka jejich příliš krátká, aby oko pokryla; ovce spějíce, mají oči uzavřené. Zajáci rozmnožují se silněji než ovce. Ovce se zabijí, zajíce pak střílíme aneb do ok chytáme.

E. Vyprávěnky.

58. Medvěd.

A. Rozprávka o medvědu dle nástinu.

B. Čtení. (Po přečtení opět ním děje se vyptávání).

Jaký jest medvěd? Jaké má tělo? Čím se živí? Proč jej počítáme mezi šelmy? Jak říkáme šelmám jinak? Čím se živí? Proč na něj lidé křídí? Co dělá ve dne? V noci? V zimě? Jak chodí? K čemu jest jeho maso? Kožešina?

C. Zaměňování článku dle následního způsobu:

Medvěda sluší nazývatí zvířetem lenivým, mrzutým a mlsným. Tělo jeho jest as pět stop sděli a hustou tmavohnědou srstí pokryto. Potravou jeho jest maso koz, atd. atd.

D. Vyprávěnky.

Medvěd.

59. Liška.

A. Rozprávka o lišce podle nástinu.

B. Čtení.

I. Odstavec: Jaká jest? — Vysvětlení přísloví:

a) Lišku dvakrát neošidíš. Shledá-li liška jednou někde něco pro ni nebezpečného, nejde tam dojista již podruhé atd. Chytrý člověk se dvakrát obelstít nedá.

b) Když liška dřímá, hled se kohoute! Liška se někdy staví, jakoby spala; chce tím podvesti kohouta, slepici a j. zvířata, aby se k ní přiblížila. Proto

Liška.

neměla by tomu zvířata věřit. Podobně jest se mít na pozoru před lidmi lstným, aby nás nepodvedli. — Kde a jak bydlí? Kdy vychází na lup? Čím se živí? Kdy blížívá se bytu lidskému? Čím bere závděk v nouzi? Jak nakládá se zbytky pokrmu svého?

II. Odstavec: Jaké jest postavy? (Skolení — hlas). Čemu se toto podobá? Jaký jest ohon její? Co s ním činívá? Jaké jest barvy?

III. Odstavec: Čím škodí? Čím jest užitečná?

C. Doplnění. Liška jest též příbuzná psa; $2\frac{1}{2}$ dlouhá a až $1\frac{1}{2}$ vysoká.

D. Porovnání lišky se psem.

Stručná rozprávka o psu musí (D.) předcházeti.

E. Bájky a vyprávěnky.

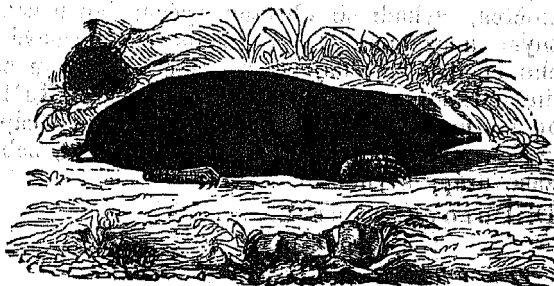

Pes.

60. Krtek.

Zvírátko toto zasluhuje zvláštního povšimnutí a ocenění. Rolník spatřuje v krtku pouze nepřítele svých rostlin a nezná významu, jehož mu byl Tvůrce ve velkém hospodářství přírody vykázal. Proto pronásleduje jej, kde a jak jen může co nejhrošlivěji. Škole pak jest úkolem, aby mezi lidmi rozšířila lepší náhled o užitečnosti a škodlivosti plodin přírodních, a poskytla zároveň oněm tvorům ochrany příslušné, jež z pouhé nevědomosti, neznámosti a z předsudku ku škodě celku, zvláště pak na ujmu rolnictví, zdárného pěstování luk, ovoce a lesů, bývají pronásledována a hubena.

Učitel, musí se vynasnažit, aby o látce dotčené, jak ji kniha sama vykazuje, přiměřeně a s citem pojednával. Nesmí opomenout ukázati za pomoci dobrého obrazu, jak dobrotivý Tvůrce stvořil zvíře to zcela přiměřeně jeho podzemnímu bydlišti. Za věrného znázornění a řádného pojetí zamiluje sobě dítě přírodu, učí se ji pozorovati a naslouchati zjevům jejím, a poznává v ní moudrost a dobrotivost Boží. Co obyčejné a všední, odívá se tu v roucho divuplné, poskytujíc mladistvé mysli požitku nejčistšího, z něhož napotom i pozdější věk kořistiti dovede.

Krtek.

A. Rozprávka o krtku dle nástinu.

B. Čtení.

I. Odstavec: Jak se tu nazývá, krtek? Proč? Co jsou krtiny? Jaké jest to dílo? Co vidíme na těle jeho? Co jest na něm nejpamátnejší?

II. Odstavec: Co bývá v pelechu jeho? Kdy vychází ven? Čím se živí? Co se o něm myslí? Čím jest užitečen? Jak by se měli k tomu zachovati rolníci?

C. Doplňky.

Krtek, jehož tělo jest válcovité, stráví největší část života svého pod zemí. Ven vychází jen tenkrát, shání-li lupení, mech a suchou trávu k upravení pelechu svého. Bydlí ve svém pelechu, odkud se dlouhé chodby, které sobě vyryje, rozbíhají. Při práci té ovšem někdy porouchá kořínky mladých rostlin. Kde chodby tyto na venek vycházejí, tam bývají krtiny. Má malé

a krásně bílé zuby. Oči malinké jako zrnka prachu jsou pod hustou srstí tak schované, že jest je těžko najíti. Boltců nemá docela; vzdor tomu má však sluch jemný. Také cit jeho jest velmi jemný, až i nejmenší otřesení půdy znamená. Krtek jest velmi žravý, máje hlad v každou hodinu denní. Myslí se, že potřebuje na den tolik potravy, jak sám váží. V zimě nespí. Samička mívá v květnu 4 i 5 mladých.

Chytání krtka v zahradách aneb na místech, kde při četném rozmnožení bývá ku škodě, děje se rozličným způsobem. Čekává se na něho velmi tiše, a když rýti počíná, vyhodí se obratně rýčem, aneb zabije se obratným uhozením. Aneb kladou se plechové roury do jeho chodeb, jež dají se s předu i ze zadu zavřítí, jakmile dotkne se niti uprostřed natažené. Na lukách kladou se na ně také oblouky s oky. Také čápové a orlové jsou jeho nepřátely; onino vytáhnou jej zobákem, tito zase drápy svými.

D. Porovnání krtka s myší.

Stručná rozprávka o myši před poro-
vnáním.

E. Bájky a vyprávěny.

61. Chlapec a krtek.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku stala se již při čtení a výkladu čl. 60.; netřeba tu ničeho více, než

B. při čtení vysvětliti některá slova, fráse atd., jako: Pažit. Trávník zelený. Maříš kvítí. Činíš, že kvítí usýchá.

Žížaly. Červy. — Nehubily bylinek. Nerozežíraly kořínků jejich, až by pak růsti nemohly.

62. Křeček a sysel.

A. Rozprávka o křečku a o syslu.

B. Čtení.

I. Odstavec: Jaké díry dělá sobě křeček?

Křeček.

II. Odstavec: Komu jest křeček podoben? Jaké a k čemu způsobilé jsou údy těla jeho? Kam ukládá

sobě obilí? Čeho má k svému pohodlí? Jaké jsou jeho komory? —

III. Odstavec: Jakých jest vlastností?

IV. Odstavec: Jaký jest život jeho na podzim, z jara a v zimě?

V. Odstavec: Jak se mají k němu lidé?

VI. Odstavec: Komu podobá se křeček? Jaký jest sysel? Jaké jsou údy těla jeho? Kde žije? Mezi jaká zvířátka náleží oba? Proč?

VII. Odstavec: Vysvětlení přísloví v tento smysl. Každý člověk jiného jest smýšlení.

C. Porovnání křečka se syslem.

D. Vyprávěnky.

O zvířatech, která tuto nyní uvedeme, bylo by stejným způsobem pojednávat, jako o jelenu atd. Spis tento poskytuje v stručnosti potřebné k tomu látky.

Obyčejná (turecká) opice jest as 2' vysoká, má vyčnívající tlamu, torby, 4 ruce a místo ocasu kožní cíp. Jest žlutošedá s bledou tváří. Pochází ze severní Afriky, nachází se však ve Španělech. Voditelé zvířat učí ji rozličným kouskům, oblékajíce ji i v šat. Již pitvořením obveseluje diváka. Stává ještě jiných a menších opic. Tak zvaný kočkodan má dlouhý zvláštní ocas. Všecky opice vyznamenávají se proti jiným zvířatům napodobováním úkonův lidských. V tom právě sluší hledati příčinu, že jest jich tak lehce chytiti a je rozličným kouskům naučiti. Mladé své ošetřují s velikou péčí a láskou. Také ve stavu krotkém jsou potměšilé a zlé, mimo to ještě i smělé, rozmarne a nečistotné. Na svobodě žíví se ovocem, jsouce velmi nepříjemnými hosty v zahradách; krotkou opici krmíme chlebem, ovocem, brambory a t. d.

Porovnání opice se člověkem.

Vlk má velikost a postavu psa ovčáckého. Hlava jeho jest tlustá, končí se však špičatou mordou. Ocas visí přímo dolů a jest silně srstí porostlý. Na kůži

nalézá se hustá a šedohnědá srst, již používá se ku zhotovování kožichů. V Karpatech a na Rusi žijí vlci ještě velmi četně, jsouce hlavně v zimě pravým souže-

Vlk.

ním obyvatelů. Když pak se jim v tu dobu potravy nedostává, přicházejí z lesů na silnice a na blízko vesnic přepadávajíce lidi i zvířata. Vlk jest tak silný, že může ovci lehce odnésti, a tak smělý, až i koně přepadá. Tito brání se zadními nohama a vlk snaží se, aby jim skočil na chřtán; na rohatá zvířata vrhá se se stran. Hlas jeho jest víť. Střelí se aneb chytá se do želez.

Porovnání vlka se psem.

Kočka.

Tělo štíhlé, hlava skoro kulatá; ve zřítelnici kolmou skrlu, na hubě vousy, na předních nohách 5, na zadních 4 prsty, ostrými a vtažitelnými drápy opatřené; barva velmi rozdílná. Kočka slouží chytáním myši, a proto nacházíme ji skoro v každém domě. Nestane se nikdy tak krotkou a přichylnou jako pes; zůstane stále falešnou. Zlou vlastností její jest i lalsota.

Miluje teplo; nesmíme ale trpěti, aby si na plotnu lehala aneb do pece lezla, protože by z toho lehce mohl požár vzniknouti. Se psem žije kočka zřídka v přátelství. Maso jest jejím nejmilejším pokrmem; také mléko hltá ráda, neopovrhujíc ostatně ani žádnou obyčejnou stravou člověka. Stává i koček divokých; tyto jsou ale větší než kočky domácí.

Kuna. Dlouhé a táhlé tělo, co do velikosti rovná se mladé kočce, kaštanová hnědá barva, hrdlo a krk u kuny skalní bílý, u kuny lesní žlutavý. Kuna škodí svou dravostí. Lesní kuna sežírá ptáky, zajíce a králíky; kuna skalní drancuje v holubnicích a kurnících. Obě jsou vraždy chtivé a usmrcují, aby jen teplé krve se nahltaly. Jsou obratné v šplhání a zchytralé, a proto nelze jich tak snadno zastřeliti. Chytají se do želez; než stalo se již, že sobě chycené kuny nohy, za něž se byly chytily, ukously.

Lev. Hlava jest čtyřhranná, čelo klenuté, oči velké významné s kulatou zřítelnicí. Krk a ramena jsou dlouhou hřívou porostlé, dávajíce zvířeti tomu vznešeného výrazu; hřívou honosí se pouze lev, lvice jí nemá. Na konci ocasu, jenž jest až 4' dlouhý, má zvláštní chvost. Celé zvíře jest 7—8' dlouhé. Nohy jeho zřízeny jsou jako nohy kočky, s níž má mnoho podobnosti. — Již na obrazu znamenáme jeho opravdivost, krásnou a jako velitelskou postavu. Chůze jeho jest pyšná, hlas temné řvaní, jež u všech skoro zvířat zděšení způsobuje. Zuby má nejsilnější a hrozná, a může i kus skotu v tlamě své odvléci. Tlapou svou svrhne sajuh k zemi; také v ohonu chová velikou sílu. Pro tyto neobyčejné vlastnosti jmenuje se králem zvířat, ačkoliv jej mnohá zvířata u velikosti předčí. Žere pouze maso a držívá zvláště honbu na koně, skot, kozy atd.

Porovnání kočky se lvem.

Kůň předčí co do velikosti všecka naše domácí zvířata, a postava jeho jest ušlechtilá a krásná. Hlava jest podlouhlá, krk trochu ohnutý a přední část jeho hřívou ozdobena. Prsa jsou široká, trup málo zahnutý a kulovatého objemu, ocas dlouhými žíněmi porostlý. Nohy jsou vysoké a štíhlé, končice silným kopytem, jež se

okovává. Kůň žere oves a seno, a daří se pouze při hojném krmení, čistotě a dobrém ošetřování. Používá se ho ku tahání, jezdění, na vojně atd. V jižní Americe stává celých stád zdivočelých koní; avšak jsou zvířata tato malá a rousná atd.

O sel jest menší a méně štíhlý než kůň. Hlava jest široká; krk tenký a přímo natažený, prsa úzká, hřbet silný, barva šedá, uši velké. U nás používá se osla k nošení břemen; on tři i čtyři centnýře odveče bez namáhání. Chod jeho jest pevný; proto používá se ho v hornatých krajinách k jezdění. Jest jednak líný, svéhlavý, falešný; jinak zase trpělivý a s málem spokojený; uspokojuje se bodlácím, kopřivami, slauými a hořkými bylinami. V teplejších krajinách bývá veselější než u nás. Má se za hloupého; jest ale vzdor tomu dobrý prorok povětrnosti. Jeví-li při vyhánění veselost, zůstane povětrnost pěkná; má-li naproti tomu hlavu sklopenou a tře-li se o stromy a zdi, pršívá brzy na to, aneb hrozí bouřka atd.

Porovnání osla s koněm.

Koza jest dobyt看em chudých. Hlavu zdobí rohy a bradu vousy; také jsou kozy opatřeny rozpůleným ostrohranným kopytem, čímž se stává zvíře toto ku šplhání způsobilé. Srsť jest co do délky a barvy rozličná. Listí a poupata jsou jí lahůdkou; v zimě krmíme ji senem, řípou, brambory atd. Mléko její jest zdravé. Kozy, zejména útlá kůzlátka, jsou veselá a bujará zvířátka; pouze staří kozlové ukazují se býti trkavými. Také odhodlanosti nepostrádá koza. —

Porovnání kozy s ovci.

Prase jest nejspinavější všech domácích zvířat. Jest velmi žravé a krmí se vším, co zbyde od stolu aneb z kuchyně.

Venku rozreje zemi, vyhledávajíc kořínky, červy a pondravy. Zůstává povždy trochu divoké, zvláště pak kanci jsou často velmi zlí. Masa a sádla jeho vážíme sobě vysoce. Štětín potřebuje kartáčník a obuvník.

Slon jest 10—12' vysoký a 10' dlouhý. Čero velké a klenuté, oči malé, uši široké a svislé, nos vyvinutý a velký, pohyblivý rypák, dva dlouhé kulaté kly, nohy tlusté, na každé noze pět prstů kopytu podobných, kůže nahá a šedohnědá, ocas pouze spoře srstí porostlý. Slon žere toliko rostliny, avšak potřebuje jich nesmírné množství. Krotkému slonu dává se denně centněš sena a 50 liber jiného pokrmu, jako: chleba, ovoce, řípa atd. Vlastí jeho jest Asie a Afrika. Tam žijí celá stáda zvířat těchto. Slon jest chytrý, učelivý a obratný. Skroceni bývají často jemní, až i sami dítě vésti mohou. Ve Východní Indii chovají se co zvířata domácí a používá se jich k nošení a k tahání. Můžeme jednomu až 40 centněšů naložiti. Naučejí se prováděti rypákem svým rozličné kousky, na př. něco vyzdvihnouti, zátky z láhví vytáhnouti, na troubu troubiti. Rypák slouží mu co zbraň, a může jím i největší zvířata zabiti. Druhdy užívalo se ho i ve válce.

Velryba žije ve vodě a vypadá jako ryba. Místo zadních údů má chruplavý ocas; přední jsou zkrácené, vypadajíce jak ploutve. Kůže její nemá však šupin, nýbrž

Velryba.

jest na mnohých místech porostlá štětinatou srstí. Také vnitřní ústrojí její jest takové, jako u ostatních zvířat tuto uvedených.

63. S s a v c i.

Čtení.

I. Odstavec: Která zvířata jmenují se ssavci? Co víme o každém ssavci? (Ssaje mléko v mládí, má červenou teplou krev atd.)

Doplňěk. Ssavci jsou nejdokonaleji vyvinutí; mají hlavu, krk, trup a vyjma velrybu čtyry končiny. Celé tělo opírá se o kostru, jejíž základem jest páteř. Mají mimo plíce též srdce s dvěma hlavníma a s dvěma vedlejšíma komorama.

Doplňěk. Draví ssavci mají zuby a drápy ku trhání jiných zvířat způsobilé a živí se masem.

II. Odstavec: Jak dělíme ssavce? Čím se každý druh živí?

III. Odstavec: Kterých vlastností a zvláštností shledáváme u ssavců polních?

IV. Odstavec: Kterých vlastností a zvláštností shledáváme u dravců?

V. Odstavec: Kde žijí ssavci vodní?

Pozn. Dobře bude ukázati kostru hlavy každého toho druhu, aby dívky na zvláštnosti a místa zubů mohly nazíratí.

Doplňěk: Mimo vše to budiž ještě vysvětleno, co jsou:

a) hlodavci, b) přeživavci, c) zvířata domácí a d) divoká.

B. P t á c i.

64. Slavík.

A. Rozprávka o slavíku; při níž bude vysvětliti následní:

Posuzovati člověka po kráse (těla, šatu, šperků). Není hodno ani ptáka ceniti po peří? Pozorovati podle krásy peří jeho vlastnosti. — V slavíku lahodu spojil s užitečností (slavík jest pro zpěv svůj příjemný, jinak ještě užitečný).

B. Čtení. Jaké má peří? Jaký hlas? Kde hnízdívá? Kdy zpívá a kdy zpívati přestává? Jak má se k svému hnízdu? Co žere? Jak se má k němu člověk? Jak se k němu míti má?

Pozn. Látku k rozprávce bylo by dle toho způsobu snéstí a spořádati (vedle plánu u ssavců naznačeného), jak to při popsání „skřivánka“ v nejbližším odstavci naznačíme.

C. Poučení. Zpěvaví ptáci jsou stvořeni ku svobodnému žití v přírodě a nikoliv pro světnici, kde jim volno není. Učitel nesmí opomenouti, aby se vši opravdivostí horlil proti chytání zpěvavých ptáků za jakýmkoliv účelem, proti barbarskému rušení hnízd, vybírání vajíček a mladých. Ať vloží to dítkám důtklivě na srdce, jak ptáčekové zpěvem svým přírodu zdobí, člověka oblažují a hubením škodlivého hmyzu užiteční jsou; ať je povzbuzuje, aby ochraňováním, čistěním a příkrýváním děr stromových, kde mívají často mladé atd., učinily jim pobyt v krajině této příjemný a pohodlný. —

65. Skřivánek.

A. Rozprávka o skřivánku (as v tento způsob):

Skřivánek jest podle barvy podoben vrabci, předčí jej ale velikostí svou. Zobák jest kuželovitý a nepřilíš tvrdý. Již v březnu a ještě dříve přichází z teplejších krajin k nám, a odlétá odtud teprv, když blíží se podzimek. Role a louky jsou jeho bydlištěm. Hnízdo staví sobě uměle na rovné půdě v jeteli, trávě atd. Živí se špičkami trávy, hmyzem a semenem; v pokoji dává se mu konopí, mák, chleba, libové maso a salát. Chce-li skřiván zpívatí, neposadí se jako jiní ptáci na strom, ale pozdvihne se vzhůru do vzduchu a vylétá někdy tak vysoko, že jej ani okem uzříti nemůžeme. Zpěv jeho zaznívá od ranního jitra až do pozdního večera. Za pomoci svých dlouhých a silných nohou běhá obratně po zemi sem a tam. Jakož milují všickni lidé skřivánka pro krásný zpěv jeho, neodchovávají a nepěstují jej zvlášť; spíše chytají je na podzim u velkém množství k jídlu. Chyceným jest za doby života toliko ve velkých klecích jaksi blaze. — Chocholoušek má na hlavě pěknou chocholku, nezpívá ale tak krásně.

B. Příprava ku pojetí obsahu článku stala se již rozpravou předcházející. Netřeba tuto více než v několika otázkách k tomu poukázati, jak krásně a líbezně zpívá, jak se vysoko vznáší, až ho ani viděti nelze, ačkoliv zpěv jeho ještě s hůry dolů zaznívá. U příležitosti této bude též vysvětliti některá slova, fráze atd. jako:

Chválí Pána Boha. Zpívá ku chvále Boží, jako my se modlíme a zpěvem Boha velebíme. — Pění jeho. Zpěv jeho. —

C. Čtení.

D. Zpěv na slova něžné této básničky*).

66. Kukačka.

A. Rozprávka o kukačce (podle nástinu).

B. Čtení.

I. Odstavec: Kdy již slýcháme kukačku?

II. Odstavec: Jaká jest vůbec? Jaká zvláště (peří, velikost atd.)?

III. Odstavec: Kde bydlí? Jak se má k družkám svým?

IV. Odstavec: Čím se dá povaha její omluviti?

V. Odstavec: Jak stará se o hnízdo své? Jak chová se mladá kukačka v hnízdi?

VI. Odstavec: Mezi jaké ptáky náleží?

C. Dopřky. Kukačka jest tak velká, jako holub. Zdržuje se v hustém listnatém stromoví, jest nepokojná, lítá rychle a lehce, šplhá dobře, ale chodí špatně. Tvrdé součástky svého pokrmu vydává opět.

D. Bájky a vyprávěnky.

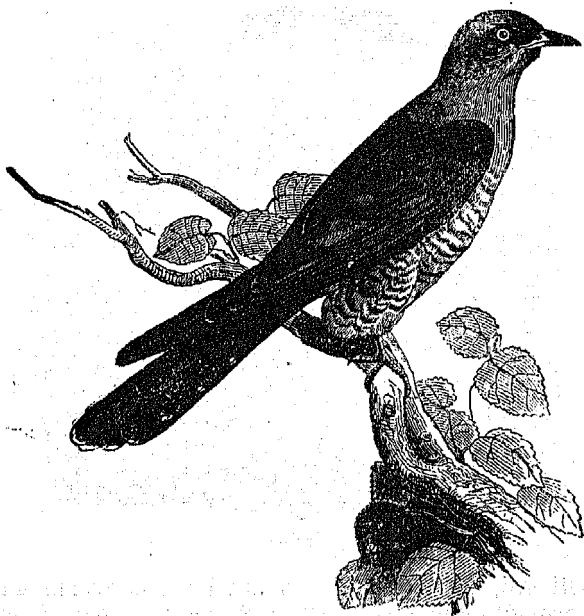
E. Porovnání kukačky s holubem.

*) Přečetné ty zpěvníky pro mládež naší vykazují v sloupcích svých často i více nápěvů na slovo jediné básně. Učitel at vybere sobě vždycky nápěv ten, jenž jest duchu básně právě přiměřen.

67. Vrabec.

Rozprávka o vrabci.

A. V přípravě ku pojetí obsahu básničky bude hlavně vytknouti vlastnosti vrabce: Jest smělý, nestydatý, drzý (vleze všude, a když bývá i několikráte zahrán, přichází opět, jakoby nic). Vyžene často vlaštovky z hnízda a usadí se tam sám, děláje opět, jakoby bylo vše dobře a t. d. Při tom lze vysvětliti některé věci,

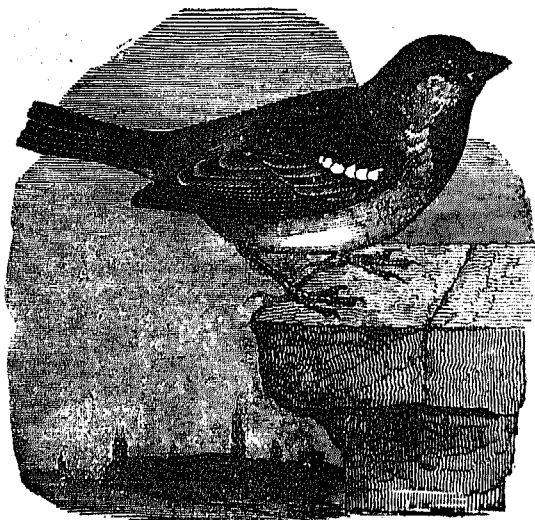
Kukačka.

jako: Lidské zloby panují mezi ptáky. Jeden pták pokouší aneb zlobí jiného. — Ptáci nepoznali, že to zloby a křivdy jsou. Nemají rozumu, aby dobré od zlého, pravdy od nepravdy atd. rozeznali;

a proto není mezi nimi takého hněvu, zlosti atd. jako mezi lidmi.

B. Přečítání a čtení.

C. Obsah článku v prostomluvě. Jeníček uzřel vrabčika hlučně na střeše se ozývajícího. I pravil ku Břetislavovi: „Copak to ten vrabčík asi tam naproti zase štěbetá? Nejspíše pomlouvá zase ubohou vlaštovku. Onedhy vyhnal ji u nás pod střechou chléva z hnízda, a když byl tam napotom sám pánem, vypravoval v nesty-

Vrabec.

datosti své, že se s ní tak smluvil a ona že mu místa dobrovolně přepustila.“ „Tak tedy,“ odpověděl Václav, „panují i mezi ptáky zloby lidské! O tom jsem dosud nevěděl, aniž bych byl tomu dříve uvěřil. Měl jsem ptáčky za bytosti zcela nevinné.“

„Není tomu však tak, milý bratře,“ pravil dále Jeníček, „jak si to představuješ! Ptáčkové se ovšem také někdy pohaštěří; nemajíce ale rozumu, nepoznávají, co zloba a křivda jest.“

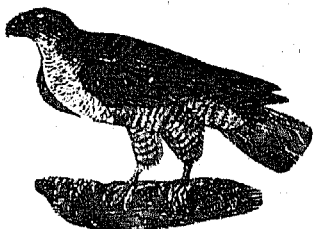
D. Bájky a vyprávěnky.

Zde výborně hodila by se bájka o vlaštovce a vrabei, v níž vypravuje se, jak vrabec jednou vypudiv vlaštovku z hnízda, usadil se tam, a jak za krátko přiletělo hejno vlaštovek a zalepilo ho hlinou v hnízdi, až tam zajítí musel.

68. Jestřáb.

A. Rozprávka o jestřábu podle nástinu.

B. Čtení.

Jestřáb.

I. Odstavec: Jaký jest? Jak provozuje plens svůj? Jak se chová k němu jiné ptactvo?

II. Odstavec: Jak jest veliký? Jaké jsou údy těla jeho? Jaké jest celé tělo jeho? Čím se živí? Mezi jaké ptáky náleží?

III. Odstavec: Které dravce známe u nás mimo to?

C. Stručné udání zvláštností: supa, kráhuje, sokola, ostříže, káněte a luňáka.

D. Vyprávěnky a bájky o jestřábu.

69. Vrána a liška.

Rozprávka o vráně.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku stane se tuto vhodně, vytkneme-li zejména některé zvláštní vlastnosti její, způsob života a pokrm; při čemž příhodno bude během rozmluvy vysvětliti věci následní: Hleděti snísti. Snažiti se, chtěti snísti. Vrána jest černá, a není žlutá, ani modrá, ani kropenatá, ani červená, ani bělounká. Není tedy dle peří ptáčkem krásným ani tedy *ohniváčkem* t. j. ptáčkem, na něhož se především rádi díváme. Hlas její ovšem zvláště jest nepřijemný.

Dál bude vzpomenouti na zvláštnosti a vlastnosti lišky, u kteréžto příležitosti byloby zase vytknouti, jak u lsti a chytráctví svém dovedla by v prospěch svůj lichotiti a pochlebovati.

B. Čtení, při čemž bylo by ještě některá slova vysvětliti, jako: Uctivši. Liška má velmi bystrý čich a proto ihned sýr uctíla. — Doupa. Díra, v níž se liška zdržuje. — Držela řeč. Mluvila. — Zlatá sestro. Velmi hodná, milá. — Hlas měla. Zpívati uměla. — Marná chvála. Zbytečná. — Bloude. Hloupý tvore. — Pochlebník. Kdo jiného bez přičiny a úmyslně chválí. — Bycha honí. Lituje. — Strěz se. Chraň se. — V ýr. Pták dravý.

C. Vypravování volné.

D. Vytknutí vlastností lišky a vrány v souvislosti.

E. Krátký obsah bájky v prostomluvě.

F. Poučení. Nevěř pochlebníku; jako liška podvedla a obelstila vránu, podobně i on učiní tobě, nejsi-li opatrn.

Mimo to bude potřebí, aby se ještě o následních ptácích pojednalo:

Čáp jest as 3 $\frac{1}{2}$ ' vysoký. Peří jeho jest bílé, toliko letky č. dlouhá péra v křídlech jsou bílé, nohy a zobák červené jak krev; okolo očí nachází se holý kruh barvy černé. Krk jest dlouhý a tenký, zobák zašpičatělý; křídla jsou široká a dlouhá, nohy nahé, vysoké a jako chůdovité. V chůzi jeho jeví se jistá pýcha a v celé bytosti jeho jistá opravdivost. Spí na jedné noze a má při tom zobák v peří krku zastrčený. Hnízdo staví sobě na střeších, věžích kostelních atd. Často seřídí se mu k tomu staré kolo od vozu neb pluhu. Mladí brzy létají a procházejí se za krátko již po střeše. Starší ošetřují a střeží je se zvláštní péčí. Čápy sežírají žáby, myši, červy atd. Jsou ptáky stěhovavými, přicházejí k nám v březnu, a vrací se opět v srpnu. Před svým odchodem shromáždějí se u velikých hejnech,

klekotají ustavičně, poletují sem a tam, vzlétnou napotom vysoko do povětří, až zrakům našim zmizí. Let jejich jest jako plovoucí a zdlouhavý.

Orl.

Orl (skalní) jest as $2\frac{1}{2}$ ' dlouhý, tmavohnědý s plavým tělem. Zobák, od kořene zahnutý, jest modravý. Orlové jsou silní, chytrí a odvážliví ptáci, kteří se mohou tak vysoko do povětří vznésti, až je ani neužijeme. Zrak jejich jest velmi bystrý. Obývají vysoké hory, a nejmilejší potravou jejich jsou zajáci, mladé srnky, telata atd.

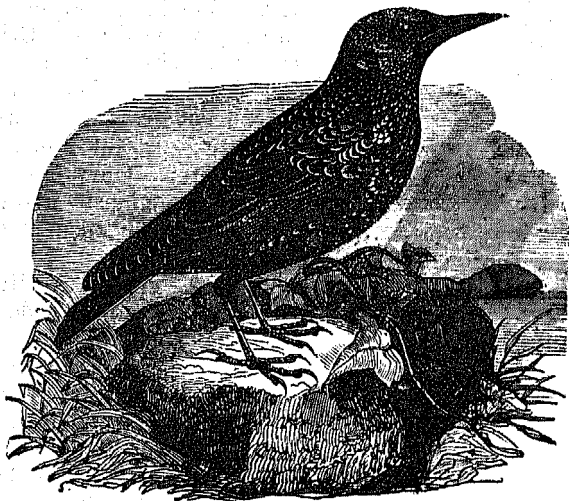
Sova vypadá podivně: Hlava tlustá a kočce podobná, oči veliké, zobák silný a zakřivený, peří řídké, drápy ostré, k tomu ještě samotářka a světla se štítlící bytosť její, noční vycházky na lup, a děsivý hlas.

Není divu že se všeliká pověra ku zjevu tomuto druží. I sami ptáčekové mají pronásledují ji křikem svým, vyleze-li někdy za dne ze svého úkrytu (děr stromů, myší atd.). — Sova sežírá myši, krysy, pondravý, nočňáčky atd. Zaslужuje, abychom si jí vážili.

Porovnání sovy s výrem.

Krkavec má černé a hnědě se lesknoucí peří. Jest to pták užitečný a hubí množství myší polních, pondrav a jiných škodlivých zvířat. Krkavci žijí ve velkých společnostech svorně. Ráno přicházejí z lesů na pole, vyhledávají hmyzu a vykračují sobě za rolníkem. V zimě odvažují se na silnice a dvory, aby sobě potravu vyhledali. Hnízdo své staví sobě na vysokých stromech z větví, a vykládají jej vlnou měkce. Mláďata svá ošetřují něžně, a významy matka a otec krkavčí nejsou dobře voleny. Krkavec se může ochočiti, naučí se slova vyslovovati a ukazuje se býti chytrým a učelivým.

Špaček jest as 9" dlouhý, peří černé, zelenavě a modře měňavé, zobák bezky dlouhý, křídla špičatá. Jest ptákem stěhovavým a zdržuje se u nás nejraději v listnatých lesích, zahradách a na pastvištatech. Sežírá červy,

Špaček.

hlemýždě a hmyz a chytá mouchy, jež dobytek obtěžují, i na samém hřbetě jeho. Rolník jej miluje. Jest veselý a učelivý; naučí se nápěvům písniček a slovům některým.

Porovnání špačka se skřivánkem.

Pěnkava jest tak velká jako vrabec. Celá černá, nahoře hnědá, dole jak víno červená, dva bílé pásy na křídlech; samička s šedými prsy. Nachází se v celé Evropě v lesích a zahradách četně. Jest ptákem přeletavým a stěhovavým. Potravou její jest hmyz a zrní. Zpívá krásně, jest obratná, lstivá, nedůvěřlivá a plachá, a proti jiným ptákům hašteřivá.

Porovnání pěnkavy s červenkou.

Sýkorky jsou malí a svárliví ptáčkové, jež se živi hlavně hmyzem, stávajíce se takto užitečnými. Sýkorka černá jest tak velká jako vrabec, a co do krásné barvy peří nevyrovná se jí mnoho ptáků. Jest velmi hašteřivá; také nesmíme ji nechat v zajetí svobodně vůkol lítati, protože by dítkám na očích mohla uškoditi. Sýkorka modrá jest menší oné. Sýkorky jsou ptáci přeletaví; hnízda mají v dolinách stromů a kladou 12 bílých, červeně tečkovaných vajíček do hnízda velmi něžného.

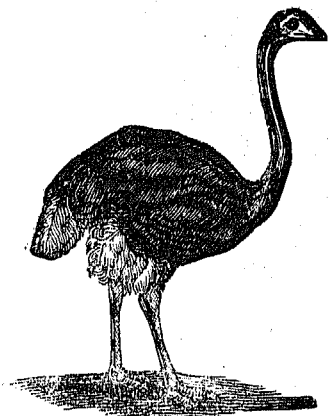
Sýkora.

Vlaštovky jsou pokojní, důvěrní ptáci, jež se na jaře brzy z pouti své vracejí. Hnízda svá staví z mokré hlíny na trámy. Schytávajíce obtížný nám hmyz, prospívají nám velmi. Žádný z ptáků nepředčí je co do obratnosti u létání. Z jejich letu můžeme souditi o pověrtnosti; neboť za dnů nepřívětivých poletují nízko u zemi.

Papouškové obývají lesy horkého zeměpasu a jsou co do barvy a velikosti velmi rozdílní. Natropí svými veselými pohyby, napodobováním hlasu lidského a hlasů zvířat mnoho žertů; nejsou však dobromyslní, poraníce, jsou-li v zlosti podrážděni, se svým silným zobákem velmi citlivě. V klecích chovají se obyčejné papouškové zelení a šedí; nejšprýmovnější z nich jest tak zvaný kakadu, jenž se svou pohyblivou chocholí vyznamenává. —

Holubi mají kratší nohy než slepice; křídla ale jsou dlouhá a uzpůsobují bezbranné zvíře toto k rychlému lítání. Peří jejich jest velmi rozmanité; hlas jejich jest vrkání. Švarná postava, čistota a důvěrnost, něžnost mezi sebou činí je miláčky lidí. Žerou zrní; toto polknou celé, nechají je ve voleti změknoti a napotom do žaludku sejítí.

Porovnání holuba se slepicí.

Pštros.

Pštros jest jako obrem mezi ptáky. Jest domovem v Africe, bývá 7—8' vysoký a až 100 lib. těžký. Neumí lítati, běhá ale rychleji než nejrychlejší kůň. Na noze jeho jsou pouze 2 prsty, a tyto jsou k předu obrácené. Vejce jeho mají velikost hlavy dětské a skořápek jeho používá se co nádobí k pití. Peří jeho vážíme si co šperku vysoce.

Husa jest užitečný domácí pták. Dává nám peří do peřin a brky ku psaní; poskytuje výborné pečené. Má plovací nohy a zdržuje se ráda na vodě. Lítá špatně, a chod její jest batolení. Žere trávu, salát, řípu, zrní atd. Housátka jsou velmi švarná zvířátka. Husa jest pro svou hloupost rozkřičená.

Labuť jest skoro ještě jednou tak velká jako husa; peří jako sníh bílé, zobák červený, nohy černé, krk zahnutý. Jest ozdobou rybníků; v severní Evropě žije divoce.

70. Ptáci.

A. Čtení.

I. Odstavec: Podle čeho poznáme ptáka? Proč jest kukačka ptákem? —

II. Odstavec: Kolikeré ptáky rozeznáváme? Podle čeho poznáváme ptáky dravé? Ptáky šplhavé? Ptáky holubovité? Ptáky hrabavé? Ptáky brodivé? Ptáky plovací? Jakým tělem opatřil Bůh každého tvora? Čím se liší ptáci od ssavců?

C. R y b y.

71. Losos.

A. Rozprávka o lososu podle nástinu.

B. Čtení

I. Odstavec: Proč jest losos cestující rybou? Jak lososi cesty své vykonávají?

II. Odstavec: Jaké jest maso jeho? Jaké jest tělo jeho a jaké jsou částky těla toho?

C. Doplnky. Losos má široká ústa, v nichž se nalezá mnoho zubů. Věci, které mu u tření se překážejí, přeskočí. Chytá se do sítí anebo zvláště k tomu zřízených lososin. Maso jeho jí se hned ve stavu čerstvém, aneb uzené a nasolené.

72. Štika.

A. Rozprávka o štice podle nástinu.

B. Čtení.

I. Odstavec: Kde jest v zlé a kde v dobré paměti? Čím liší se od ryb jiných? Proč se štiky v rybnících nasazují?

II. Oddstavec: Jaké jest tělo její a jaké části těla toho? — Jaké jest barvy? Jak jest dlouhá a jak těžká? Proč jest vodním dravcem?

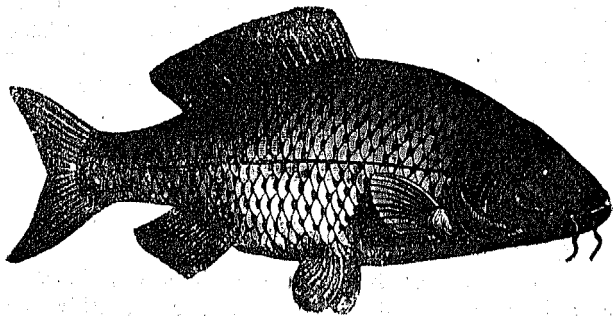
Štika.

C. Doplnky. Štika roste čerstvě a bývá až 2 centnyře těžká. Má se za to, že může 200 let žíti. Maso její jest vzácné. Chytá se na udice; kosti hlavy její jsou podivného tvaru.

D. Bájky a vyprávěnky.

Mimo to budiž ještě o následních rybách pojednáno:

Kapr žije v řekách a jezerech. K vůli zdravému masu svému bývá také v rybnících chován. Hlava jest

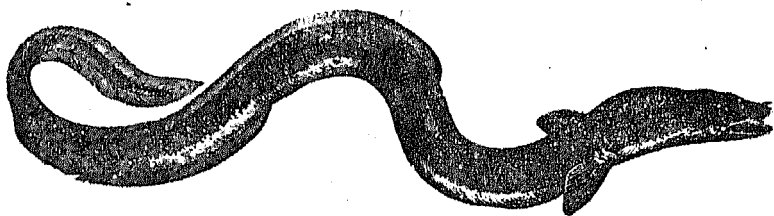

Kapr.

tupá, ústa malá a 4 frňousy opatřená. Bývá 2' dlouhý, někdy i delší. Sežírá červy, hmyz, shnilé kořínky. Chytá se do sítí aneb vrší, jakož i na udici. Zahalen do vlhkého mechu aneb mokrého šátku zůstává i mimo vodu mnoho dní na živě.

Sleď jest ryba mořská, již můžeme u nás toliko nasolenou spatřiti. Na miliony nachází se jich na dně moře Severního, kde žíví se všelijakými malými zvířátky vodními. Chce-li se tříti, přichází na pobřeží, a tu chytá se do sítí, někdy stotisíců na jedno zatáhnutí. Sledě bývají až 1' dlouhé a nestejně hodnoty.

Ouhoř má velkou podobnost s hadem. Na hřbetu jest hnědozelený a na břichu bělavý. Ploutví břišních nemá, a někdy také ani ostatních. Kůže jeho jest slizská a kluzká, chovajíc pouze velmi malé šupiny. Bývá až 4' dlouhý, jest silný a života velmi houževného.

Ouhoř.

Žíví se hmyzem, červy, malými rybičkami a t. d; chodí rád na suchu, na louky a do hráchu, aby zde hledal pro sebe hlemýždě, dešťovky atd. V zimě zůstává skryt v bahně. Maso jeho jest chutné, avšak těžko zažívatelné. Chytá se obyčejně na udice. —

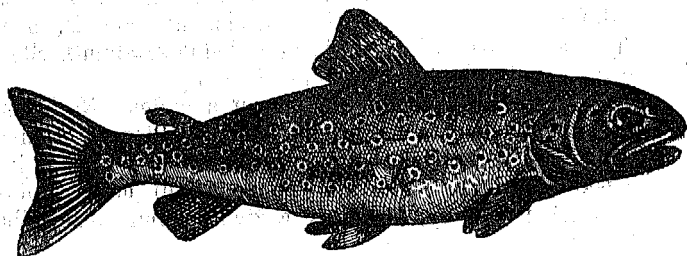
73. Ryby.

Čtení.

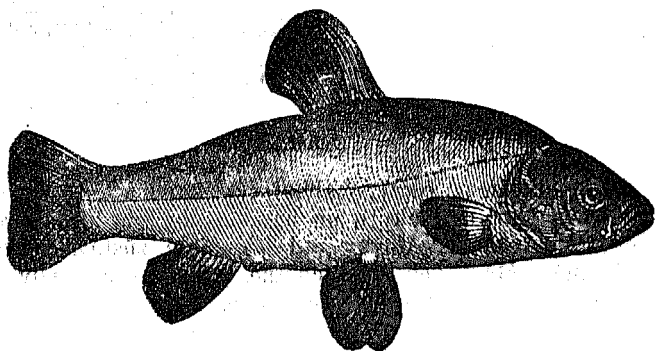
I. Odstavec: — Jakou podobu má tělo lososa? — Co činí hubou, ploutvemi a ocasem? — Co jsou vlastně žábry? Kde leží? K čemu jsou? — Co má na těle? — Jakou má krev? — — Co znamenáme na každé rybě?

Doplňk.

Tělo ryby jest dlouhé, táhlé a nemá nohou. Trup prodlužuje se na konci v ocas, na němž jest znamenati částky peří podobné. — Jsou to ploutve. Rozeznáváme pak ploutve prsní, břišní, hřbetní a ocasní.

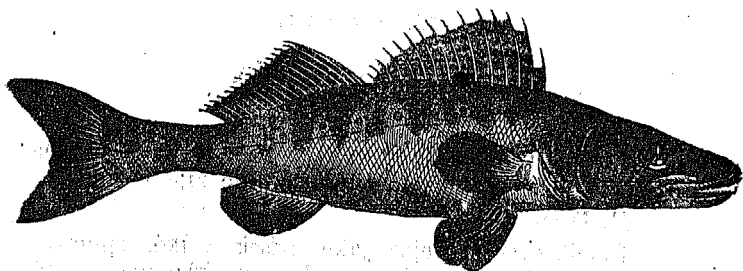

Pstruh.

Lín.

II. Odstavec. Zde se ukáží dítkám na obraze ještě i ostatní tuto uvedené ryby, o nichž se dosud pmínka nestala; tedy: okoun, pstruh, lín, bělice, zarma, karas, sumec, lupice, sardele, treska,

Lupice.

žralok, vyza a jesetr. Zbývá-li času, poví se o nich stručně, co by bylo nejdůležitějšího a nejzajímavějšího.

D. Plazi a obojživelníci.

74. Želva.

A. Rozprávka o želvě dle nástinu.

B. Čtení.

I. Odstavec: Komu jest podobná? S jakým rozdílem? Jaké jsou částky těla jejího?

II. Odstavec: Jak je pohybuje? Čím se živí? Kam snáší vejce své? Jaké jsou? Čeho od ní požíváme?

Doplňk.

Vyhrabují si pomocí svých ostrých nehtů důlky, do nichž velké množství vajec ukládají. Jsou již tím užitečné, že sežirají červy, hmyz atd. Mimo maso a vejce k požívání poskytují nám i štítů, jichž se též k rozličným věcem dobře používá. Nejvíce želv žije v teplejších krajinách, zejména pak želva obrovská (ukaž na obraze).

III. Odstavec: Jaké želvy rozeznáváme? Co víme o želvě obrovské?

C. Vyprávěnky a bájky.

75. Ještěrky.

Ještěrka obecná.

A. Čtení.

I. Odstavec. Proč netřeba nám ještěrky obecné se báti? Čím jest nám užitečná? Kde žije v zimě?

B. Doplněk.

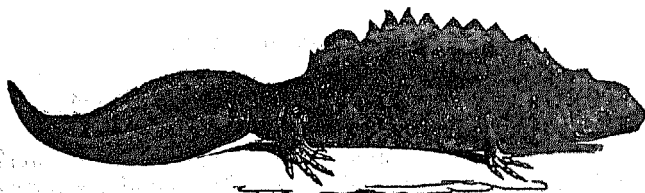
Samička snáší vejce jako oříšek velké, špinavo-žluté a se skořápkou kůži podobnou, kladouc je pod kamení do země.

II. Odstavec. Co víme o částkách těla jejího? Čím jest pokryto?

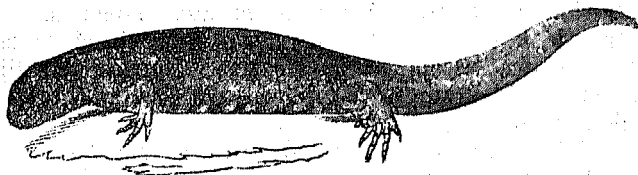
Čolek.

III. Odstavec. Kde žije čolek? Co znamená na těle jeho zvláštního? Čím jest užitečen?

Čolek.

Samec.

Samička.

Krokodil a alligator.

A. Stručná rozprávka o krokodilovi podle následní látky:

Krokodil jest velká ještěrka, až 20' dlouhá a rohovitými štítky pokrytá. Tluma velká se zuby. Žije ve velkých řekách horkých zemí a jest člověku nebezpečná. Vejce její sežírají rozliční dravci, čímž se rozmnožení jejímu ujma činí.

B. Čtení.

IV. Odstavec. Kde žije první a kde druhý?

Slepýš.

A. Čtení.

V. Odstavec. Čím se liší od ještěrky? Komu jest podoben a proč?

B. Doplněk.

Slepýš jest zvíře užitečné, jež sežírá množství škodlivého hmyzu.

Žába.

A. Rozprávka o žábě, při čemž třeba hlavně a důrazně poukázati na užitečnost její, protože nesprávně jsou náhledy, jež o ní má lid obecný. Sdílení o některých ještě jiných nepřítelích žáby mimo čápa, jako: volavka, jeřáb a bukač.

B. Bájky a vyprávěnky.

C. Porovnání žáby s ještěrkou.

76. Hadi.

A. Čtení.

I. Odstavec. Jaké jest tělo hada a částky těla toho? Proč se ho bojíme?

B. Rozprávka o zmiji.

II. Odstavec. Které jsou hlavní znaky, po nichž ji poznáváme? Jak stává se uštknutí hada? Jak si můžeme proti tomu pomáhati?

C. Doplněk.

Zmije obývá díry v zemi a rozsedliny ve zdích, sluníc se ráda na otevřených místech. Sežírá červy, hmyz, myši, ptáky atd., může však celé měsíce hlad trpěti. Také pomáhá proti uštknutí jejím, když se rána mlékem, louhem aneb močí vymyje. Lidé, jenž v lesích jahody aneb stlaní hledají, trávu trhají atd., musejí býti velmi opatrní. Zmije má život velmi houževný, ježto i hlava useknutá může ještě uštknouti. Uštknutí škodí více při velkém vedru, aneb je-li člověk silně zahřát. Menší zvířata umírají již v několika minutách po uštknutí. Pouze u ježka shledala se podivná vlastnost: jemu totiž uštknutí hada neškodí pranic, ba on i zmiji se zvláštní chutí sežírá.

Rozprávka o chřestýši, brejlovci č. baraši v stručnosti největší; na př.:

Chřestýš dosáhne délky dospělého muže a bývá po nejvíce tak tlustý jak rámě mužské. Chová v žlázách pod dutými zuby jed tak zhoubný, že člověk uštknutý v několika minutách umírá. Můžeme se ale míti před ním na pozoru, protože rohovými svými kroužky na ocasu tak hlasně chřestí, že jej lze z daleka slyšeti.

1. Užovka není jedovatá. Zdržuje se u nás často v lesích, v zahradách, na hnojišti, v stájích a t. d., a plove ráda. Nezasluhuje toho, bychom ji pronásledovali, byťby i někdy ve sklepě mléka zmlsala. Za to hubí množství hmyzu, zahání myši a dá se i ochočiti, až stává se důvěrnou.

2. Hroznýš na jižných ostrovech Indie jest tak silný, že ovcím a kozám, ba i volům, otočí-li se okolo nich, kosti v těle rozmačká. To nezdá se býti ani k víře podobné, uvážíme-li, že nemá had tento ani nohou ani drápů, ba ani silných zubů. Avšak bývá až přes 20' dlouhý, a má nesmírnou sílu ve svalech.

D. Čtení posledního odstavce.

Čím se hadi živí? Co činí, aby kořist svou polknouti mohli? Jaká jest tlama jejich? Jak děje se požívání potravy jejich? Kde se zdržují a jaký vedou život jinak?

E. Doplněk.

Obyčejně ťhají hadi na kořist svou, vypadávajíce na ni náhle z trávy aneb ze skulin zdí. Někteří vylézou nahoru na strom a vrhají se odtud na zvířata okolojdoucí. Všickni hadi dají se lehce rozdrážditi, ale ve zlosti nebojí se nikoho. Ostatně dovede člověk přemoci i nejnebezpečnější z nich. Nejspíše zmocníme se jich když se byli hodně nažrali.

F. Porovnání hada s ouhořem.

77. Plazi a obojživelníci.

A. Čtení.

I. Odstavec. Která zvířata nazýváme plazy? Jmenujte některé, jež znáte!

II. Odstavec. Která zvířata jmenují se obojživelníci? — Proč nejsou všickni plazi též obojživelníky?

E. Zvířata nedokonaná.

78. Chroust.

A. Rozprávka o chroustu, při čemž se i kukla jeho ukáže.

B. Čtení.

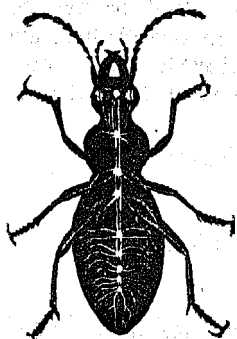
I. Odstavec. Kdy a jak chrousti létají? Čím nám škodí? Kdy zahynou? Co víme o pondravách? Co o kuklách? Kterí jsou nepřátelé pondrav a chroustů?

Dodatek.

Otázka, jak by bylo lze škodlivá tato zvířátka vyhubiti, nesmí zůstatí bez odpovědi.

Obletávají totiž pouze na večer až do půlnoci stromy; napotom navěsí se na větve a listí a bývají až

k deváté hodině ranní ve stavu napolo ztuhlém. Mohou se tedy v ranní době lehce setřásti, sebrati a prasatům ku sežrání dáti. Hospodáři házejí je také do vápna, jež napotom se zemí smíchané slouží za mrvivo.

Chroust.

Pondravy, které se při orání objeví, seberou se a dají drůbeži.

Nejlepším prostředkem proti rozmnožování brouků těchto, jakož i škodlivého hmyzu zvláště, jest ochrana hmyzožravých ptáků, netopýrů, krtků a ježků.

II. a III. Odstavec. Udejte dle toho, co neobyčejného znamenati jest na těle chrousta. — Zvířátka tuto jmenovaná ukáží se buď v skutečnosti aneb na obrazech, aby dítky mohly na hlavní části těla nazírati. — Na kolik dílů jest tedy tělo všech těchto zvířátek rozděleno? Kolik noh má každé to zvířátko? Jak slovou všecka tato zvířátka? K čemu náležejí?

Dodatek.

Na hlavě brouků znamenáme též dvě vynikající oči, někdy i také více vedlejších oček. U některých jsou hlava a prsa pouze tenkou trubičkou spojeny a hezky od sebe vzdáleny; u jiných zase nalezájí se těsně u sebe, jsouce odděleny popříčným řezem. Nohy jejich sestávají z mnohých údů a mají štětinky jako drápy. Na zádech nalezájí se vrchní křídla (krovky) z rohovité látky. Roztáhne-li brouk křídla tato, objeví se ještě dvě jiná spodní, utvořená z tenkých, průhledných kožiček, protkaných jemnými žilkami. Po létání složí tato křídla opět a stáhnou je pod krovky.

Když pak brouci za příčinou podivného ustrojení těla pozornost k sobě poutají, sbírají se často, usmrccují, špendlíkem propichují a ve skříni uschovávají. To ovšem může býti věcí prospěšnou, jestliže neuspokoju-

jeme se při tom pouhým shromažďováním, nýbrž když sobě i jména pamatujeme, všechny částky těla náležitě ohledáme a zároveň i o to se staráme, kde a jak brouk žije, co žere, čím nám prospívá aneb škodí. K vůli sbírkám nesmíme však žádné zvíře trýzniti.

IV. Odstavec.

K vyrozumění rozdílu, jehož stává na př. mezi chroustem a včelou, třeba nechati dítky na ně názíratí, aby hlavně znamenaly na chroustu krovky, jichž včela nemá.

Doplňk.

Žije pak veliké množství hmyzu v povětří, ve vodě, na zemi a v zemi, s nímž shledáváme se na jaře a v letě. Líbí se nám pro svou krásu a pohyblivý, čilý život. Jsou mezi nim i zvířátka taková, jež vzdor nepatrnosti své škodí, na př. lýkožrout obecný, brouk hrachový, dřepčík atd. Za to poskytují nám některá opět užitku, když na př. jiný hmyz hubí neb sežírá mrchu, bláto a jiné smrduté látky. Zde budiž hlavně zmínka učiněna o tak zvaném hrobaři, jenž i mrtvé myši, ropuchy atd. do zemi zahrabe.

Na to budiž nyní stručně pojednáno ještě o následních zvířatech:

Vosa.

Vosy mají žihadlo jako včely; užívají jej ale jen tenkrát, když je u mlsání vytrhujeme aneb hnízdo jejich znepokojujeme. Hnízdo toto má kulovitou postavu a sestává ze šedé, papíru podobné látky, jež zvířátka tato z dřevěných látek sklížují. Jest to pravé dílo umělecké, jež uvěšují pod krovky aneb umísťují v skulinách zdí a děrách. Chceme-li hnízdo s obyvateli jeho odstraniti, musíme si k tomu zvoliti dobu večerní, když celá společnost spí. Můžeme je napotom bez nebezpečství do šatu zabaliti a zničiti. — Nebezpečnější než vosa jest (dvakrát větší) sršeň.

Bájky a vyprávěnky.

Mravenec.

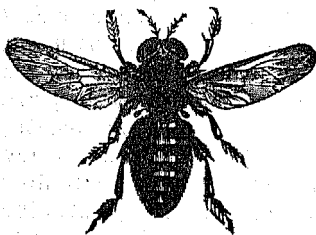
Mravenci jsou rozličné barvy a velikosti, bydlí v suchých hromadách zemi a rozpuklinách zdí, majíce

řádnou svou vrchnost. Stává pak v hromadách mravenčích pracovníků, samic a samců. Poslední t. samičky i samci mají časem křídla; pracovníkům chybí. Mravenci živí se květem, ovocem a hmyzem. Všimáme-li si jich při úkonech jejich, znamenáme, že se vzájemně svými tykadly dotýkají. Vytrhujeme-li je, bývají nepokojnými, utíkají ku hromadě, načež uprchnou se svými červy a kuklemi. Mezi sebou žijí svorně, ale proti obyvatelům jiných hromad táhnou časem v četných plucích a svedou mezi sebou vražedné bitvy. Pondravy jejich, tak zvaná mravenčí vajíčka, slouží ptákům za pokrm. Mravenec jest odznakem pilnosti.

Bájky a vyprávěnky.

Včela.

Mezi všemi hmyzy jsou včely člověku nejmilejší. Poskytují nám med a vosk. Avšak není to jediné užitek tento, pro nějž máme včely rádi. Jejich pilnost a společenská vzájemnost zasluhují naší pozornosti, ba našeho obdivování. Po mravenčích jsou bez odporu zvířaty nejpilnějšími. Každý člověk může se od nich učit. Od rána až do noci jsou činny a ani okamžiku neodávají se pohodlnému poklidu. Ve prácech jejich nejde to ni-

Včela.

kdy zmateně skrz na skrz; každá má určité své zaměstnání. Jedna létá bzučíc od květiny ku květině, aby medu nasbírala; druhá nese domů pel z květin, jiná zase má naložené smolovité šťávy, jíž se díry bytu jejich zamazávají, a opět jiná přináší vodu, jíž potřebují u zaměstnání svém doma. —

Ještě živěji jde to u činnosti jejich uvnitř oulu. (Popiš nyní v krátkosti práci jejich a ukaž, pokud lze, v skutečnosti.)

Bájky a vyprávěnky.

Mouchy.

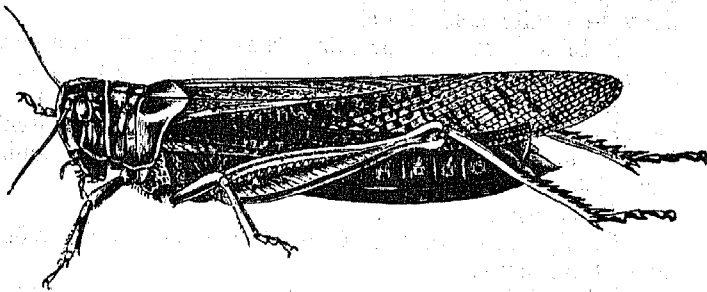
Mouchy jsou nám zvířátky obtížnými, a známe jich mnoho druhů. Mají dvě jemná kožkovitá křídélka a ohebný, špičatý sosek.

Moucha domácí jest popelovitá a má tykadla položitá. Vypocuje lepkavou tekutinu, pomocí které se pevně drží. Vajíčka svá klade do stájí aneb na hnáj.

Masařka jest větší a na zadku leskle modrá. Z vajíček jejich vylíhnou se během 24 hodin moli, jenž maso kazí.

Střečkové sužují skot a koně. Střeček ovčí způsobuje známou nemoc ovčí t. vrtohlavost.

Komáři objevují se zvláště za doby vlhkých roků na konec léta a prohánějí se, pichavě bzučící, v povětří sem a tam. Toliko samičky žíhají, vlévajíce takto jako

Kobylka.

jedovatou tekutinu do rány. Rozmnožování jejich jest ohromné; samička klade až 300 vajíček na hladinu vody stojaté. Jak jest dobře, že je ptáčkové tak pronásledují!

Cvrček jest as 2" velký a zcela zelený. Jeden druh (koník) jest hnědý. Cvrčkové zdržují se na polích obilních, v keřích, na lukách a stromích a sežirají rozličné rostliny, na př. ječmen, oves, žito, trávu. Když samečkové stehénka svá o křídla aneb krovku křídel trou, vzniká tak zvané cvrkání.

Kobylinky potunní přicházejí na miliony z vysočin asiatských a, kde se usadí, sežerou všecko obilí. To však není nehodou jedinou, kterou způsobují; někdy vrhnou se do moře, a vyvržené mrtvolky jejich způsobují nakažlivé nemoce.

Kde by se v krajině některé pěstovalo již hedbávnictví, tam bylo by nevyhnutelně již tuto pojednati též o bourci hedbávném. — Ve IV. třídě musí se to ale na každý způsob státi, jakož i na venkově u žáků již dospělejších.

79. Můra.

A. Příprava ku pojetí obsahu básničky.

Zde bude dobře vypravovati dítkám, jak jistý hoch, vida překrásné jablko na stromě, utrl je, mysle, že sobě pochutná, a jak zmýlil se, rozkousnuv je a naleznuv je uvnitř celé shnilé.

Z toho vyvodí se pravda: Není vše v pravdě krásné, co se nám zevně krásným býti zdá.

Avšak nedosti na tom. Někdy to, co krásné nám se býti zdá, i škodlivým nám bývá, když se zevnitřní krásou necháme svesti a užijeme toho. O tom poučí nás následní básnička:

B. Čtení.

C. Výklad některých slov a frází při opět-ném čtení, jako:

Vloudila se. Přišla tajně, že ji nikdo nepozoroval. — Na myslí přemítá. Přemýšlí, uvažuje. — Snažně lítá. Horlivě lítá, aby poznala vše a potěšila se lesklou krásou touto. — Jaká to krásota a jasnota! Jak jest to krásné a jasné! — Chvátá. Spěšně a jako o překot lítá. —

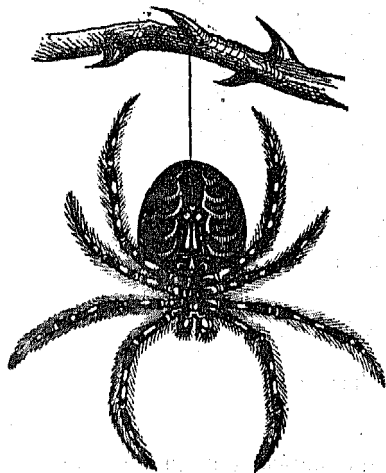
D. Vypravování volné.

E. Další poučování za používáním jiných podobných zjevů, jako: Eva uvěřila hadu sladce mluvícímu. — Hřích vůbec atd.

80. Pavouci.

A. Rozprávka o pavouku.

B. Čtení s výkladem.

Pavouk křížový.

I. Odstavec.

a) Bez děky.

Mimovolně, aniž by chtěl. — Pletivo. Co se uplete, na př. punčocha. — Místa průletná. Místa, kudy prolétnouti mohou a kterými prolétávají. — Siti. Upletený nástroj ku chytání rozličných zvířat: ryb, ptáků atd. — Kořist. Co někdo užene při krádeži, ve válce, na lupu a t. d. — V úkrytu. Kde je nikdo nevidí. —

Vyrazí. Vylétnou náhle a rychle. — Uvázla. Chycená zůstala.

b) K čemu slouží pavučina pavoukům? Jak provozují práci chytání?

II. a III. Odstavec.

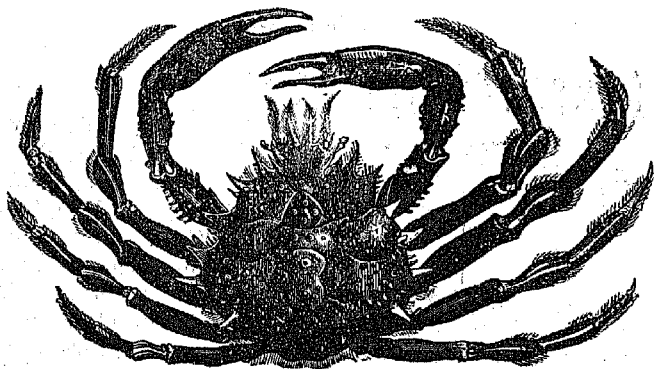
Z kterých částí skládá se tělo pavoučí? Čeho jest na nich znamenati zvláštního? Jak dělají svou pavučinu?

Stručné rozprávky o obou těchto pavoucích, jakož i o ptáčku „zlatý kolibřík.“

C. Poznámka.

Zde naskytuje se vítaná příležitost k odvarování mnohé pověry. Mnozí lidé nemají toliko pavouky za jedovaté, ba věří i v to, že nemůžeme pavouky a jich pletivo ze stájí odstraniti, aniž bychom dobytek v škodu neuvedli. Proti tomu třeba horlivě a se zvláštním důrazem působiti.

D. Bájky a vyprávěnky.

Pavouk vodní.

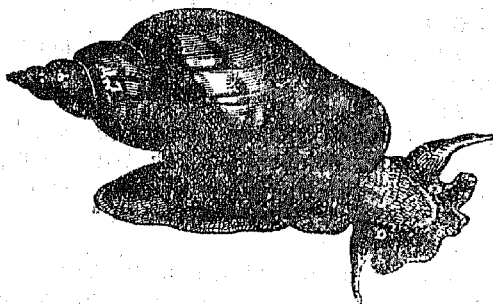
81. Hlemýžď zahradní.

A. Rozprávka o hlemýždi.

B. Čtení.

I. Odstavec.

a) Domkář. Majitel malého domku na venku. —
Dostačí sám sobě. Nepotřebuje cizí pomoci. —

Hlemýžď.

Stavivo. Z čeho se staví; na př. kamení, dříví atd.
Závitkovitá. Jako zavínováním povstala. — Svrá-
šťuje. Činí řasy jako na př. na čele.

b) Jaké má hlemýžď tělo? Kdy a jak počíná domek svůj stavěti? Jak v dílu tom pokračuje? Jaká jest skořápka jeho? Co víme o některých částkách těla jeho? Jak se pohybuje?

II. Odstavec.

Kde žijí hlemýžďové? Jak žijí na zimu? Jak na jaře? Co učiní lidé s nimi na podzim? Co v zimě?

III. Odstavec.

C. Stručná rozprávka o plži, mušli, škebli, ustřici, perlovce.

D. Doplněk.

Měkkyší nemají ani zevnitřních údů ku pohybování se, ani kostí. U mnohých nedostává se ani čidel, ba i hlava některým chybí; za to jsou u nich ústroje zaživací a dýchací především vyvinuté. Některé mušle a skořápky hlemýžďů jsou ku podivu krásné.

E. Bájky a vyprávěnky o hlemýždi.

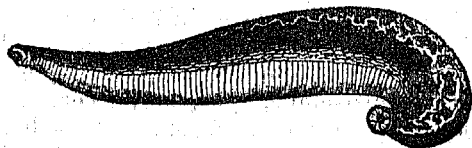
82. Dešťovka.

A. Rozprávka o dešťovce.

B. Čtení.

I. Odstavec.

a) Drobné rostlinky. Malé rostlinky. — Obvinují kořínky. Otočí se okolo nich. — Chřadnou. Jako postonávají. — Svíjejí se křečovitě. Sví-

Pijavka.

její se tak, jako činí člověk aneb zvíře, když ho křeč chytí.

b) Jaké má dešťovka tělo? Co víme o některých částkách těla jejího? Kde se zdržují a čím se živí?

Jak škodí rostlinám a kterým? Jak se chovají oproti světlu? Kdy bývají v zemi a kdy na povrchu? Která zvířátka jich požívají?

C. Dodatek.

Můžeme dešťovky v zahradách a na záhoncích, kde rostou salát a okurky, velmi lehce vyhubiti, když v noci, zejména po teplém dešti, s lucernou vyjdeme. Nalezáme je zde z děr vylezlé na zemi ležeti a můžeme je, nešustíce, při opatrnosti do dutých nádob shromáždit.

II. Odstavec. Která zvířátka jmenují se červi?

D. Stručné rozprávky o pijavici, škrkavce, smotolici a tasemnici atd.

E. Porovnání pijavky s dešťovkou.

F. Vyprávěnky a bájky, např.: Červa a skopec.

83. Zvířata nedokonalá.

A. Čtení.

I. Odstavec.

a) Společná jejich síla jest ohromná. Spojila-li se, vyvedou velmi mnoho. — Pustošívají. Ničí. — Vysvětli, co jsou krakatky, korály, nálevníci! — Vypravuj, čeho společně vykonávají.

b) Jmenujte některá zvířata dokonaná a nedokonaná? Čím se liší zvířata dokonaná od nedokonaných?

II. Odstavec.

Která zvířata nedokonaná mají po šesti, po osmi, po desíti údech (nohy)? Která nedokonaná zvířata slují vejcovitá? Proč? Která členovitá? Proč?

B. Na konec tohoto všeobecného přehledu bylo by opakovati, co jsou ssavci (draví atd.), ptáci (draví, vodní atd.), obojživelníci, ryby, hmyz, červi a měkkýši.

C. Nyní by se hodila nějaká pěkná básnička, v níž by poukazovalo se na moudrost a dobrotu Boží, všude mezi živočichy se jevící. —

R o s t l i n y.

I. Stromy.

84. Dub.

A. Čtení po odstavcích s výkladem.

I. Odstavec.

Dřevo, kůra, list a ovoce se ukáží. Dítka na vše nazírají, vše popisují a obě poslední věci také nakreslí*). Jak jdou tuto myšlenky po sobě? — — Mocný strom. Silný. — Vysvětlí zkratka, jak se tříšlo dělá a jak se kůže vydělávají.

II. Odstavec.

Popiš stručně žlabatku. — Pouč dítka, jak se dělá inkoust.

III. Odstavec.

Ukaž, kde jest rybník Rožmberský a pověz o něm, co nejdůležitějšího. — Vysvětlí se, jak stromy vůbec jsou k ochraně hrází; zároveň stane se i poučení o tom, které rostliny vysazujeme na hráze, strže, jámy a rokle, a proč?

IV. Odstavec.

Popiš zkratka dub korkový. — Pověz, proč se uzavírají láhve zátkami.

B. Čtení opětčné.

C. Poučení.

Dub jest strom. Má pevný, mnoho let trvajícím kmen, který se rozkládá u větve; kmen jeho strmí vzhůru. — Dub jest listnatý, lesní strom. Roste v lese a má listí. —

*) Tak staniž se u každého stromu, pokud jen lze; jakož budiž postupu tuto naznačeného u výkladu vůbec šetřeno.

A.

V našich lesích a hájích rostou ještě i jiné stromy lupenaté.

Buk obecný: 60—80' vysoký s překrásným košem; kůra hladká, listí vejčité a slabě zubaté; květe v květnu; bukvice jsou jako tříhramé oříšky a slouží za krmivo, poskytující též oleje; dřevo červenavé jest výborným palivem. — **Habr obecný** jest nižší, list zadlouhý a zaspícatělý, dvojitě pilovitý; dřevo vzácné pro trvalost svou.

Bříza: 30—80', kůra bílá, list trojhranný, přišpičatělý a zoubkovaný; ovoce dvoukřídlý oříšek. Ze dřeva dělá se náradí; uhel slouží ku kreslení, saze na čern tiskařskou; z mladých větví vyzíská se barvivo. Míza břízy.

Lípa: kořen daleko rozvětven; koš veliký, list srdčitý, přišpičatělý a pilovitě zoubkovaný; kůra rozsedlinatá; dřevo bílé, lehké a jemné; uhel slouží ku děláni prachu střelného, k děláni prášku na zuby a ku kreslení. Květ poskytuje thé pro nemocné.

Olše: na vlhkých místech až 80' vysoká; kůra hnědošerá a slouží k vydělávání a barvení kůže; list okrouhlý, nepravidelný, dvakrát pilovaný a lepnatý; dřevo slouží ku pracím kolářským a na kůly.

Jasan: přes 100', list 5—6krát peřený; dřevo jest žlutavě bílé a užívá se ho od truhlářů, soustružníků a kolářů.

Topol: bývá převysoký; má štíhlý zrůst, větve čnějí vždycky vzhůru; list trojhranný, přišpičatělý a zoubkovitý.

Osyka: má tuhé, skoro přiokrouhlené, nahoře lesklé a dole mdle šedozelené listí, které majíc předlouhé řapíky, pohybují se při větru sebe menším.

Vrba: vykazuje mnoho druhů, mezi nimiž jsou některé pouhé keře. List podlouhlý; miluje půdu vlhkou a sází se na břehách co keř k upevňování země. Její větve jsou dobré na obruce, a letorostky slouží k pletení košů.

Maďal obecný: 80', koš velký, listí podlouhlé a vejčité, které po pěti a po sedmi sedí na špičce dlouhých řapíků; květ velké, přišpičatělé kytky, které sestávají z kvítečků bílé, červeně a žlutě škrvnatých; ovoce jsou kaštany, jichž slupka krátkými bodlinami řídce poseta jest. Spálená pichlavá slupka a kůra stromu toho dává dobré draslo. Jeho ovoce jest výbornou pící pro ovce, dobytek vepřový a hovězí.

Jeřáb obecný. Kmen štíhlý, kůra šedá; list zpeřený, nahoře světlezelený, vezpod bělavý; květ bílý, zrna červená a jako hrách velká, která co lahůdka pro ptáky a ku krmení krav, ovcí a slepic se potřebují; dřevo bělavé hodí se k rozličným pracím, jakož i kůra na tříslo.

Klenka jest pěkný strom se srdčitými a pětילוčnými listy; bývá přes 40' vysoká a má zelenožluté, ve svislých hroznech stojící květy. Bílé, velmi dobré dřevo jest oblíbeno.

B.

Smrk má úzké a tuhé listí, jež jmenujeme jehličí. Smrk jest strom jehličnatý. Máme v lesích našich a hájích opět více stromů jehličnatých čili sosen.

Smrk: má jehličí krátké a špičaté, temnozelené a čtverhranné, jež jest na všechny strany po větvičkách rozestaveno. Šišky visí dolů a kůra kmene jest načervenalá. Dříví měkké slouží co palivo a ku pracem řemeslnickým. Z kůry vytéká pryskyřice, která smůlu dává.

Borovice: má dlouhé, hnědozelené jehličí, které po dvou jehlicích v jedné poševce stojí a třetím rokem opadá; její šišky mají šupiny na konci dřevnaté. Kůra kmene jest červenohnědá, dává dobré dříví k pálení a ku stavbě, na terpentýn a kopt.

Jedle: má bílou kůru a jehličí ve dvou řadách stojící, nahoře zelené, vezpod bíle žilhané. Dříví její potřebuje se při stavbách a ku shotovování nůradí vše-

likého. Také dělávají se z vysokého kmene těchto stromů stejně lodní.

Modřín: má krátké měkké jehličí, jež ve chvostech stojí a na podzim opadává (kdežto ostatním stromům jehličním přes zimu trvá). Poskytuje dobrého dříví ku stavbám ve vodě.

Také cypřiš, tis a cedr náležejí ku stromům jehličnatým.

C.

Jabloň jest též strom a pěstuje se v zahradách a v sadech hlavně pro ovoce. Jabloň jest strom ovocný. Avšak má uvnitř v ovoci jádra, a proto jmenuje se ovoce to jaderným. Máme v zahradách a v sadech více rostlin ovoce jadernatého poskytujících.

Jabloň: roste více do šířky než do výšky. Kořeny její bývají pouze blíže na povrchu zemi; list jest podlouhlekulatý. Kůra na kmenu jest bělavá a hladká; květ obyčejně bílý; květ planých jabloň je červený; ovoce kulaté visí na stopce a jest na dvou koncích smačknuté.

Hruška: roste vysoko; kořeny její sahají hluboko do země; červenošedá kůra na kmenu jest rozpukalá a drsnatá; list podlouhlekulatý; ovoce sladké jest okrouhlé a ku stopce podlouhlé.

D.

Švestka jest též strom zahradní; avšak má uvnitř pecky, a proto jmenuje se ovoce její peckovitým. V zahradách a v sadech roste více rostlin ovoce peckovitého poskytujících.

Švestka: dosahuje výšky prostřední a zakořeňuje se hluboko. V mládí má podobně, jako všecko stromoví obecní, kůru hladkou, v stáří pak na kmenu kůru krabatou a rozpukalou. List jest podlouhlekulatý. Ovoce modré, podlouhlé. Dozraje-li švestka, dá se masitá část její od pecky lehce odloupnouti. — Slíva zcela jest

podobná švestce; jen že ovoce její jest kulaté, barvy rozličné a masitá část od pecky tak lehce nejde.

Třešně: roste velmi rychle, má kůru více hladkou, z níž často pryskyřice vytéká. List podlouhlý, tmavozelený a lesklý. Ovoce obyčejně červené má rozličná jména: černé třešně, srdčatky, chrupavky, amarele, ptačí višně. Dřevo jest žlutočervenavé a pěkně žilkované; dá se leštiti a bývá truhlářům vítané.

Meruňka: roste nízko a kvete již v měsíci březnu ještě dříve než listí pučí. Květ bílý co sněh; list skoro srdčitý a zoubkovaný. Ovoce, jež v letě dozrává, má aksamitovou přizloutlou slupku, která po jedné straně, kde na ni slunce svítí, zčervená, majíc po jedné straně od stopky až k pupenci brázdou. Pod slupkou jest šťávnaté maso, jež po jedné straně trojhrannou pecku uzavírá, v nížto se hořké, mnohdy i sladké jádro nalezá.

Broskev: neroste vysoko; kvete též dříve než listí pučí. Květ tmavočervený a barvy masové; list pilovitý a okrouhlý; ovoce má aksamitovou, jasně zelenou a nažloutlou slupku, maso velmi šťávnaté, v němž se nalezá velká, brázdovaná a co kámen tvrdá pecka s hořkým jádrem mandlí se podobajícím.

E.

Ořech jest též strom zahradní. Avšak má tvrdou skořepinu, a ovoce jeho jmenuje se proto ovocem skořepnatým. Máme též více rostlin takového ovoce poskytujících.

Ořech: má větve na všechny strany daleko rozložené; list velký a silně vonící; květ v jebnědách. Zelené slupiny z ovoce potřebují se k barvení na hnědo a na černo; dřevo potřebují truhláři.

Kaštan dobrý musí se od planého rozeznávati, protože onen dobrého a sladkého ovoce nese. Tento vzácný strom roste vlastně v krajinách teplejších; avšak i u nás se pěstuje. List dlouhý a zoubkovaný; zelená plodová skořepina jeho má mnoho dlouhých ostnů,

kdežto kaštan planý má ostny krátké a v malém množství.

Mandle: roste též v teplých krajinách, daří se však i u nás při dobrém opatrování a pěstování. Květ jest bílý. Rozeznáváme mandle hořké a sladké. Strom tento jest malý, i listy má malé a špičaté, ovoce jest v zelených, kožovitých slupkách uzavřeno. Pod touto slupkou leží dosti křehká pecka s jádrem. —

F.

Známe též ovoce malinové, jehož poskytuje na př.

Moruše, na níž bourec hedbávní místa mívá, živě se listím jejím. List obyčejně podlouhlý, srdčitý a přišpičatělý; ovoce hroznovité, obyčejně bílé, někdy tmavočervené a černé, chová v sobě množství jadérek.

85. Stromy.

Článek tento došel již příslušného výkladu vysvětlováním věcí ku článku 84. náležitějších. Bude zde pouze v příčině opakování činiti některé otázky na př. Co jsou stromy? Jak se stromy rozdělují? Které jsou stromy jehličnaté? Lupenaté? Co jsou stromy ovocné? Co jsou stromy štěpné? Plané? Které rostliny se v zahradách našich nejobyčejněji pěstují? Jaké známe ovoce? Které jest ovoce jádernaté atd.

B. Čtení.

C. Poznámky.

1. Při popisování stromů vůbec byloby se řídití následním nástinem:

a) Druhy stromů: plané a štěpné.

b) Částky a znaky jejich.

Hlavní části: kořen, kmen, koš č. koruna.

Části koše: Větve, letorostky, list, květ, ovoce.

c) Pěstování a rozmnožování stromů.

d) Poukazování ku Tvůrci.

2. Při tomto oddílu naskytuje se hojně příležitosti, by se žáci ku zakládání školek vybízeli a povzbuzovali, jakož aby se jim i sdělilo, čeho potřebí činiti s ohledem na zušlechťování stromů. Učitel neopomeniž dávat jim praktické navedení ku rozmanitým pracím štěpařským: vysazování, roubování, očkování, čistění, vyřezávání, natírání stromů atd. — Ku rozumnému štěpaření, jakož i zároveň ku blahu obce a státu může učitel znamenitě přispěti.

II. Kře č. křoviny.

86. Šípek.

A. Čtení po odstavcích s výkladem.

I. Odstavec.

Pokárat. Vymluvil mu jako z trestu. — Ostny. Stojité špičky. — Vlastnosti chvalné. Vlastností pěkné a chvály zasluhující. — Vychovává se růže. Vyvinuje se, vykvétá. — Královna květin: Nejkrásnější ze všech květin (jako se říká, že lev jest králem zvířat a orel králem ptáků). — Vzácná růže. Kterou rádi máme a pilně vyhledáváme. — Růže stolistá. Růže plná (naproti plané). —

II. Odstavec.

Porovnej zkrátka strom planý se stromem štěpným. — Odkud přichází síla do květu? — Kam může přijíti síla rostlin ještě? — Proč jest u růže plné ovoce zakrnělé a odpadá již s květem? — Proč neodpadá ovoce růže plané? — K čemu se šípovic upotřebuje? —

III. a IV. Odstavec.

Kde roste růže plná? — Kde roste šípek? — Jaké jsou jeho listy? — Nakreslí se dle přírody. — Co vypouští šípek z kořene? Jaké jsou pruty tyto? Co jest šípek? — Čím se liší šípek od dubu?

B. Čtení opětné.

C. Poučení. Šípek jest keř č. křovina. Vypouští hned od kořene několik prutů a roste jen málo do výšky.

Jiné keře jsou :

Líska obecná: dává v lesích menšího ovoce, nežli v zahradách; dřevo roste rovně, jest houževnaté a potřebuje se proto na hůlky, bydla a obruče. List okrouhlý, zpočátku srdčitý, na druhém konci špičatý, nahoře tmavé, vezpod jasnozelený, zoubkovaný a pilovitý. Květe v šupinatých jahodách a též v červených kvítečkách. Ovoce jest zpolovice neb též zcela kalichem t. j. zelenou skořápkou kryto.

Bez: bývá dosti vysoký. Z mladého dřeva jeho, které mnoho dřeně v sobě má, dělávají si chlapci bouchačky. Po 10—15 letech ale zmizí dřeň a dřevo ztvrdne a sežloutne. Žlutobílý libovonný květ, jenž v okolicích čili v pěti velkých chomáčích sestaven jest, poskytuje dobrého thé pro pocení. Ovoce jsou malé, černé jahůdky, z nichžto se letkvář připravuje.

Jalovec: Jehličí velmi tuhé, špičaté, vždy zelené a po třech pohromadě stojící. Jahody jako hrách veliké dozrávají teprv v druhém podzimku; potřebujeme jich v lékařství a za koření, sušené slouží podobně jak libovonné dřevo jalovcové k zakuřování; též se z nich upravuje šťáva a olej libovonný. Kvíčaly je zvláště rády zobají.

Dřín: až 8' vysoký; list vejčitý a našpičatělý; květ žlutozelený rozkvétá již v březnu; ovoce červené a válcovité; dřevo jest trvanlivé.

Řešetlák počistivý: až 16' vysoký, trnovitý, list vejčitý a zoubkovitý; květ zeleně žlutý; jahody černé.

Brslen: květ červeně bílý; červený a čtyrhramný semeník; jemné dřevo. Semeno a list jedovatý.

Mišpule: větve trnité; květ bílý, libovonný a chocholikatý; jahody tmavočervené.

Trnka: má tvrdé a houževnaté dříví s malými hrboly a bodlinami; kvete již v dubnu pěkně bíle. Z květu vařívá se nápoj krev čistící. Ovoce malé, černé a trpké nejídá se, kromě až když takřka přezrálo.

Rybíz: Větve s četnými ostny; jahody zelené, žluté aneb červenavé, jež se zavařují. Roste nízko a sázívá se mnohdy místo plotu kolem záhonků.

Angrešt: má ovoce chloupky porostlé. Ovoce toto výborně chutná; avšak musí se děti varovati, aby je nezralé nepožívaly, protože by jinak onemocněly mohly.

Keř malinový č. malinník: roste velmi hojně v lesích a zahradách. Má větve ostny poseté i listy, které jsou na spodní ploše pěkně běloplstnaté. Chudí venkované v letě maliny sbírají a přináší je do města na prodej. Ovoce toto sestává z mnohých jahůdek, z nichžto každá seménko v sobě zavírá.

Keř ostružinový č. ostružinník: má po obou stranách zelené, chlupaté listy, větve ostny poseté a bývá jakousi vzácností zahrad. Ovoce jeho sestává z mnoha malých a hustě k sobě přirostlých jahůdek, z nichž každá seménko v sobě uzavírá. Dozrává na podzim, jest černé, chutná přisládle kysele a může se ho k barvení vína upotřebiti.

Réva vinná: daří se nejlépe na stráních, proti východu slunce a polední položených. V krajinách teplých zakládají se vinice i na rovinách. Každý keř se přivazuje k tyčce, okolo které se jeho révy vzhůru pnou. List jest široký a vykrojený; ovoce jsou hrozny, z nichž se víno k pití lisuje. Jednotlivá zrnka hroznů mají v sobě tvrdé a nezáživné pecičky atd.

87. Ushlá růže.

A. Příprava ku pojetí obsahu básničky této.

Učitel vypravuje dítkám o hodné Běle, která měla v zahradě domácí zvláštní políčko, na němž sobě kvítky sama pěstovala a ošetřovala. Nejmilejší byla jí ovšem růže, která nedávno v plné kráse vykvetla a přelíbezou vůni vydávala. Měla velikou radost a pilně ji navštěvovala, keř zalévala a všemožně o to péči měla, aby se květině její nijak neublížilo. Jaký byl ale její bol, když přijdouc jednoho dne do zahrady, spatřila růži svou, ana vadla. Byla až k pláči pohnuta. — V tom přišel k ní otec a vida zármutek její, těšil ubohé dítě a jal se jí vykládati:

a) že všechny rostliny pouze jen jistý čas kvetou, načež ovoce vydávají a k odpočinku zimnímu se chystají;

b) že i růže musí přestatí jednou kvésti a takto krásy své pozbude;

c) že podobně má se to i s krásou těla lidského;

d) že toliko krása duše potrvá věčně.

Běla se utišila a uvažovala o tom, jak by se mohla stávatí stále krásnější a vnuďnější v duši své.

Během této rozpravy lze i vysvětliti některá slova a fráse, jako: *Obraz krásy lidské. Jak se to má s lidmi tělesně krásnými. — Růže v líci. Červené tváře. — Ctnosti a srdce čisté. To jsou ty krásy duše. — Nikdy nepominou. Potrvají věčně. —*

B. Čtení krásné.

C. Stručné vypravování o otci a Běle.

D. Poučení. Pečujme o krásu duše své, abychom došli jednou spasení věčného a radosti nebeských.

E. Básničku naučí se dítky z paměti, a přednášívají ji čas od času.

III. Rostliny obilní a traviny.

88. Kukuřice.

Ukáže se, možno-li, klas kukuřice úplně vyvinutý, tedy i s kořenem, stébem a klasem, zároveň pak i zrna z klasu jednoho. —

A. Čtení podle odstavců s výkladem.

I. Odstavec.

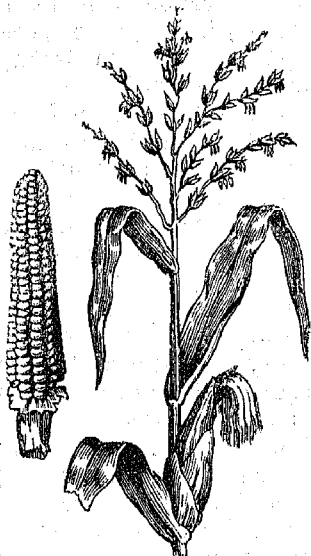
Mezi jaké rostliny náleží kukuřice? Jaké jest její stéblo? Kolik klasů má stéblo? Jaký klas jest a kde stojí? Jaké jest zrno a kolik jest jich na každém klase?

II. Odstavec.

Odkud přinesla se k nám? Jaký bývá chléb z mouky kukuřičné? Co jest polenta? K čemu a jak užívá se částek rostliny této?

III. Odstavec.

Kterých a jakých částek shledáváme na obilí a trávě obyčejně? — Čím se liší obilí od trávy?

Kukuřice.

IV. Odstavec.

Koberec. Pokrývka na podlahu a nářadí ze vzácnějších látek utkaná.

K obilí náleží:

Rež č. žito: má klas velmi dlouhý, visící a čtyřstranný, v němž leží zrna nad sebou seřaděná; plevy klasu končí se krátkými a tlustými osinami; květ červeno-zelený a zrní nahnědlé. Zimní žito má větší stéblo a zrna než jarní. Z mouky jeho peče se obyčejný, příkyslý a sytící chléb domácí, který jest v Evropě nejpotřebnější potravou člověka.

Pšenice: má na stéble ostré listy. Její zralé klasy jsou naplněné červenohnědými zrnky, která ze čtyř stran na sobě leží. Stává pšenice jarní a zimní. Jarní pšenice má dlouhoosinaté klasy; pšenice zimní zase klasy krátkoosinaté aneb docela bez osin. Pšenice dává mouku nejbělejší a nejpěknější, z níž se peče přisladlý bílý chléb, housky a pečivo všelikého druhu, jakož se z ní i jiné moučné krmě připravují.

Ječmen: zrna v klasech buď ve dvou, buď ve čtyrech, zřídka pak v šesti řadách na sobě seřaděná, jež se předlouhými osinami ukončují a podlouhle čtverhranné jsou. Květ zelený. Z ječmene bývá zřídka mouka chlebová; spíše se suší na slad a k vaření piva, aneb od slupek očistěn v domácnosti co kroupy se potřebuje.

Oves: stébla jeho tak jsou vysoká, jako u ostatních druhů obilních; nemá klasů, nýbrž z hlavního stébla vyrážejí větvičky, na nichž zrnka řídce a hroznovitě visí. V čas nouze slouží i lidem za potravu; ostatně jest spíše dobrou pící pro koně.

Proso: jest rákosité, má dosti vysoká stébla s rákositými a až na prst širokými listy. Stéblo dělí se na větve a přináší známé semeno ve velkých latách, z nichž každá pět i šest tisíc zrnků má. Zrnka mají lesknavou tvrdou slupku; pročež musí se jí třením na mlýně sprostiti. Opíchané taktó proso jmenuje se pšano č. jáhly. —

Ke travám náleží:

Rýže, která jen v teplých krajinách roste. Má vysoké, rákosité stéblo s listy rákositými. Klas snopkovitý, květ přizelenalý, zrno bílé, podlouhlé poskytuje nám výborné a vydatné potravu.

Voňavka č. voňavá tráva: nalezá se v hojnosti na lukách, dává výbornou pící, voní příjemně a sdílí ponejvíce vůni tuto seou.

Jilek: roste pololezle bez osin při cestách, na lukách a dává dobrou pící.

Rákos: 5—8' vysoký, roste hojně na rybnících, bařinách a řekách; list dlouhý a po krajích ostrý; květ má velké, hnědočervené latky. Sušený potřebuje se k rákosování pokojů.

Ostřice: roste na výsluní, na lukách a bařinách; stébla, v průměru podlouhle kulatá a zevně trojhranná, jsou výšky rozličné. Žene klasy a dává trpkou píci.

Sveřep: list as 1' dlouhý, široký, po kraji ostrý, latka štíhlá a as na střevíc dlouhá se svislou špičkou. Roste obzvláště v lesích a křovích na místech vlhkých (mnohdy 5 stř. vysoko) a dává výbornou píci.

Třítina č. cukrovník obecný: má uzlovité, 6—12 ba ještě více střeviců vysoké a na 2 prsty tlusté stéblo; kvete v latách a roste v teplých krajinách. —

Známe též i rostliny, jež mají místo kmenu měkký stonek a lodyhy mírné výše. Jsou to zeliny. — U největšího počtu jich zachází v zimě stonek i s kořenem; u některých potrvá kořen dvě neb více let a vyhání každoročně stonek nový. Ku potřebám našim jest je nejlépe rozdělití na zeliny:

Kuchyňské: řípa, petružel, brambory, kapusta a j. v.

Pícní: vikev, jetel, pohanka, smetanka a j. v.

Továrnické: řepka, len, konopí, mák, chmel, cukrovka a j. v.

Léčivé: šalvěj, zeměžluč, peluňka, vachta č. jetel hořký, levandule, blín, náprstník a j. v.

Ozdobní: karafiát, bledule, hledík, podleska, pivoňka a j. v.

Zvláštního povšimnutí zasluhují též rostliny nálevo-kovité aneb cibulkovité, jež z jedné cibule vyhánějí přímý a měkký stvol, majíce zvláště barvenou korunu bez kalichu. Sem náleží: hyacint, šafrán, narcisek, kosatec, sněhovka, lilje, tulipán, cibule, česnek atd.

Kvíti.

89. Chudobka.

A. Čtení po odstavcích (s výkladem).

I. Odstavec.

Jak se jmenuje tato květina u rozličných národů? Jak tedy smýšlí o ní Vlach? (Že jest drahocenná.) Jak Latiník? atd. Koho jmenujeme popelkou vůbec? Proč se jmenuje chudobka popelkou mezi kvítím? (Jest tedy nespanštělou — prostou.)

II. Odstavec.

Tuto popsány jsou jako po básnicku částky květiny této, které bude nyní dítkám způsobem obyčejným pojmenovati, při čemž dojdou slova některá a fráse vysvětlení.

Na trsu jsou lístky lžičkovité; dále vidíme vždy jen po dvou květných stopičkách, na každé stopičce jen jeden kvítek atd.

III. Odstavec.

Proč se jmenuje sedmikrásou?

IV. Odstavec.

Jak ji pěstují a ochraňují zahradníci? Proč jest též lékem?

V. Odstavec.

Čím jest nám užitečná?

VI. Odstavec.

Které rostliny jmenujeme kvítím? Proč jest chudobka rostlinou?

B. Čtení opětné.

Stůjtež zde ještě jiné květiny, o kterých může učitel podle dob ročních a vedle možnosti dítky poučovati.

Květiny jarní.

Sněžinka: má šest květových lupenů, z nichžto jsou prostřední tři kratší; kvete v březnu, někdy již v únoru na výsluní v lesích a po lukách.

Violka vonná: roste na mezích a ve křoví, kvete v březnu a dubnu. Silná vůně může v pokoji účinko-

vati omámvě. Z květův lze připravovati barvu modrou. Kořen způsobuje trávení a průjem. Také známá maceška jest druh violky. — Viola jest odznakem skromnosti. Proč?

Narcisek: má ploché, poněkud vyduté listy a rovný stvol, na jehož špičce z jednoho toulce mnoho vyráží květů, které od bílé barvy až do jasnožluté přecházejí, více méně plny jsou a velmi příjemně voní.

Pryskyřník: má lodyhu rovnou, větevnatou, více méně plstnatou; listy jsou vykrojené, dále nahore ale krátkorápké, ba i bezrápké. Květ jeho jest rozmanitých barev, více méně plný a stojí na konci lodyhy u větví. Stává více druhů pryskyřníků, ale jen jeden se u nás pěstuje v zahradách.

Tulipán: vyskytá se v rozmanitých odrůdách. Lodyha rovná a hladká; list vejčitý, kopinatý a podchlípený; květy velké a rovné, které jsou nazvíce červené neb pestré; zavřené berou na se podobu vejce a otevřené podobu kalíšku, jsouce bezvonnými.

Pomněnka: má útlou, hranatou lodyhu, listy kopinaté a tupé, květy modré a uprostřed žluté. Roste na vlhkých lukách a při potocích.

Jiné jarní květiny jsou: rozrazil, orlíček, mochna, pupenec, zběhovec, rožeň, smetanka, sedmikráska, vlaštovník, krásíček atd.

Květiny letní.

Chřpa: má dlouhou, bledozelenou a tvrdou lodyhu, málo a úzkých listů a krásný modrý květ. Roste na lukách, zvláště v žitništích.

Vlčí mák (č. panenka): list vykrojený a ochlupatělý; lodyha rovná, větevnatá, mnohokvětá a tuhochlupá. Květy jsou na špičce lodyhy a větví na dlouhých stopkách. Jsou rozličné barvy a též více méně plny. Celý záhon těchto květin poskytuje krásný pohled.

Lilije bílá: 2—3' vysoká; jest ozdobnou květinou, jež pochází z východu, a zároveň i odznakem nevinnosti.

Ryt zahradní: lodyha nízká, větevnatá; listy bezřapké, kopinaté; květy nažloutlé, líbovonné, na konci lodyhy a větví v hroznech stojící.

Jiné květiny letní jsou: hadí jazyk, koukol, řepík, douška, černýš, blů, divizna, sléz, třezulka, karafiát a t. d.

Květiny podzimní.

Slunečnice: lodyha rovná, převysoká, silná, drsnatá a větevnatá; listy velké, srdčité, krabaté, trojžebří, jež stojí na dlouhých a žíhaných řapících. Květy velké, žluté, stojí na špičce lodyhy a větví, obracejí se k slunci.

Hvězdník: má rovnou, drsnatou a větevnatou lodyhu, kopinaté a hluboko zoubkované listy. Jeho velké, více neb méně plné květy jsou na konci lodyh a vynikají barvami nejrozmanitějšími.

Jiné květiny podzimní jsou: jiřinky, ocún atd.*).

90. Skromná fialka.

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

Ta stane se tuto nejvhodněji, když k životu fialky pozornost dítek obrátíme, jak totiž v úkrytu roste a přece tak líbeznou vůni vydává, až ji lidé vyhledávají a z ní se těší. Nevypíná se tedy krásou svou a vůní (opakem jsouc na př. tulipána a t. d.), jak podobně i skromní lidé činí.

Při tom třeba i vysvětliti některá slova a fráse, jako na př.:

Skvěti se. Překrásně se vyjímáti. — Ctnost dokonalá. Ctnost pravá. — Svatá květina skromnosti. Zamilujme si skromnost, kterážto ctnost se Bohu samému tak vysoce líbí. — Kryje se nízko. Na zemi

*) Květin, jakož i vůbec rostlin bude si u dítek všímati nejlépe podle jednotlivých měsíců. Viz o tom obrázky k názornému vyučování od K. Amerlinga.

v křoví ukrytá. — Tichá fialka. O níž nikdo neví. — Vůni dýše. Vůni vydává. — Spanilost. Vysoký stupeň krásy. — Prospívejme dobře v tichosti. Stávejme se stále lepšími, aniž bychom jednání své na odiv stavěli a pyšnili se.

B. Čtení krásné.

C. Volné vypravování o tom, jak žije a jak i my máme žítí.

91. Kdy a kde?

A. Příprava ku pojetí obsahu básně jest vlastně obsažena v prvních dvou slohách článků, protože právě poslední sloha jest vlastně jádrem, obsahujícím poučení, jež naučná básnička tato má účelem. Učitel netřeba tu jiného činiti, než vésti dítky, aby udávaly, kde a kdy jednotlivé tuto jmenované kvítky rostou a kvetou.

B. Čtení, při němž vysvětlí se věci některé, jako: Růže věnce vije. Růže kvete, a my vijeme z ní věnce. — Každá ctnost má svou dobu a své místo. Skutky ctnosti sluší konati tenkrát, když jest k tomu čas a tam, kde toho třeba.

C. Učitel rozmlouvá s dítkami o rozličných ctnostech a poučuje je na př.: kdy a kde slušno býti štědrým, a kdy a kde nebylo by to vhod atd.

D. Obsah naučné básničky této bylo by sebrati v krátké věty volně, na př.: Jako každý . . . ; podobně. — Aneb: Květinky nerostou a nekvetou . . . ; a tak bylo by

D. Opětné čtení krásné.

Rostliny jedovaté.

U vyučování přírodopisném mají se dítky seznamovati též se škodlivými přírodninami, jakož má se jim vyložití, jak by se před vlivem jejich mohly pojistiti. Poučování o nejobyčejnějších rostlinách jedovatých jest

tedy věci nezbytnou. Kde nelze nechat dítky bezprostředně nazíratí na věc, předloží se dobré obrazy.

92. Bolehlav (blamatý).

A. Čtení dle odstavců.

I. Odstavec.

Čím se rozeznává bolehlav od petržele? Co by se mohlo státi za neznámostí o něm? Jak účinkuje? Jak se pomáá proti účinkům jeho?

II. Odstavec.

Kde roste? Jaké jsou částky rostliny této? Čemu se podobá semeno?

III. Odstavec.

Které jedovaté rostliny podobají se jemu? Jmenujte jiné rostliny jedovaté.

Podobně třeba pojednávatí i o ostatních ještě rostlinách jedovatých:

Rozpuk jizlivý: roste v příkopech, bařinách a na vlhkých lukách. Lodyha uvnitř dutá a bílá; list velmi rozšířený. Nejvíce jedu chová jeho kořen, jenž jest veliký, na jaře jako celer kulatý, na podzim ale dlouhý jako mrkev; za kterouž příčinou míváme jej častěji za planý celer aneb za mrkev. Jed jeho účinkuje prudčeji a rušivěji nežli jed kozího pysku a bolehlavu blamatého.

Kozí pysk: roste planě v zahradách. Kořen as na prst tlustý, na píd dlouhý, bílý a smrdutý; list podobá se petrželi, jest však na povrchu temněji zelený, ze zpodu bělejší a skoro blýskavý. Celá rostlina jest jedovatá, a jed její usmrcuje.

Rulík zlomocný: jest bylinou keřnatou, rostoucí v le-ích stinných a po kopcích. List dlouhý, vejčítý a vezpod běložlutý. Ze špinavě červeného, nafialového zvonku vzniká bobulka, která dozravši, vypadá černoleskle, jsouc chuti přisládlé. Neužívá-li se protijedu jeho záhy, způsobuje největších bolestí, ba bývá někdy i smrti příčinou.

Blín obecný: roste na rumu, cestách a u zdí. Květ bledě žlutý s útlými, červenými žilkami protkaný.

Smradlavá a omamující nať a semeno, jakož i olej z ní jsou velmi jedovaté a způsobují třesnutí a smrt.

Durmák obecný (č. panenská okurka): má pěkně bílé a nálevkovité květy, ze kterých se vyvinují velké, pichlavé tobočky podobně jako u planých kaštanů. Semeno v nich uzavřené vypadá jako u černuchy a jest nejedovatější částí rostliny; neboť má moc omamující a opijející, usmrcující toho, kdo je požívá.

Náprstník červený: roste hojně v hornatých krajinách, v lesích a na holých skalinách. Lodyha vysoká, list kopinatý, krabatý, vezpod speřený; květ pěkně červené zvonky, jichž zápach omamuje. Jak semeno, tak i šťáva z listů jsou prudkým a usmrcujícím jedem pro člověka i zvířata.

Oměj pravý č. šalamounek: má lodyhu ozdobenou fialovými květy, přílbici se podobající. List a květ jsou jedovaté; nejedovatější částí ale jest kořen, jenž se kolníku podobá a jehož požívání způsobuje lidem i zvířatům smrt nejbolestnější.

Pryskyřník: roste v příkopech a na místech vlhkých. Lodyha přímá, tuhá a mnohokvětá; květ malý a bledě žlutý. Již pouhý výpar, rozmačknutím rostliny povstalý, omamuje a působí bolesti. Dotkne-li se šťáva kůže, způsobuje vředy, které se těžko hojí. Požívání jeho bývá příčinou největších bolestí a značného nebezpečí života.

Locyka jedovatá: jest bylina salátu podobná. List vodorovný, podlouhlý a kopinatý; květ bledožlutý. Roste při plotech a při zděch, mívá 3—5' výšky, kvete jen z rána a smrdí; jest hořká a štiplavá a toho, kdo jí požívá, omamuje.

Aron blamatý: Kořen bobulovitý a vejčitý; list dlouhořapký a střelovitý; květy jsou malé kuličky. Roste v našich krajinách divoce. Kořen a list mají prudkou šťávu, po které na kůži vyskakují puchýře, a za čerstva požíván účinkuje nebezpečně.

Ocún podzimní: roste na luhách, má květy růžové, úzké, šestlísté a bezvonné, které na podzim vyrážejí; načež pak z jara jeho velké, kopinaté listy z ko-

řene pučí. Požívání listů, semena a kořene jest nebezpečné a může i usmrtiti.

Lilek černý č. psí víno: roste v zahradách, při silničních zděch a rumu. Květe bílé a nese chumáčky černých bambuliček, které pro jedovatost svou nebezpečné býti mohou, kdyby se jich požívalo.

Čemeřice černá: má listy kopinaté; stvol pučí bezlistý z kořene, majíc obyčejně jen jedinou kytku pětilistou a růžovou, která i zimního času roste. Vlákna kořenu ve větší míře požívaná způsobují horkost a úzkostlivost, mohouce státi se i velmi nebezpečnými.

Lýkovec lékařský: jest keřík, mající listy kopinaté a střídavě opadávající. Růžové jeho květy libě vonící stojí po třech na větvičkách, bobulky jsou pěkně a jasně červené a jedovaté, jichž požívání způsobuje velké hryzení a může i usmrtiti. Malíři dělají z něho červenou barvu, a lékaři používají kůry co vnějšího prostředku proti záněti očí a proti nemocem prudkou štavností vzniklým a t. d.

Ostrost štav shledáváme dále u následních rostlin: pryšec, rozchodník ostrý, ostražka, mák, konšklec obecná, hlaváček, tabák a j. v.

Prostředkové proti jedům rostlinným jsou věci způsobující rychlé vrhnutí (vlažná voda s rozpuštěným másmem) a kyseliny (ocet, kyselina citronová). — Ostatně používá se všech těchto rostlin jedovatých rozmanitě, ba i co léků. Nejmodřejší Tvůrce náš ničeho neučinil, jež by u velkém a rozsáhlém hospodářství přírodním nějak užitečným nebylo.

Rostliny tajnosubné.

U některých rostlin nejsou květy dosti patrné, aneb se jich zcela nedostává. Tyto jmenují se rostliny tajnosubné (oproti zjevnosubným, jež mají květ zjevný). Sem náleží kapradí, mechy, lišejníky a houby.

1. Kapradí: má místo vlastního kořene pouhý oddenek, lodyhu listnatou a tobočky s páskem zárodko-

vým. Sem náleží přeslička polní, přeslice zimní, plavuň a kapradí orličí. — Spáleno a vylouhováno dává dobrého drasla.

2. Mechy: jsou malé rostliny, na kterých lze dobře rozeznati zřejmé lodyhy a listy, semínka zárodková jsou ve zvláštních tobočkách, jež jsou na útlých stopečkách uzavřená: čtverozub, chaluha, křížítka. — Suší se a používá se jich k zaobalování křehkého nádobí a místo žíní ku vycpávání žinovek a polštářů.

3. Lišejníky: jsou rostliny chruplavčité neb kožovité, listovité, rozložené, větevnaté anebo sklípkaté, rostoucí na stromech, kamenech, zděch a místech suchých. Sem náleží mech islandský, lišejník sobí, provazěnka a terčovka barvířská.

4. Houby: nemají žádné vnější podoby s ostatními rostlinami; sestávají nazvíce z klobouku t. j. masitého, stříškovitého povrchu a z třeně. Rostou ve vlhkých místech, v lesích, na dříví zpráchnivělém, na starých prknech a břevnech. Mnoho se jich požívá, a opět jsou mnohé z nich jedovatými. Pročež sbírajíce houby k jídlu, musíme býti opatrní, abychom škodlivých místo jedlých nepožívali.

Čím častěji stává se otrávení za neopatrným požíváním hub, tím nutnější věcí jest, aby škola důkladně o rostlinách těchto poučovala. Pro školy venkovské poskytuje příroda sama výhody ku nazírání; ve velkých městech pomáhejme si houbami z hlíny a t. d. uměle udělanými aneb věrně malovanými obrazy.*)

A. Jedlé houby jsou:

Pečárka č. *Champion*: má klobouk masitý, bílý a někdy též nahnědlý, lístky uvnitř jsou barvy masové. Roste na suchých lukách, pastvinách a lesích, a pěstuje se též na pařeništi. Břichopáskům milá to lahůdka.

Syrověnka: má plochý a žlutohnědý klobouk, na jehož spodní straně nalezájí se tenké bílé lístky, z kterých mléčnatá šťáva se prýští. Třeň krátký a silný. Roste zvláště v lesích bukových.

*) Houby, vydané ve Vídni péčí e. k. školního rady Beckera, jsou věrně a krásně vyvedené.

Ryzec: má klobouk plochý, bledě žlutočervený a vypouští ze sebe rezavou šťávu. Roste hojně v lesích, nakládá se do octa a jídá se k masu.

Hřib jedlý: klobouk pěkně kulatý a hnědý, na jehož dolejší straně nacházejí se kulaté sklípky, uvnitř pak jest hmota bílá. Třeň jeho jest též bílý a vlhkost jeho u porovnání k jiným houbám znamenitá.

Smrž: roste na jaře v krajinách hornatých v půdě vápenité a hlinité; má klobouk vejčitý a dole stáhnutý. Z počátku bývá barvy červenavě žluté, později ale hnědé. Jídá se i čerstvý i sušený.

Kozí brada č. kuřátka: roste u nás kolikerá, buď na zemi, buď na stromech hnijsících. Jest větevnatá, někdy bývají větvíčky tak silné, že jest sotva klobouk od třeně rozeznati atd. —

B. Houby jedovaté jsou:

Ryzek kravský (ku kraji plstnatý); **koloděj č. hřib kovář** (má červený a k dolejšku hliznatý třeň, síťovitou koží potažený) a **pečárka jarní**. — Jak rozeznává se hřib jedlý od koloděje? atd. —

93. Muchomůrka.

A. Čtení.

I. Odstavec.

K čemu se užívá muchomůrky? Jak se musí k tomu upravit?

II. Odstavec.

Plachetka. Bílý jest vlastně šátek z plátna, jejíž nosívaři ženské na venku, jdou-li do práce. — **Houbek. Třeň.** — Jak děje se poněnáhlé vyvinování muchomůrky?

III. Odstavec.

Které houby počítají se mezi jedovaté?

IV. Odstavec.

Které houby počítáme mezi jedlé? Z čeho připravuje se houba zapalovací? K čemu houby této užívají včelaři?

B. Čtení opětne.

94. Rostliny.

Článek tento obsahuje opět pouhý soubor všeho, čeho třeba dětkám věděti o rostlinách vůbec. Učitel nejprve v rozmluvě s dětkami sám poučení takové vyvodí, načež při čtení toliko k učiněným otázkám stane se správnými odpověďmi řádné opakování všeho.

Co vidíme na každé rostlině? (Kořen, ramena, haluze, listy.) K čemu slouží vše to? Jakým způsobem ssají rostliny potravní látky své? Jakého rozdílu jest mezi rostlinou a zvířetem?

Dále:

Co jsou stromy? Jaké rozeznáváme? Co kře č. křoví? Co jest obilí a co jsou traviny? Co zeliny? Co květiny? Co víme o rostlinách jedovatých? Co jsou rostliny tajnosnubné? Jak je rozdělujeme? Co je kapradí? Co jsou mechy? Co lišejníky? Co houby? Jak se rozdělují houby? Jakého užitku poskytují nám rostliny a t. d.?

Při každém druhu rostlin ať jmenují dětky ony, které se v nejbližším okolí jejich nacházejí.

N e r o s t y.

Jakož jsme nechali dětky dříve na některá zvířata a některé rostliny nazírat, aby takto nabyly vlastně pojmu, co zvíře a rostlina jest; podobně třeba i zde učiniti ještě před čtením a vykládáním článků čítanky.

Učitel připraví sobě tedy za tímto účelem na př. několik kousků vápence a kus vápna vypáleného; také sklenice vodou naplněná jest po ruce*).

*) Uvádíme tuto úplné provedení jednoho úkolu úmyslně, protože ze zkušenosti víme, jak se setkává sem a tam vysvětlování zjevů z oboru nerostů s obtížemi za nedostatkem dobrého návodu. U věcech z říše živočichů a rostlin vědí sobě i starší učitelé na venku spíše rady než tuto.

Zde mám několik kamenů; podívejte se na ně dobře! Jaké barvy jest kus tento? A tento? atd. Tyto kameny jsou rozmanitě barvené. Vtlačím-li prst do vosku, nabývá tento i hned jiné tvárnosti. Tlačte též na tyto kameny! Nabývají také jiné podoby aneb spatřujeme aspoň na místě, kde se tlačilo, nějaké proměny? Snad jste tlačily málo! Vynaložte tedy větší síly! Nejde to, neboť kámen jest tvrdý. Jmenujte jiné věci, které jsou také tvrdé! Tvrdé dřevo můžeme řezati nožem. Zkuste, lze-li též na kamenu řezati! Kámen jest tedy tvrdší než dřevo. Dejte nyní pozor, co učiním! (Rozbije kus kamene kladivem.) Co se stalo s kamenem? Rozpadl se při udeření kladiva na mnoho kousků; jest křehký. — Ty tam N., natáhni rámě své a otevři ruku, ale zavři oči! (Položí mu kámen na ruku.) Co jsem učinil? A jak víš to, vždyť máš přec oči zavřené? Co cítíš? (Že kámen tlačí.) Kámen tlačí na svůj podkladek, jest těžký, má tíži. Je dřevo také těžké? Co jest těžší, kámen nebo dřevo? Zde jest kus ledu, as tak velký, jako kámen; která z věcí těchto jest těžší? Led jest zmrzlá voda, a má skoro takou tíži, jako voda v něm obsažená; co objeví se, budeme-li tíži kamene porovnávatí s tíží vody? Co musí se tedy státi, když kámen do vody hodíme? Učiním to! — — Co vidíte, jestliže očí svých k oknu obrátíte? Mezi našima očima a věcmi, jež jsou mimo školu, nachází se mimo vzduch ještě i sklo okna. Jak to přichází, že můžeme skrz okno věci ty viděti? Zkuste též dívati se skrz kameny! Nevidíte ničeho; jaké jsou tedy? (Neprůhledné.) Na povrchu těchto kamenů jsou vyvýšenosti a prohlubenosti, všelijaké rovné obrázky, rovnými i křivými čarami ohraničené; avšak vše to bez vši pravidelnosti a určitého pořádku; kameny tyto jsou nepravidelného tvaru, jsou krupné. — Podívejte se na tento (krystalovaný) kus a povězte, co na povrchu znamenáme? (Krásně hladké, čtyrhenné plochy.) Takovéto pravidelné kameny jmenují se krystaly. Jaký jest to tedy kámen? — — Kdybych všecky tyto kameny položil ven na vzduch a odnesl je napotom po roce, byly by větší než dnes? Kameny nerostou jako

rostliny, nekvetou a nevydávají ovoce. Může se kámen ze svého místa hnouti? Kdy jenom pohybuje se? Cítí něco, když jím strkáme, na něm škrábeme aneb jej rozbíjíme? Kámen nemá tedy života, jest tělesem bez-životným. Kámen jest látkou zeměkoule, látkou zemní, a sice látkou pevnou. Jakou látkou jest voda? Bez-životné látky zemní jmenují se minerály č. nerosty, proto že se z podkopů a jam země vykopávají. Co jest kámen? Znáte ještě jiné minerály? Minerály můžeme viděti a ohmatati jako rostliny. Co mají tedy rostliny a minerály společného? Čím se ale od sebe liší?

Dejte nyní dále pozor! Namočíme tento kámen (vy-pálené vápno) do vody; co stane se? (Vaří a sičí to.) — Dotkněte se ho; jaký jest? (Teplý.) Hodím jej nyní do vody a uvidíme, co se stane. Kámen se roz-plyne (rozpustí). Jaká jest voda nyní? Namočte do ní prst a slízněte jej; jak to chutná? Viděli jste jistě již zedníky, když dům staví. Tito mají celé hromady takovýchto kamenů, jako jest tento, ježž jsem do vody hodil. Lijí na ně vodu a i hned vznikne sičení a klo-kotání, při čemž vystupuje hustý čoud. Neslyšeli jste nikdy, jak zedníci tyto kameny jmenují? (Vápno.) A jakým slovesem označují onu práci, když totiž na kámen vápenný vodu lejí a vše promíchají? (Hasiti.) Co dělá zedník s hašeným vápnem? Vápen kamenný č. vápenec nalezá se na zemi aneb v zemi; avšak tu nemá ještě oné vlastnosti do sebe, že se rychle s vo-dou spojuje a v ní rozponští. Té nabývá teprve pálením, a z těchto kamenů, jak je tuto vidíte, vypa-luje se vápno. Přicházejí do pecí aneb vyzděných jam, uvedou se silným ohněm v žhavost, při čemž odchází černý a smrdutý dým. Jak mohli bychom tedy kameny tyto jmenovati, když se z nich vápno vypaluje? Vápe-nec nalezá se na zemi u velkých ložiskách a balvanech. Jak jmenují se lidé, ježž je vykopávají a lámou? Jak jmenuje se místo, kde se lámou? Kde nacházejí se v na-šem okolí lomy? A jak jmenuje se místo, kde se vá-penec vypaluje?

Jaká jest barva vápence? Obyčejně jest šedý aneb bělavý. Stává také i kamenů vápenných, ježž se dají

krásně hladí. Jmenujeme je mramor. Toť jest kus jeho. Kde viděli jste již mramor? Udejte všecky vlastnosti vápence! (Jest tvrdý, křehký, těžký, neprůhledný, tvaru nepravidelného aneb pravidelného.) — Dle toho pořádku bylo by napotom o všech minerálech pojednávat, s nimiž učitel dítky své chce aneb má seznámiti. Tedy: Barva, postava č. tvar, lom, tvrdost, tíže, průhlednost, lesk a konečně upotřebení (k účelům hospodářským a průmyslnickým) jsou hlavními odstavci rozprávky. O přirozené znázornění budiž pečováno.

I. Zeminy.

Štěrka čili země křemelová hledá se v řekách. Sestává z křemenitých zrněk, která jsou barvy hnědé. Potřebuje se ku stavbě. Zemina tato sluje jinak též pískem obyčejným.

Homek, jehož zrnka tak lehká jsou, že je vítr od zemi zdvihnouti a daleko unášeti může, nalezá se v horách krajinách Afriky.

Země slínová jest míchanina částek vápna, hlíny a písku.

Hacka jest nejméně s vápnem a pískem smíšená; dělají se z ní cihly a kachlíky.

Hlína hrncířská nemá v sobě žádných jiných částek; dělá se z ní rozličné nádoby.

Hlína dýmková jest pěknější než hlína hrncířská. Sluje tak proto, poněvadž se z ní dělají dýmky.

Porcelánovka jest druh bílé hlíny, která přimíšením roztlučeního křesacího kamene z hlíny dýmkové se upravuje. Má do sebe tu vlastnost, že v ohni zeskelnatí.

Smurka jest barvy červené, žluté a hnědé. Dělají se z ní dýmky a jiné nádoby.

Hlína valchářská má vlastnosti mýdla a potřebuje se k valchování a čistění sukna.

Mastnina (též hořčík) rozpouští se ve všech kyselinách a s kyselinou sirkovou činí sůl hořkou.

Prst jest smíšenina součástí všech tří říší přírody.

Zeminy nerozpouštějí se ve vodě, toliko v ní měknouce; nehoří, nedají se kouti, některé z nich však v ohni zkamenějí aneb zeskelnatí.

2. S o l i.

95. Sůl.

A. Čtení.

I. Odstavec.

Proč solíme pokrmy? Kde se nalézá sůl v Rakousku? — Vypravuj o závodech věličských. Dále o vyvařování soli z vody. — V kterých zemích rakouských není soli?

II. Odstavec.

Jaká jest? Jak se vyčišťuje (vypravuj o tom obšírněji)? Jak se rozesílá? Ukaž, po kterých cestách dostáváme sůl z Rakous?

B. Čtení opětné.

C. Doplněk.

Veledůležitá jest též sůl k potřebám průmyslovým, jakož i zároveň k uschování pokrmů, ježby jinak lehce shnily. Maso bez soli nadrží se dlouho; za horkého počasí ani v chladných sklepích ne. Také v zimě musí se sůl ku pomoci bráti, má-li se maso na dlouhou dobu ukládati. Jak mohli bychom na př. připravit sobě okurky a zelí, kdyby se nám nedostávalo soli?

Známe ještě jiné soli, jako:

Skalice jsou na pohled sklovité a mají ošklivou chuť trpkou.

Skalice zelená potřebuje se k děláni inkoustu a k barvení.

Skalice modrá potřebuje se v malířství, barvířství, tiskařství a při vydělávání kůže.

Skalice bílá připravuje se uměle. Upotřebení svého nachází též v barvířství.

Kamenec bývá nazvíce barvy bílé a jest chuti přisládlé a ztahující. Připravuje se nejvíce uměle ze

zemín a kamenů a potřebují ho barvíři, koželuzi, knihaři a jiní řemeslníci.

Soda jest sůl luhová, obyčejně bílé neb šedé barvy a ostré chuti.

Podobně: draslo, ledek, salmiak atd.

Věci tyto nehoří, mají chuť leptací a někdy kyse-lou, rozpouštějí aneb rozlučují se ve vodě a mnohé z nich přispívají k proměnám barev všelikých látek.

Kameny.

96. Křemen.

A. Čtení.

I. Odstavec.

Jak vypadají obláskové č. křemeny? Kde se na-lezají kousky nejmenší a největší? Vylož, co jest draho-kam? Jaké barvy křemen pokládá se za drahokam?

Doplňk.

Kříšťál č. prohléden vyskytuje se v rozličných barvách, špičatých tvarech a dle toho má i rozličná jména. Jest bělolesknatý a uhlazen bývá průhledný.

Podobně o záhnědě, citrinu, ametystu, chryzoprasu, jaspisu, chalcedonu, karneolu a agátu.

II. Odstavec.

K čemu se užívá těchto drahokanů? Vypravuj stručně o ozdobení kapli sv. Václava a hradu Kar-lova Týna. —

III. Odstavec.

Vypravuj o dělání skla. K čemu slouží pískovec? Z čeho dělá se malta?

IV. Odstavec.

Čím se liší poloviční drahokamy od pravých, budiž vysvětleno.

Doplňky.

Granát bývá barvy jasnočervené a provrtán byv, nosívá se na šňůrce na krku aneb okolo rukou. Vy-pravuj, kde se v Čechách granáty nalezají.

Topaz jest barvy žluté jak víno.

Safír jest drahý kámen barvy lazurové.

Rubín jest červený diamant.

Smaragd jest drahý kámen barvy zelené.

Diamant jest nejvzácnější všech drahých kamenů.

V nejčistším tvaru tak jest průhledný, jako kapka nejčistší vody. Dá se toliko svým vlastním prachem hladiti. Vypravuj, kde se nalezá, k čemu se ho užívá atd.

Známe ještě jiné kameny, jako:

Kámen křesací č. pazourek jest druh křemene. Uhlazen jsa, bývá poněkud průzračný; druhdy se ho potřebovalo při puškách, poněvadž křísnutím na ocel vydává silné jiskry.

Drahule bývá jedno- i vícebarevná, jevíc mnohdy vlastností rozmanitých a podivuhodných.

Křídlice (břídlice) vápenná upotřebuje se v kamenorytectví.

Úběl č. sádrovec celistvý jest průzračný a dá se uhladit. Potřebuje se ho na pěkné nářadí, na pouzdra k hodinám, na sloupky, sošky a jiné podobné věci ozdobné.

Sádrovec na prášek vypálen dává známou sádro, z níž se nejrozmanitější figury zhotovují.

Křída lpí na jazyku, jest bílá a potřebuje se ku psaní.

Kazivec bývá rozličných barev a potřebuje se ho ku slévání kovů.

Krápník tvoří se v jeskyních tím, že vápenité, tekuté části ze skály se prýští, na stěnách se usazujíce a jako v rampouchy poznenáhlu se zvětšujíce, až konečně ztvrdnou a jako celé sloupy tvoří.

Slída jest lesklá a průzračná; v Sibiři dělají z ní tabulky do oken.

Živec jest kámen tvrdý a bělošedý, jsa zároveň nejhlavnější částí porcelánovky.

Křídlice jest šedá, tvoříce celé skaliny. Potřebuje se na kryvky, tabulky, pisadla, zlatnické kameny atd.

Osla není nic jiného, nežli čistá křídlice šedá neb světlohnědá. Slouží za brousek na stroje řezací, při čemž se olejem napouští.

Křída černá není nic jiného, nežli jistý druh křídlice, která měkčí jest druhů ostatních, a protož lze jí ku kresbám upotřebiti.

Hlinka tesařská jest barvy červené, jež z ní dobře pouští; proto jí upotřebují tesaři, truhláři a jiní řemeslníci k naznamenávání při pracích.

Tripl jest nejsušší z hlinovců a má jméno své od města Tripolisu v Africe. Jest barvy žlutavé a slouží ku čistění a hlazení kovů.

Pěnek jest měkký, železnatý a upotřebuje se k děláním dýmek.

Hadec má barvu přizelenalou s černými skvrnami a dá se lehce hladiti.

Tuček jest barvy šedé, na omak hladký a mastný, a dělají se z něho nádoby na thé, láhvice a figurky atd.

Kovy a rudy.

97. Kovy.

A. Čtení.

I. Odstavec.

Jaké plodiny přírodní jmenujeme kovy? Z kterých kovů dělají se lístečky nejtenší.

II. Odstavec.

Které kovy jsou nejvzácnější? Proč? Který kov jest nejužitečnější a proč? K čemu potřebuje železa rolník? K čemu průmyslník? Pouč o tom, jak se upravuje ocel? Jak litina? Co se dělá z ocele? Co z litiny? Kterí řemeslníci pracují o železe, litině a oceli? — Co víme o mědi? Co se dělá z mědi? Kterí řemeslníci pracují o mědi?

III. Odstavec.

Jak se nalezají kovy? Co jsou rudy? Jaké rudy známe?

B. Čtení opětne.

Nejdůležitější kovy a jich zvláštnosti:

Zlato jest nejvzácnější, nejtřvalejší a nejroztavitelnější kov. Barva jasnolesklá a žlutá. Nalezá se ryzé a ryzuje se též z písku řek. V Rakousku vytěžuje se 8000 hřiven. Kde v Čechách? Razí se z něho peníze (dukáty) aneb dělají se z něho šperky. — Zlatník.

Stříbro jest pěkný, bělolesklý kov, který má po zlatě největší roztavitelnost; dá se v kyselině dusičné rozpustiti. Nalezá se buď ryzé aneb v rudách. (Udej jména rud a ukaž je.) Razí se z něho peníze a dělají se z něho nádoby, šperky atd. — Rakousko vytěžuje až 120.000 hřív. — Kde jsou v Čechách rudy stříbrné? —

Železo jest nejužitečnější kov. Nabývá se ho tavením rud ve vysokých pecích, v slévárnách a hamrech, načež je sdělávají řemeslníci. K čemu? Jaké rudy jeho známe? Kde se u nás v Čechách a j. Výtěžek 2 miliony centnérů. —

Olovo jest měkké, roztavitelné a ohebné, šedé a o něco těžší než stříbro. Dobývá se z rozličných rud. Dělají se z něho koule, broky atd. — Roční výtěžek až 70.000 centnérů.

Cín jest bílý, velmi měkký, bezzvukný a velmi tekutý, a má poměrně nepatrnou váhu. Užívá se ho ku děláni nádob atd. Čechy těží až 1000 ct. ročně.

Platina jest šedožlutá a velmi lesklá; přichází k nám z Ameriky a z Ruska. Jest to kov nejtěžší a velmi těžce tavitelný.

Měď jest kov červenavý, roztavitelný a velmi vláčný, jenž na vzduchu snadno rezaví a zelená (viz rez železa), kterážto rez jedem jest. (Viz tombakové lžice.)

Rtuť jest kov tekutý, suchý, bílý a lesklý. Potřebuje se na amalgamu zrcadel, do tlakoměrů a teploměrů.

Podobně: zinek, kalsk, surmík, otrušík, đasík.

I. Dodatek.

Učitel nesmí o dobývání kovů, o jich připravování k úkonům řemeslnickým a průmyslnickým, jakož i o sdělávání jich pouze snad povrchně pojednávat; bude mu třeba i dopodrobna o věcech vykládati zvláště pak tam, kde se v některých krajinách o jistém kovu

tou měrou pracuje, až jest zaměstnání toto jako pramenem výživy lidu. Za tou příčinou podáváme tuto nástin, jak by bylo v tomto ohledu o jednotlivých kovech pojednávat, volíce k tomu kov nejužitečnější, totiž

Ž e l e z o.

a) Doly: seřízení jejich (ložiska rud, šachta, štola č. šije, stroje); život a činnost horníka (modlitba ranní, spouštění se dolů, tlučení a kopání, roztrhávání, vyvážení, nástroje, oděv, nebezpečí).

b) Rudy podle jakosti: měnivec železný (v Alpách, Uhřích a Sedmíhradsku), hnědel, krevel atd.

c) Vyrábění litiny v pecích vysokých (pražení, rozlívání atd. rudy, zřízení pece, postup u tavení, formy na lití, lití samé).

d) Vyrábění železa prutového, opětne rozpouštění č. přelívání, tvrdnutí atd.

e) Děláná ocele (přelívání, tvrdnutí atd.).

f) Sdělávání holí železných a ocelových (oněch na šíny, kování, řetězy, podkovy; těchto na šavle, nůžky, nástroje lékařské atd.).

II. Dodatek.

Jako jest mosaz smíšeninou mědi a zinku, podobně tombak. Bronc jest smíšenina mědi a cínu, a tak též zvonovina a dělovina. Znamenitym přídavkem cínu stává se měď bělejší. Nové stříbro sestává z brouíku, mědě a zinku.

Látky hořlavé.

98. Uhlí a rašelina.

Čtení.

I. Odstavec.

Čím topilo se u nás dříve? Kde a k čemu užívalo se uhlí dřevěného? — Poučuj o dělání uhlí dřevěného? — Čím se topí nazvíce nyní?

II. Odstavec.

Vykládej celý ten zjev tvoření se uhlí, jakož i čím liší se uhlí černé od hnědého. K čemu slouží kamenné uhlí mimo to?

III. a IV. Odstavec.

Co jest tuha? Rašelina? K čemu se užívá tuhy? Rašeliny?

V. Odstavec.

Ukaž na mapě, kde všady jsou u nás a na Moravě ložiska uhlí a rašeliny. — Popiš práci horníků. — Vypravuj o hoření vzduchu v dolech atd.

B. Čtení opětne.

Jiné hořlavé látky jsou:

Síra nalezá se dílem čistá v zemi, dílem se z rud dobývá. Jest barvy žlutozelené a hoří plamenem modrým a zápachem dusičným. Potřebuje se jí k děláni prachu střelného.

Jantar jest žlutý aneb bělavý, nejvíce prozračný; hoří-li, vydává vůni libou. Užívá se ho zvláště na špičky k dýmkám.

Asfalt jest druh zkamenělé živice zemní, která se potřebuje ku dláždění.

Nest jest tekutá, libovonná hmota, která se nalezá ve skulinách skalních.

Klej zemský prýští se na mnoha místech ze země; upotřebuje se k vysmolování lodí, ba i co paliva.

Látky hořlavé nedají se kouti, ohýbati, roztahovati a napínati; hoří plamenem barvy rozličné, vydávajíc zápalu rozmanitého.

99. Horniny.

K vysvětlení obsahu článku toho výborně poslouží mapa visecí, na níž by představeny byly rozličné ty horniny barvami rozmanitými, tedy jinou ku přirozenosti blízcí se barvou žulu, jinou opět rudu (břidlici, pískovec a t. d.). — Při tom bylo by i vypisovati poněkud směr hornin těchto, jakož i zvláštnosti jejich.

K pravému znázornění třeba mít i tuto po ruce řádně sestavenou sbírku hornin. — Dále musí se i obšírněji promluvit o tom, k čemu se jich užívá.

100. Minerály.

Učitel sebrav vše, čeho o nerostech vůbec jest třeba věděti, v stručný celek, činí pak po přečtení článku opět některé otázky k dítkám, aby se opakovalo, čemu se byly naučily, jako: Co jsou minerály? Jakých vlastností spatřujeme na každém nerostu? Co jsou krystaly? — Jak se minerály rozdělují? Co jsou zeminy? Co role? Co kamení? Co kovy? Co látky hořlavé? Co horniny?

101. Lomy.

A. Průpravy ku čtení. Vše, co v článku tomto obsaženo, jest dítkám náležitě srozumitelné. Jest tuto patrně umístěn za tím účelem, aby záci nanamáhavše se dlouho a značně při poznávání minerálů, na konec pookřáli a při tom i ještě v rouše vnadnějším nabyli jistého rozhledu. Nebude tedy před čtením než pouze vysvětliti některé maličkosti, jako: Jámy zahalují grafitové kreslivo. V mnohých jamách chová se tuha (grafit), jež slouží ku kresbám. (Jmenují se ještě jiné věci, jimiž se kreslí). Vše to, čeho ku kreslení potřebujeme, jmenuje se kreslivo. — Máme všeho k nádherným budovám. Máme všeho, čeho jest potřebí k vystavění velkých a krásných budov, jako kostelů, paláců a t. d.

B. Čtení pěkné.

C. Přednášení.

102. Roucho země.

A. Čtení, při němž bude toliko některá slova, fráse a věty vysvětliti, jako:

Roucho. Šat. Zde znamená to vše, čeho na povrchu zemském spatřujeme, tedy: rostliny všeho druhu,

vysoké, malé, různokvěté, trávu zelenou atd. — Květové koberce luk a polí. Kvítí, jimž louky a pole pokryty jsou. — Pestré ptactvo. Ptáci mající peří rozličné barvy. — Plachá zvíř. Zvířata lesní, jež před člověkem utíkají, lekající se každého šustu a t. d. — Skály v chladu a mechem pokryty. Skály ve stínu, na nichž mech roste. — Blyští se. Lesknou se. — Hory se povznášejí v pěknou obrubu. Hory vyčnívají nad roviny a doliny, jsouce pěkně obroubeny. (Čím? Modrou oblohou, červánky a t. d.). — Stromy jinovatku obalené. Stromy, na nichž jest mnoho jinovatky. — Ozdobené se káňm stříbrem. Stříbro jest kov velmi lesklý; leskne-li se již jediný kus stříbra pěkně, bývá lesku toho při větším počtu kousků ještě mnohem více, protože se lesk jednoho o lesk druhého odráží. — Měňavé křišťály a diamanty. Na hranách křišťálů a diamantů mění se ustavičně barvy. — Třeskutá zima. Zima krutá. — Zima kreslívá květy na okna nedotopené světnic. Za mrazu objevují se na oknech světnice, která ještě není dotopená, obrazy všelikého druhu tak pěkně, jak by je ani nejohratnější kreslič učiniti nedovedl; jakmile jest ale ve světnici dosti teplo, roztají se a mizí.

Vše to hlásá moc Stvořitelovu, moc nade všeliké umění. Vše to poučuje nás o tom, že jest Bůh nejmocnější Pán náš, a že i největší umělci nedovedou ani v malé míře vykonati něčeho podobného, jež učinil On u násce své k nám.

Na konec hodila by se nějaká větší báseň, v níž se mocnost Boží opěvuje.

F y s i k a.

103. Vzduch.

A. Propravná rozmluva.

Pohybuje plochu ruky své sem a tam! Čeho znamená? To chladné, co cítíte, jest vzduch. Zde jest okno otevřené; otevřeme tedy také dvěře. Čeho znamená? Tah tento jest pohybující se vzduch. Zde v pokoji jest tedy vzduch; vzduch jest ale též venku, na vrších a v údolích, na vodě a v dutinách zemi; rozkládá se po celé zemi a obkličuje všechny věci na ní se nalézající. Jak víme, že jest zde vzduch? Zde jest lepenka. Drž ji vodorovně a ubírej se s ní rychle dolů! Čeho znamenáš? (Odpor). Co jest asi příčinou tohoto odporu? Vzduch cítíme; on způsobuje odpor, vyplňuje prostory zemi; vzduch jest těleso. Jaké těleso jest ale, když jej viděti nemůžeme? (Neviditelné). Že jej viděti nemůžeme, přichází odtud, protože nemá žádné barvy, jest bez barvy. U veliké vzdálenosti vyhlíží modře, protože částčky vzduchu především modré světlo odrážejí; proto zdá se nám i býti prostora nebeská, jež sama v sobě temná jest (a sice v nadhlavníku nejtemnější, k obzoru však více jasnější) modře potažena. Jak to asi přichází, že i vzdálenější nám vrchy modře vypadají? — Jaké jest sklo, když můžeme skrz ně věci osvětlené spatřovati? Také vzduch mezi ním a námi rozprostřený nepřekáží nám, bychom nespatořovali věci vůkol nás se nalézajících; jaký jest ten? (Průhledný). Každé pohybování, jež ve vzduchu provádíme, děje se lehce, je-li vzduch jinak pokojný. Vzduch proniká i nejjemnější otvory na př. rozpukliny

okna. Jest jemné tekuté těleso. Zde mám měchýř. Jest zavázaný a vzduch nalezá se v něm. Co s ním dělám (smáčknu jej)? A co děje se, jakmile mačkati přestanu? Vzduch dá se stlačit a roztahuje se opět; jest pružný. Udejte ještě jednou vlastnosti vzduchu! — Pokuste se o to, abyste zdrželi dech. Vydržíte to dlouho? Co stalo by se, kdyby člověk nemohl vydychnouti a vdychnouti? Vzduchu jest člověku k životu nevyhnutelně potřebí. Řekněte to jinak! (Člověk nemohl by bez vzduchu živu býti a t. d.). Také zvířata nemohou bez vzduchu žiti. Dýcháním se krev v těle oběrstvuje a čistí. Vzduch jest drahocným darem božím. Daří se rostliny tak dobře v pokoji jako venku? Proč ne? Tedy i rostliny potřebují ku zrůstu svému čistého vzduchu. Co stává se, když u kamen, v nichž hoří, uzavřeme pevně dvířka a popelnici? Proč to? Co činíme naproti tomu, nechce-li někde hořeti? Vidíte tedy, že jest vzduchu i k hoření potřebí. Viděli jste snad již lodě plachtové? jakým způsobem byly k předu hnány? Kterou silou uvádí se větrný mlýn v pohyb?

Podobným způsobem bude vyložiti ještě následní:

a) Vzduch jest tím hustší, čím bližší jest povrchu zemského, protože všechny ostatní jeho vrstvy vyšší na vrstvy dolejší tlačí. (Ukaž názorně nákresem.)

b) Tlakoměrem měří se tlak vzduchu (obr. 1.). Sestává ze skleněné roury as 34" dlouhé, jež jest na hořejším konci uzavřená, na dolejší však nahoru zahnutá a otevřená. V této rourě nalezá se rtuť. Nade rtuť nachází se v tlakoměru prostor, v němž není vzduchu, tedy prostor vzduchu prázdny (vzduch se dříve odstranil), aby mohl vzduch takto pouze jednou stranou na rtuť tlačiti. Na rourě skleněné nachází se rozdělení podle coulů, a při tom jest každý coul opět rozdělen na 12 linií. — Otevřenou částí roury tlačí vzduch na rtuť a žene ji do prostoru vzduchu prázdného až do jisté výšky nahoru, při mírném tlaku vzduchu 28" vysoko. — Je-li vzduch těžší, koná na rtuť tlak větší, a tato vystupuje 1, 2, 3 ba i 12 linií nad 28", t. j. až ku 29", a tu říkáme, že stojí tlako-

měr vysoko. — Je-li vzduch lehčí, tlačí méně na rtuť; a tu spadne v rouře 1, 2 aneb více linií pod 28", ba

Obr. 1.

Tlakoměr.

až k 27". Napotom říkáme, že stojí tlakoměr nízko. — U nás přivádějí obyčejně východní a severní větrové rtuť k vystoupení, neboť přinášejí chladnější a řídkší vzduch, jenž větší tlak na rtuť způsobuje. Vzduch tento proto jest studenější, protože přes chladnější a prostranné kusy zemi k nám přichází. Proto bývá také obyčejně sucho, a žene rtuť v tlakoměru do výšky. Opak toho u větrů západních a jižních.

c) Kyslík a vodík jsou prvky. Látky, které se nedají již v žádné jiné věci rozložit. Stává mnoho takových prvků. Kyselina uhličitá jest sloučenina, nechá se rozloučiti na uhlík a kyslík. Známe mnoho takových sloučenin.

d) Sráže vodní.

Učitel postaví suchou sklenici k pítí na stůl, naleje do ní čerstvou vodu a řekne dítkám, aby pozorovaly, co se bude dít. Sklenice se potáhne; odnímá parám, jež okolo ní jsou, tepla, a tyto usadí se co kapky na ní. Takým způsobem povstává také rosa, již často spatřujeme po západu slunce ráno. Vychladnou věci na povrchu zemi a odnímají vrstvám vzduchu, jenž je obkličuje, tepla, tak že se vodní páry co kapky usazují. Tráva a listí pozbývají tepla svého nejrychleji, a proto bývá na nich i nejvíce rosy. Rosa jest pro krajiny teplejší velkým dobrodiním. Rosa večerní a ranní. — Když se v zimě vzduch náhle oteplí, znamená na staveních, mostech a t. d. jako celé strupy sněžní, jež za stejnou příčinou vznikají, jako rosa. Lidé říkávají, že zima vyráží.

2. Mlha a mraky.

Odpařování děje se stále za obyčejné teploty vzduchu, tak že se část vody ztrácí. Tyto výpary vystupují do vzduchu. Pokud pára tato podržuje takového stupně tepla, jež z vody páru učinilo, není viditelná, a vzduch může pojati nesmírné množství páry, aniž bychom ji viděli. Čím výše se ale pára nese, tím více ztrácí na horkosti své, jež dostane se vzduchu. Ochladí se a tvoří tenké, bílé mráčky, jež z bublinek vodních sestávají. (Příklad toho můžeme ukázati na vodě v hrnci anebo v nádobě kovové se vařící). — Zcela to samé jest vodní výpar náš z úst, jenž bývá v zimě viditelný; a zcela to samé jest i mlha a mrak. Ochladí-li se výpary tyto v dolejší vrstvě vzduchu, jest to mlha; stane-li se ochlazení na vrstvách vyšších, jsou to mraky.

3. Déšť, sníh a kroupy.

Přijde-li mrak do chladnější aneb větší vrstvy vzduchu, stáhnou se bublinky vodní. Výpar vodní ve vzduchu, kde mrak visí, usadí se na tyto bublinky vodní, zvětší je a učiní je těžšími. Mezi tím co sousední bublinky vodní stávají se většími a těžšími, sleje se voda, tvoří kapky a spadá dolů co déšť. — Při větší zimě vzduchu za zimy proměňují se výpary vodní, jež z teplejších krajín sem přicházejí, v mraky, které sestávají z jemných papěrků sněhu. Na studeném severu bývá padající sníh často až prachu podoben. — Mnohdy spojí se sníh mezi tím, co dopadá, v malé hroudečky, jež se při padání zaokrouhlí; říkáme, že padají kroupy.

B. Čtení.

Na to čte se článek a sice odstavec po odstavci; učitel vyptává se po obsahu, při čemž se doplní, čeho nebylo v propravě dotknuto.

I. Odstavec.

Čím jest země obklopena? Proč vzduchu nevidíme? Jakým zdá se nám býti u větší vzdálenosti? Jak víme, že jest vzduch těleso? Co pohání se vzduchem? Jakých vlastností má vzduch? Kde se nachází vzduch? Jak to přichází, že může i do nejjemnějších otvorů

vniknouti? Vzduch okolo zemi jmenuje se obor vzdušný, a jeho dolejší část parokruh, protože se v něm nacházejí páry, jež stále od země vystupují. Vzduch nevyplňuje celý prostor nebeský, ale obkličuje zemi až na 10 mil vzdálenosti od povrchu. Proč jest vzduch dole hustší než nahoře? Jakou silou tlačí vzduch na všechny hmoty? — Co jest tlakoměr? Jak jest seřízen? Co na něm poznáváme?

II. Od stavec.

Z čeho skládá se vzduch? K čemu slouží kyslík? K čemu dusík? K čemu kyselina uhličitá? K čemu jest vzduch potřebný? Jaký není vzduch všude? Kde na př. nebývá čistý? Co se musí tedy ve světnicích státi? Jaký jest vzduch venku? Jaký na vrších? — Co jest vítr? Jak jmenuje se vítr, který přichází od východu, západu a t. d. Jak poznáme, odkud vítr vane, když není na nebi ani mráčku? (Prst do vody namočený aneb nasliněný). O čem soudíme ze směru větru? Jak můžeme z toho souditi o povětrnosti? Co jest právan, průvěj? Jak jmenujeme větry podle síly jejich? Co to znamená: mlha padá? Proč očekávají lidé, když mlha padá, pěkného počasí? Co jsou mraky? Jak vzniká déšť? Jak sněh, jak kroupy?

C. Doplněk.

Déšť bývá s ohledem na velikost, množství a rychlost padajících kapek, jakož i s ohledem na trvání jeho a teplotu rozličný. Mženi: deštěk jemný. Padají-li velké a četné kapky rychle dolů, jest to liják. Shrkne-li voda v masách dolů, máme za to význam průtrž oblaků.

Přeháňka dotýká se pouze malých částí zemi; déšť všeobecný zasáhne celé zemi a potrvá někdy více dní. — Déšť ochlazuje vzduch a čistí jej od škodlivých výparů, navlažuje a zúrodňuje půdu. Voda dešťová jest ku zalévání rostlin, ku praní, obměkčování a t. d. lepší, než voda pramenitá (voda měkká a tvrdá).

Sněh. Paprsky sněhu sestávají obyčejně z malých, šestistranných hvězdiček. Chyťte je na pijavý papír, na tabulku a t. d. a všimněte si jich. — Sněh

chrání rostliny v zimě před mrazem. Když se sníh a led rozpustí, říkáme, že taje. Rozpuštěný sníh naplňuje prameny a činí zem úrodnou. Kdy bývá kluzko?

Kroupy. Jsou-li padající zrnka krup malinká, říkáme, že padá krupice; jsou-li ale velká jako oříšky, říkáme, že padají kroupy. Krupobití děje se toliko za teplého počasí (od května až do září) více ve dne než v noci. — Ústavy pojišťovací proti potlučení obilí.

Ve školách na venku, jež vzdělávání své školní čítankou III. uzavírají, musí se žákům vysvětliti nevyhnutelně nejdůležitější věci o: násosce, pumpě, stříkačce a balonu atd.

D. Čtení opětné.

E. Přečte se též odstavec 2., 3., 4., 5., 6., 7. ze článku 104. „Voda.“ *)

104. Voda.

A. Rozprava.

Nashromáždí-li se po dešti voda na vrších v malých prohlubeninách, jež jí odtok zamezují, hledá si nepokojná voda prokrestiti cesty rozpuklinami kamení, prosíká ložiska písku a zemin jiných a vytéká napotom na hlubších místech co horský pramen, až soudruhů naleznouc, do potoka dospíchá.

A kam ubírá se potok? Mezi užšími a širšími pokraji údolí plouží se krajinou, až nalezne řeky, jež pojímá v sebe vody rozličných potoků a ve větším množství vody a zdlouhavěji vtéká do veletoku. Veletok běře se rozsáhlými nížinami zvolna a vážně k moři, (Znázorni na tabuli).

Všecky potoky, řeky a veletoky na zemi bez ustání tekou, a předce nechybí jim vody; všecky tyto vody

*) Že jsme pak tuto již dříve o obsahu těchto odstavců pojednali, má příčinu svou v tom, že by nejasnou zůstala věta článku tohoto: „Vodní pára jest příčinou, že ve vzduchu vznikají vodní srážky.“

ubírají se do moře, a předce nebývá toto nikdy vodou přeplněno. Jak to může býti? Voda má tu vlastnost do sebe, že se, jak již praveno, odpařuje a co pára se vzduchem spojuje (sraže vodní, o nichž jsme již pojednali); vzduch, jenž se stále pohybuje, odvádí výpary vodní přes suchou půdu zemi, až spadávají opět dolů ve tvaru mlhy, mraků, deště aneb sněhu a krup.

Veletoky donášejí vodu moři, jež jim přitéká s vrchů a všech míst výše položených; vrchy přijímají vody ze vzduchu, kam vystupují co pára z moře, z řek a vůbec z celého povrchu zemského. Do moře vtéká tolik vody, co se jí bylo dříve odpařilo; a všecka voda na zemi nachází se v ustavičném kolování. Viditelně vtéká v moře, neviditelně pozdvihuje se co pára ze zemi do vzduchu, aby zase k moři se skláněla.

O tom, co voda a jakých vlastností jest, bude před čtením v ten způsob pojednati, jako ukázali jsme při článku o vzduchu.

B. Čtení s vyptáváním se po obsahu a s doplňováním.

I. Odstavec.

Co jest voda? Odkud přichází? Jak dostává se do moře? Jaká jest voda čistá? Pouč o tom, jakby bylo lze domoci se vody právě čisté destilováním. Jak se dostávají přísady tyto do vody? Která voda má v sobě méně přísad zemských? Proč nemohou ve vodě studničné žít živočichové tak, jako ve vodě z potoků, řek a rybníků? Pouč o tom, jaká jest voda mořská a k čemu slouží sůl v ní se nalézající. K čemu užíváme vody měkké? K čemu tvrdé? Proč není voda tvrdá k vaření příhodná? Jak můžeme proměnit vodu tvrdou v měkkou? Jak to možné? Poučuj nyní trochu obšírněji o vodách minerálních a místech, kde se nalézají. — K čemu se vody ještě mimo to užívá, k tomu obrať pozornost dítek: na př. mlýny, k vyvinování páry u strojů a t. d.

C. Proprava k pojetí obsahu odstavce 8.

Duha, kolo u měsíce, červánky.

Držím nad bílým papírem sklenici s vodou šikmo proti padajícím paprskům slunečním; co znamená za

sklenicí? Tyto pestré barvy vzniknou, když napadající paprskové na sklu se lámou a v barevných paprscích se rozšiřují. Co jste viděli na kapece rosy, když padají na ni paprskové vycházejícího slunce? Na korunitém svícnu v kostele, když slunce na něj svítí? Tím samým způsobem lámou se i paprsky slunečné v těch milionech kapek mraku dešťového a rozšiřují se v barevných paprscích. Vidíme napotom, nacházíme-li se mezi sluncem a mrakem dešťovým, na tomto krásný barevný oblouk, duhu. Duha objevuje se na oné straně, jež jest proti slunci; dopoledne vidíme ji na straně západní, odpoledne na straně východní. Čím výše jest slunce nad obzorem, tím menší jest barevný oblouk. V poledne nemůžeme žádnou duhu spatřovati; proč? Často spatřujeme nad obloukem původním ještě jiný druhý, větší, slabšího lesku a opačného pořádku barev. Také u vodopádu spatřujeme obraz duhy; kdy? Ba i paprsky plného měsíce způsobují někdy duhu.

Když přinesl Noe Pánu oběť díků, objevil se na nebi překrásný oblouk. „Hle,“ řekl Bůh Noemovi a synům jeho, „já ustanovím úmluvu svou s vámi i s potomky vašimi. Nebude více potopy k zkažení země. Dokud země bude, nepřestane setí a žeň, léto a zima, den a noc. Duha, kterou jsem postavil na oblacích, budiž znamením úmluvy mezi mnou a mezi vámi.“ — Duha jest tedy znamením a svědectvím úmluvy mezi Bohem a pokolením lidským. Kdykoliv ji spatříte, milé děti, pamatujte na božskou spravedlnost a božské slitování!

Jiné lesklé úkazy vzdušní jsou ještě červánky ranní a večerní, jakož i svitání č. světelkování. Ono pochází od toho, že se paprsky ve výparech lámou a že při jisté hustotě jejich hlavně žlutočervené paprsky nazpět zůstanou. Ohnivě červánky jsou znamením, že se nahromadilo velké množství výparů vodních a že tedy bude i brzy pršet. Večerní červánky ukazují pro budoucí den jasnou povětrnost, jestliže výpary zároveň se sluncem zacházejí. Kola okolo slunce a měsíce, rovněž jako i tak zvané přitahování vody

sluncem jsou znamení brzkého deště. — Svitání čili světélkování povstává výpary, které ráno a večer na nebi před východem a po západu slunce osvětlovány bývají a jehož paprskové se neodrážejí.

D. Čtení celého článku.

105. Teplo, jeho původ a účinky.

A. Proprava.

Co teplo jest, o tom budiž opět po příkladu v č. 103. „Vzduch“ uvedeném pojednáno. — Na to musí se dítkám před čtením ještě následní vysvětliti.

1. Každé těleso přírodní teplem se roztahuje a zimou opět stahuje. Ukaž to na př. na želízku žhavém, jež s tíží do cihličky vchází, a studeném, jež naopak snadno se vyndává. Dále na překypování vody a jiných tekutin varných, na měchýři nad kamny pověšeném atd. — Kdyby to nevěděl, mohl by lehce ku škodě přijíti, bytby i nejlepší měl vůli něco u věci napraviti. Přelejeme-li horké mléko do studené sklenice, praskne tato, protože se vnitřní plocha sklenice, jež se s horkým mlékem náhle setká, více roztáhne než ostatní části nádoby. Podobně praskne i lehce sklenice, když ji na horká kamna postavíme. Roztáhne-li se těleso silně, muselo býti velmi zahřáto, a naopak. Jaký účinek, taká příčina.

2. Teploměr sestává z roury skleněné, jež jest všude uzavřená a dole kuličkou opatřená. V ní nachází se rtuť. Držíme-li nástroj tento přímo, aby se tedy kulička dole nalezala, a vezmeme-li kuličku mezi prsty, vystupuje rtuť, protože se právě tak jako každé jiné těleso teplem, jež tuto z prstů přichází, roztahuje. Prostor roury nade rtuť jest prázden, poněvadž se při shotočování teploměru, než se skleněná roura na hoře uzavřela, vzduch z něho odstranil. Proč? Vzduch by nebyl připustil, aby rtuť v teple bez překážky vystupovala. Roura jest upevněna na dřevo nebo kov, a na ní nalezá se rozdělení naznačené malými rovnými čarami popříčnými, jež jsou stejně od sebe odděleny a číslicemi poznamenány. Rozdělení toto vymyslíl Francouz Réaumur

(v. Reomýr) a obyčejně bývá i jmeno to na teploměru udáno (obr. 2.).

Strčíme-li skleněnou kuličku do ledu, když právě táti počíná, spadne rtuť v rouře až k oné čáře, jež má znamení 0. To jest bod mrazový, jenž znamená onen stupeň tepla, když led na vzduchu táti počíná, a zároveň i onen stupeň zimy, když voda venku mrznouti počne. Strčíme-li kuličku do vařící vody, vystupuje rtuť v rouře až k oné čáře, jež jest na rozdělení číslem 80 poznamenána. To jest bod varu, znamenající onen stupeň teploty, když se voda vařiti počíná. Mezi bodem mrazovým a bodem varu, tedy 0 a 80, nacházejí se stupně teploty, od bodu mrazového dolů jsou stupně zimy. — Poučuj dále, k čemu teploměr slouží, jak se ho užívati má, kam má se věšeti atd.

B. Čtení s vypsáním se o obsahu a s vysvětlováním.

I. Odstavec.

Co jest teplo? Kde se nachází? Kdy bývá venku tepla více a kdy méně? Co jest teplota? K čemu slouží teploměr? Jak jest zřízen? Jak naznačujeme v obyčejném životě rozličné stupně teploty slovem?

II. Odstavec.

Které jsou prameny tepla? — Pouč o tom, jak to přichází, že není ráno a večer tak teplo, jako v poledne. (Podobně i jaro, leto — podzim a zima). — Jak vzbuzuje se teplo ještě jinak? — Vypravuj o dávných národech, divoších atd. — Co činiti, aby se při velkém tření věcí oheň nevznal? — Které jsou prostředky ku mazání kol, strojů atd. — Jak třeba nakládati se senem, aby se nechytilo? atd.

III. Odstavec.

Jak stává se, že mnohé věci mění v teple podobu svou? — Poučuj o tom, které kovy se roztápějí snadno a která ne. — Vysvětluj, jak se dělají cihly a hrnce. — Poučuj o tom, jak děje se spalování. — Vypravuj o milření č. dělání dřevěného uhlí a jeho upotřebení.

Obr. 2.

Teploměr.

IV. Odstavec.

Proč nabývají věci teplem většího objemu? Udejte některé příklady.

V. Odstavec.

Jak to as přichází, že se kamna železná oteplují dříve, než kamna hliněná? Která z nich zůstávají déle teplá? Co jsou dobří vodičové tepla? Jmenujte některé! Co jsou špatní vodičové tepla? Jmenujte některé! —

VI. a VII. Odstavec.

Zde bude třeba ku rozličným ještě jiným zjevům podobným poukázati. —

C. Prostředky ku hašení ohně.

Bez vzduchu nemůže nic hořeti; zamezíme-li mu přístup, shasíná. Obyčejně hasíme oheň vodou, ačkoliv sama v sobě chová látky hořlavé. (Které?) Leje se jí velké množství na oheň, čímž se vzduchu přístup zamezuje. Při požáru užívá se k tomu stříkaček. Jak jsou seřizeny? — Chytí-li tekutiny tučné, nesmí se ku hašení užívatí vody, protože těleso těžší padá k zemi, horkem promění se v páru a hází na to hořící tuk na vše strany. S ohněm musí se opatrně zacházeti. — Ústavy ku hašení (hasiči); ku pojišťování proti škodě ohněm způsobené.

Parní stroj.

Již dříve naučil se člověk přijímati oheň, vodu a vzduch ve služby své, aby sobě takto ulehčil i uspořil práci ruční. Voda pohání kola mlýnů, vzduch perutě větrníků, a oheň pomáhal mu dobývatí z rud kovů, jež jsou mu nyní nevyhnutelný. Ale síly přírody, jež Bůh člověku ku používání vykázal, jsou nevyčerpatelné, a za hlubším bádáním dochází se stále nových vynálezů.

Znamenalo se, že se uzavřená nádoba, v níž se voda v páru promění, silou páry roztrhla. Dále nabylo se přesvědčení, že pára, jež vznikla násilou horka z mázu vody, potřebuje ku rozšíření svému prostoru, v níž by bylo lze uzavřítí 1700 mázů, tedy 42 věder a 2 mázy vody. Seznalo se brzy, jak ohromnou sílu stlačená pára

do sebe chová, jež by hodila se ku pohánění břemen podobně, jako voda kola mlýnského a vzduch perutí mlýna větrného.

I učinil se kotel parní ze mědi a k němu přístroj, za jehož pomocí pára po obou stranách kotle kolo lopatečné k rychlému drhání pohání, načež se stroj tento umístil na loď. Rychlostí střely protínaly se tu přílevy a vlny, aniž by bylo bývalo potřebí zachytati vzduchu plachtami. Později připojil se stroj tento k vozu, jenž postavil se na koleje železné. V hodině prolitne parní vůz, jemuž připojeno 10—20 jiných vozů s těžkým nákladem, vzdálenost 4, 6—8 mil, a dopravil více než 1000 lidí najednou od místa k místu.

Ku parnímu vozu jest nevyhnutelně potřebí železnic, t. cest, na nichž kola vozu běží po železných kolejích. Mezi železnicemi v Rakousku vede jedna z nich přes vysoké horské sedlo (3000'), Semmering zvané, jenž odděluje Rakousy od Štýrska. Stavba této dráhy, za kterou děkovati jest péči J. M. Veličenstva, našeho nejmilostivějšího císaře a krále Františka Josefa I., jest pravým mistrovským dílem stavitelství. Dráha tato vedena jest dílem na pevných místech přes hluboké propasti, dílem pod zemí vytesanými vchody skal a dlouhými klenutími, jimž říkáme tunel. Nejznamenitějším úkazem jest při tom, že se parní vůz s ohromným břemenem svým ubírá tuto s vrchu dolů. A podobně jako na železnici táhne za sebou parostroj řadu vozů, na moři zase loď ku předu žene, dá se ho i jinde užítí, na př. ku čerpání vody, vytahování rud ze šachet, ku předení lnu a vlny, ku tkání plátna a sukna, ku řezání dříví, ku kování železa, k děláni papíru, ku mletí obilí; a jediný parostroj vykoná umělým svým seřízením často více, než by 100 lidí dohromady rukama svýma dovedlo.

106. Světlo.

A. Proprava.

Tu bude dobře vypravovati slovy písma sv. o stvoření světla; dále vysvětliti, jak stává se, že vidíme měsíc a hvězdy lesknouti se na nebi toliko v noci; dále

že slunce měsíc a jisté hvězdy (oběžnice), z nichž spatřujeme venuši č. krasopaní co přívětivou hvězdu večerní a ranní, smrtonoše atd. již okem svým, osvětluje. Zvláštnosti světla slunečního buďtež vytknuty. Na konec třeba vylíčiti světlo co jeden z největších darů Božích, jakož se takto i učitelé vhodná příležitost naskytuje, aby poukázal ku blahodějnému vlivu světla a vylíčil i všechny ty radosti, jež nám způsobuje. S ohledem na obsah 1. a 2. čítanky, z něhož dostalo se mládeži již pěkného poučení o světle, dává se mu pokynutí, aby dítkám vysokou cenu zdravého oka a bystrého zraku důtklivě vylíčil. Postup a způsob rozmluvy bude tu opět tentýž, jak jsme jej ukázali v článku o vzduchu, vodě atd. za konáním malých experimentů.

B. Čtení s vyptáváním se po obsahu a doplňování.

I. Odstavec.

K čemu potřebujeme světlo nevyhnutelně? Odkud pochází světlo? Kdež jeví se světlo zároveň s teplem? Kde tomu tak není? Co jest tma? Jak se stává, že bývají plochy bílé, hladké a vyleštěné nad jiné jasnější? Jak má se to u ploch drsnatých a černých? — Bílá barva obraz nevinnosti, a černá obraz smutku? Dobré — zlé. — Které hmoty slovou průzračné? — Vylož obšírně, jak povstává stín? Jak to přichází, že spatřujeme blízké věci více osvětlené než vzdálené? Že se nám objevují věci vzdálenější menšími, než jsou? atd.

II. Odstavec.

Proč nevidáme věci ve vodě na pravém jich místě? Proč blednou lidé, zvířata a rostliny, když se jim světla nedostává? Které rostliny libují sobě ve stínu? atd.

C. Čtení opětné.

107. Sila magnetická.

A. Čtení s vysvětlením a doplněním podle vět.

1. Ruda magnetická jest popelavá a někdy i černá, a nalézá se v dolech železných semotam mezi obyčejnými rudami. Jmeno své má od města Magnesia, kde byla

nejprvé nalezena. Jakou má vlastnost do sebe? — Ukaž toho příklad malou zkouškou.

2. a 3. Co jest magnet strojný? — Strojný magnet má tu zvláštní vlastnost do sebe, že, pohybuje-li se volně, obrací se vždycky v jistý určitý směr a zaujímá určitou polohu.

4. Kde jeví se největší přitažlivost magnetu? Co jsou póly magnetu? Oba póly seznáme nejlépe, položíme-li magnet do pilin železných; tyto usazují se na pólech nejvíce. Určitý onen směr, v němž se magnet volně pohybuje, jest ten, že se jeden pól obrací vždycky k severu a druhý k jihu, jmenujíce se podle toho: pól severní a pól jižní.

5. Jaké podoby bývá obyčejně magnet strojný? (Ukaž podkovky takové a učíš s nimi malou zkoušku.)

6. a 7. Popiš obšírněji jehlu magnetickou. K čemu slouží? Co jest kompas? Ukaž jej a popiš obšírněji.

B. Příkladky.

a) Vlastnostmi svými dosáhl magnet větší vážnosti, než nejvzácnější drahokam. Za jeho pomoci řídí lodník bezcestný běh svůj na moři širém a vyhledává nejvzdálenějších zemí. (Pověz dítkám, jak to bylo dříve, když se museli plavci spravovati na cestách svých hvězdami a t. d.). Obchod se takto rozšířil, naskytla se příležitost ku poznání zemí, lidí, plodin a výrobků nejvzdálenějších krajín, jakož i ku šíření království božího na zemi. —

b) Když se položily dva magnety tak k sobě, že se mohl jeden volně pohybovati, co zatím druhý pevně ležel, odkryla se u něho zvláštní vlastnost znamenitá. Přiblíží-li se jejich póly severní a jižní k sobě, nepřitahovaly, ale odstrkovaly se. Přiblížil-li se ale severní pól jednoho ku jižnímu pólu druhého, přitahovaly se stále. Posypáme-li papír pilinami železnými a držíme-li magnet pod tím, staví se piliny jako v nitě spojené kolmo. Každý kousek stává se magnetem a obrací se k onomu magnetu, jenž na něho působí, protivným svým pólem*).

*) Jsoutě laciné hříčky, za jichž užíváním výborně se vlastností magnetu znázorňují, na př. rybičky, lodí atd. — Vůbec lze nyní již za levný peníz opatřiti sobě všech nejnutněj-

108. Síla elektrická.

A. Čtení s vysvětlováním a rozšiřováním podle vět jednotlivých.

1. 2. a 3. Účinek elektrické síly může tedy učitel lehce v ten způsob ukázati, jestliže kus pečetního vosku aneb skleněnou tyčku koží vlněnou neb hedvábnou látkou tře, a přiblíží-li vosk tento anebo sklo k malým kouskům papíru. — Třeme-li tedy za suchého vzduchu skleněnou tyčku látkou vlněnou, stane se tyčka tato elektrickou. Přiblížíme-li se ale k ní kotníkem prstu, vyskočí z ní k ruce malá jiskra, provázána jsouc slabým praskotem, a ruka pocítí jakési slabé bodnutí. Síla elektrická na tyčce nashromážděná přešla z této na prst. Kdyby zůstala ale v kotníku, musil by tento lehká tělesa přitahovati. To však nestane se, a tím méně přitahuje ruka něco k sobě. Síla elektrická přešla tedy z tyčky do ruky a odtud rozšířila se po celém těle k podlaze a po zemi.

Položíme-li líst papíru na rozhrátá kamna, až se silně prohřeje, a třeme-li jej napotom na stole kaučukem, slyšíme, když jej od stolu rychle odtrhneme, prasknutí; přiblížíme-li se mu kotníkem prstu, vyskočí z papíru zřetelně jiskra, a my pocítíme opět slabé cuknutí.

Tentýž zjev znamenáme, jestliže se tyčce aneb papíru takto připravenému přiblížíme nějakou věcí kovovou, na př. klíčem: vidíme jiskru a slyšíme praskot; ale cuknutí nepocítíme, byť bychom i klíč v ruce drželi. Síla elektrická přeskočí tu z tyčky aneb z papíru přímo na klíč a rozšíří se bez pocitu z klíče po ruce a z ruky po celém těle člověka, jenž klíč v ruce drží. Jsou tedy tělesa, která se stávají třením elektrickými. — —

Která tělesa jsou elektrickými? Jak se o tom přesvědčíme?

šich pomůcek ku vyučování fyzikálnímu ve školách národních. Na př. prodává v Praze p. Batka na Perštýně za několik zlatých veškeré jich upravení.

4. 5. 6. 7. 8. Co jsou špatní vodičové elektriny? Jmenujte některé! Co dobří? Jmenujte některé!

Tělesa, jež mohou se státi třením elektrickými, stávají se jimi pouze na místě, kde se třela; z těchto míst nepřechází síla elektrická na částky jiné.

9. 10. 11. 12. Ve vzduchu jsou mraky onými tělesy, jež stávají se z mnohých příčin elektrickými. Zdá se, že tření mraků, jímž stávají se elektrickými, odtud pochází, že se při dusném, tichém vzduchu tvoří mraky rychleji, k sobě se donášejíce, až spojí se u jediný mrak velký a temný. Přitáhl-li mrak tento tak daleko, až dolejší vzduch mocně uvede v pohyb, vypukne obyčejně víchr co předchůdce bouřky. A nyní začíná výboj elektriny. Co byla jiskra elektrická, jež od tyčky skleněné odskočila, u malém, to jest blesk u velkém; jest to elektrina, jež z jednoho mraku na druhý přeskakuje. Přiblíží-li se elektrický mrak ku věcem na povrchu zemském, jež sílu elektrickou vnímají a rozvádějí, skočí blesk na ně a tu říkáme, že uhodilo.

Co jest při elektrické tyčce malý praskot, jest zde hřímání. Vidíme tu i křížování se blesku, jež odtud pochází, že blesk vyhledává míst, kde by se výboj elektriny státi mohl.

Bleskosvod sestává obyčejně z dvou tyčí, z nichž jest jedna ku zachycení blesku a druhá ku odvádění jeho určená. První jest železná tyčka, jež jest kolmo na vazbě domu upevněná. Vyčnívá nad domem, aby jí mohlo býti při blížícím se mraku nejdříve dotknuto; jest však pozlacená, aby nerezavěla. Na dolejší části její jest upevněna tyčka odváděcí, jež jest buď měděná neb železná; v druhé případnosti bývá barvou ze sazí natřena, aby nerezavěla. Vede se po staveních dolů až hluboko do vlhké půdy. Uhodí-li blesk do svodu, ubírá se, aniž by škody nějaké způsobil, ku tyčce sváděcí a po ní dolů do zemi.

Poučení o tom, jak se máme při bouřce chovati.

13. Po měděných drátech, jež vidíme podle silnic a železnic na vysokých tyčkách natažené, rozbíhá se proud elektriny a jim i všeliké zprávy neviditelné do vzdálí. Na každém místě, kde jest k tomu přístroj,

mohou zprávy tyto býti vyslyšány a z každého místa opět zodpovídány.

Na čem zakládá se zřízení telegrafů? Jak děje se telegrafování? Co jsou telegramy? Vypravuj, jak telegrafovalo se dříve pomocí pohyblivých trámů na vysokých místech na př. věžích umístěných, jež byly daleko viditelnými a za rozličným svým postavením a složením znamenaly písmena neb zprávy atd., a jakého zdokonalování došly telegrafy v době nejnovější?

Užitek, jehož nám telegraf ve svém nynějším seřízení poskytuje, jest všeobecný, v mnohých případnostech i znamenitý.

Po telegrafu letí v několika minutách zprávy radostné i smutné ve všech směrech do dálí, vybízějce srdcí, by na nich podílu braly. Čím rychleji se to stává, tím bývají vítanější.

Jak mnohý člověk potřebuje v záležitostech důležitých, jež nepřipouštějí odkladu, rady vzdáleného přítele, aneb chce mu důležitou událost sdělit! V několika minutách pomůže mu tu telegraf. Obchodníku bývá otázka o cenu prodaje jistého zboží na cizém místě obchodním často velmi důležitou, a odpověď na list došla by snad příliš pozdě, než aby se mohl podle ní řídit. Telegraf přináší ji ihned. — Zločinec aneb člověk bídný používá po vykonaném skutku železnice, aby spravedlivému trestu ušel; avšak sotva že dojel místa vzdáleného, již jej zatknou a soudu odevzdají. Telegraf byl jej již dříve opověděl a zatknutí jeho nařídil a t. d.

Díl čtvrtý.

Čtení hospodářské.

109. Rolnictví.

Účelem úvodního článku toho jest:

a) Dětky mají poznati velikou důležitost prací rolnických pro život všeobecný a jeho potřeby, aby si je oblíbily.

b) Mají přesvědčiti se o stále se zmahajícím pokroku u způsobu konání prací těchto, aby seznaly pilnou potřebu stálého se v odvětví tomto vzdělávání.

c) Mají seznati, kterých a jakých vědomostí jest k moudrému hospodaření potřebí, aby jich sobě co budoucí rolníci aneb držitelé statkův již v mládí osvojovaly.

d) Mají nabýti i známostí o tom, které cesty a prostředky ku cíli tomu vedou, aby k nim záhy pozornost svou obracely.

Všeho toho docílí učitel u žákův svých za vhodnou rozmluvou a živým vyličováním věcí před čtením článku.

110. Půda. *)

Ornice, jenž jest nejhořejší vrstva povrchu zemského, v níž všechny naše rostliny, jež máme pěstovati, klíčí a kořeny pouštějí, sestává hlavně z rozmanitých látek dvěho druhu, a sice z látek minerálních a z látek ústrojných — dílem rostlinných, dílem zvířecích. Prv-

*) Snesli jsme tuto úmyslně pouhý materiál, jehož by mohl učitel při výkladech svých v době čtení vhodně použíti.

nější z pravidla znamenitě převládají. poslední nalezají se u menším množství, tak sice, že vlastní půda hlavně z látek minerálních jest utvořená.

Mrtvá země č. spodina jest podle svého vzniku a své jakosti dvojí: skalnatina aneb sutina, a dle toho bývá i půda orná vlastností nestejných. Kde jest skalnatina bezprostředním nosičem půdy orné, tam pozůstává i ornice hlavní z pouhého mechanického rozdrobení a lučebního rozložení onoho kamení, jež se ve spodní skále nalézají, tedy z drobtů a rozkladů, které staly se tisíciletým působením vody a vzduchu, mrazu a tepla. Proto nalezáme na půdě žulové písek žulový, na pískovci písek křemenitý co vlastní pralátku půdy orné, jíž látky pískové a žulové během století za samoroastle vzniklými aneb pěstovanými rostlinami a zahnojením více neb méně prstí promíchaly. Takovouto ornou půdu nazýváme půdu zvětralou.

Kde jest naproti tomu sutina bezprostředním nositelem půdy orné, tu vznikla ornice obyčejně pouhým zkyplením sutiny a poznenáhlym obohacováním prstí, když se nepevná látka sutiny přímo smíchala s látkami rostlinnými a zvířecími. Když pak spodina tato z pravidla utvořila se naplavením, jmenuje se půda takto vzniklá půdou naplavenou č. naplaveninou.

Mimo vlastnosti každého druhu půdy, jež v čítance vytknuty jsou, stůjtez zde ještě některé doklady a vysvětlivky.

1. Písečná půda počítá se k půdám lehkým, proto že, ať jest již suchá aneb vlhká, dá se pro svou nepatrnou přilnulost lehce vzdělati a zároveň i méně váží než hlína. Písečná půda udržuje ostatně méně vody, která brzy vysychá a se odpařuje. Proto jmenuje se též půdou palčivou aneb suchou. Takováto země zahřívá se rychle a silně, udržuje teplo déle, vysychá snadněji, zrůst rostlin v ní pěstovaných počíná dříve, ba také i vývin a uzrání děje se v ní rychleji. Oproti těmto dobrým vlastnostem písečné půdy vytknutí lze i jiných opáčných, že t. neúčinkuje v ní síla hnoje dlouho a že se musí brzy hnojití opět. Za tou příčinou hnojívame půdu tuto slaběji avšak častěji, tedy při opětném hnojení o rok dříve, než u půdy těžké.

Písečná půda hodí se pro žito, brambory, pohanku obecnou, slunečnici, brambor, židovské hrušky, koleneček a ledeneček obecní; v podnebí něco vlhčím i jiné druhy jetele, len, proso, luskoviny, mrkve a řepka; avšak není radno orati za tím účelem půdu tuto často, ačkoliv že bývá největšímu počtu rostlin těchto ku zdaru. Vzdělávání tohoto druhu půdy pluhem, tedy orání, děje se vždycky lépe za vlhka než za sucha.

Půdu písečnou lze ostatně napraviti: navážením a promícháním hlíny, bahna z rybníků aneb slínu hlinatého, tučným hnojem hovězím a svinským, poznenáhly prohlubováním ornice, je-li spodina tužší, déle trávajícím používáním půdy této ku pastvinám, a (zvláště u luk) přirozeným aneb umělým zavlažováním.

2. Vápenitá půda. Toliko ve složení sblinou a pískem jest vápno schopné ku vzdělávání půdy a pěstování v něm rostlin hospodářských; samo o sobě nehodí se k tomu rovněž tak, jako pouhý písek aneb hlína. Proto míníme tuto toliko onen druh půdy, jenž obsahuje vápno přimíchané v míře převládající. Půda taková vzdělává se i za sucha i za vlhka lehce, jest co do způsobilosti ku vnímání vody jako uprostřed mezi půdou písečnou a hlinovitou, přijímá vodu hltavě a zase rychle ji vypařuje, otepluje se snáze a teplo udržuje; přitahováním paprsků slunečních přivádí rostlinám světlo; náleží tedy následkem této vlastnosti sice k půdám palčivým, avšak dobrým.

Vápenitá půda rozkládá ovšem mrvu brzy, vyžaduje tedy častějšího a opětného hnojení, k čemuž hodí se nejlépe tučná mrva hovězí a svinská: naproti tomu odnímá půdě kyselinu v ní se nacházející a přispívá takto ku zdaru rostlin, ježto by bez vápna v mokru a kyselině půdy chřadly. Vůbec má vápno značného vlivu ve všech půdách na zdar rostlin a zlepšování země, nachází-li se v pravém poměru s jinými látkami smíchano. —

Ve vápenité půdě daří se: pšenice, ječmen, oves, znamenitě ale ligrus č. vícenec a lucerna; dále pak: hrách, čočka, vikev, fasole, řepka a všechny druhy jetele, jež pod obyčejným jménem trifolii známé jsou.

Při bohatém obsahu vápna má tento druh půdy — převládá-li mimo to v ní ještě písek — nepatrné ceny; může se jí však používati k opětovnému pěstování ligrusu, aneb lze ji zlepšiti hlinou, jilem a tučnou mrvou.

3. Hlinovitá půda jest protivou k půdě písečné; má velkou spojitost, jest vazká a lepkavá; těžko se vzdělává a jmenuje se tedy půdou těžkou. Ješto pak hlinitá půda mnoho vody do sebe vnímá a propouští a dlouho jí v sobě udržuje, otepluje se zdlouhavěji a ztrácí přijatého tepla opět brzy; za tou příčinou vysychá zdlouhavěji a zdržuje stupně zrůstu a dozrání rostlin. Naproti tomu mohou v ní rostliny za suchého leta dlouho vzdorovati suchu, a dostupné účinkování hnoje, jenž se zdlouhavěji rozkládá, bývá tato trvalejší než v písku. Ostatně jeví tento druh půdy zvláštní schopnost ku přitahování kyslíku ze vzduchu, ku vylučování jistých zvířecích a rostlinných látek z jich spojení.

Hlinitá půda jest zvláště zdaru pšenice příznivá, a proto jmenuje se též půdou pšeničnou; ostatně daří se v ní: ječmen, řepka, fasole, jetel, len, konopí a všechny druhy řípy.

Stává mnoho stupňův půdy hlinité, mezi nimiž sluší jmenovati:

a) Obyčejnou půdu hlinovitou, jež obsahuje 50—60% hlíny a ostatně písek.

b) Mírnější půdu hlinovitou, jež obsahuje větší množství písku hrubšího zrna (as 60%) a něco vápna a t. d.

Hlinovité půdy, jež obsahují málo písku, vyžadují každého 3.—4. roku silné pohnojení. A tu jest tekutý hnůj nejlepší, jakož doporučuje se v případnosti této používání mrvy, jež silně kvasí. Mimo to napravuje se i navážením a přimícháním písku a vápna, zkyprujícími druhy slínu, kompostu z drnu, rumu a hnojení lehkým hnojem ovčím a koňským, vypalováním vrchní ornice, hlubokým oráním před zimou, pěstováním, okopáváním, prohloubením ornice při prosáklivé spodině a zakládáním užších záhonů. Zvláště pak musí se díti

zaorávání vazčí půdy hlínovité v pravý čas, t. j. v tu dobu, když není ani příliš mokrá ani příliš suchá. Orání za mokra smí se toliko před zimou dít, neboť jest mráz nejlepším pořadatelem přísných půd.

Mezi všemi půdami chová půda hlínovitá u největší míře onu vlastnost, že čpavek k sobě přitahuje a poutá. Země hlínovitá hodí se tedy nejlépe ku pokrývání hromad na hnojišti a na poli, jakož i v ovčinech, aby se takto odcházení vzácné této látky zamezilo.

Vedle hlavních těchto druhů půdy rozeznáváme ještě :

4. Půdu slínovitou, jež obsahuje značné množství vápna, které nachází se ve směšenině s hlínou a pískem již lučebně, tedy úzce spojeno, a takto se od půdy vápenité značně liší. Barva její jest rozmanitá. Významné vlastnosti její jsou: slín v ní obsažený na vzduchu zvětrá, ve stavu suchém pije vodu hltavě, a polita octem, kyselinami, lučavkou atd. kypí mocně.

V ní daří se na polohách jinak příhodných: vinný keř, ligrus, lucerna, jetel a luskovina.

Všecky druhy této půdy, působíce ku obohacování země svou kyselinou uhličitou, hodí se ku zlepšování půd vápna obsahujících, tak na př. slín písčité a břidličité kypří půdu hlínovitou; slín hlínovitý činí půdu písčnou vazčí; také mírní slín velkou spojitelnost každé vazké půdy, rozpouští součástky prsti v ní nahromaděné a ještě neotevřené atd.

5. Půda rašelinná a bařinatá. Tento druh půdy jest směšeninou zemin, solí, smol atd., jež se při tlení rostlin pod vodou tvoří a nashromazďují; vypadá ve stavu vlhkém co hmota černá, houbovitá a vláknovitá; po vysušení ale co hmota pevná, jež jest ještě nezetlelými zbytky rostlin protkána. Půda tato, je-li vody sprostěná a vzdělaná, obsahuje při 60—80% zbytků rostlinných a 6—15% prstového uhlí, má nepatrnou spojitost, přitahuje černou barvou svou teplo, změkne snadno, avšak vysychá i brzy. —

6. Prst. Podle stupně rozpuštění prsti, jakož i podle množství jejího v ornici bývá i účinek její rozličný.

Půdou prstnatou jmenuje se obyčejně nejlepší půda orní. Je-li v ornici nad míru mnoho prsti obsaženo, klesá cena její postupně. Půda bývá napotom houbovitá, nadme se při mrazu, za mokra jest jako kaše, za sucha opět vydána jest v moc větrům, a rostlina nalezá tuto stanoviska nepřijemného. Rozpuštěná prst jeví větší úrodnosti rostliny jsou tmavozelené, silnější, větší a šťavnatější, ovoce, bambuliny, kořeny, výhony a větve silnější; také můžeme z okeření rostliny skoro souditi i o síle půdy.

Úrodná půda musí chovati takou směšeninu písku, hlíny a prsti, aby měla při dostatečné kyprosti i dosti vlhka ku rozpouštění součástek prsti ve vodě rozpustitelných, a dovedla vlhkost tuto i za sucha udržeti. Neboť za nadbytkem vody zakysá půda a působí zhoubně na zrůst rostlin; za nedostatkem vody rostliny docela zachází.

Hluboká ornice poskytuje té výhody, že se kořeny rostlin hlouběji v zemi rozšíří, více potravy k sobě přitahují a vysýchání více vzdorují. — V měkké půdě nenalezají rostliny ani potřebné potravy, ani pevného stanoviska. — Čím hlubší jest ornice, tím méně lehá obilí, tím řídkěji může se síti, tím častěji může následovati po sobě jetel atd.

Spodnina má s ohledem na chování své k vodě a teplu, jakož i s ohledem na přirozenost svou velkého vlivu na rostliny. Nejlepší spodnina jest ta, jež se sice tvrdošjně nevzpírá vnikání vody, avšak ani příliš rychle ji nepropouští. Mírná písčitá hlína, zvláště vápenitá, chová vlastnosti této u vysokém stupni.

Konečně musí býti i povšimnuto některých významů, jichž užívá hospodář k označení vlastností půdy. Rozeznává se:

1. Suchá půda č. suchopar. 2. Červenice č. červenka. 3. Slévavka. 4. Močál. 5. Bělavka č. bělice. 6. Škrobotina. 7. Kyprá zem č. sypká. 8. Osypka. 9. Půda vazká. 10. Podmokří čili podmokřina. 11. Hrudovatina. 12. Mělká, hluboká půda. 13. Prstnatá půda atd. Dále jsou významy: Země se ulehla atd.

Trativody.

a) Otevřené trativody jsou nejjednodušší; avšak jest jich jen tam upotřebovati, kde dovedou přijímati vodu do svodnic z pramenů a stok výšeležících. Zakládáním jich odejímá se velmi mnoho půdy, již by bylo lze vzdělávati; zároveň pak se i značně stěžuje a obmezuje práce polní, jakož i mnoho výloh vyžaduje náklad na udržování stěn těchto stok.

b) Pokryté trativody hodí se nejlépe ku vysušování bahnišť a mokřin, jimiž role značně trpí. Odporují se však rolníkům, kteří dosud nemohou se rozhodnouti ku trubkování č. drainagi (drenazi). Zakládající je, musíme k tomu přihlížeti, aby se v polohách velmi nakloněných nevedly přímo podle směru spádu, ale šikmo; rovný směr proti hloubce hodí se pouze v polohách dosti rovných, aneb tam, kde mokřiny nejsou při sobě a kde se i 2 neb 3 taková místa rovnými průkopy spojují. Při zakládání trativodů takových, musíme dříve všecky ukryté prameny vyhledati; stoky pak samé musejí býti podle sňůry rovné 15—18" široké a 3' hluboké. — Pro kamení neb dříví, jímž se dole otvor uzavírá, ponechá 1', material na to naložený potřebuje též 1', a vrstvou zemi nahoru položenou vyplní se zbytek celé hloubky, aby se při orání napotom nevyskytlo žádných překážek.

c) Trubkování (drainage). K tomu užívá se místo kamení vypálených trubek 12—14" dlouhých a v průměru 1—4" majících, jež se spojují mutlí č. nátrubkem. Aby se pak všecka voda, jež v půdě zrůstu bylin překáží, takto odvedla, musejí býti trubky tyto u náležité hloubce uvedeny v polohu pevnou a velmi pravidelnou a musejí míti zároveň i svahu náležitého.

111. Příprava půdy.

A. Mrvení.

Mrva jest duší rolnictví; jest vlastní potravou rostlin; bohaté hnojště jest zlatým dolem hospodá-

řovým. Na tomto drahocenném statku mrvy spočívá celý jeho blahobyt. Jestliť tedy první a nejdůležitější péčí rolníka, aby mrvu rozmnožoval, zlepšoval a v pravý čas a na pravém místě jí užíval; nesmí zapomínati, že nic neprospívá učenost, umění a práce, nedostává-li se mrvy. Mrvou musí býti hospodářství vydatně podporováno, má-li přivésti k blahobytu.

Mrvní částky přírodnin jsou:

a) Nepotřebné jinak látky zvířecí: mrcha, krev, kosti, zvláště pak výkaly.

b) Látky rostlinné: sláma, mech, lupení, rákos a t. d.

c) Látky minerální: sádra, vápno, slín a popel atd.

1. Hnůj hovězí není sice nejsilnější, ale pro hospodářství předc nejdůležitější; protože se ho nejvíce dělá a že jest účinku trvalého. Hodí se ku každému druhu obilí a na každou půdu. Trvalý účinek jeho dá se z toho vysvětliti, že přimíchané jiné, nelehce rozpustitelné látky rostlinné teprv pozvolna zahnívají, dávajíce takto ještě i druhým a třetím rokem potravy.

2. Hnůj koňský jest velmi suchý a palčivý, a vykvasí se rychle. Nesmí ležeti ani příliš hustě a pevně, ani řídké; protože by v první případnosti se spálil, v druhé případnosti zase zplísnil. Užívá se ho na půdy hlínovité, vlhké a studené, kde zvláště pšenici prospívá; někdy též smíšen se hnojem hovězím i na jiné půdy a k jiným rostlinám. Také používá se ho k oteplení paříšť a co mrvy na zahrady ve vlhkých půdách.

3. Hnůj ovčí nejvíce účinkuje a jest s hnojem koňským vlastností stejných. Účinkuje rychle a silně, působení jeho trvá pouze 2 leta. Hodí se všem půdám, zvláště pak těžkým hlínovitým; také dá se užiti ku pšenici; méně ale ku zelí hlávkovému, řípě, lnu. atd.

4. Hnůj svinský má nejmenší ceny mezi všemi druhy hnoje. Čerstvě používán jeví účinek žravý a rostlinám škodlivý; a pro svou chladnost a vodnatost hodí se nejlépe na půdy palčivé. Když pak se ho zřídka u větším množství vyzíská, míchá se obyčejně s jiným hnojem.

5. Hnojnice jest vlastně zvířecí moč, jež se rozmnožuje tekutinou, která z pevných součástí výkalů zvířecích prosáká. K tomu náleží také ona tekutina, jež odtéká z hromad hnoje. Jest to hnojivo velmi vzácné, mnohem vzácnější než hnůj stájový; protože jest v moči nejvíce dusíku mezi veškerým hnojivem. Můžeme s právem jmenovati hnojnici tekoucím zlatem — a hospodáře takového velikým a darebným nedbalcem, jenž nechává hnojnici ze stáji a hnojišť odtékati do cest. —

Abychom mrvní cenu její zachovali, musíme s ní i dobře zacházeti. Počíná-li hnojnice kvasiti (což děje se velmi brzy), promění se úplně ve čpavek (kyselinu uhličitou), jehož se čím dále, tím více do vzduchu ztrácí a takto hnojnici ceny odnímá. Toto ale předejde se, jestliže ji promkneme prostředky ji vnímajícími (na př. sádra, vápno a jinak dobrá země). —

Hnojnice lze s úspěchem používati ku hnojení trav v zahradách, jetelišť a luk, nejlépe v prvních dnech parných za rána. Jáma na hnojnici musí se nacházeti na blízku hnojiště; musí býti na dně a po stranách vyložena pevnou hlinou, aby nemohlo nic z hnojnice prosáknouti; ostatně třeba i o to míti péči, aby do jámy této nestékala voda dešťová; neboť hnojnice s vodou smíšená nemá skoro žádné ceny.

6. Hnůj smíšený č. kompost hodí se zvláště na pohnojování luk, jetelů a slabých osení. Může se ho použítí i v pozdním podzimku, i brzy na jaře; je-li suchý, musí se jako v prach rozdrobený rozhazovati. Používá-li se ho ku pěstování obilí, musí se s ornicí dobře promíchat a pouze lehce podorati.

7. Účinek sádry co hnojiva jest u jetele a luskovin ohromný, ač v mnohých krajinách nemá se pěstování těchto rostlin bez používání sádry za možné; aneb aspoň pokládá se za méně jisté, málo se vyplácející. Na velmi mokřých polích a lukách neosvědčuje se z pravidla upotřebení tohoto hnojiva; také na půdách prstí nemajících neuspokojuje účinek jeho.

8. Vypáleného vápna užívá se často ku hnojení. Rozpouští se lehce ve vodě, přechází dílem opět

v kysličník uhlčitý, jehož přijímají kořeny rostlin; dílem vchází v jiná spojení. Dále účinkuje velmi prospěšně na prst jinak kyselou aneb vůbec nečinnou.

Jestliž pak věci výhodnou, používáme-li mrvy v tu dobu, když jest na polo shnilá, protože usnadňuje nakládání a vyvážení, dá se dobře zaorávati a používati na každou půdu a pro větší počet rostlin.

Půda velmi činná musí se hnojit méně, avšak za to častěji, než půda váhavá a vazká; mrvy, jež obsahuje mnoho rozpuštěných částek rostlinných a vůbec rychleji se rozkládá, má se dávat méně, avšak častěji; k rostlinám, jež půdu silně vyssají, musí se více hnojit, než k oným, jež půdu příliš nevysílí; více mrvy sluší dávat tenkrát, když obsahuje v sobě součástky méně živné; aneb musí se hnojení častěji opakovati a naopak.

Nechati hnůj tak dlouho ležeti, až by vypadal jako špek, bylo by pochybné; ztratí takto více než čtvrtý díl své ceny. Zejména nesmí se suchá půda hnojit silně rozkládajícím se hnojem stájovým, protože by se jinak mrva seschla v pevné rašelinaté kusy, jež i více let rozkládání vzdorují, takto ničeho ku vyživení rostlin nepřispívajíce.

Jest pak velmi prospěšno, aby se vyvezený hnůj pokud možná brzy rozházel a podoral, jelikož by jinak těkavé látky tím dříve prchaly, čím teplejší a sušší jest povětrnost. Rozhazování mrvy musí se děti s největší péčí; zvláště pak musí býti tučný hnůj náležitě rozdělen, aby staly se výživné látky jeho všem rostlinám přístupnými.

Avšak má se podorávání hnoje stájového děti krátce před rozsetím; neboť, vzdělává-li se role v době od pohnojení až ku setí, jako na. př. u úhoru, častěji, rozloží se mezi tím velká část mrvy a mizí ve vzduchu.

B. Orba.

Potažní náradí ku přípravě jest: pluh, brány a válec.

Pluh.

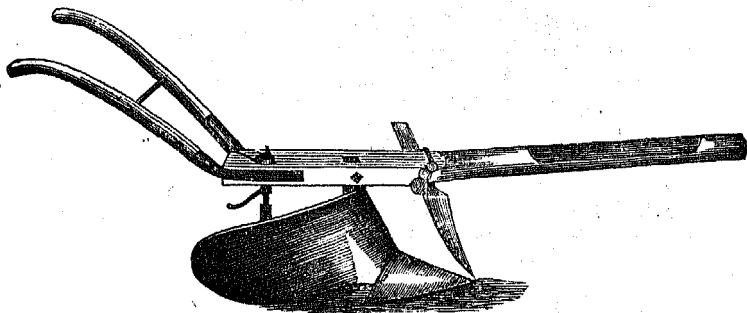
Od dobrého pluhu vyžaduje se, aby brázdu náležitě uřízl a takto přebodil, aby dolejší část její nahoru přišla a byla ostavena blahodějnému účinkování vzduchu. Pohybování jeho musí vyžadovati co možná síly nejmenší a tření třeba pokud jen lze zameziti. Pluh musí tak jíti, aby oráč, mající jej vésti v pravé čáře a u žádoucí hloubce, potřeboval k tomu toliko malé síly.

Podle určení rozeznáváme pluchy:

a) Jednoduché, b) dvojáky, c) nákolesníky a d) pluchy ku zvláštním účelům.*)

a.

Chyby obyčejného pluhu bývají, že se pluh tento lehce porouchá, za kterouž příčinou nehodí se ku hlubším a těžším pracím. K obyčejným pracím orním má

Pluh obyčejný.

pluh 3—8" hloubky dosáhnouti; uříznutá brázda má se obrátiti — a půda při obrácení co možná zkypřiti.

U některých pluhů chybí podstavec zcela, a jest tu místo něho buď kolečko, buď smyk, aneb nedostává se ani těchto (jako u pluhu bez koleček č. bez plužňat).

*) Částky pluhu znají již děti z názorného vyučování. (Zde bude jich pouze opakovati.)

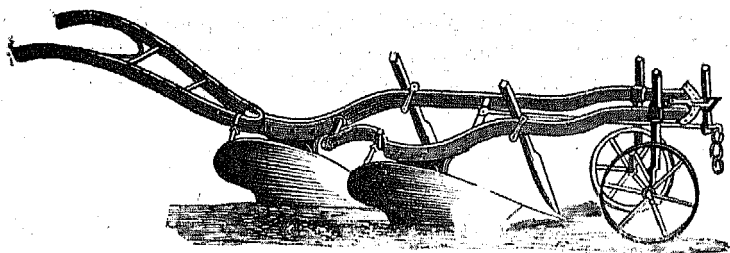
Pluhy bez plužňat, mají-li jinak dobrých služeb konati, vyžadují:

1. cvičeného a s pravidelným způsobem zhotovování pluhů obeznaného řemeslníka;
2. silného a velmi pozorného orače;
3. dobře vycvičená a na pouhé zvolání již poslušná zvířata.

b.

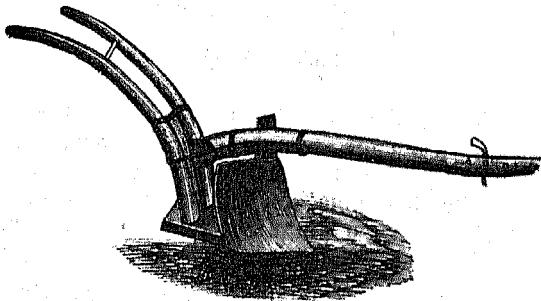
Dvojáky jsou:

1. Pluhy, jež buď soudobně dvěma vedle sebe, aneb trochu za sebou umístěnými pluhy dvě brázdy učiní.

Dvoják.

2. Pluhy s velmi úzkou radlicí a hrnovačkou, jinak postavenou býti mohoucí atd.

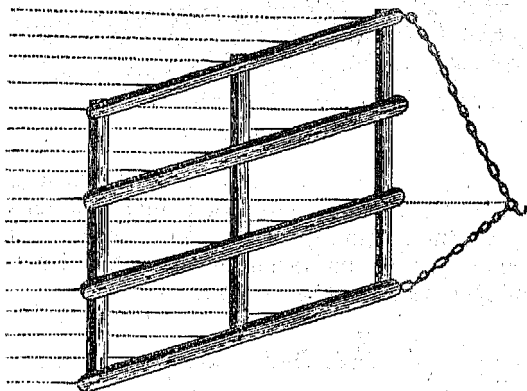
Ruchačlo.

c.

Nákolesníky rozeznávají se od obyčejných pluhů i stavbou i účinky svými podstatně, že t. mají radlici dvojsečnou, špicí ku předu zahnutou, jež podobá se rýči; nemají též odhrnovačky; a proto pozdvihují půdu více jako rozrývavě, kladouce ji nejvíce na obě strany; obrací půdu méně, ale více ji míchají. Sem náleží na př. naše ruchadlo, radlo atd.

d.

Pluhy k účelům zvláštním mají úkolem, aby půdu již vzdělanou na povrchu zkyprily, na prach rozdrobily, plevel vyhubily, rostliny okopečkovaly, osení zaorávaly, brambory vyorávaly, a takto mimo to i času i síly uspořily.

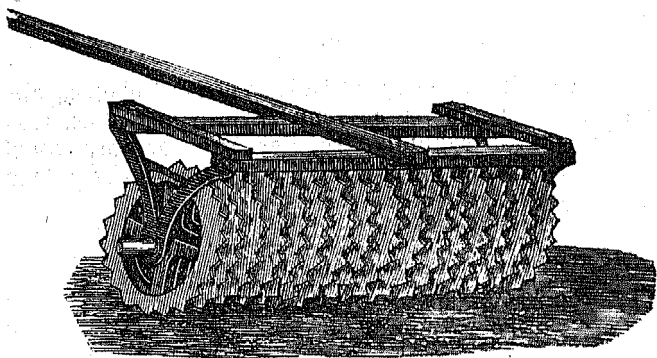
Brány.

Bran se užívá, aby se ornice již zoraná ještě více rozdrobila a hroudy rozmačkaly, půda srovnala, plevel vytrhal; zároveň mají se jimi škraloupy deštěm na povrchu půdy povstalé otevřítí a semeno zadělati.

Co do tvaru rámce rozeznáváme brány tříhranné, čtyřhranné a okrouhlé; nímto to činí se rozdíl mezi branami článkovitými a dvojitými.

Válec upotřebuje se:

1. K úplnému srovnání půdy; 2. ku stlačení chuchlíků na půdách těžkých; 3. k rozdrobení půdy; 4. k upevnění zemi příliš drobné a vyschlé; 5. ku zatlacení drobných zrnek semena, jež nesnesou silnou

Válec.

pokrývku zemi; 6. ku přitlačení osení mrazem pozdviženého a 7. ku vyhubení slimáků a plží na osení v noci.

Nejvydatněji účinkuje válec, jenž sestává z litinových kruhů, jež se na všeobecné ose otáčejí a na povrchu silnými zuby opatřeny jsou.

112. Setí a žeň.

Setí.

Semeno musí býti:

a) vyvrálé, suché a pevné; b) čisté — nesmí v něm býti ani plevele, ani zrní jiných rostlin; c) zdravé a nepoškozené, t. celé, vymačkané atd. d) velkozrné a e) klíčitelné.

„Co člověk seje, to bude žítí.“ Proto musí tedy hospodář o dobré vlastnosti sítě svého bedlivou míti péči.

Kdy má se síti?

O době setí nelze ovšem ustanoviti určitých pravidel, protože záleží tu mnoho na poměrech místních a na povětrnosti; avšak vůbec lépe jest, sejeme-li raději o něco dříve než příliš pozdě. Přiměřená doba ku setí závisí ostatně mnoho od přirozenosti rostlin zasetu býti majících, od přiměřeného stupně vlhka, jakož i od úrodnosti půdy.

Mnoho-li semene má se rozsíti?

Vůbec má se pouze tolik semene na jistou plochu role rozsíti, co by rostlin podle přirozené povahy své vedle sebe nalezlo dostatečné potravy a mohlo se dařiti; neboť jsou-li příliš hustě vedle sebe, zatlačují se, odnímajíce jedna druhé potravy; jsou-li naopak příliš řídce od sebe, bývá výnos malý a plevelu poskytuje se tu pěkné příležitosti, aby se rozmohl a rozšířil.

U některých rolníků platí přísloví: „Dobrá půda musí se posítí silně, a špatná slabě.“ To však jest mínění a tvrzení, jež základu svého má v nevědomosti a zděděném starém šlendrianu. — Třeba, aby se právě opáčně činilo; neboť ve špatné půdě nedovedou se rostliny silně okeřnatiti a rozšířiti, a proto musí přijíti na jistou plochu více rostlin, aby větší počet jich nahradil jaksi nedostatečné okeření. — Ostatně závisí množství semena též od jeho velikosti, od hloubky půdy atd.

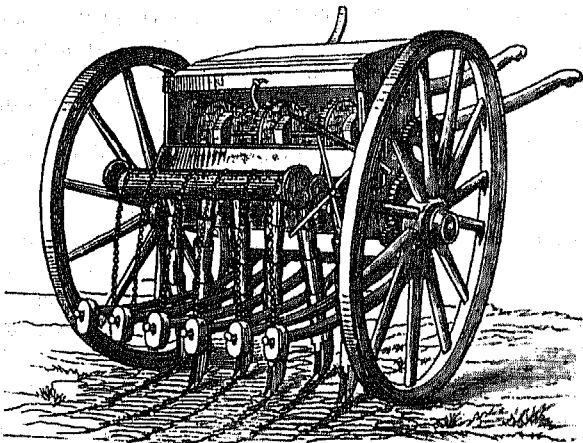
Jak má se rozsívati?

Rozsívá se obyčejně rukou (na široko); a zadělávání semena děje se pomocí bran. Avšak může se síti též pomocí strojů secích, jimiž se semeno i hned zadělává. Secí stroje mají účelem, aby semeno stejně rozdělily a spolu i stejně hluboko do zemi vpravily, čímž se i mnoho semena ušetří i stejného a zdárnějšího zrůstu rostlin docílí.

Jak třeba pečovati o zrůst a zdar rostlin?

Rostliny potřebují ku zdaru svému v jistou dobu zvláštního obstarávání. Sem náleží: převlačování, pře-

valování a povrchní pohnojování ozimu na jaře; přesazování, okopávání a okopečkování rostlin; ošetřování jich proti škodlivému plevelu, nepřítelům, nemocem a

Stroj sečí.

nehodám povětrnosti. (Poučuj o každém stručně, aby děti o tom aspoň poněti nabyly.)

Žeň.

Podle čeho pozná se doba uzrání obilí?

Poznáváme dobu uzrání obilí podle toho, že nabyla zrna úplnou velikost svou, jsouce více tvrdá než měkká, nechajíce se stíží rozmačkávati a nevydávajíce při rozmačknutí tekutiny ani mléčnaté ani vodnaté.

— U luskovin a rostlin olejných dozrávají zrna v téměř poměru, jak se květ poznenáhla vyvinuje. Tuto nemůže se tedy se sklizením odkládati, až by totiž všecka zrna dospěla ku jistému stupni dozrání, proto že by jinak jako rannější a dokonalejší vypadala.

Kdy ma počítati žeň?

Lépe jest počítati raději o dva dni dříve, než později; neboť víme ze zkušenosti, že zrna později při uzrání

sklizená nevydávají mouky ani tolik ani tak pěkné, jak jest toho jinak lze dosíci u zrn dřívě sklizených; nezměknou při vaření náležitě, neklíčíce tak rychle a dobře při hvozdění č. dělání sladu. Také sláma z přezralého obilí, jsouc tvrdou a dřevnatou, není tak výživná a nechutná dobytku tak, jako ona o něco dřívě požitá. (Popisuj a kresli nyní náčiní hospodářské, jehož se ve žních užívá, a vykládej zároveň obšírněji, čeho třeba šetřiti při žetí, sekání, sušení, vázání, nakládání, odvážení, skládání a ukládání obilí.)

Tuto jest ovšem pouze řeč o sklizení obilí; učitel však musí na konec článku toho obrátiti podobným způsobem pozornost dítek na to, kdy a jak sklízí se píce: jetel, ligrus atd.

113. Stodola a sýpka.

Jaká má býti stodola?

Stodola musí býti vystavěna nejen na místě suchém, ale i takovém, kde by nebylo přijíždění, vjíždění a odjíždění obtížné. Musíme ji moci z dvora lehce přehlédnouti. Rovněž žádoucí jest, aby nebyla příliš vzdálená od sýpek, aby odnášení zrna nevyžadovalo mnoho času a nemusilo se snad díti potahem.

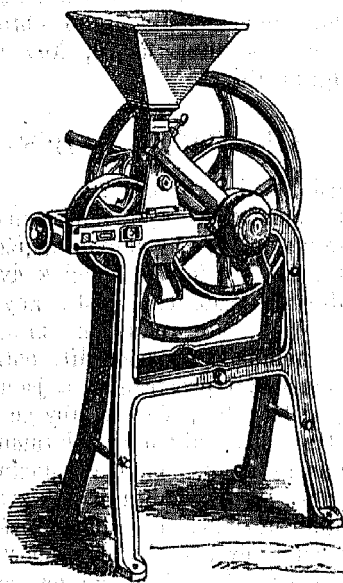
Per ny musí býti prostranné, a jsou-li velké a mezi dvěma mlaty, třeba o to pečovati, aby se mohlo skládání obilí s obou stran díti a aby nebylo k tomu potřebí příliš mnoho lidí. Všemu zbytečnému dříví musíme se tuto vyhýbati, a možno-li i krovy nahraditi tak zvanými tramlíky, aby se prostor nezúžil, ba spíše rozšířil. O náležitý průvan musí býti v stodolách postaráno. V krajinách, kde se pěstují rostliny olejně, musí míti pírně na dnu půdu hlinitou, aby se mohlo zrn vypadalých získati. Kladení tyčí na podlahu, aby obilí vysoko ležeti přišlo, přispívá značně ku vyhubení myší a krys.

Mlaty, na nichž se obilí mlátí, musejí býti 14—16' široké; délka jejich závisí od hloubky stodoly. Musejí býti upraveny z dobré hlíny, jakož musí jich býti co možná nejvíce šetřeno; zvláště pak snažme se zameziti, aby se

po nich vozem nejezdilo; protože kopyta koní a kola vozů i sebe lepší mlát zkaziti dovedou, až se pak na něm obilí na čisto ani mlátiti nemůže. — Střechu nejlépe jest krýti taškami, aby se předešlo snáze požáru. —

Jak a kdy se mlátí?

Vymlacování obilí děje se obyčejně cepem, v Uhřích naproti tomu vyšlapováním (zvířaty); poslední způsob způsobuje velké pustošení obilí a slámy. — Dokud jest

Stroj čistící.

obilí tuhé, nemá se z pravidla s mlácením počísti, ač i tuto stává výminek od pravidla; a sice proso a pohanka musejí se i hned po svežení mlátiti, někdy také i žito a pšenice na semena a ku potravě, zejména pak žito, aby se získalo slámy na povřísla.

Jak děje se čistění obilí.

Toto záleží z vylučování semenek plevele, plev a prachu jakož dobrých zrn od špatných. Nejprvé hází se obilí pomocí lopaty tak proti větru, aby se při házení co možná nejvíce rozšířilo, při čemž těžká zrna nesou se dále ku předu, špatnější (t. lehčí) zůstávají po zadu a po nich lehčí seménka, napotom plevy a prach, takto se oddělujíce. Konajíce práci tuto, říkáme, že vijeme (víti). Ku dalšímu čistění obilí od semenek plevelních stává řešat s rozličnými prostory mezi očky, vždy podle velikosti semen obilných a plevelných. Úplné vyčistění obilí děje se ale pomocí fofrů č. mlýnků. V novější době užívá se ku čistění zvláštních nových strojů.

Sýpka.

Jaká má býti sýpka.

V podlaze sýpek nesmí býti šterbin. Střechy a okna musejí býti v dobrém stavu. Místo oken hodí se tu dobře uzavíratelné okenice, jež mohou se lehce otevřít i zavřít. Průvan jest tu věc veledůležitou: obilí vysychá takto lehce a nekazí se. — Schody na sýpku vedoucí musí býti světlé, prostranné a přístupné, aby se donášení a odnášení obilí mohlo snadně dít. Nachází-li se sklad na obilí v přízemí, jest potřebí, aby se mohla okna dobře uzavírat; také může býti podlaha místo z prken kamenná aneb, což ještě lepší jest, dlažbou z vápna opatřená. Jednoduché podlahy prkenné a nad stájemí nehodí se nijak pro sýpky; neboť výpary zvířat působí k tomu, že obilí ztuchne. — V Uhřích a sousedních zemích uschovává se obilí skoro vůbec v jamách. — Podobně staniž se poučení o tom, jak mají býti upravené půdy a místa, kde se ukládá píce.

114. Hospodář a čelěd.

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

Učitel v rozmluvě s dítkami poukáže

a) ku povinnostem, jež má hospodář ku čeládce; a

b) ku povinnostem, jichž má čeládka k pánu svému. Mezitím naskytne se i příležitost ku vysvětlení některých významů a frází, jako:

Konati práci věrně. V každý čas ustanovený, bez zahálení, bez poškození atd. — Nevzala mravem zkázu v duši. Nepokazila mravů a nehřešila. — Přivine. Přistoupí, přidá. — Boží požehnání na domě spočine. Bůh bude domu tomu stále žehnati.

B. Čtení.

C. Stručné vypsání povinností těchto podle rozličného tvaru. Na př. Jako hospodář; tou měrou atd.

D. Přednášení básně z paměti.

115. Louka.

Důležitost louky.

Pěstování luk náleží mezi nejdůležitější odvětví hospodářská. Každý rolník zná vysokou cenu louky pro hospodářství; neboť jest prvním a nejjistším prostředkem k rozmnožování mrvy, a tato zase jest, jak již pověděno, duší rolnictví. V hospodářství, kde se nedostává sena a rostlin pícních, nemůže se dostatečný počet dobytka chovati, dělá se méně hnoje, a následkem toho bývá i výnos zrní malý.

Poklizení luk.

Konajíce práci tuto, odnášíme z luk lupení ze stromoradií, odstraňujeme bodláčí, přesličku a jiné škodlivé rostliny, hubíce je jakož vše, co by zrůstu dobrých travin na škodu býti mohlo; — vyrovnáváme jámy dobrou zemí, odnášíme na druhé straně písek a štěrk atd. Toť prvním úkonem na lukách, jehož provedení vyžaduje vždy na 4 míry jeden den práce. — Zbytečným pěstováním stromů a keřů na lukách stává se výnos plochy luční mnohem menším, jakož se takto značně podporuje zdržování se škodlivého hmyzu na místech těchto. Proto třeba všechny tyto věci, vyjma vrb na březích potoků a řek k ochraně luk sloužících, zničiti. Ničení mechu a sítí na lukách může se státi způsobem rozmanitým. Když pak rostou rostliny tyto pouze na lukách kyselých a bažinatých

stává se úplné vyhubení jejich vysušením, a teprv když to se stalo, může se vhodně použítí prostředkův, aby se zničení jejich urychlilo. Posypání takovýchto míst pískem, jež mechem jsou zarostlá, jest napotom nejlepší k tomu prostředek, kterýž mech udusí a za jehož zetlení vznikne napotom nové krásné omládí. Zvláště výborného výnosu docílí se u luk takto upravených, jestliže je na to posejeme jetelem.

Mrvení luk.

Vysílené půdě jest lze toliko hnojením odpomoci. Práci tu třeba vykonati buď pozdě na podzim, buď v zimě aneb časně na jaře, a to sice před deštěm, aby pak déšť látky tyto do zemi až ku kořenům vehnal.

Navežený hnůj musí se na to, když jest vylouhován, shrabati a jest ho k jiným účelům upotřebiti.

Ku mrvení luk hodí se zvláště: hnojnice, břěčka, krátký hnůj hovézí, moučka z kostí, popel dřevěný, kompost atd. — Za přiměřeným pohnojením zvýší se výnos luk znamenitě. Také nať bramborová, již v podzimku po louce rozložíme a na jaře zase sebereme, osvědčuje se v tom ohledu dobře.

Podhánění č. zavlažování luk.

Toto děje se z pravidla v dubnu, když tráva růsti počíná. V letě, když horko jest, může se to státi pouze v noci; avšak nikdy teprv tenkrát, až jest tráva v nejkrásnějším zrůstu. Také po senách nesmí se louky ihned podháněti, nýbrž musí dříve strdí odvadnouti a napotom musí podhánění toliko krátkou dobu trvati.

Vysušování luk.

Vysušování mokrých a bařinatých luk jest jediným prostředkem ku docílení většího výnosu z nich; nestane-li se takto, rostou na nich toliko špatné trávy, jež nejsou pro dobytek nejen živny, nýbrž skoro i velmi škodlivy.

Vláčení luk.

Totoť jest ku vyhubení mechu prostředkem velmi odporučujícím. Nastrkají se do bran kusy trní, aby se práce s větším ještě úspěchem provedla. Vytrhaný mech se usuší, načež se ho ku podestýlání upotřebuje.

Omlazování luk.

Na omládí trávníku, jež chová trávy dobré, naveze se na podzim dobrá tráva, načež se přiměřeným semenem lučným poseje a převleče.

Sklízení sena a otavy.

Tráva k sušení určená má se sekati, když již všechny traviny kvetou, protože chovají v tu dobu nejvíce živného slizu a cukru a že dolejší tráva již tou měrou vyrostla, až se může kosou zachytiti. Doba tato nastává u nás obyčejně v druhé polovici června. Ranní hodiny hodí se k tomu nejlépe, když za působením rosy může se tráva hustě u půdy posekati, aniž by zůstaly celé hřebeny státi. Tráva až do 10 hodin posekaná rozhází se, načež se za největšího horka poledního jednou neb dvakrát obrátí, aby se na večer zkopiti mohla. Co se po 10. hodině poseká, necháme raději v řadách ležeti, až napotom druhého dne slunce rosou odpařilo atd.

Otava má se počít sekati nejdéle počátkem září. Sekají-li se louky třikráte v roce, musejí býti v květnu, červenci a září sklizeny.

116. Chov dobytka.

Význam jeho.

Chování dobytka jest znamenitý pramen užitku hospodářství a vyžaduje mnoho pozornosti, aby se v ohledu tomto dostatečnou a příhodnou pící, pilným a účelným zacházením se zvířaty hospodářskými a jich výplody čistý výnos z něho nejen pro budoucnost pojistil, ale i stále zvyšoval.

Ošetřování a obsluhování dobytka jest velmi důležité, protože se takto zdraví jeho udržuje, zrůst podporuje a užitečnost značně zvyšuje. Jest pak tu hospodáři dobytek náležitě čistiti a moudře s ním zacházeti při odchovávání, krmení a zužitkování. Čistění děje se česáním, kartáčováním, umýváním vodou čistou aneb konečně plováním.

Jak to musí vyhlížeti v ohledu tomto ve stájích.

Stáje musejí býti čistě vyklizené; u koní a prasat děje se to denně, u skotu nejméně každý druhý den; u bravu ale, když ne měsíčně, aspoň každé dva měsíce vykydá se z chléva hnůj, a nesmí se v něm trpěti ani trusu drůbeže ani pavouků.

Udržování čistoty a sucha na místě, kde zvířata leží, jest u všech domácích zvířat bez výminky na nejvyšší potřebí, jakož i denní čistění koní a skotu. Výborné jest pak seřízení, když obdržují větší zvířata zvláštních jmen, na zvláštní zavolání uyykají a určitá místa mají vykázána. Potýkání se zvířat mezi sebou budiž co možná zamezeno, jakož budiž čeládce vřele doporučeno a přísně nařízeno, aby s dobytkem mírně a šetrně zacházela.

Co jest krmivem dobytka.

Výnos hospodářských zvířat závisí od přiměřené jakosti a mnohosti látek potravných. Čím lepší a zdárnější jest píce a čím vhodnější ošetřování, tím větší výnos.

Píce zelená: tráva, jetele, bambuliny, rostliny kořenaté a všecko krmivo tekuté; suchou píci naproti tomu jest: sláma, zrní, seno a všecky usušené rostliny.

Letní krmení stájové u skotu a koní má oproti pasení velkých předností a jest značným pokrokem u vyšším způsobu hospodaření. Výhody z toho vyplývající jsou na snadě: 1. Ku vyživení dobytka pasením jest potřebí mnohem většího prostoru, než ku vyzískání stejného množství píce ku stájovému krmení. 2. Při pasení dobytka zmaří se mnoho odpadků zvířat, jichž by se mohlo s prospěchem použiti ku zúrodnování půdy atd.

Jaké má býti krmení?

Má-li píce býti dobytku právě ku zdaru, musí býti živná, chutná a stáří zvířete přiměřená; — také musí se látky výživné v náležitém množství dobytku podávat, aby se nasytil. Nepravdělným a špatným krměním spadne se zvíře brzy a trvá napotom dlouho, než se opět zotaví.

Napájení dobytka.

Toto nesmí se zanedbávati; neboť jest zvířatům ku zažívání suchého a pevného krmiva nevyhnutelné. Tak musí se napájeti nejvíce skot, napotom kůň, nejméně ale ovce — jako každý druh zvířat při suché pici více než při zelené, za horké povětrnosti více než za vlhka a zimy. Nejlépe hodí se k tomu studená čistá voda říční aneb studniční. Ledová voda v zimě škodí zdraví; mnohem škodlivější jest v letě vlažná, ustálá a sluncem prohrátá voda z jam aneb jiných míst podobných; na nejvýš škodlivá jest však voda z kalužin a bažin.

Na to poučí učitel dítky stručně o tom, jak mají býti stáje pro každý druh dobytka upraveny a čím se každý druh krmí.

117. Zahradnictví.

Rozmnožování ovocných stromů.

Ku semenu získáme jáder jablek a hrušek, pecek ze švestek atd. Jádra a pecky mají býti dobře vyrostlé, zralé, zdravé a nezaschlé.

Půda, do níž se kladou, nemá býti ani příliš těžká ani příliš lehká a vlhká; ovšem že musí býti hluboce zkyprěná a úrodná; nikdy však nesmí býti před vkládáním semene čerstvě pohnovaná.

Nejlépe jest je zasít v pozdním podzimku; toliko jádra, jež se nasbírají v zimě, mají se zasít záhy na jaře. Zimní mrazy neuškodí jim nijak.

Jsou-li již zasetá, pokryjí se zemí, na kterou přijde napotom lupení, mech aneb piliny. Vlhkost se takto déle v půdě udrží a rostliny vycházející prolomí napotom pokrývku tuto lehce. Také jest dobře použití ku pokrytí takovému kypré a dobře prohnilé mrvy smíšené.

U švestek, višní a j. v. vyrážejí nejvíce buď z kořenů, buď u kmene aneb blíže jeho výrůstky. Tyto se od kmene mateřského odloučí a buď do školky přesadí aneb, jsou-li jinak již vyrostlé, do zahrad; neboť některé druhy vydávají také bez ušechtní dobrého ovoce.

Přesazování pláňat ze semenišť do školky.

Pláňata vezmou se na podzim druhého roku, když byly kmínky listů pozbyly, ze semenišť a přesadí se do školky. Prospěšnější jest však, předbírá-li se toto přesazování teprv na jaře roku třetího. Od kořene musíme nejdříve až do polovice uříznouti kořen hlavní, jenž vybíhá od kmene kolmo dolů, a ponechati od něho pouze tolik, aby se mohla na něm utvořiti ještě koruna kořenů. U švestek, višní, meruněk, broskví a ořechů odejmou se toliko postranní výhony.

Pouč, jak sobě při sázení nyní počínati. Kmínky nesmějí se ani příliš hluboce ani příliš mělce zasazovati; kořeny musejí se jako v kruhu rozšířiti a pozorně uložiti. Má-li strůmek kořeny své pak k jedné straně obrácené, ohýbají se při vysazování co možná, načež se zem na ně přitlačí; napotom vyplní se díra suchou zemí a přišlape se. Až ku zušlechťování strůmků, jež stává se v druhém a nanejvýš třetím rokem, musíme půdu pilně čistiti, okopávati atd. Za sucha musí se stromečky častěji ustálou vodou zalévati.

Ušlechťování stromů ovocných.

A. Roubování může se díti: a) v celý rozkol, b) v poloviční rozkol, c) za kůru a d) na stranu kmenu.

a) b) Roubování v rozkol děje se v březnu a dubnu následně: Na místě, kde má býti roubováno, prořízne se kmen jemnou pilkou, načež se uhladí řez ostrým nožem. Když se to bylo stalo, zasadí se silný nůž na čepel kmenu a udeří se na něj paličkou, aby stal se ve kmenu rozkol as 1" hluboký. Aby se však rozkol opět nesevřel, nechá se nůž v něm tak dlouho vězeti, až jest roub zasazen. Přípravování roubu děje se takto: Na dolejší konci roubu, jenž musí míti 3—4 očka, učiní se od posledního oka k dolejšku na obou stranách takové řezy, aby měl roub podobu zašpičatělého klínu. Mezi tím, co vytáhneme nůž z rozkolu, musí se roub do rozkolu tak zasaditi, aby přišla zelená kůra pláňate proti zelené kůře roubu, protože toliko spojení těchto zrást způsobuje. Je-li roub za-

sazen, pokryjí se napotom všecka otevřená místa jakož i čepel voskem štěpařským aneb pryskyřicí náležitě, načež ováže se to lýčím lipovým, aby nemohly škodlivě na vše to působiti ani déšť, ani světlo slunečné.

c) Roubování za kůru může se díti dvojím způsobem: buď zastrčí se roub mezi dřevo a kůru, aniž by se kůra odloupla, aneb jak se to ve školkách děje obyčejně, když se kůra odloupla. K tomu jest nejlepší doba na konec dubna aneb s počátku května. Když se byl kmen takto seřízl, jak se to při roubování děje, odloupnem na jedné straně špičkou nože aneb tvrdým hladkým dřívkem kůra as na 1" sdělí od hořejška dolů. Roub s 3 neb 4 očky seříznem na jedné straně dřeva šikmo tak dolů, že zabíhá tence a špičatě, načež nastrčí se takto upravený roub do roztrženiny na kmenu udělané. Nyní se čepel voskem štěpařským aneb tmelem zamaže a vše pečlivě obváže.

d) Roubování na stranu stává se následovně: Učiní se na kmenu pláňete šikmý řez a rozšíří se tím, že se něco kůry a dřeva na rozkolu vyřízne. Nyní se zastrčí pevně do rozkolu vroub na obou stranách šikmo seříznutý, při čemž musí se k tomu přihlížeti, aby se kůry vzájemně dotýkaly. Místo se napotom voskem štěpařským pokryje a dobře obváže.

B. Kopulování děje se následním způsobem:

Zvolí se na mladém stromečku aneb na větvi místo stejně silné s roubem, na němž se kmínek aneb větev šikmo v délce 1" uřízne; drží se roub až o 2—3 očka skrácený na silném a šikmo seříznutém místě pláňete, které seřízne se rovně řezu onomu, aby byl jeden řez druhému zcela podoben a aby tedy vyhlížel stejně dlouhý i silný a vzájemně zcela se kryly. Takto přiříznuté pláňe a rouby ováží se pevně lýčím lipovým, místo něhož sloužití mohou též lněné proužky, namaзанé voskem štěpařským.

Roubů ku roubování a kopulování musíme nařezati v čas, když totiž ještě čerstvé šťávy v nich neproudí (nejlépe v únoru), načež uschovají se někde venku ve vlhké zemi.

C. Očkovaní může se dítí buď na jaře v měsíci březnu a dubnu, v době první šťávy, aneb v letě od července až do konce září při míze druhé. Vůbec očkují se stromečky 2—4 roky staré. Očko na jaře zasazené pučí ještě během téhož leta, co zatím toto v letě zasazené přes zimu spí a teprv v nejbližším jaru pučiti počíná.

Chceme-li očkovati způsobem prvním, musí se as 14 dní před tím všechny větve až za 2—3 očka ořezati. U kmene, na němž chceme způsobem druhým očkovati, netřeba pořezávati větví aneb oklestění kmene, protože by jinak očko ještě téhož roku pučiti počalo. Očko štěpné bere se k tomu z výhonku letního; musí to však býti očko dřevné a nikoli květné.

Připravování očka k tomu účeli děje se takto: Nasadí se nůž as $\frac{1}{2}$ " nad očkem, učiní se $\frac{1}{4}$ " dlouhý řez popříčnĭ, řízne se dolů za očkem tak, aby zůstalo na kůře ještě trochu dřeva, u prostřed něhož se očko nalezati musí, načež ukončí se řez v úhlu.

Zasazování očka děje se takto: Udělá se na hladkém místě kmenu nejprvé řez popříčnĭ a napotom řez do délky buď nahoru neb dolů, a sice takto: \perp aneb \top . Řezy tyto smějí pak pouze tak hluboko jítí, aby se kůra pohodlně odloupla; napotom odloupne se trochu kůstku nože ku očkování sloužícího kůra v pravo a levo, načež strčí se tam očko tak, aby nacházelo se zároveň s čarou popříčnou. Nyní se očko obváže a rána voskem štěpařským tou měrou pokryje, aby pouze očko viděti bylo.

Další ošetřování zušlechtělých stromků ve školce.

Jak mile stromečky ve školce sesílily, musí se ob vazky uvolňovati a třeba-li i sejímati. Dále bude k tomu přihlížeti, aby se všechny plané výhony odstranily. Roub nechá se zatím růsti, jak se mu líbí; toliko musíme jej uvázáním k malému kůlku u zrůstu přímo vzhůru vésti.

Druhým rokem musí se postranní větve minulého leta vyrostlé až na 1—2" přiříznouti, aby hnal kmen

do tloušťky. Třetím rokem dospěl již peň z pravidla tak, že musíme ku vypěstování pěkného koše přihlížeti.

Nejdůležitější prací vedlejší při pěstování mladých stromů ovocných jest uvazování roubů. Toto děje se hlavně dvakrát do roka, a sice na jaře po pořežávání a zušlechťování, a v měsíci červenci. Každého podzimku pozdního rozříznou se všechny obvazky, jakož se i všechny koly od stromů odstraní.

Ku zdaru stromků ve školce pěstovaných přispívá pilné kypření a čistění půdy značně. Zvláště důležité jest ale kypření podzimní.

Zelinářství.

Pěstováním zelin nedocílí se toliko z půdy většího užítku než při hospodářství polním, nýbrž rolník bývá i mimo to v stavu sobě takto zjednati lepší a rozmanitější potrawy a mnohých příjemností života.

Bohužel nedbá dosud rolník náš tou měrou o pěstování zelin, jak by mu prospěti mohlo, a sice za tou příčinou, že nebývá poučován, jak důležité jest pěstování zelin již pro domácí potřebu jeho.

Nepřihlíží-li se ani k všeobecnému hladu, jenž nastává někdy následkem velké neúrody, jest nám často znamenati, že malí rolníci a chudý lid venkovský ztrávilí zásoby obilní dávno přede žněmi, majíce takto i s rodinami svými nouzi o potraviny.

Aby tedy hladu ušli, běře se útočiště k rozmanitým nezdravým potravinám, vyhledávají a shánějí se rozličné traviny a kořínky, nezralé ovoce a nezdravé houby, a vše to vaří a požívá se nesolené a nemastné; — aneb požne se na poli obilí sotva napolo uzralé, suší, mlátí a mele se na kvap, aby se jenom pomohlo.

Tomuto zlu odpomáhá se lehce pěstováním zelin. Některých z nich lze již na jaře v kuchyni upotřebiti, a jsou dobrým, zdravým pokrmem. Pěstování zelin nepotřebuje žádného velkého nákladu, aniž by vyžadovalo se strany rolníka v ohledu tomto velkého namáhání v zahradě.

Zahrada na zeliny nachází se nejvíce po blízku domu, a lehké práce v ní potřebné může bez velkého namáhání vykonati selka aneb dítky její v hodinách svobodných. Těmto pak bývá to k užítku, když budí se u nich záhy v útlém věku láska a chuť ku práci, smysl pro krásu, dobro a užitek.

Poučuj nyní stručně o následním:

- a) Jak má býti zahrada na zeleninu seřízena?
- b) Jak má se vzdělávati?
- c) Jak třeba zeleninu vysazovati a pěstovati?
- d) Jak bude zahradu na zeleninu ošetřovati?
- e) Které druhy zelenin jest zvláště s ohledem na poměry a potřeby místní pěstovati?
- f) K čemu a jak se zakládá paříště?

Popsání zelin stalo se již dříve v části III. Čtení přírodopisné.

Květinářství.

Zde zapotřebí poučovati dítky, jak pěstují se květiny k vůli okrase domů a bytů atd., jakož i pro jiné příjmenosti z toho vyplývající, aby sobě i tohoto odvětví povšimly ve prospěch vzdělání a ušlechtnění svého.

118. Planá a štěpná jabloň.

A. Čtení podle odstavců s vysvětlením některých věcí.

I. Odstavec.

Honositi se. Vynášeti, vypínati, vychlubovati se nad jiné. — Tupiti. Haniti, snižovati. — Nade mne lepšího. Lepší než já. — Který tě štěpil. Který tě štěpným učinil, zušlechtil: roubováním, očkováním a t. d.

B. Uvádění některých jiných takových zjevů ze života dítek, na př.:

Hoch zámožných rodičů vypíná se nad hochu rodičů chudobných, že má pěkné šaty atd. Kdo dal mu to? — Žák vtipný honosí se nad jiné dítky, že více umí atd. Kdo mu dal vtip? atd.

C. II. Odstavec.

Obsah pronese se jinými slovy.

D. Písemné sestavování článku podle vzoru toho na základě látky u B. podané.

119. Ošetřování stromů a ovoce.

Stromy.

Vysázené ze školky stromky v zahradách, stromořadích, cestách a t. d. *) vyžadují ustavičného dozoru a ošetřování, chceme-li docílit dobrého zdaru a hojného ovoce. Kdo neobmýšlí nic jiného vykonati, nežli strom někam vysaditi, anižby měl v úmyslu na dále bedlivě o něho se starati, mohl by sobě již ihned práci tuto uspořiti.

Stromy musejí se po každém větru a každé bouři prohlédnouti, nestala-li se někde nějaká škoda. Každý koliv úraz musí se ihned zamazati, výhonky kořenů a vodní třeba hladce uříznouti atd.

(Poučuj o tom, jak se dělá vosk štěpařský, mast zahradnická atd.)

Vyřezávání stromů.

Ku práci této hodí se nejlépe měsíc únor až do polovice března. V tu dobu neproudí v stromu ještě šťávy; strom nachází se tuto v úplném poklidu a může se mu tedy bez bázně všeliké odejmouti, čeho tu zapotřebí uznáváme. Kdyby se suché a zmrzlé části stromu neořezaly, mohlyby lehce vzniknouti spála, ježby pak rozšířila se po všech větvích a celém stromu. — Ukaž nástroje k tomu: pilku, žabku atd.

Oškřabování mechu.

Mech musí se proto pilně oškřabovati, protože nejen výpary stromu obmezuje a zadržuje, nýbrž i vlastní potravu ze stromu ssaje, strom takto seslabuje a hmyzu

*) Upozorňujeme pilně k tomu, jak jest toho potřeba, aby se prázdná místa stromovím, keři atd. vysazovala, uvádějíce zároveň i příčinu toho. —

útočiště poskytuje. — Ukaž anebo vykresli oškrabovačku.

Chránění stromů před zajíci.

V krajinách, kde mnoho jest zvěře, trpí stromy často a velmi od zajíců. Aby se tomu předešlo, rádně na podzim obvázati stromy slamou, rákosím atd., obkládati je košíky aneb natíratí je kaší upravenou z 2 dílů hlíny, 1 dílu hašeného vápna, 1 části kravského lejna, vody k tomu potřebné a něco terpentýnu.

Sbírání a hubení housenek.

Pěstitel stromů nesmí nikdy dopustiti, aby housenky a tak zvané babky stromy ožírali. Listí slouží stromům ku vnímání živných látek ze vzduchu, jakož i neméně ku vypařování. Je-li strom listí svého zbaven, stává se často, že zcela zahyne, aneb nelze aspoň po dvě leta pomysliti u něho na sčesání ovoce. — Ukaž houseňák a poučuj dítky o blahodárném působení ptactva a t. d.

Jiné ještě práce, jež nám pěstování a ošetřování stromů ukládá.

Pod stromy nemá se sítí jetele, neboť jim velmi škodí. Stromy mají se každý podzimek později okopatí, na jaře musí se zem okolo nich zkypřiti, aby mohly vnikati v ni i vzduch i voda. — V době květu má se strom za nedostatkem déště dobře zalíti, protože potřebuje právě nyní nejvíce potravy. Práce ta vyplácí se velmi; neboť strom zůstává při síle a spadává s něho předčasné málo ovoce. Když pak v době květu nastane déšť, musíme na to stromem trochu zatrásti, aby kapky ve květu se nalezající spadly. Tyto udusily by jinak mnohý zárodek ovoce a obmezovaly by rozšiřování se prášku semeného, aneb jinak účinkovaly by za vzniklého mrazu na poupě ovocné.

V chudých a hubených půdách musí se přidati stromu každé 2 neb 3 roky něco potravy. K tomu cíli vykopá se nad kořeny jáma, do níž naloží se dobré mrvy, načež přikryje se zemí. —

O v o c e.

Stává krajin, jež jsou ku pěstování ovoce velmi příhodné a kde spatřujeme v zahradách i také velké množství krásných stromů ovocných. Bohužel naskytuje se často, že nenalezáme někdy v celé obci ani jediného ovocného stromu ušlechtilejších druhů — nejvíce tedy stromy takové, jež i bez zušlechtování přinášejí ovoce jedlé, ovoce to beze vsí ceny.

Takovéto se stromy ovocnými hospodaření jest v nynějších našich dobách věcí neodpustitelnou. Vykázal-li majitel zahrady již jednou stromu v zahradě své místa, mělby přec nahlédnouti, že jest mnohem prospěšnější, popřáti tu místa stromu ušlechtilejšího druhu.

120. Sady.

A. Proprava.

Dítky měly již v části III. příležitost, aby obeznámily se s rozličnými těmi druhy ovoce. Na základě této známosti bude tedy v dopravě toliko upozorniti, že má totiž každé pásmo zemské jiné stromy, a že zejména i každý kraj podle přirozené polohy své poskytuje i ovoce jiných vlastností a jistých zvláštností. Dále třeba poučovati o tom, jak se právě toto krajinské ovoce i dotýčnému kraji nejlépe hodí, jako na př. fíky, citrony atd. Vlachům, švestky, jablka atd. nám, až sobě v něm lidé libují, za jiné cizé je ani vyměnění nechtějíce atd. Při tom vysvětlí se během rozmluvy i věci některé, jako: Žlutý melon. Žlutý jako zlato. — Chuti jim neoddají. Jsou také tak chutné.

B. Čtení.

C. Sestavení článku na základě látky této as ve tvaru tomto:

Každý libuje si v tom, v čem jest a co po blízku má. Jako Vlach . . . , podobně my máme . . . , kterých bychom mu za vše to nedali.

Aneb jinak.

D. Přednášení z paměti.

121. Réva vinná.

Která místa hodí se na vinice?

Na vinice hodí se zvláště příkré stráně, jež nejsou schopny jiného upotřebení s ohledem na polní hospodářství; jinak používá se v rovinnatých krajích půdy více ku pěstování obilí atd. Réva daří se v mnohých půdách, nepostrádá-li jinak dobrého ošetřování a je-li jí též podnebí příznivé. (Viz poučení o půdě). — Ukaž nyní obraz vinné révy a popis listí, hrozně atd.

Jak se děje rozmnožování révy?

Rozmnožování révy dítí se může semenem, matečnický a rozvody. Nejprospěšnější způsob jest však druhý: matečnický se rok neb dvě leta před tím sadí do školky, odkud se napotom, když se byly silné kořeny vyvinuly, do vinice vysází.

Zakládání nové vinice.

Tu závisí mnoho od přípravy půdy. Platí zde pravidlo: Čím pevnější půda, tím hlouběji má se kopati. Obyčejně kopá a obrací se půda na 2, 3—4' hluboko.

Po překopání děje se pomocí šňůry řádkování půdy, jež rozdělí a poznamená se barevnou nití vlněnou na řádky, a sice v půdě lehčí 2—2 $\frac{1}{2}$ ', v půdě silnější od 2 $\frac{1}{2}$ '—3' od sebe vzdálené.

Nejlepší čas ku vysazování jest jaro, avšak má se skopání a připravení půdy na podzim vykonati, aby se přehozená země za mrazů zimních zkyprila a rozdrobila. Před vysazováním musí se státi vypíchání míst pro keře vinné za pomocí kolíků. Vysazují se pak do jam, jež se na dotčených místech 1 $\frac{1}{2}$ ' hluboce vykopají. Dříve se ještě sazenice sřezají, a sice uříznou se všechny kořeny postranné až do polovice délky sazenice od horá, a ostatní až na 1" se zkrátí. Dobře se děje, když sazenice několik hodin před tím do vody postavíme a je napotom mokré jemnou zemí posypeme. Napotom zasadíme je tak hluboce, aby i hořejší konec as na 1' zemí byl pokryt, načež se jáma napolo vyplní, něco hnoje se přidá a půda se srovná.

Poučuj nyní stručně o tom, jakého ošetřování réva v prvních 3 letech vyžaduje.

Nejobyčejnější práce ve vinicích.

Na vinici jest od jara až do pozdního podzimku mnoho prací vykonati, z nichž má každá svůj zvláštní účel.

Vytahování babek, jež v podzimku přikryty byly, jest první prací jarní. Babky tyto zprostí se zemi, jež na nich ležela a musejí se napotom usušiti a na děsti omýti.

Uklizení děje se bezprostředně před ořezáváním, a sice lehkou motykou v ten způsob, že se okolo révy vykopá kulatá prohlubeň. To stává se proto, aby mohly se odstraniti tak zvané svrchní kořeny, jenž, zůstanou-li nedotknuty, přitahují k sobě šťávy vzhůru ku koruně vystupující.

Ořezávání.

Zároveň s ořezáváním má se i celá koruna náležitě vyčistiti. Ořezávání samo jest pak nejdůležitější prací na vinici a má účelem, aby keř vinný od zbytečného dřeva osvobodilo a aby se uspořilo šťávy k účelům jiným. Vůbec má se ořezáváním zrůst keře vinného řídití, aby přiměřený byl síle půdy, věku a jakosti i révy i babky.

Poučuj stručně o době a způsobu ořezávání.

Mrvení vinic.

Vinice musí, aby jinak u výnosu pozadu nezůstaly, podle okolnosti každý 3., 4.—5. rok mrvou býti posilněny.

Mezi všemi druhy hnoje zaujímá tu hnůj hovězí místa prvního, zvláště pak, je-li tučný. (Viz vlastnosti hnoje hovězího.)

Čerstvá mrva nesmí se příliš blízko u babky umístiti, aby nezavdala příčinu ku rozmnožování povrchních výhonků kořených; dělají se tedy jámy 8—10" hluboké mezi řadami, do nichž se hnůj zahrabe. Čím hrubší jest hnůj, tím více zemi musí přijíti mezi kořeny a hnůj.

Vinobraní.

To děje se tenkrát, když jsou již hrozny zcela šťavnaté a sladké. Vůbec padá doba tato do druhé polovice října, někdy i později se děje.

Že pak hrozny vinice nedosáhnou nikdy stejného stupně zralosti, musí se dobré od méně dobrých oddělovati, zvláště pak tenkrát, když o to jde, abychom obdrželi vína výborného.

Uřezané a sebrané hrozny naházejí se do puten, odnesou se buď do lisovny aneb domů, kde se z nich dělá mest a lisuje víno.

Rozmačkávání hroznů děje se nejlépe strojem rozmačkávacím mezi válci dřevěnými. Rozmačkané bílé hrozny přicházejí ihned ku lisování; u černých pak hroznů oddělí se nejprve stonky; protože napotom při lisování činily by za příčinou kyselosti a trpkosti své víno špatnějším.

Vylisovaný mest dá se do sudů, aby napotom ve sklepích trochu chladných kvasil. Bývá zpočátku zcela kalný, po několika nedělích vyčistí se, načež sleje se do sudů dobře vyčistěných.

112. Včelařství.

Rozeznáváme včely troje: a) Dělničky, b) trubce a c) královny.

a)

Dělničky jsou jádrem celého roje včel. Jsou ozbrojeny žihadlem, jehož trubci nemají; mají zvláště vyvinutý čich, chuť, zrak, cit a sluch, jakož i dobrou paměť. Přirozený jim pud u vyhledávání prostředků ku zachování svému a bránění se proti nepřítelům jest podivuhodný. Obor povinností jejich zahrnuje vše, co ku domácnosti včel náleží: býti na stráž, čistění vzduchu v oulu a čistění oulu zvláště, upravování všeho druhu buněk, sbírání medu a vosku atd. Žijí pouze 8—12 měsíců a musejí býti lhnutím se jiných nahrazovány.

b)

Trubci lhnou se z vajíček, jež klade královna do větších buněk a z nichž vycházejí po 24—25 dnech úplně vyvinutí. Tito trubci nenacházejí se z pravidla

vždycky v oulu toliko od rojení se až do konce doby, v níž se med snáší. Dělnice je na to usmrtí.

Královna klade vajíčka do buněk, udržuje za přítomnosti své mezi včelami souhlas a pořádek; nechává se však za to od dělniček po královsku střežiti, ochraňovati a vyživovati. Bez královny upadá celý stát včel v nepořádek, ochabuje v činnosti a pilnosti a ubírá se úpadku svému vstříc, pokud nedostane se mu královny jiné. Královna vylíhne se přirozeně z vajíčka ve zvláštní královské buňce uloženého, žije po svém vylíhnutí 7 dní co červ, jehož všecky výborně krmí, načež po 15 dnech lítati počíná. Žije z pravidla 3, nanejvýše 4—5 let.

Oul včel.

Včely potřebují obydlí přirozenosti své přiměřeného, kde by našly prostoru ku konání prací, ochrany proti zimě, déšti a nepřátelům. Obydlí včel upravuje se v rozličných tvarech ze dříví aneb slámy, a nazývá se oul. Ouly dřevěné zasluhují s ohledem na zacházení se včelami přednost; k vůli teplu však lepší jsou ouly slaměné. Vůbec lze umělé ouly lépe a lehčeji zdělati ze dřeva než ze slámy.

Mezi ouly slaměnými i dřevěnými rozeznáváme: a) stojáky buď dělitelné aneb nedělitelné; b) ležáky opět buď dělitelné aneb nedělitelné. Stojáky jsou ouly více vysoké než dlouhé a stojí kolmo; ležáky naproti tomu jsou ouly více dlouhé než vysoké, a jsou vodorovně postaveny. Stojáky jsou lepší ouly rojné, a ležáky zase lepší ouly medné. S ohledem na zacházení se včelami zasluhují ouly dělitelné přednosti před ouly nedělitelnými — a ouly s pohyblivou stavbou pláštěv zase přednosti před ouly s nepohyblivou stavbou. Za nejdokonalejší dělitelný stoják a ležák má proslulý včelař Dzierzon (farář v Pruském Slezsku) onen, jenž může býti ku pohyblivé stavbě pláštěv lehce seřizen. (Ukaž oul takový na vzorku a můžeš-li i ouly jiného způsobu, aby dítky na rozdíl nazírati mohly.)

Aby se pak oul takový seřídil, potřebí k tomu podlouhlé čtyřhranné skříňe ze slabých měkkých prken, 26—30" vysoké se dveřmi příhodnými. K vůli teplu

obalí se oul na postranných stěnách as 2—3" silnou pokrývkou ze slámy.

Ku doclení pohyblivého přístroje v oulu umístíme nedaleko od stropu na obou stranách lištku, v níž se udělají u vzdálenosti, rovnající se tloušťce obyčejné plástve, otvory, do nichž mají zastrčiti se popříčné hůlky, na nichž včely plástve své staví.

Seřízení pohyblivých oulu Dzierzonských jest velmi jednoduché a dobré; jest pak oul tento pohodlný a vyhovuje co obydlí včel všem požadavkům tou měrou, že co oul pozorovací předčí všecky dosud známé tvary oulu jiných.

Jak má býti oul postaven?

Podkladek, na němž se nalezají oulu v řadách postavené, udělá se ze silných trámů aneb fošen, nad oulu učiní se pak střecha.

Včely milují tepla slunečního velmi a proto jest i třeba, aby zaopatřilo se jim mnoho slunce postavením oulu proti straně polední. Při tom musí se i na to pamatovati, aby na straně, odkud vylétají, nebyly ostaveny povětrí deštivému.

Postavení oulu proti jihovýchodu má před každým jiným směrem přednost. Včelám dostane se takto v oulech, zvláště na jaře, když jest toho nejvíce potřebí, časné z rána také zevnitřního tepla; země před oulem vyschne a oteplí se také brzy.

Práce a výrobky včel.

Včely vedle svého přirozeného popudu zřizují sobě obydlí své k rozmanitým účelům svým velmi vhodně. Stavivem jejich jest vosk — výrobek to jejich, — který na prsténkách zadní části těla vypocují. Jakmile nový roj obydlí svého zaujme, zalepí dělničky nejdříve tak zvaným voskem předním všecky skuliny oulu; napotom staví plástve buněk šestihránných s prostřední stěnou, jež slouží k uschovávání medu a pylu květového — napotom pak za obydlí mladého roje.

Stavba buněk počíná obyčejně nahoře a pokračuje se u ní ve tvaru tabule. Buňky jsou vždycky dvě proti sobě postavené a jsou k hořejšku trochu šikmé, aby med nevýtékal.

Buňky pro trubce jsou větší než buňky pro dělničky. Ještě ale větší jsou buňky pro mladé královny, jež se rozeznávají tím, že jsou podlouhle kulaté a otvorem ku stropu oulu obrácené.

Ve větším oulu nalezáme i 7 tabulí plástev, jež jsou od sebe tak vzdáleny, že mohou se mezi nimi dvě včely pohodlně procházeti. Plástve počínají obyčejně od hořejška s plástvemi dělniček, k nimž připojují se plástve trubců, napotom plástve roje atd. a plástve královen. Vlastní čas ku stavbě jsou měsíce květen a červen.

U sbírání svém naměřeno mají včely hlavně na snášení medu, co hlavní potravy jejich, k němuž mají jazýčků a žaludečků medních. Jazýček slouží k tomu, aby medu slízaly a pomocí makadel do úst přivedly. Odtud přichází skrze jícen do žaludku medního, načež ukládají jej včelky pomocí zvláštního seřizení žaludku do buněk plástev.

Rozmnožování včel.

Z vajíček, které královna snesla, stávají se po 2—3 dnech v teple oulu a za pomoci tepla slunečného bílí beznozí červi, jež krmí dělničky kaší z medu, vody a tlu květového sestávající; červi rostou dosti rychle, později zapřádají se, načež je dělničky pokryvkou uzavrou.

Ihned po zapředení se počíná proměňování larvy v pupu, jež ukončí se během 3 dní. Od té doby potřebuje královna ku svému vyvinutí ještě 4 dni, dělničky 8 a trubci 9 dní, tak sice, že dosáhnou úplného vyvinutí v následní době: královna v celku v 16, dělničky v 21 a trubci v 24 dnech.

Mladá královna lítá ihned; dělničky a trubci teprv v několika dnech. Jak mile se značnější počet mladých včel v oulu nashromáždil, vycházejí a sice nejvíce odpůldne ven před oul, aby se lítati naučily, při čemž se před vylítnutím vícekrátě na česlu otočí, aby oul svůj zevrubně poznaly, načež lítají před oulem u veselém bzučení.

Denní a silnější výlety jsou znamením dobrého oulu, a stává-li se takového vylétávání v době rojení

se včel již dopoledne, jest to dobré znamení, že se budou včely rojiti.

Rojení včel.

Přirozený popud rojení, t. poslední doby rozmnožování včel, jest podivuhodný. Jak mile se popud tento v květnu, červnu a červenci u včel jeviti počíná, nutí dělničky starou královnu, aby několik vajíček do buněk královských k vůli vychování mladých královen snesla. a když se byly královny úplně vyvinuly, rozdělí se včely na vystěhovalce a ony, jež mají v oulu na dále zůstatí.

První z buňky královské vyšlá mladá královna pohybuje se živě mezi včelkami ku vystěhování se chutě majícími; a když pak obává se, aby nebyla zatlačena od jiné v buňce ještě uzavřené královny, snaží se, aby všecky v buňkách jednu po druhé přichnutím usmrtila. Za některého leta chtějí se však včely ještě dále rojiti. Za tou okolností zabraňují včelky mladé královně takovéto usmrcování druhých. Tato královna, jsouc žárlivostí jako trýzněna, nenalezá v oulu pokoje a chystá se s rojem ku vylítnutí.

Později, v 8—14 dnech, vyjde z buněk královna jiná, jež podobně činí jako první, a tak jde to dále, až se popud rozmnožování úplně uspokojí. Když byl nový roj oulu opustil, pohybuje se po jistou dobu v povětří a sice v kruhu stále se úzším, a uvěsí se napotom obyčejně na suk stromu.

Mezitím vyhledá vyslaná vyzvědačka nové obydlí, do něhož se vystěhovalé včely někdy velmi brzy přestěhují, jestliže je včelař ještě v čas do oulu neusadil.

(Poučuj o tom, jak se včely usazují, jak jest na dále včely ošetřovati a jak a kdy má se díti vybírání medu atd.)

123. Včely.

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

Učitel poukazuje na základě dřívějšího poučení o včelách v rozmluvě s dítkami k tomu, jak zároveň s včelkami létají vůkol též i zvířátka jiná, podobně med

z květiněk ssajíce. Jmenuje na to zvláště motýly a poučuje o tom, jakého tu stává rozdíl u snaze včel a motýlů; k čemu sbírají med včelky a k čemu motýlové atd. Při tom naskytne se též příležitost ku vysvětlení některých slov atd., jako: Pudí z oulu. Žene z oulu. — Vábi. Láká. — Klidná cela. Buňka, v níž mají stálého pokoje. — Sterá jmena. Mnohá a přemnohá jmena. — Pestří motýlové. Motýlové mnoho a různobarevní. — Skvostně ozdoben. Velmi okrášlen. — Den zasvitne. Počíná býti ráno světlo. — Klesne v tichý sen. Usne. — Loví každému. Sbírá med pro všechny lidi. —

B. Čtení.

C. Sestavení článku v prostomluvě na př. takto: Zároveň se včelkami Než jakého tu znaménáme rozdíl? Všecky ; motýlové ale . . .

D. Jaká jest dle toho včela a jaký motýl.

E. Vypravování jiné bájky, obsahem svým sem se nesoucí, na př. Čmelík a včela.

F. Přednášení básně této z paměti.

124. Hedbávnictví.

Popsání hedbávníčka a moruše.

(Viz o tom část III. Čtení přírodopisné.)

Pěstování moruší.

Na místech, kde lze dostati sazenice morušové za mírnou cenu, docházíme nejdříve cíle svého, jestliže ku odchování bourcův potřebných moruší zakoupíme, protože pěstování jich ze semena trvá více let.

Nejlépe daří se ovšem moruše, jež byly pěstovány na místě ze semena, protože se u zrůstu svém za přesazování nezdržují.

Venku, kde má k místům sadů u školek morušových i dobytek a zvěř přístupu, musí se pěstování jich díti v ohrazených zahradách.

Seménka ku zasívání může sobě každý pěstitel ovšem sám ze zralých jahůdek moruše opatřiti; avšak lépe jest, objedná-li jich sobě u některého spolku hedbávní-

ckého, protože dostane za malý peníz semena zdravého a nepokaženého.

Ku semeništi zvolme sobě tedy rovného místa v zahradě, kam svítí po celý den slunce. Semeno smí se teprv v druhé polovici května zasít, když není se již obávati večerních mrazů. Přesazující vyrostlé již moruše, musíme spravovati se těmi samými pravidly, jako při ovocných stromech vůbec. Máme li přesazovati moruše ze vzdálí příšlé, jichž kořeny jsou trochu seschlé, bude dobré dáti je na 24 hodin do vody.

Za trvalého sucha musí se přesazené stromy několikrát zalíti, a výhony příliš vyrostlé třeba obmeziti na 4—5, aby se koruna lépe vyvinula.

Abyste se pak stromy v zimě před zajíci zachránily, natírají se pomocí štětce na podzim jako stromy ovocné kaší již známou, k níž se však něco lýna lidského přimíchá. Zajíc znamená bystrým čichem svým nátěr tento a neodvažuje se ani ku stromu blížiti se. Jelikož vysokokmenné moruše později pučí než keřnaté, jest radno, aby pěstitel hedbávnictví i oných pěstoval. Při tom bude rostliny v prvním podzimku nůžkami zahradnickými přistřihevati; na budoucí léto odchovávají se pak pořád výše a šíře.

Přirozenost a odchovávání hedbávníčků.

Hedbávníčkové mají tu vlastnost do sebe, že teprv v tu dobu, když se byly na moruši již listy objevily, líhnou se z vajíček svých, vyhledávajíce v útlém mládí svém toliko listů mladších, až pak v době dospívání svého toliko staršího listí se domáhají.

Líhnutí se hedbávníčků z vajíček trvá 3 dni a děje se obyčejně od 5.—8. hodiny ráno. Aby se však tato tři oddělení u žraní a spaní nevytrhovala, musí se dáti ono oddělení, jež se prvního dne vylíhne, na zvláštní papír č. 1., č. 2. a č. 3. atd. Na oddělení tato musíme však i později při zapřádání ohled bráti, aby se hedbávníčkové nepomíchali, protože děje se i zapřádání v tomto pořádku. *) Když pak tedy hedbávníčkové žrátí

*) Připomínáme opět, že není nám tuto psáti soustavné počování, nýbrž že pouze doplňujeme a vysvětlujeme, co v čítance obsaženo.

přestanou a hlavy do výšky pozdvihují, jakoby něčeho hledati chtěli, jest to znamení, že se budou zapřádati.

Při sbírání zámotků třeba vyhledati sobě nejlepších ku plemenění. Podle zkušenosti chovají zámotky menší, podlouhlé a u prostřed jako smačknuté motýly mužské; větší, kulatější a nesmačknuté motýly ženské.

Tyto klademe v teplé světnici po párech (samce a samičku) podle barvitosti, a sice žluté, bílé a zelenavé, na hrubý papír, kde počíná vylézání motýlů již dvanáctého dne po zapředení a děje se mezi 4.—8. hodinou ranní.

Samička nato brzy klade vajíčka (400—600 kusů v 36—40 hodinách) na papír, na němž sedí, aniž by více něco žrala, a umírá rovněž jako sameček as v 8 dnech.

Seménka tato, totiž vajíčka, jsou na papíru přilepená, jsou bělavá, později červenavá, napotom hnědá až konečně modrošedá. Ona, u nichž neobjeví se tato změna barvy do 20. dne, jsou neúrodná.

Papír, na němž motýlkové vajíčka svá snesli, dá se na průdušné místo usušiti a uschová se napotom i s vajíčky nalepenými na suchém a chladném místě, kde nemůže mráz uškoditi, ku budoucí době lihnutí.

Vyživování hedbávníků.

Dobré a pravidelné krmení hedbávníků jest hlavní podmínkou ku zdaru jejich. Čím krásnější, sušší, pevnější a tučnější jsou listy morušové, tím zdravějšími zůstanou housenky, tím krásnější a tím více hedbáví utkají z něho.

Ku krmení jich nesmí se bráti listí příliš mladých stromů, jakož ani listí se starších stromů a listí mladých, útlých výhonků; dále listí vodnaté a mokré se stromů rostoucích v půdách mokrych a na místech stinných.

Hedbávníčky nesmíme nechat příliš dlouho hlad trpěti; zároveň nesmí se na ně příliš mnoho listí nasypati; píče má se jim dávatí v určitých hodinách a sice již časně ráno, mezi dnem ba i pozdě večer. Ostatně musí se při krmení hedbávníků bráti též ohled na stáří jejich.

Ošetřování hedbávníčků.

Toto vztahuje se hlavně ku místu, kde žijí, a sice sluší tu bráti ohled na udržování mírné teploty, čistotu lože a vzduchu, jakož i na ochranu jejich a vystavení lešení aneb upravení místa ku zapřádání se. Bude tu třeba rozšířenějšího výkladu. Na to poučuj stručně i o hlavních nemocech hedbávníčků a o způsobu svinování hedbáví. —

125. Chmelařství.

Popsání rostliny.

Pěstování chmele.

Pěstování chmele děje se ve zvláštních k tomu založených chmelnicích; neboť když chmel nejméně po 15 let ovoce nesl, hodí se méně pro pole. Vyžaduje silného hnojení a miluje půdy kypré, teplé a ne příliš vlhké. Nejlépe daří se v půdě hlínovité. Země, v níž se chmelnice zakládá, musí býti 1½—2' hluboce překopána. Tato 2' hluboká ornice musí se silným pohnojením sesiliti.

Chmel sází se při vlastním zakládání chmelnice na jaře. To děje se v pravidelných řadách a přicházejí rostliny 4—6' od sebe. Za úrodné povětrnosti objevují se již sazenice po 14 dnech ze země vyšlé a podobají se zpočátku šparglu; napotom okopají se několikráte do roka a plevel se vyplyje; zřídka však docílí se již prvním rokem nějakého výnosu. Než ještě zima nastane, pořezají se révy 1' od zemi vzdálené a pokryjí se hnojem, jehož se potom na jaře ku pohnování vůbec užije. V době zrůstu musí se ku chmeli stále přihlížeti, aby se révy náležitě po tyčkách nahoru ubíraly; a kde by se to nedálo, musí se pomáhati.

Sklízení chmele. Chmel kvete v červenci a srpnu a přináší ovoce teprv v druhém roce. Jsou-li květy žlutozelené, počíná žeň u ranního chmele v srpnu, u pozdního uprostřed září. Révy uříznou se 3—4' od země, tyčka s částí odříznutou se opatrně vytáhne a květ se otrhá. Žeň staniž se za suché povětrnosti. Usušování květu děje se na prostranných, průdušných

půdách, a musí se květ, než úplně uschne, několikrát obrátiti. Je-li zcela suchý, dá se pevně do pytlů aneb vaků, aby nepozbyl vůně; nejlépe jest vždycky, jestliže jej hned po usušení prodáme. — Práce na chmelnicích napotom? Aby pak keř mnoho let užitku vydával, musí se u něho, třetím rokem počínaje, všechny zbytečné výhonky kořenů odstraňovati. To děje se v březnu a dubnu za příznivé povětrnosti; odkryje se oddenek tou měrou, aby bylo všechny vrchní kořeny viděti; nyní se všechny mladé výrůstky i s loňskými révami až na hlavní peň uříznou, načež se tento hnojem obloží a zemí pokryje. V měsíci květnu se oddenky opět ohromádkují a tyčkami opatří. Na počátku musí se révy častěji k tyčkám upoutati. Všecky zbytečné postranní výhonky jakož i dolejší listí odstraní se.

Výnos chmele.

Výnos chmele jest velmi rozdílný; v dobrých letech počítá se na každou rostlinu $1\frac{1}{2}$ lib. v průměru; avšak vytěží se také jen $\frac{1}{4}$ lib., ba i méně.

Poučuj o způsobu sušení chmele atd.

126. Lnářství.

Popsání rostliny této.

Semeno ku pěstování.

Dobrého semena jest toto nevyhnutelně potřebí. Nejdelsího a nejlepšého lnu docílíme z tak zvaného semene ruského (rigaiského). Dobré semeno musí býti velkozrné, ploché, hubené, lesklé, na špičce zahnuté, barvy více hnědé než žluté a zelenavě lesklé.

Pěstování lnu.

Len miluje nejvíce chladnější pohoří; trpívá však v mládí mrazy; pěstujeme jej s velkým úspěchem v půdě hlínovité a písčité; daří se nejlépe po okopávaninách, k čemuž upotřebuje se dobrého hnoje hovězího. Seje se nejvíce na konec dubna aneb počátku května. Ku docílení semen potřebuje se na 1 jitro $1\frac{1}{2}$ —2 měřice; ku vyzískání pouhého lnu ale až 4 měřice semena.

Mladému lnu škodivá za suché povětrnosti často dřepčík. Dospěje-li, poněkud u zrůstu až ku výšce ruky, musí se vyplíti. Nejobtížnější plevel jest mu kokotice. Sklizení lnu.

Zralý len vytrhá se rukou, načež, aby uschl, rozloží se buď na vlastní pole své, aneb na strniště nějaké v řadách aneb otýpkách vždy 5 pohromadě. Jak mile suchým jest, dá se do stodol aneb kulen, kde se semeno buď vyklepá aneb vymlátí. Vyrábění lnu děje se buď rosením a umočováním aneb třením.

Rosení a umočování.

To má účelem, aby se jemné lýko, jež se nalézá mezi zevnitřní korou a dřevnatým stonkem, od sebe odloučil. Konajíce práci tuto, uvedeme celý stoněk v jakýsi lehký začátek hnití, jež dotýká se kůry a dřeva více než lýka.

Při rosení rozložíme len na sklonitý trávník a necháme jej, jednou za vlhké povětrnosti jej obrátíce, 3—5 neděl tuto ležeti, až se vlákno od dřevnaté částky oddělí. Střídání se déště, rosy, slunce a tepla přispívá u práci této znamenitě.

Umočování děje se nejjistěji ve zvláštních nádržkách aneb též v stojatých vodách po straně řek; musíme se však přitom vyhýbatí zvláště místům, z nichž se napájí dobytek a odkud běře se voda k pití, vaření vůbec aneb vaření piva zvláště, aneb odkud teče do rybníků, kde ryby se chovají. Otýpky kladou se do vody a zůstávají zde 5—10 dní. Čím měkčí a ustálenější jest voda a čím teplejší povětrnost, tím rychleji zdaří se věc sama.

Tření.

Tření lnu jest prací velmi namáhavou a záleží v tom, že se vnitřní dřevnaté stonky trlicemi šklepají, až pazdeří oprchá, načež se len na vochlí vyčistí.

Lnu upotřebuje se k nabývání nejrozmanitějších výrobků všelikého druhu řemesel a průmyslu (vypočítají se), a mnohostranným a stálým sjemňováním docílí se u něho ceny, jež původní cenu jeho více než stokrátě předčí. Z 1 míry semena lněného dobude se 10—12 liber oleje.

Pouč nyní stručně, jak se děje vyrábění oleje ze semena lněného a k čemu se ho upotřebuje.

Konopí.

Popsání rostliny.

Pěstování konopí.

Konopí hodí se do krajů teplejších, hlubších a vlhčích; vyžaduje hluboké půdy hlínovité a miluje čerstvého, silného pohnojení. Seje se na počátku května a sice 2—3 měrice na jtro. Mužské rostliny dozrávají o 3—4 neděle dříve a vytahují se tedy dříve než ženské. Se stonkami nakládá se právě tak, jako u lenu. Upotřebuje se rozmanitě.

(Viz čítanku.)

127. Olej řepkový.

Popsání řepky.

Řepka a řepice.

Mezi rostlinami olejnatými vynikají obě tyto rostliny sobě velmi spřízněné především a mají co do způsobu pěstování a ošetřování mnoho společného. U obou rozeznáváme ozim a rostlinu letní.

Řepka má mnoho podobnosti s kapustou, má silnější kořeny a stonky, jasnozelené velké listy. (Viz popsání.) Řepice je zase podobná řípě. (Porovnej podle popsání.)

Řípa a řepice mohou se v takových krajinách pěstovati, kde daří se ještě pšenice ozimá. Vyžadují dobré, hluboké a silně pohnojené půdy hlínovité. Ozim seje se koncem července aneb v srpnu; letní rostliny pak sejeme v květnu aneb na počátku června. Když pak lusky neuzrají na celém stonku najednou, nesmíme přechkati dřívější k vůli pozdějším. Žeň děje se buď vytrháváním aneb žitím pomocí srpu. Oleje z nich užívá se ku svícení atd.; pokrutiny slouží dobytku za pokrm. Pouč o dělání pokrutin.

128. Cukrovka.

Kde a kdy se daří?

Cukrovka miluje mírné podnebí s teplým a suchým letem. Velmi mokré léto jest jí záhubou; nahromadí-li se v dobách mokrých, když t. zrůstá, v půdě voda, jest ztracena. A proto jest hluboké vzdělání půdy a prosáklivá spodina nezbytnou podmínkou jejího zdaru. Cukrovka daří se tedy pouze v půdách hluboce zoraných, jež prosty jsou zhubného plevelu.

Upravení půdy.

Jelikož pak vyžaduje cukrovka půdy hluboké a pečlivě vzdělané, musí se pole k ní již na podzim zorati, mrva stejně rozdělití a hluboce zaorati; na jaře musí se opět orati a pilně vláčetí, aby byla půda takto zesílená a zkypřená jako na záhonku v zahradě.

Setí.

Množství semena, jež jest 4—5 let klíčitelné a po 5—6 dnech vychází, bylo-li dříve změkčeno, řídí se dle toho, přijde-li semeno ihned na pole, aneb má-li přijíti na záhonky semenné. Prvnější jest lepší a zdárnější ku nepřetrženému zrůstu rostliny, a potřebuje se tu na 1 míru pole 2—2 $\frac{1}{2}$ lib. semena. Setí samo děje se buď v řádkách aneb rukou na rozličný způsob.

Pěstování cukrovky.

Cukrovka vyžaduje pečlivého ošetřování a ustavičného čistění pole. Vytahování rostlin, aby nebyly příliš hustě u sebe, okopávání a kypření půdy, odstraňování zemi s rostlin jí pokrytých a t. d. jsou samé práce, od jejichž dobrého vyvedení závisí zdar a výnos cukrovky. Také hnojení hnojnicí — nemá-li se jinak užívatí cukrovky ku vyrábění cukru — napomáhá znamenitě ku zrůstu jejímu. Sejímání listů ku krmení nesmí se díti dříve, pokud nepočíná žloutnouti, protože by udála se takto značná ztráta u výnosu.

Žeň a výnos.

Žeň připadá v říjnu. Ku vybírání cukrovky ze zemi, oklepávání jí, ořezávání listů a nakládání na vozy počítá se na míru výsevku 8—9 dní práce. — Výnos

může se páčiti na 200 ct. z míry půdy, obyčejný výnos 100 ct. řípy a 25 ct. listí má se za prostřední.

Uschovávání řípy.

Toto jest těžké, chceme-li na delší zachování její počítati. V malém hospodaření jest ukládání cukrovky do sklepů neb stájí nejvhodnější, nejsou-li místnosti tyto příliš vlhké a teplé, ale jsou-li vyschlé a náležitě provětrané; také nesmějí býti hromady příliš vysoké a musejí býti oproti vlhkosti půdy chráněny 5—6" vysokým ložiskem slámy. Jinak ukládá se i dobře, je-li náležitě provětraná, do jam; pokrývá se slamou, na niž nahází se opět země.

Pouč o tom, jak se dělá cukr. *)

129. Rostliny barvířské.

Mořena barvířská č. krap.

Rostlina tato není příliš vybíravá s ohledem na podnebí, přece však miluje přede vším mírné vlhko; na vysokých vrších nedaří se. Vyžaduje dobré, hluboké a prstí bohaté půdy. Neopovrhne žádnou mrvou; vzdor tomu zasluhuje pohnojení podzimní rozloženým hnojem stájovým přednost. Rozmnožuje se buď setím aneb výrůstky kořennými.

Ryt obecný.

Rostlina tato vyžaduje půdy kypřé a písčité (vápná a slínu obsahující), polohy teplé a suché. Spokojuje se s mírnou silou půdy a není ani oproti mokru choulostivá; toliko domáhá se pečlivého vzdělání půdy 2—3' hluboké.

Světlice č. saflor.

Jest rostlina jednoroční, jež obsahuje barviva v květu. Rostlina tato pochází z Egypta a neodporučuje se u nás ku pěstování u velkém, protože jest velmi nejistá a že vyžaduje mnoho prací a namáhání. Snese každé hnojení, chce míti teplo a silnou, dobře vzdělanou půdu.

*) Pěkné pomůcky k vyučování dítek u věcech technologických nalezneš v knize: „Názorné vyučování technologické“ od Hummla. (V Praze. Rohlfčec a Sievers.)

Boryt barvířský.

Daří se v každém podnebí, vyžaduje silné, hluboké a teplé půdy hlinité, jež, nejsou kamenitou, chová trochu vlhkosti. Roste dobře po úhoru jakož i po jeteli a okopávaninách, je-li t. půda pečlivě vyčištěna. Mrvy musí se mu dáti hojně, má-li napotom chovati hojně šťávy barevné. Pole třeba k němu na podzim hluboce zorati. Na jaře se ku seti opět oře a silně vláčí, načež se rozsívá buď rukou aneb ještě lépe do rádek.

Ku vysvětlení posledního odstavce bude vhodné použití visecích tabulek školních od p. c. k. zemského inspektora školního J. Pátka, jež vyšly v Praze u Tempského.

Z veršovaného článku posledního mají dívky jako pro občerstvení seznati ještě jednou velkou užitečnost a význam rostlin hospodářských a průmyslových. Netřeba tu žádného výkladu více.

130. Pečení chleba.

A. Čtení dle odstavců s vyptáváním se po obsahu s výkladem a doplňováním.

I. Odstavec.

Co znamená slovo chléb? Co vše bývá nám chlebem? Co znamená slovo „chléb“ v modlitbě Páně? Jak se chovají zbožní lidé ku chlebu? — Vypravuj nějakou přiměřenou povídku o tom, jak špatně vedlo se jistému člověku ve stáří, když byl v mládí chlebem opovrhoval.

II. Odstavec.

Poučuj o následním: Proč se nechává v díži něco kvasu od minulého pečení? — Jaká mouka zadělává se na chleba? — Čím se rozdělává na jiné pečivo? — Proč má se v díži udržovati více tepla a nemá tu míti vzduch přístupu? — Co se děje při opětném mísení? — Co jest to „těsto kyne?“ — Jak se nakládá dále napotom s těstem? — A jak s bochníky?

III. Odstavec.

Podle čeho poznáváme chléb dobře upečený? Které jsou známky chleba dobře upečeného? Který chléb jest zaživnější? A proč? Proč škodí chléb plesnivý zdraví?

B. Čtení opětné.

C. Dle tohoto vzoru rozmlouvá se napotom o „houskách“, a dítky sestaví látku takto sebranou v stilistický celek.

D. Nazírání na dílnu pekařskou.

131. Kuchyňské nádobí.

A. Čtení podle odstavců s vyptáváním se po obsahu, doplňování atd.

I. Odstavec.

Poučuj, jak se dělá nádobí hlíněné a železné. — Nádobí se jmenuje. — Poučuj, proč a jak se nádobí cínuje. — Proč se nádobí hlíněné polévá a jak se to děje. — Jak se stává, že v nepolévaných železných nádobách pokrmy zčernají. — Co jest rez a jak se tvoří.

II. Odstavec.

Vykládej, proč není dobře nakládati okurek do nádob mýchých a mosazných.

III. Odstavec.

Proč mají býti mýché a mosazné nádoby v kuchyni pocínovány?

IV. Odstavec.

Proč třeba užívati s opatrností cínových lžic, talířů a t. d.

132. Jossiah Wedgewood.

(Čti: Džassie Uedž-uúd.)

A. Příprava ku vyrozumění obsahu článku.

Tu bude rozmlouvati s dítkami, že ku vděčné upomínce za proslavené muže odbývají se v některých dobách zvláštní slavnosti, jako na př. stoletá památka jich narození, památka nastoupení jistého úřadu, při odhalení pomníku jim k počtě na stálou památku jejich zbudovaného atd.,

podobně jako u malém konávají se v úzkém kruhu dítek slavnosti rodinné.

B. Čtení po odstavcích s vysvětlováním.
I. Odstavec.

Vypravuj, co jest to odhaliti pomník a co se při tom děje. — Prapor. Korouhev. (Ať dívky uvádějí příležitosti, u kterých se praporů užívá a jak.) — Zaznívaly hlaholy hlučné hudby odevšad. Na vše strany bylo slyšeti hlučnou hudbu.

II. Odstavec.

Ukaž na mapě, kde leží Anglie a vypravuj stručně o některých vynikajících vlastnostech Angličanů. — Skrovná mzda. Nepatrná, malá mzda. — Osýpky. Neštovice. — Pošetilé. Nerozumné. — Důmyslné zkoušení. Zkoušení s velikým rozmyslem. — Způsobil v hrnčířství převrat. Počalo se jinak pracovati a věci jiné hodnoty vyráběti. — Lučba. Věda, která o tom poučuje, z čeho tělesa sestávají, tedy z kterých prvků, a jak se slučují prvkové tyto, na př. voda sestává z vodíku a kyslíku atd. — Kyslík slučuje se s železem a dává takto známý nám rez atd.

III. Odstavec.

Štědrá ruka jeho nasytí mnohého chudáka. Dává rád a ochotně chudým almužny a nutným podpory.

IV. Odstavec.

Pouč o tom, co jest továrna a jak se v ní pracuje.

B. Čtení opětné.

C. Vypravování volné a sestavování obsahu článku v stručnosti dle hlavních myšlenek.

D. Vylíčení povahy Wedgewoodovy.

E. Poučování a vybízení ku následování příkladu tak skvělého.

Díl pátý.

Čtení zeměpisné.

133. Rodina.

Výklady a doplňky ku jednotlivým odstavcům.

1. Otec nebeský vštípl rodičům lásku k dětkám do srdce, a právě tato láska činí, že dovedou překonati všech překážek a snášeti všech těch starostí, aby jen dětek svých zachránili od poškození a blahodárně pro ně působili. Rodičové mají děti své za dar Boží, a Bůh tomu chce, aby jim na místě Božím byli po boku a vodili je po cestách bezpečných. — Matka v úzkostlivé péči své probdívá celé noci u lůžka dítěte, nepřije si k vůli miláčku svému ani odpočinku, nezná jiných radostí než oněch, jež vyplývají z blahobytu miláčka jejího. Otec obstarává věci ku výživě potřebných, a matka při tom pomáhá. Otec nebeský dává chleba vezdejšího, člověk prosí o něj v modlitbě a musí si jej vydělati prací. Avšak čeho vydělá pilností ruky své a silou rozumu svého, nemělo by trvání a nepřinášelo by požehnání domu jeho, nevydělal-li všeho toho v bázni Boží a dětině vděčnosti k Pánu světa. Dětky neprospívají ale, nejsou-li jim rodičové pravými zástupci Boha nejsvětějšího a nejmoudřejšího.

2. V obcování s rodiči a za jich vedení a poučování seznamují se děti s Otcem nebeským, jenž dal jim život a vše to, čeho v životě požívají; jenž poslal jim rodiče a anjela strážného, aby je opatroval. Dítě učí se modliti, a modlitba dodává mu síly ku ko-

nání všeho, co dobré, a vystříhání se všeho, co zlé jest.

3. První dobu života dětského ztráví člověk v domě otcovském pod dohlídkou a za péči rodičů.

Již dítě musí sobě jistých vědomostí osvojit; neboť má se z něho státi člověk způsobilý ku rozmanitému zaměstnání v životě; člověk, jenž poctivě se živí, činným jsa pro blaho své vlastní a blaho bližních svých. A tu potřebí jest vyučování; jež musí záhy počíti a dlouho trvati. Zřídka bývají rodičové s to, aby dítky své tou měrou sami vyučovali, jak jest jim toho potřebí a k užitku. Proto posílají se dítky do školy. Škola jest místem, kde se dítky vyučují. Tu ztráví několik hodin denně co žáci ve společnosti svých spolužáků. Učitel vyučuje, žáci poslouchají, dávají pozor a učí se. Vše, co učitel mluví a činí, děje se ku blahu a užitku žákův. Jeho musejí dítky poslouchati jako rodičův; neboť on zastupuje místo jejich a jest dobrodincem jejich jako rodičové. Rozkaz učitelův jest žákům zákonem.

Poslušný žák dojde i při slabších schopnostech takového vzdělání, jež ho za pomocí Boží bezpečně bude provázeti na pouti vezdejší; u neposlušného žáka přicházejí i největší schopnosti na zmar; on stává se milostí Boží nehodným, již mu Bůh propůjčením větších schopností udělil.

Učitel chce, aby byl každý žák nábožným, tichým, pokojným a pilným. Snaží-li se žák, aby si vlastností těchto osvojil, plní vůli učitele, jest rozkazů jeho poslušen a plní povinnost svou.

4. Běda dítěti, jež nespravuje se spravedlivou vůlí rodičů! Neposlušnost jest velikým protí Bohu se prohřešením. Neposlušné dítě zbavuje rodiče radostí života a činí se dobrodincem jemu prokázaných nehodným; ztrácí čest před lidmi, milost před Bohem a neujde zaslouženému trestu ani na tomto ani na onom světě. Poslouchati rodičů ve všem, co není proti přikázání Božímu, znamená rodičů svých ctíti; a toliko takovým dítkám, jež rodiče své ctí, slíbil Bůh dlouhého života a blahobytu.

5. 6. 7. 8. 9. Také čeládku svěřil Bůh hospodáři a hospodyni; také jí mají býti hospodář a hospodyně živým příkladem bázně Boží, zbožnosti, lásky a přívětivosti, aby se v domě cítila blaženou, povinností svých věrně plnila a Bohu milou byla. Také jí jest poslušnost povinností podobně jako dítkám. Jest pak poslušna, když nekoná služeb svých jako na oko, aby se lidem zalíbila, ale s pravou upřímností; když jest pilná, pracovitá a věrná, spolehlivá a pánům svým vroucně oddaná.

134. Návrat z pole u večer.

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

Učitel rozmlouvá s dítkami o následním: Dítka jsou nejvzácnějšími statky rodičů; radosti, jichž hodné dítka dobrým chováním svým rodičům způsobují, jsou nejlepšími požitky jejich, které nic jiného ve světě není s to jim nahraditi (ani bohatství, ani radovánky světa atd.). Otec odchází z domova za svým povoláním do prací svých, zlíbá a zceluje miláčky své na rozloučení; cestou má je stále na mysli, ohlížeje se i zpět po domku, kde zanechal drahé své; konaje v potu tváři práci svou mimo dům na polích, lukách atd. ustavičně na ně myslí. A jak teprv s roztouženým srdcem spěchá po vykonaných povinnostech ku ráji rozkoší nejvyšších zpět do kruhu rodiny své. — —

Po takovéto rozprávce budou dítka při čtení napnutě uvedeny v pravý obsah básně.

B. Čtení s výklady některých slov a frází, jako: Večer se k zemi sklání v tichu slavném. Slunce zapadá (sklání se), jest večer a tak ticho, jak na př. v chrámu, než kněz kázati počne. — Zvoneček volá ku klekání. Zvoní se klekání a nám připadá to tak, jako by nás vybízel, že máme se modliti. — Velebně. Krásně a slavně. — Zástup dětí letí. Všecky dítka utíkají. — Obklopí. Postaví se okolo něho. — Tulí se k němu. Blíží se k němu s dětinskou láskou. — Tváře přeúhledné. Dítka zdravé a plno lásky, jež jeví se ve tváři úsmě-

vem a t. d. — Hovor a ples neustálý. Rozmlouvají a radují se bez přestání. — Choval je ve své mysli. Stále na ně myslel. — Úsilně pracoval. Namáhavě, s vynakládáním všech sil. — Pro ně práce vesele mine. Zpomíná-li sobě, že pro dívky své pracuje, bývá veselý a práce mu rychle uchází. — Žití jeho plyne v radosti. Jest stále veselý, nic ho nermoutí.

C. Čtení krásné (s výrazem).

D. Poučování o tom, jak se mají dívky povždy k rodičům chovati.

135. Obec a školstvo.

Výklady a doplňky k jednotlivým odstavcům.

1. 2. 3. V obci žije mnoho rodin pohromadě, z nichž každá má vlastní svou domácnost. Jsou spojeny v svazek společný, aby sobě vzájemně pomáhaly, sebe podporovaly a toho sobě zjednaly, čeho zjednati nemůže sobě člověk jediný aneb rodina jednotlivá.

4. Blaho obce vyžaduje mnohé péče, starosti; mnohých namáhání, což vše nedovedou podstoupiti jednotliví členové obce. Proto zvolí se v každé obci osoby, jež ve jménu celé obce záležitosti tyto obstarávají.

Představenstvo obce jest vlastně vrchností obecní. Starosta musí učiniti slib, že bude svědomitě a u nezvratné věrnosti ku nejmilostivějšímu císaři a králi pečovati o blaho obce ve smyslu zákona. Proto jsou členové obce povinni, aby dle nařízení jeho a uzavření sborů obecních starších přísně jednali. Toliko tím způsobem přičiní se každý ku rozkvětu obce, jakož se takto pořádek a pokoj v obci udrží. Povolní členové přispívají ku blahu obce, nepovolní a vzdorovití členové překážejí dobrým zařízením, vzbuzují nepokoj a nesvornost v obci a pokazí velmi mnoho zlým příkladem svým. Kde nepořádek panuje, musí býti každý potrestán, jenž pořádku ruší: tedy i v rodině, i ve škole, i v obci.

5. V kostele shromáždí se obyvatelé obce ku veřejným službám božím; zde čte se mše svatá, tu vystavuje se Nejsvětější svátost věřícím k uctění atd. Kostel má býti vně i zevně krásný a čistý, jakož i svatému účelu svému přiměřeně a důstojně upravený. Stav kostela místního vydává veřejně svědectví a zbožnosti obyvatelů obce.

6. 7. 8. Ve škole vyučují a vedou se děti obce k tomu, aby se z nich stali jedni lidé k úkolům života způsobilí. Dobrodiní, jehož se takto dostává dítkám, prokazuje se zároveň i obci. O budovu školní pečuje obec, přispívá-li ku stavbě a zřízení jejímu tou měrou ráda a ochotně, jak tomu zákon velí. O vyučování stará se, jestliže na vydržování učitele podle zákona ochotně a svědomitě poplatky odvádí, ctíce v něm takto dobrodince dítek svých; jestliže dbá o pilnou návštěvu školy, povzbuzuje rodiče ku spolupůsobení u věcech a zájmech školy atd.

Mimo kostel a školu stává v obci i ještě jiných veřejných budov, o které musí obec péči míti, na př. dům obecní (radnice), dům chudých a dům zaopatřovací, nemocnice atd., a podobně i v okolí místa zřizování a upravování silnic, mostů, studní, kašen atd.

Kde mnoho lidí pohromadě bydlí, musí býti o mnoho věcí pečováno. Všecky tyto věci, o nichž jest obci pečovati, vyžaduje rozhledu, péče a peněz. Co zatím představenstvo věnuje péči svou obci, přispívají všichni členové obce, každý podle svého jmění, na výdaje obecné. Čeho třeba přispívati, nezávisí na libovůli jednotlivců; to vyměřuje se zákonem a musí se odváděti. Je-li částka ročního příspěvku větší než vydání, činí nadbytek jmění obecní. Podobně, jako získá sobě hospodář spořivostí svou jmění, může se to i v obci státi. A jmění obecní poskytuje výhodné příležitosti, aby se břemena členův obce mírnila a ústavy blahodárné podporovaly.

136. Okres, země, říše.

Výklady a doplňky k jednotlivým odstavcům.

1. 2. 3. Úřadové okresní mají sídlo své v jednom místě okresu. Tam přicházejí starostové obcí, aby dostalo se jim vysvětlení, poučení a rozkazů u věcech jednotlivým obcím důležitých. Tam vyslechnou a vyřídí se stížnosti, žaloby, rozepře se vyrovnají, nepřislusnosti odstraní atd., vše tedy, čeho potřebí k udržení veřejného pořádku a pokoje, ku bezpečnosti osoby a jmění. Tam odvádějí se z celého okresu daně, odvádí se k vojsku, zapisuje se movité jmění do knéh veřejných a dbá se o to, aby zákonů stávajících všude bylo šetřeno.

4. Zemská vláda č. místodržitelství jest nejvyšším úřadem zemským a má z pravidla sídlo své v hlavním městě zemi. A tak má se to i s vrchním soudem zemským (u nás v Praze).

5. Císař vládne říší; vypovídá válku a uzavírá mír a smlouvy s jinými mocnostmi, propůjčuje dvorní a státní úřady, uděluje důstojnosti a vyznamenání atd. Jest též nejvyšším velitelem celé armády a válečné moci říše.

Rozhodnutím Jeho c. k. A. Veličenstva od 20. října 1860 a 26. února 1861 vykonává císař moc zákonodární v záležitostech říšských za spolupůsobení říšské rady, v záležitostech zemských za spolupůsobení sněmů.

Císaři přímo podřízeny jsou ministeria a jiné rozličně jmenované úřady nejvyšší, jejichž působení vztahuje se dílem na celou říši, dílem na jednotlivé země.

Úředníci všech úřadů jsou povinni u věrnosti k císaři a ústavě plniti povinnosti ku blahu říše a zemi.

Poddaní mají poslušni býti císaře a úřadův, jež mocí jim přenešenou jsou v úřadě.

Avšak pouhou toliko poslušností není již vše odbyto. Teprv láska jest plněním povinností ve smyslu vyšším, jak pojímá je také i křesťanství.

Hodný občan nebéře vřelého úcastenství pouze u věcech své domácnosti, ale i v zájmech, obecných, a pomáhá účinně, kde jen může, dobře nahlížeje, že blaho jeho domácí v nejužším nachází se spojení s blahem obecným. Podobně béře i úcastenství u napomáhání ku zdaru celé zemi, již náleží, a vymáhání prospěchů a blahobytu celé říše.

Neboť jednotlivá království a jednotlivé země, jež nalezají se ve společném svazku celého našeho mocnářství, byly by samy o sobě slabými. Toliko v mocném a nerozlučitelném spojení všech částí říše může jednotlivá země u zvláštním svém seřizení, může i domov jednotlivce při místních svých zvláštностech trvale obstát a zkvétati.

Kdo o tom jest přesvědčen a dle toho jedná; kdo lásku ku vlasti své pevně pojí sláskou ku vládci a říši, ten jen jest pravým vlastencem.

Tak činili otcové naši; oproti vnitřním i zevnitřním nepřátelům zpečetili toto vlastenectví své statkem a krví; a tak činme i my. Žijme svorně vedle sebe za pomoci boží a požehnání s hůry, a heslem naším budiž: S Bohem pro dům a kraj, pro krále a vlast, pro císaře a říši.

137. Zeměkoule.

A. Čtení prvních tří odstavců v s vypsáním se po obsahu.

Po odstavci 1. vysvětlí se ještě: a) Co jest nadhlavník (zenith) a podnožník (nadir). b) Co jest průměr země.

a) Čára, jež spojuje dva nad sebou přímo ležící body, nazývá se čarou svislou č. kolmou, na př. [. Myslíme-li si nyní nad hlavou naší kolmou čáru, prodlouženou až ku obloze, jmenujeme bod oné čáry, jenž se zdá dotýkati se oblohy, nadhlavník. Bod naproti němu dole ležící jest podnožník.

b) Příma čára, kterou myslíme si prostředkem země protaženou, která se povrchu zemského oběma koncema

dotýká, slove průměr země. (Ukaž na jablku čili klubku a drátu.)

Po odstavci 3. bude podati aspoň některé důkazy o kulatosti země naší.

1. Konec země není nikde viděti. Kdybychom postupovali na př. z Králové Hradce do Prahy, a odtud v tom samém směru pořád dále a dále, přišli bychom po dlouhé době opět zpět do Králové Hradce. — Kdybychom cestovali v tu stranu, kde zdá se slunce zapadati, pořád dále a dále, přišli bychom po letech odtamtud opět nazpět, kde zdá se slunce vycházeti.

Slyšme tu událost skutečnou: Portugalčan Ferdinand Magellan podnikl 1519 na španělských lodích první cestu okolo země. On sám byl na cestě usmrcen; avšak jedna z jeho lodí vrátila se 1522 od východu do Španělska zpět, co zatím on ku západu vyjel a Jižní Ameriku objevil. — Od té doby již mnozí národové vykonali cestu okolo země, v poslední době i rakouská loď „Novara.“

2. Všecka tělesa nebeská ukazují se nám okrouhlá, z čehož uzavíráme, že i země taková jest.

Po zodpovídání otázek v odstavci 4. položených čte se opětně, ale toliko až k otázkám.

Učitel musí se vynasnažiti, aby dítky přivedl k náhledu, že země jak slunce, měsíc a hvězdy v prostoru nebeské volně se pohybující, nemá vlastně žádné nahoře ani dole podpěry, a že všecka pozemská tělesa k sobě přitahuje.

138. Slunce a země.

Čtení s výklady a doklady ku jednotlivým odstavcům.

1. 2. Za starých časů myslilo se skutečně, že jest země ohromně velikou plochou, nad kterou vycházejí a zapadají slunce, měsíc a hvězdy. Ale později sežnala se okrouhlost země, a Mikuláš Koperník podal platných důvodů ku stvrzení pravdy, že nepohybuje se slunce okolo země, ale naopak země okolo slunce. Nebude snad nevhod, jestliže dítkám též něco o tomto slavném muži sdělíme.

Mikuláš Koperník narodil se v Prusku r. 1473 a umřel r. 1543, byv kanovníkem při hlavním chrámu ve Frauenberku na moři východním. Spis, v němž výsledky badání svého uložil, byl věnován papeži Pavlovi III. Dílo to vyšlo r. 1543 tiskem, právě tedy v tu dobu, když zbožný tento badatel na lůžku smrtelném se nacházel. Hvězdáři napotom u věci té dále bádali, a jim máme tedy po něm děkovati za to, že vytříbil se lepší názor o pořádku světovém, než bylo ho dosíci pouhým pozorováním slunce, měsíce a hvězd.

3. Učitel musí tuto dítky k tomu vésti, aby udávaly čtyry strany světa ve škole, stavíce se při tom všelijak; zároveň pak poví se jim, že na mapách jest východ na straně pravé, západ na levo a t. d.

4. Osa zemská jest průměr země, vedený od severu k jihu. (Ukaž na zeměkouli.)

5. 6. Pohybování země okolo slunce musí se dítkám nějak znázornit, nejlépe na zvláštním k tomu upraveném přístroji; jinak by si dítky úkon tento nemohly tak lehce představití. *) Na něm bude lze i dítkám snadno vysvětliti, jak to přichází, že nemáme dny vždycky stejně dlouhé, a že jsou 4 počasí roční. Úkazy tyto nelze jinakým způsobem lehce vysvětliti.

Zima. Postavení země ku slunci nezůstává po celý čas jejího ročního oběhu stejné. U nás na př. jest doba v roce, kde paprsky sluneční na půdu velmi málo účinkují, až jest i teplota její velmi nepatrná. My jmenujeme dobu tu zimou. Tu stojí země tak k slunci, že paprsky sluneční na náš pruh země šikmo padají. U nás počíná zima 21. prosince; tu máme nejkratší den.

Leto. V jinou dobu roční účinkují paprsky sluneční nejsilněji. Tu stojí země tak k slunci, že náš pruh země zastíhnut bývá od paprsků slunečních skoro kolmě. My jmenujeme dobu tuto letem, jež počíná u nás dne 21. června. Slunce vychází v tu dobu o 4. hod. ráno a zapadá v 8 hodin. Den jest nejdelší a noc nejkratší.

*) Přístroj takový dostati lze v Praze ve skladě p. Felkla za cenu poměrně mírnou, a nemělby v žádné škole chyběti.

Jaro. Mezi zimou a letem stává doba, kde účinku paprsků slunečních na zem poznenáhla přibývá, tak že teplo budí život rostlin. A to jest jaro, jež počíná u nás dne 21. března. Slunce vychází v 6 hod. ráno a opět v 6 hod. večer zapadá. Den a noc jsou stejny; máme rovnodennost.

Podzim. Mezi letem a zimou jest doba, že bývá působení slunce stále slabším. Rostliny vydávají ovoce a semeno; listí opadá. To jest podzimek, jenž počíná u nás 23. září. Slunce vychází zrovna tam, kde 21. března vycházelo. Den a noc jsou opět stejny. Opět rovnodennost.

O světlu slunečním bude dítkám po uvedení písma sv., kde mluví se o stvoření světla, ještě následovní vypravovati:

Proč spatřujeme měsíc a hvězdy pouze v noci na nebi se třpýtiti; že slunce mimo zemi také i měsíc a jiné hvězdy osvětluje, mezi nimiž krasopaní, smrtonoše atd. spatřujeme okem svým.

Na konec budiž vytknutó, jak velkým darem Božím jest světlo slunce, jakož zároveň připomenouti sluší nesčíslných těch radostí, které prýští se nám ze světla. —

O zvláštěnostech každého počasí ročního staniž se též zmínka.

Čtení opětné až k otázkám. — Ukaž dítkám globus a pouč je o něm.

139. Měsíc a hvězdy.

A. Čtení odstavců s výklady a doplňky.

1. V době té, co se měsíc okolo zemi otáčí, otočí se zároveň i jednou okolo osy své, za kteroužto příčinou jest k nám stále jednou a tou samou stranou obrácen. — To bude třeba taktéž ukázati na přístroji aneb jinak nějakým způsobem znázorniti.

2. Že pak se nám měsíc střídavě i v rozličných podobách ukazuje, pochází od dvojitého pohybování jeho okolo zemi a okolo slunce zároveň. My zjevy takto na měsíci se objevující jmenujeme měny měsíce.

Úplněk. V jistých dobách, když právě slunce zašlo, objevuje se na východu měsíc celou tváří, protože

celá polovice jeho k nám obrácená jest osvětlena. Jest to úplňk. A tu stojí měsíc k slunci tak, že celá polovice jest k nám obrácena. V tomto svém světle nejkrásnějším nachází se měsíc o půlnoci nejvýše; napotom sklání se k západu a zapadá ráno, když se slunce na východě objeví, svítiv nám celou noc.

Poslední čtvrt. Po každém následním dnu plného osvětlení vychází a zapadá měsíc skoro o hodinu později. Jest však i znamenati, jak světla jeho stále ubývá, a sice nejprve na tom místě, jenž leží k nám po ruce pravé. Sedm dní po úplňku spatřujeme pouze ještě levou polovici jeho osvětlenou. Tato podoba měsíce jmenuje se čtvrt poslední. A tu stojí měsíc ke slunci tak, že paprsky jeho levou polovici strany ku zemi obrácené stihnou. V poslední čtvrti vychází měsíc o půl noci a zachází v poledne.

Nový měsíc. Po čtvrti poslední vychází měsíc, jako dosud, každého dne o hodinu později. Osvětlení jeho ubývá stále více, až konečně sedm dní na to, tedy čtrnáct dní po úplňku, není měsíce více viděti. Jest sice na nebi, ale obrací nám svou polovici neosvícenou, a proto nemůžeme jej viděti. Říkáme, že jest nový měsíc. Tu stojí měsíc poblíže slunce, jako mezi zemí a sluncem tak, že paprsky sluneční jeho polovici k nám obrácenou ani nestihnou. V této postavě vychází a zapadá měsíc skoro zároveň se sluncem.

První čtvrt. Za několik dní po novém měsíci spatřujeme měsíc na západním nebi v podobě srpku; avšak srpek nalezá se na pravé straně. Den ke dni světla mu přibývá, až jej sedm dní na novém měsíci při západu slunce na polo osvětlený vidíme. A to jest první čtvrt. Měsíc stojí tu tak ke slunci, že paprsky jeho pravou polovici strany jeho, jež ku zemi jest obrácena, stíhají. V první čtvrti vychází měsíc v poledne a svítí až do půl noci.

B. Čtení opětne.

Zatmění.

Nachází-li se měsíc mezi zemí a sluncem v rovné čáře, nemohou paprsky sluneční na zem padati, a my

nemůžeme slunce buď ani viděti, aneb jest toliko částečně neviditelné. Tento zjev jmenujeme zatmění slunce. Nalezá-li se země mezi sluncem a měsícem v rovné čáře, nemohou paprsky sluneční padati na měsíc, jenž stává se nám buď zcela aneb částečně neviditelným. Tento zjev jmenuje se zatmění měsíce.

Ukaž oba zjevy buď na přístroji, aneb nakresli obrazy o tom na tabuli.

Zatmění slunce a měsíce jest pouze z oných míst viděti, nad jejichž obzorem dotýčná tělesa při zatmění stojí.

Vliv měsíce na zem.

Měsíc přitahuje vodu mořskou k sobě. Za příčinou této síly přitažlivé vystupuje a padá voda v moři dvakráte denně. Přibývání vody jmenuje se tu přílivem, a ubývání odlivem.

Soustava slunečná.

Slunce podržuje stále svého místa a pohybuje se toliko okolo své osy v jisté době, má svého vlastního světla i tepla. Země pohybuje se okolo slunce, nabývá od něho světla a tepla. Měsíc pohybuje se okolo zemi a s ní zároveň okolo slunce, nabývá od něho též světla. — Slunce jest stálice; země jest oběžnice, a měsíc jest vedlejší oběžnice.

Ony hlavní a vedlejší planety, které se okolo slunce pohybují nabývajíce od něho světla a tepla, činí se sluncem dohromady soustavu sluneční. K naší soustavě sluneční náleží mimo zem a měsíc ještě i více jiných oběžnic hlavních a vedlejších.

Velikost a vzdálenost těles nebeských.

Podáváme tuto příklad, jak lze i o vědeckých věcech prstonárodně pojednávat, aby se aspoň přibližně docílilo jistého poznání. Bylo by dle náhledu našeho takto pokračovati:

a) Je-li těleso daleko od nás vzdáleno, zdá se nám býti menším než na blízku. Příklady: vznášející se skřivanek, vzdálená věž.

b) Slunce a měsíc jsou mnohem větší, než vyhlížejí, protože jsou od nás příliš vzdáleny.

c) Měsíc jest od nás as 50.000 mil vzdálen. Jak to víme? Učenci vypátrali to měřením. (Jak? nalezá se mimo meze školy národní.) Znázornění této vzdálenosti. Kdyby vedla od zemi k měsíci silnice, přišel by tam cestující, jenž by denně 5 mil ušel, za 27 let; i parovůz potřeboval by při nepřetržené jízdě skoro $1\frac{1}{2}$ roku ku vykonání této cesty, kdyby i 4 míle za hodinu ujel.

d) Slunce jest 400krát dále od nás, než měsíc, což jest pochopitelnější, než kdybychom řekli: slunce jest 20,000.000 mil od zemi vzdáleno.

e) Měsíc jest menší než země; ze země dalo by se as 50 takových měsíců udělati. Když pak jest slunce tak nesmírně od nás vzdáleno a vyhlíží přec ještě mnohem větší než měsíc, musí býti velmi veliké. Skoro 1,400.000 takových těles zemských bylo by potřebí, aby se prostor jeho vyplnil.

f) Hvězdy zdají se nám býti tak malými, protože (vyjma oběžnice krasopaní a smrtonoš) všechny více jsou od slunce vzdáleny, než země, na př. ostatní oběžnice naší soustavy sluneční.

g) Ze zemi nemůže nic přijíti pryč. Ptáci a mraky musí k ní opět nazpět; i také vystřelená koule spadne opět dolů. Proč? Vzduch obkličuje zemi pouze až ku jisté výši (as 10 mil).

Jak velký a mocný jest Bůh, jenž stvořil slunce, měsíc a tisíce hvězd vyměřiv jim dráhy určité.

140. Pevná země a moře.*)

A. Čtení s výklady a doplňky podle odstavců.

1. 2. Pevná země vystupuje z moře u větších neb menších kusech. Veliké souvislé spousty suché zemi nazývají se pevniny (ukáž na mapě); menší její kusy, odevšad vodou obklopené, slovou ostrovy.

Lidé naučili se zemi poznenáhla znáti, podobně jako i všechny části země staly se teprv postupem času zalidněnými.

Ona část země, již my obýváme, byla pokryta vodou a bažinami a nebyla zalidněna v onu dobu, když byl Pán v jiném dilu světa rozkázal synům Noemovým (Sem, Cham a Jafet), aby rozešli se a zem zalidnili.

Rozeznáváme patero dílů světa, jež jsou buď zcela aneb částečně mořem od sebe odděleny. Největší z nich jmenuje se Asie; zahrnuje pevnou zem a ostrovy mezi Severním mořem ledovým, Indickým oceánem a mořem Tichým. Na západě souvisí Asie s Europou a Afrikou; avšak tyto díly světa považovaly se dříve za jedinou pevninu. (Starý svět.)

Menší než Asie jest Amerika, jejíž pevnina jest ohraničena oběma moři ledovými, Tichým mořem a oceánem Atlantickým.

Menší než Amerika jest Afrika, jež souvisí s Asií úzkým pruhem zemi, jsouc obklíčena mořem Atlantickým a Indickým.

Menší než Afrika jest Europa, kde my žijeme. Souvisí východně v délce 360 mil s Asií a jest ostatně obklíčena mořem Ledovým, mořem Atlantickým, mořem Středozezemním a mořem Černým.

*) Že pak tuto mimo jmenování dílů světa i moře uvádíme, stává se úmyslně, protože některé děti, jež vzdělání své ukončují, třetí částí učebnice ze školy vycházejíce, nedozvěděly by se jinak o tom ničeho. — Učitel musí při tom používat mapy.

Nejmenší díl světa jest Austrálie, jež nachází se v Tichém oceánu a v moři Indickém jihovýchodně od Asie. K Australii náleží velké množství ostrovů. Kdybychom celou pevninu na 20 stejných dílů rozdělili, připadlo by na Asii $6\frac{1}{2}$ takových dílů, na Ameriku 6, na Afriku $4\frac{1}{2}$, na Evropu $1\frac{3}{4}$ a na Australii $1\frac{1}{4}$.

(Rozprávka o poznenáhlém zalidnění těchto dílů světa stala se vlastně při čtení a vykládání článků dějepisných; jakož podobně i o vzniku a rozšíření křesťanství i šíření vzdělanosti mezi lidem; než my z podstatných příčin ukazujeme tuto, jak by se věc zosnovati mohla.)

Nejstarší události, o nichž dává nám dějepis zprávu, nesou se k Asii. Tu měli první lidé domov svůj; odtud rozšířilo se pokolení lidské po všech ostatních dílech světa; tam žili nábožní staří otcové, jichž vyvolil sobě Bůh k zachování pravé víry; tam připravovali se proroci na příchod vykupitele; tam objevil se vykupitel co Bůh a člověk mezi lidmi, učil, trpěl a umřel za hříchy světa, slavil dílo vykoupení svého veleslavným z mrtvých vstáním a na nebe vstoupením a založil církev svou ku šíření království božího na zemi. Tam stalo se první opatření k tomu, aby lidé od kočovného života upustili a na stálá bydliště uvykali; tam staly se první vynálezy, jakož tam i založeny byly říše (státy) první.

Z Asie naučili se lidé znáti Afriku a Evropu, a sice nejprvé krajiny pobřežní obou těchto dílů světa na moři Středozezemním, později také i pobřeží Evropy na oceánu Atlantickém, na moři Severním a Východním, v XV. století po Kristu pobřeží západní a jižní od Afriky. Z Evropy odkryta byla v XV. století Amerika a na počátku XVII. století Austrálie. Proto nazývají se i díly světa, jež dříve byly známé, světem starým, a Ameriku a Australii světem novým.

Učením Kristovým, jež jasně vyměřilo člověku ve zdejší a věčné určení jeho, stali se lidé způsobilými, že odložití mohli surovost mravů a smýšlení, a že takto spojovati se mohli v státy ku podnikům bohubilým.

Zavedením křesťanství dostalo se lidem pravého vzdělání a zušlechtnění mravů.

V tomto ohledu má Evropa přednost před všemi ostatními díly světa.

3. Rovina jest kus zemi, jež nemá žádného strídání vyvýšenin a prohlubenin (podobá se povrchu vody.) — Nižina jest rovina nepatrně aneb z cela málo nad povrch moře vyvýšená (až ku 500'). Vysočina jest rovina, jejíž výška jest znamenitější a značná (nad 500'). — Dolina jest prohlubenina na pevné zemi vůbec. — Postupně od nejnižších vyvýšenin až k nejvyšším jmenují se tvary tyto: pahrbky, kopce, chlupy a hory. (Veď dítky k tomu, aby všímaly si tvarů těchto v okolí svém a udávaly je.) — Části vrchu (vyvýšenin). Pata jest nejspodnější část. — Štít, temeno, část nejhořejší (vrchol.) — Sráz, stráň č. stěna jest svah vyvýšeniny.

Části pohoří: Hřbet jest nejvyšší část pohoří. —

Části moře. Kotlina moře jest prostor, v níž jest moře uzavřeno. — Dno: dolejší část moře. — Břeh, pobřeží jsou strany moře. —

O přítocích moře bylo již dříve jednáno.

4. 5. 6. 7. O způsobu plavení se pomocí lodí plachtových a parních stalo se již vysvětlení dříve. Podobně stalo se již u příležitosti jiné i vysvětlení vlastností vody, jakož dítky znají již i hlavní vlastnosti moře.

Ku doplnění obsahu článku bude ještě vyložiti, jakých tvarů pevné zemi a vody stává za vzájemným se dotýkáním suché zemi a vody. Tvary tyto musí učitel dítkám znázorniti buď nákresy, aneb na mapách.

Polpostrovy jsou menší kusy pevniny, jež do moře se táhnou a tedy jen ze tří stran mořem ob-
stoupeny jsou.

Ostrožina jest velmi úzký poloostrov.

Předhoří č. mys, nos jest vyvýšený konec poloostrova aneb jiný vysoký výstupek země do moře.

Okřídlí č. převlaka jest pruh suché zemi, který velmi úzký jsa, větší kusy pevniny spojuje.

Záliv jest část moře do země vbíhající. (Srovnej s poloostrovem.)

Chobot č. zátok jest malý záliv.

Úžina mořská č. průliv jest úzká část moře, dvojí moře vespolek slučující. (Viz okřídlí.)

E u r o p a.

Nelze se ve III. třídě obejít bez seznámení dítek aspoň s nejhlavnějšími věcmi Evropy, když se k nim již obsah čítanky, jak jsme k tomu byli již v oddělení II. „Čtení dějepisné“ poukázali, na mnohých místech nese. Zvláště pak sluší mít na zřeteli závažnou okolnost, že přemnohé dítky na venku opouštějí již školu dříve, aniž by jim bylo lze postoupiti do třídy IV. Nemá se tedy poskytnouti jim ve III. třídě ani příležitosti, aby aspoň poněkud, a byť i přehledně, seznámili se s Evropou (hlavními zeměmi atd.), když bylo jim přece vypravováno a vysvětlováno o hlavních mořích, o plavení po moři, o dílech světa, o Římanech atd.? Či mají dítky čísti na př. v článku „Římané“ toliko pouhá jména Italie, Španělsko, Francie atd., v článku 31. o Polsku, v č. 33. o Tatařích atd., aniž by věděli, co to jest a kde země tyto, o nichž přechastá činí se zmínka v čítance, leží atd.?

Poněvadž pak za těmito makavými příčinami těžce toho nese každý didaktik, že mezi články 140. a 141. nebyl vložen malý článkuček, o Evropě stručně a přehledně se zmiňující, vyplňujeme mezeru tuto sami.

Všímajíce si obrazu Evropy pozorně, zdá se nám býti tento díl světa jako částí aneb velkým poloostrovem Asie.

Na všech stranách vnikají části moře do země. Mimo to vlévá se do moří těchto, jež Evropu na třech stranách obkličují, mnoho velkých řek, z pevniny evropské přicházejících: Dunaj, Pád, Rhona, Ebro, Tajo, Loira (Loara), Duero, Seina (Séna č. Sekvana), Rýn, Vezera, Labě, Odra, Visla, Duépr, Dněstr, Dvina, Pečora. (Toliko Volha činí výminku, protože nevlévá se do moře, ale do velikého jezera.)

Pozn. Řeky tyto pouze na mapě ukáží se, aby děti toliko pojmu o tom nabyly; větší důraz bude ovšem klásti na řeky ony, které se na půdě Rakouské objevují.

Na povrchu Evropy ukazují se rozmanité tvary vyvýšené půdy. Nejhlavnější pohoří Evropy jsou: Alpy, Sudety, Karpáty, Pyreneje. —

Pozn. Ukaž opět na mapě, aby děti ponětí o tom nabyly.

Země v Evropě jsou: Rakousko, Rusko, Turecko, Itálie, Německo (císařství), Švýcarsko, Prusko, Dánsko, Hollandsko, Belgie, Anglicko, Švédsko a Norsko, Francouzsko, Španělsko, Portugalsko, Řecko.

Podle těchto jmen zemí jmenují se ponejvíce i obyvatelé, jako na př.: Francouzi, Španělové, Řekové, Turci, Rusové, Němci a t. d.

Pozn. K tomu konci hodí se nejlépe mapa, na které rozdělení politické makavě jest viděti; učitel dovede si ostatně mapu takovou sám lehce vykreslit. Když jinak učiniti nemůže, ať nakreslí ji křídou na tabuli.

141. Císařství Rakouské.

S jakou obtíží potkává se u dětí nazírání na hranice Rakouské tuto zevrubně vyjmenované, když byly dříve v přehledu nenazíraly na hlavní země Evropy, seznal již mnohý učitel. Jinak ovšem bylo by za jiným postupem článků čítanky. Když již tedy mluví se hned na počátku článku o středu Evropy, jest nevyhnutelně potřebí míti o tomto dílu světa aspoň ponětí takové, jakého nutné vysvětlení tohoto pojmu vyžaduje.

A. Čtení s výklady a doplňky podle odstavce. —

1. 2. 3. Před čtením vyvěsí se mapa Evropy aneb nakreslí se na tabuli, aby děti shledávaly, že jest Rakousko uprostřed. K tomu ovšem lehce bude připojiti, že říše naše, ležící uprostřed mezi východem a západem, rozprostírá se přec více k jihu. Při nazírání na hranice bude ještě seznámiti žáky: a) Kde leží Sasko a Bavorsko, jež jsou zeměmi Německa; b) kde Multansko a Valašsko a Srbsko, a že jsou země tyto područími

zeměmi Turecka; b) kde Bosna a Hercegovina, jež jsou zeměmi k Turecku přímo náležejícími; c) kde Černá Hora?

Ku lepšímu poznání moře jaderského, jeho zálivů, ostrovů a poloostrovů nakreslí učitel u velkém moře to na tabuli se všemi těmi věcmi a poví o každém, co by děti nejnnutněji věděti musely a coby mohlo je zajímati.

4. 5. Učitel vyvěsí mapu Rakouska a jmenuje dítkám země ku říši náležející. Lépe však učiní, nakreslí-li mapu tu na tabuli a kreslí do ní napotom Sudety, Alpy a Karpaty pouze toliko u směru hlavním a hezky silně, aby děti na směr pohoří těchto mohly z lavic nazírat, načež jmenují se země ku jednotlivým pohořím náležející (tedy země sudetské, napotom alpské a konečně karpatské).*) Pak kreslí učitel do mapy i nejhlavnější řeky podle toho, z kterého pohoří rakouského se buď pramení aneb kterým se ubírají.

Labe, Vltava, Odra; — Visla, Dněstr; — Dunaj (Rába, Dráva, Sáva, Morava, Váha, Tisa). — Posléze může učitel pro oživení vyučování ukázati opět na mapě Evropy, do kterého moře se vlévají.

5—10. Ku znázornění poměrův obyvatelstva poslouží dobře mapa ku čítance připojená.

B. Čtení opětne.

142. 144. 146. 147. 149. 150. 151. 152. 153. 154.

Učitel kreslí podle obsahu jednotlivých odstavců a článků obraz zemí těchto a postupně i hory a města, dále řeky a města na nich ležící; a děti kreslí vše po něm na tabulkách.***) Ku vysvětlení a doplnění bude třeba všelicos přidati, zejména co se zvláštností krajin

*) Nenaklížíme nijak, proč není tuto, když již o hlavních pohořích zmínka se činí a o obyvatelích skoro do podrobnosti se pojednává, také hlavních řek povšimnuto, aby děti i o nich nabyly přehledu. My je tedy úmyslně udáváme.

**) Odporučujem k účelu tomu především pěknou mapu zemí koruny české od A. Studničky.

a měst dotýče, aby stalo se vyučování i zajímavým i oživujícím. Látky k tomu najde učitel v každém zeměpisu. My ji tuto za tou příčinou nepodáváme, protože by bylo nám psáti jinak celou knihu. — Ostatně jest kniha čítací v tomto ohledu tak výborně sdělána, že poskytuje zvláště otázkami konečnými pěkné příležitosti ku všemu tomu.

Aby dítky seznaly hlavní město vlasti své, třeba kresliti nástin jeho na tabuli a vypravovati o znamenitostech jeho obšrněji. —

Ku železnicím třeba na konec bedlivě přihlížeti, aby dítky seznaly směr běhu jejich a města, která spojují.

Místo toho podáváme tuto obraz o zvláštnostech rázu všech zemí těchto, jež jmenujeme:

Země sudetské.

Hory těchto zemí nejsou u porovnání k horám jiným ani tak vysoké ani tak špičaté. Jsou nižší a mají vrchole zakulacené (kupy), jež na všechny strany poskytují rozhledu volného po kraji. V zemích sudetských stává málo krajův, jež by nebylo lze vzdělati, byt by to na mnohých místech i namáhání stálo. Na horách spatřujeme nazvíce pěkné lesy a na místech jiných role, bohatého výtěžku poskytujících. Přecházení přes hory není s obtížemi tak značnými spojeno, jako na př. v Alpách; a obchod uvnitř za příznivým poměrem půdy snadný. A proto mohl se zde i větší počet lidí usaditi, jakož rozšířilo se takto i mnoho obcí tou měrou, že proměněny byly v města. Krajiny těchto zemí mají i zvláštní svůj půvab.

Krajina u pramene Labe jest od dávných časů cílem putování mnohých přátel přírody, a údolí Labe v oné úžině, jímž řeka ta ubírá se z Čech do Saska, jest krásou svou a půvabem svým právě proslulá.

Tiché a stinné krajinky Šumavy u pramenů Vltavy a jich přítoků, údolí Oharky s pásmem Rudohoří po boku, místa u pramenů Moravy a Úpy a t. d. vykazují hojnost utěšených obrázků.

Bohatost plodin přírodních jest tu opravdu veliká. Rolnictví a chování dobytka, zahradnictví a lesnictví vyniká znamenitě. Z minerálův čelnějších, jež se v Alpách nacházejí, nedostává se Sudetům soli a rtuti; za to mají v hojné míře porcelánky a látek ku vyrábění skla, jak jich v Alpách nikde nenalezáme. (Udávají se minerály zemí sudetských podle míst jimi především vynikajících, zvláště pak českých.) Minerální zřídla Karlovarská a lázně Františkových (v Čechách) jsou světoznámá a shromáždí každoročně velké množství hostů i z nejbzdálenějších krajův světa.

Z užitečných rostlin alpských nedostává se zemím sudetským pouze ovoce jižního (fíky, pomoranče atd.) a dle též kukuřice; za to vydává půda hojnost ovoce ušlechtilých druhů, žita, pšenice a ječmene, prosa, bramborů atd. (Uvádí se opět jednotlivě s udáváním míst a zvláštním ohledem na plodiny české.)

Keř vinný i zde pěstuje se (kde?); dále množství chmele, konopí a lenu.

V jezerách alpských chová se pstrun, v rybnících zemí sudetských především kapr a štika. Alpám náleží kamzík; nám zase bažant a kanec divoký, jenž z lesů alpských zcela zmizel. (Jmenují se nyní zvířata, která se v Čechách, na Moravě a v Slezsku zvláště nalézají.)

Co do průmyslové činnosti u malém i velkém, jsou kraje sudetské zeměmi právě nejvynikajícími v celém císařství. Mají nejvíce a nejrozmanitějších továren (kterých?) a vyrábějí zboží takové hodnoty a láce, že se i do nejbzdálenějších zemí vyvázejí (železnice, paroplavba, silnice). Zvláště sluší jmenovati sklo, porcelán a kameňinu, tkaniny nejjemnějšího druhu z vlny, bavlny a lnu, cukr z buráku a pivo. (Kde především?)

V Sudetách převládá ohyvatelstvo slovanské; v horách přebývají Němci. (Ukaž na mapě.) Poučuj nyní o vzdělanosti, náboženství atd.

Na konec článků o jednotlivých zemích pojednávajících bude opakovati o Čechách, Moravě a Slezsku dle následujícího nástínu:

1. Jméno a znak zemský. 2. Hranice politické a přirozené. 3. Velikost. 4. Hory a poměry půdy. 5. Řeky. 6. Podnebí. 7. Plodiny přírody. 8. Průmysl, obchod, hospodářství. 9. Obyvatelé. 10. Rozdělení politické. 11. Města a místa důležitá (podle rozdělení politického a přirozeného, tedy dle řek, hor atd. a podle železnic a důležitosti dějepisné). Velmi užitečným opakováním bývá, pakli učitel popisuje s dětmi cesty od jednoho ustanoveného místa k druhému buď po suché zemi, buď po vodě aneb po dráze. — 12. Konečně stručný přehled dějin vlasti a zemí soudruživých podle hlavních dob a posloupnosti rodů panujících, aby takto i material v čtení dějepisném sebraný došel jakéhosi zaokrouhlení.

143. Hory české.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Zde netřeba v přípravě více činiti, než opakovati stručně o horách českých a jich zvláštlostech. Při tom bude vysvětliti význam některých slov a frází, jako:

Bašty. Hradby okolo velkých měst s věžmi. — Úhly světa. Strany světa. — Odkud slunce vstává. Odkud slunce vychází. — Hřeben hor. Nejvyšší část hor. — Bor. Les. — Příkrý plot na obranu. Hory s příkrým svahem do Čech, kde lze se proti nepřítelům dobře brániti. — Přejí k bratrům volný vchod. Může se přes ně dle libosti přejíti. — Modrá se s Milešovem. Milešovka se u vzdálí modrá. (Jak to přichází, bylo již vysvětleno.) — Zděná hradba věnčí hlavu. Na vrchu nalezájí se zdi. — Jako drak se zvedá. Mohútně se zvedá. — Skalné město. Skály útvarem svým jako domům a stavbám města se podobají. — Klín. Střed. — Praha, hlava, srdce matčino. Hlavní město milé vlasti naší, odkud vychází jako z pramene veškerý život a ruch národní vzdělanosti a snaživosti.

B. Čtení pěkné.

C. Přednášení z paměti.

145. Tok Vltavy.

A. Příprava ku pojetí obsahu článku.

Učitel nakresliv část Čech, poručí Vltavské obsa-
hující, sleduje s žáky tok Vltavy od pramene až k ústí,
kreslí města a jiná místa důležitá, jež na řece této leží,
a vypravuje, čeho třeba. V rozmluvě s dítkami vysvětlí
i význam některých slov a frází, jako:

Jarotoká. Bystře tekoucí. — Temení se. Má
své prameny. — V poskoku. Okamžitě rychleji po-
dle většího spádu. — Běře náhlý úpad. Náhle
spadá. — Deře se hřmotně skalím. Násilně proudí
skalinami, hřmot spádem svým působíc. — Sáhne
chodem křivým k Budějovicům. Zabočí křivým
směrem k Budějovicům. — Hadovitě se vine. Teče
podobným směrem, jako had se plazí. — Mine Zbras-
lav. Na Zbraslav nepřichází. — Skály Vyšehrad-
ské zlíbá. Na skály Vyšehradské doráží. — Valí
proud svůj srdcem Prahy. Teče středem Prahy.
— Valný tok. Silný mohutný proud.

B. Čtení pěkné.

C. Přednášení z paměti.

148. Kde domov můj?

A. Příprava ku pojetí obsahu básně.

Když byli žáci seznali nadobyčejných zvláštností,
bohatosti a krásy země České, jež zděděnou jest vlastí
jejich po otcích slavných, vyličí učitel u dojemné roz-
právce s dítkami zvučnost a působnost jazyka českého,
jímž zaznívají ve chrámech nábožné krásné zpěvy a po
širé vlasti pověstné písně národní, aby žáci takto une-
šení pocítili v srdci svém, že blaze jest nám v Čechách
žítí. — Na to přejde ku oborům vyšším a uvede dítky
na myšlenku, že všecky tyto půvaby a krásy našeho
pozemského žití nic nejsou proti blaženosti, jež očekává
duše zbožné a Bohu oddané jednou v nebi, kam po
smrti přijítí sobě vroucně přejeme. — Mezi rozmluvou
vysvětlí se i některá slova a fráse, jako:

Slavné plémě. Potomkové slavní. — Osedlá země. Usadilo se v zemi a vzalo ji v držení své. — Libě k druhu druh mluví. Plyná řeč. — Kde Boží věčná záře sluhů svatých blaží tváře. Kde Bůh v slávě a velebnosti své sídlí a světice Boží v blaženosti nekonečné dlí. — Až si ji Bůh povolá. Až umře. —

B. Čtení krásné.

C. Přednášení z paměti a zpívání.

155. Země alpské a karpatské.

Učitel ukáže na velké visící mapě Rakouska každou jednotlivou zemi a vysvětlí a doplní, čeho tu třeba. Lépe však bude, pakliže vedle používání mapy visící zemi každou nakreslí podle postupu látky (hor, řek, měst, dráh) tou měrou, aby to byl, ač jednoduchý, přece milý obrázek. Známo, že jest kreslení dítkám i zábavou zvláště milou, a lze se nadíti, že po učiteli kreslíce, rády sestavují všechny obrázky takto vzniklé v jeden ladný celek malého atlasu.

Postup u vyučování byl by při šetření největší stručnosti a k vůli opakování všeho, čeho byly dítky již slyšely, as tento:

1. Hranice. 2. Hory. 3. Řeky a vody vůbec. 4. Některé zvláště vynikající plodiny přírody a výrobky průmyslové a hospodářské a t. d. 5. Obyvatelé. 6. Města hlavní a některá zvláště a dějepisně důležitá mimo to. 7. Železnice.

A. Z e m ě a l p s k é.

1. Arciknížectví Rakouské pod Enží čili Dolejší Rakousy.

Na jižní straně zdvihají se Alpy rakouské s Vídenským lesem; na severu Manhartský vrch, výběžky Šumavy a česko-moravského pohorí. — Řeka Enže na hranicích západních a Morava na východě. — Půda velmi dobrá; víno, obilí a četné trávy zvláště okolo Vídně. — Němci (na severu a vý-

chodu též Slované). — Vídeň (na blízkou císařský letní zámek Schönbrunn a něco dále Laxenburk). Sv. Hippolyt. Kremž s dobrou hořčicí. Hainburk s velikou fabrikou na tabák. — Nakreslí se směr železnice vedoucí z Vídně na západ a východ.

2. Arciknížectví Rakouské nad Enží čili Hořejší Rakousy.

Na jihu Alpy, na severu výběžky Šumavy. — Enže (se Štýrou) a Travna. — Ovoce, obilí, sůl (v tak zvaném komorním statku). — Němci. — Lince s velkými trhy, odkud vede železná dráha do Budějovic. Štýra při vtoku Štýry do Enže, kde se dělá mnoho zboží ze železa, jako zbraně, nože, kosy a srpy. Hallstadt a Gmunden se solivary. Išlo se slavnými lázněmi. — Železnice z Lince na jihozápad do Solnohradu, severně do Budějovic a jižně do statků komorních, východně do Vídně.

3. Vévodství Solnohradské.

Alpy na jihu. — Salca. — Sůl, mramor. — Němci. — Solnohrad s bohatými chrámy, císařským zámekem a hradem na vrchu. Hallein. Gastein s lázněmi. — Dráha ze Solnohradu do Bavor a do Lince.

4. Poknížené hrabství Tyrolské.

Hlavní pásmo Alp nejen prostředkem země od západu k východu, ale i též na sever a na jih. (Brenner uprostřed země, Orteles u hranic Švýcarských, Velký zvon na východě na hranicích). Žádné roviny, nýbrž doliny a údolí úrodná. Inna, Ečva na jihu. — Na horách věčný sníh; sůl, kovy, dobytek hovězí (pouč o alpském hospodářství); pěstování hedbávníků na jihu. — Němci na severu, Italiáni na jihu. — Innsbruck s císařským zámekem. Nad Innou ještě: Schwatz s doly na stříbro. Hall se solnými doly. Kufstein, pevnost. Bregenz, hlavní město hornaté krajiny Vorarlberku. Trident, kde slavný církevní sněm držán byl. Brixen, pevnost. Roveredo, kde se pěstují hedbávníci. — Železnice z Innsbrucku na sever přes Kufstein do Bavor, kde stýká se s dráhou od Solnohradu přicházející a na jih přes Brixen, Trident a Roveredo do Italie.

5. Vévodství Štýrské.

Alpy prostupující polovicí severní a na jihu. — Mura, Enže (teže odtud do Rakous), Dráva a Sáva na jihu. — Severní část jest bohatá na železo, z kterého se tu dělá slavná ocel štýrská. Na jihu víno. — Němci ve větší části na severu, Slovinci v části jižní. — Hradec Štýrský, Eisenerz a Vordernberg s bohatými železnými doly a hutmi. Maria Cel, slavné poutnické místo. Most. Radgana a Lutomír, obě s výtečným vínem. Rohatec u hranic chorvátských, slavné lázeňské místo. Marburg, Ptuj. — Železnice z Hradce na sever přes Most do Vídně (přes Semmering) a na jih k Terstu; z Mostu na jiho-západ do Korutanska. Z Marburku západně do Korutan; z Ptuje východně do Uher.

Království Ilirské sestává z více krajín, roku 1815 dohromady královstvím nazvaných.

6. Vévodství Korutanské.

Alpy na severu a na jihu. — Dráva. — Olovo a železo. — Slované (Korutanci) mluvící jazykem slovinským. Němci v severní polovici. — Celovec. Bělák, skladiště korutanského železa a olova. Bleiberg, nejvydatnější doly na olovo v celém císařství. — Železnice z Celovce do Ptuje a západně do Běláku, odtud opět severovýchodně do Štýrska.

7. Vévodství Krajinské.

Alpy na severu a západu. — Sáva. — Rtůf. — Slovinci. — Lublaň. Postojna s velikými jeskyněmi. Cirknice při jezeře cirknickém, jehož voda i s rybami z jara vždy podzemními děrami se ztrácí a na podzim zas s velikým burácením se vrací, tak že se na něm do roka ryby loviti, proso sítí, senodělati a zvěř loviti může. Idria, nejbohatší doly na rtůf v celé Evropě. — Železnice z Lublaně do Terstu a do Štýrska.

8. Přímoří Rakouské.

Alpy na severu, západě a východu; uvnitř neúrodné a jako houbovitě pohoří krajové. — Sěča. — Slované, Furlanové blíže moře, mluvící zvláštním nářečím

italským, v Terstu a jinde v Istrii mnoho Vlachů. — Gorice. Terst, slavné obchodní a skladní město s velikým mořským přístavem. Při moři na poloostrově: Kopr, Pul. Pažín uprostřed poloostrova. Sem náležejí také ostrovy v chorvátském zálivu ležící: Krk, jehož slovanští obyvatelé proti všemu slovanskému obyčeji černý kroj nosí; Čres a Osero. — Železnice z Terstu do Krajiny a do Itálie.

9. Království Chorvátské a Slavonské.

Výběžky Alp po celé zemi se táhnoucí. — Dráva. Sáva. Dunaj a Adriatské moře. — Země úrodná a bohatá. — Chorváté a Slavonci. — Záhřeb. Karlovec horní. Řeka v pozadí chorvátského zálivu s přístavem. — Osek. Šrēm jest stolice slavonská, kde roste dobré víno. — Železnice ze Záhřebu do Karlovce, do Sisku a Lublaně.

10. Království Dalmatské.

Alpy celou zemi se táhnoucí. — Krajina naskrz hornatá a málo úrodná. — Oliva, víno a mořské ryby. — Slované. — Italiani ve městech a na ostrovech. — Záder. Dubrovník. Kotor. — Mnohé ostrovy.

11. Vojenská hranice.

Alpy na západě a výběžky Karpát na východě. — Sáva. Dunaj. Tisa. — Plodiny jako v zemích sousedních. — Slované (vojenské zřízení). — Seň. Karlovec dolní. Zemlín. —

B. Země Karpatské.

12. Království Haličsko-Vladimírské.

Karpáty na jihu. — Visla (se Sanou), Dněstr a Prut. — Země úrodná. — Sůl, obilí, dobytek. Přemyšl malý. — Poláci na západě; Rusíni na Východě. — Krakov. Vělička s nejslavnějšími a v celé Evropě nejbohatšími doly na sůl. Bochňa se solnými doly. Tarnov. Nový Sandec. — Lvov. Brody velké město obchodní. Jaroslav. Přemyšl. Halič. — Železnice z Krakova do Slezska, na východ do Lvova a Brodů; ze Lvova do Bukoviny.

13. Bukovina.

Karpáty na západě. — Prut. — Koně. — Rumuni a Rusini. — Černovice.

14. Království uherské.

Karpáty na severu a východu (Tatry). Výběžky Alp na jihozápadu a jihu. — Dunaj. (Morava, Litava, Váha, Hron, Rába, Dráva, Tisa [nejrybnatější řeka v Evropě] Temeš). Jezera: Blatenské, Nezi-derské. — Vín, tabák, obilí, koně, hovězí dobytek, ovce, vepři; zlato, stříbro měď. Průmysl malý. — Ma-ďaři (uprostřed), Slováci a Rusini, Slovinci, Chorvati a Srbové, Němci, Rumuni, Židé a Cikáni. — Břetislav č. Prešpurk. Komárno, pevnost. Ráb. Ostřihom s největším a nejkrásnějším kostelem v Uhřích. Budín s královským hradem a Pešť, hlavní města. Košice, Štávnice a Křemnice, dvě horní města s velmi bohatými doly na zlato. Šoproň a Rust, v kterých dobré víno roste. Kečkemet s velkým vřesovištěm. Jager s vínem. Tokaj, kde roste nejohavnivější víno v Evropě. Debrecín s vřesovištěm. — Železnice z Bu-dína a Pešti do Vídně a dále na všechny strany: na se-verovýchod k Haliči, na jihovýchod do Temešváru, na východ do Sedmihradka a t. d.

15. Temešský Banát.

Karpáty na východě. — Dunaj, Tisa, Temže. — Plodiny hojně. — Obyvatelstvo míchané: Slované, Maďaři, Rumuni atd. — Temešvár, pevnost.

16. Velké knížectví sedmihradské.

Karpáty na všech stranách. — Sámoš, Maroš a Aluta. — Zlato, stříbro, sůl, obilí, víno, tabák a koně. — Rumuni, Němci, Maďaři. (Cikáni, Židé a Armeni.) — Kološ. Sibíň. Brašov č. Koruna. Bělehrad Královský. Zlatna se zlatými doly. — Železnice z Ko-loše do Uher a t. d.

156. Palestina.

Slouží za základ ku vyučování v biblické dějepřavě.

Každému křesťanu jest důležité a velmi potřebno, aby se blíže seznámil se svatou zemí, jevišti to nejdůležitějších udalostí celého dějepisu. Nemůže-li škola látku v článku tomto obsaženou znázorniti mapou, ať aspoň vypomáhá sobě učitel výkresem na tabuli. Nikdy nesmí se k tomu zobrazení nedostávati.

A. O látce tuto obsažené bude v propravní rozmluvě as dle následního pořádku pojednávatí:

a) Poloha zemi. b) Jméno a vznik. c) Hory. d) Vodstvo. e) Částky míst nejznamenitějších a f) někdejší úrodnost. — Na konec propravy této doloží se: Nyní jest Palestina částí Syrie a zemí tureckou. Úrodnosti její ubylo. Toliko Jerusalem jest dosud městem znamenitým, jež uzří ročně až 5000 křesťanských poutníků ze všech dílů světa; ostatní pro sv. dějiny znamenitá místa jsou ponejvíce malá a nepatrná.

B. Nato čte se odstavec po odstavci, obsah čteného se vyptává, jakož i vysvětluje a doplňuje se čeho třeba.

Podobně učiní se i se č. 157. „Památná místa v Palestině.“ Netřeba tu žádných poznámek více připojovati, když již dítky pěkných ovšem mají známostí.

Díl šestý.

Pravidla života.*)

I.

Dříve nežli konáš služby sobě samému a jiným, konej služby Bohu svému. Pros jej před každou prací a při každém počínání za pomoc a požehnání. — Počínejme vše s Bohem, a práce se nám vydaří tou měrou, že nebudeme museti stěžovati sobě na zmoření síly a neúplné provedení podniků.

Ať se nám vede na světě jakkoliv, vždycky na Boha pamatujme, jej se nikdy nespouštějíce. — Všecko, co nás potká, děje se dopuštěním Božím.

Čistota, stud, spravedlnost a střídmost jsou největší ozdobou člověka. Zardějí-li se dívky při sebe nepatrnějším činu pochybném, svědčí to o jich něžném citu nevinnosti a čistotě srdce. — Kdo se stydí, mívá i svědomí neotupělé t. probuzené. — Kdo spravedlivý a poctivý jest, obstojí všude se ctí; člověk však nespravedlivý a nepoctivý obyčejně hanby, opovržení, ba i trestu dochází. — Radováněk neužívej nemírně; škodilo by to i tělu i duši tvé; moudří lidé člověka v každém ohledu mírného u velké mívají vážnosti.

*) Tato pravidla dojdou vhodného vysvětlení, vede-li učitel dívky k tomu, aby smysl vět uvedených pronášely slovy jinými. Po každém pravidlu dobře bude uvéstí nějaký přiměřený příklad z dějin aneb ze života, aneb odvolávatí se k některému článku čítanky, na př. 42. pravidla „nábožný“ Job. U 1. pravidla: Modlitba nábožného dítěte vyprostila matku z nouze atd.

Hleď se povyraziti tím, co ti cti a chvály přinesti může. (Ať dítky uvádějí příklady.) — Hanba jest větší zlé, než kterékoliv nebezpečství, protože z nebezpečství i vyvážnouti můžeme; hanba pak zasloužená po vždy zůstane na člověku lpíti.

Konej všecko zjevně, aby skutkové tvoji byli patrní. (Co jest šeptem, to jest čertem).

Měj stále na mysli, že umění a vědomosti vzácnějšími jsou statky, než peníze, o které nás mohou nehody všeliké připraviti. — Kdo se něčemu rádnému naučil a mnoho ví, zjedná sobě potřeb života, byť by i chudým byl.

Vyhledávej lidi, od nichž bys se mohl něčemu naučiti, třeba by i vzdáleni od tebe byli. — Kdo chce vzdělaným se státi, musí pilně po zkušenostech a vědomostech jiných již osvícených a věhlasných lidí píditi se.

Buď ke každému přívětivý a ochotný; ale v obcování přidržuj se jedině lidí dobrých. Neboť i zlí lidé bývají často přívětivými a ochotnými, aby jiného tím snáze mohli podvesti a obelstíti. Uhlazenou vlídností více od lidí dosáhneš, nežli hrubou nevlídností. Jak se kdo k jiným chová, tak chovají se jiní opět k němu.

Nečiň se býti někomu i hned přítelem, sotva že jsi s ním několikráte na krátko obcoval. Hleď toho, koho přítelem sobě voliti chceš, dříve všestranně poznáti. Lidé se často přetvařují. Pakliže ale již někoho přítelem máš, hleď přátelství věrně udržeti a neruš je pro věci nepatrné. — Kdo staví se býti přítelem každého, nebývá jím obyčejně opravdu nikomu. — Dříve než někomu ruky přátelské podáváš, přesvědč se, zasluhuje-li toho.

Buď rád čistě oblečen, ale střež se skvostnosti a nádhery. Byť bysi chudým byl, může býti i chudobný šat tvůj předc čistý. — Každý člověk nemá k tomu prostředkův, aby sobě za větší peníz skvostnějšího šatu zjednal; a čistotu v oděvu může i největší chudšas udržeti.

Dříve než něco vyřkneš, rozmysli si dříve, co říci chceš a s kým mluvíš. — Maje v úmyslu něco vykonati,

dlouho přemýšlej o způsobu a prostředcích, dovoláváje se rady jiných; na čemž si se ale po dobrém rozmyslu ustanovil, k tomu záhy ruky přilož a neotálej. — Kdo se ku práci špatně připraví, pokazí dílo své a musí napotom, jde-li to jen ještě, pracovati na novo.

Kdo zahálí, přichází obyčejně na rozličné myšlenky takové, z nichž rodí se napotom skutky zlé. Zahálka čertův polštář. — Boha za pomoc pros sám, pak ale pilně pracuj. — Čeho pilnou práci vyzískáš a sobě ušetříš, to vhod ti přijde v době stáří, když již nebudeš moci pracovati a vydělávati.

Nečiň ničeho bez rozmyslu a nakvap; ale ohlídni se dříve na vše strany, jestli bys jedním svým nepochybil. Ptej se rozumu svého, než se do něčeho dáš; je-li věc jednou odbyta a vykonána, a vedla-li ku špatným výsledkům, napotom těžko někomu raditi nám, byť i sebe lepší vůle byla.

Koho neznáš a kdo ti podezřelým býti přichází, od toho ničeho nekupuj; aniž někomu, jenž ti cizím jest, ihned věř, co povídá a vykládá; mohl bys lehce buď sám na cti a dobrém jmenu utrpěti aneb jiným uškoditi.

Neplýtvej penězi, ale spoř jak jen můžeš, krejcar po krejcaru, zlatý po zlatém ukládaje. — Nevydávej více, než jsi byl prací vyzískal. — Nedluž se rád od jiných; navykl bys tomu tou měrou, že bys muse napotom zpláceti dluhů neměl ani z čeho opatřovati sobě prostředků k výživě. — Strěž se hráti o peníze aneb jiné věci. Kdo při prvním vyhrání něčeho získá, nabývá stále větší chuti ke hře, sází více, až někdy naposledy všecko prohraje.

Nebaž po ničem, co někdo jiný má. Kdo se stále po cizím statku ohlíží, nemá času, aby o vlastní svůj dbal a péči měl; a tu trpí statek jeho pořád více, až časem i na zmar přichází.

Neshromážděj statkův jenom proto, abys je měl, ničeho neužije aniž jiným čeho přeje; ale uděluj rád ze svého podpory jiným. — Člověk lakomý žádnému ničeho neprokáže, hromadí u bídém lopocení statkův po celý život: avšak co stává se po jeho smrti? Jiní lidé se

obyčejně o ně rozdělí. — Konej skutky bohumilé, dokud živ jsi; po smrti bylo by již pozdě. —

Přispíváš-li spolubratrům svým podle sil svých a s nejlepší vůlí, když toho potřebují, budou i oni tobě k ruce v čas potřeby tvé. — Srovnávej se v lásce se všemi lidmi v domě i obci. — Kde se lidé snášejí, tam dobře bývá; kde pak nesváry panují, tam nemilo jest přebývati. Hleď vyrazeti se po práci vykonané doma mezi svými; neboť nenacházíš-li útěchy a veselí v kruhu svém, najdeš to jinde tím méně. — Každý člověk má to v moci své, aby stal se šťastným. — Kdo dobré činí, dobré odplaty bere; kdo však zlé činí, neujde ani následkům zlým.

Nečiň nikomu škody na jmění a statku jeho, pamatuj, že by ti tou měrou nemilým bylo, kdyby tobě někdo podobně ubližoval.

Cokoli ti svěřeno aneb ve službu přikázáno bylo, v tom stůj u největší věrnosti a nejpříkladnější poctivosti. Oproti představeným svým neprohřeš se nijakou neposlušností.

Budeš-li v životě svém věrně sloužiti vlasti a lidem jiným, zvláště pak lidem tobě zpřízněným a oddaným, bude ti i po smrti čest vzdávána. Nenutí-li tě okolnosti velmi důležité a závažné, neopouštěj otčinu svou, která ti dosti příležitosti poskytuje, abys blaženě mezi svými mohl život trávit. — Zákonův králem daných šetř všude, měj jich v uctivosti a řiď se dle nich povždy, pamatuje, že kdo zákonův nedbá, proti Bohu se prohřešuje.

II.

Jez a pij pouze tolik, jak ti toho k zachování života a ušetření zdraví potřebí; a k tomu ještě stráž se pokrmů a nápojův takových, které by ti na zdraví škoditi mohli. — Kdo jest střídmým, dochází dlouhého věku. —

Horká jídla kazí ústrojí těla tvého. Uhřat jsa nepřij a nehledej pookřání na chladných místech aneb tam, kde prúvan jest; mohl bys sobě jinak nebezpečné ne-

moci přitáhnouti. Pečuj o to, abys vdychal do sebe stále vzduch čistý; požívej pokrmů přirozených a ne příliš uměle upravovaných; umývej se vodou studenou a buď srdce pro vše dobré, krásné a šlechetné nadšeného, a budeš žíti právě blaženě.

Měj oděv volný, abys se v něm dobře pohybovati mohl; neboť na se šatu po lidech, jež stonali, aniž spi v peřinách, v nichž oni leželi; ale hleď, aby byly dříve vyčištěny, protože bys se mohl lehce nakaziti.

Otevírej často a pilně okna místnosti, kde bydlíš a spíš, aby tam přicházel vzduch čistý. — Můžeš-li jinak sobě pomoci, nestěhuj se do bytů nově vystavěných, vlhkých a nečistých; trpělo by tím jinak zdraví tvé. Žádné nečistoty na sobě a u sebe netrp. — Kdo o čistotu dbá, bývá obyčejně zdravý a nemá potřebí dovolávati se lékařů a vydávati peněz za drahé léky. Sám sobě škodí, kdo nečistotu neodstraňuje.

Ve sklepích, které byly dlouho zavřené, a v podzemních dutinách bývá vzduch pokažený; nechoď tam tedy, a musíš-li tam předce jíti, hleď, aby se dříve náležitě provětraly.

Dovolí-li ti rodiče, abys mohl sobě po vykonaných pracích zahráti, vyvol si k tomu místa příhodného, kde bys ani nepřišel k úrazu, aniž mohl někomu býti na překážku aneb ku škodě.

Hodné dítky nelezou nikdy bez příčiny a nařízení rodičů na místa, kde by mohly buď sobě aneb jiným uškoditi; neskákají s vozu, když se jede, a nekoupají se ve vodě, již neznají; protože by si mohly snadno na zdraví ublížiti aneb se utopiti.

Neházej kamením ani pískem; mohl bys takto rozbítí oken a poraniti buď lidí aneb poškoditi věci rozličné. Nestřílej též z pušek a klíčů a nezapaluj střelného prachu, aby se žádné neštěstí nestalo. Vyhybej se z té samé příčiny ale i místům, kde se cos podobného děje.

Nebuď neopatrný při užívání světla, uhlí žhavého a sirek; mohl bys lehce zapáliti. Kde se máslo převáří, tam třeba zvláštní pozornosti; často již veliké požáry při tom vznikly.

Kudy lidé chodí, nesmíš nic do cesty stavěti; mohli by ve tmě přijíti k úrazu. Za tou příčinou dávají se na místa, kde se staví aneb kde vozy atd. stojí, lucerny, aby se lidé míst těchto vystříhali; jakož podobně opatřují se jámy a sráže zábradlím a studny roubením.

Komu svěřily rodičové dívky na opatrování, ten musí úřad svůj u vši svědomitosti zastávati. Chovajíce dítě, buďme pozorni, abychom je neupustili. Jak by tu neviňátko nařfkalo, kdyby se uhodilo? Jak lehce mohlo by sobě některého oudu porouchati a státi se na vždy mrzákem? Jedna ruka k nosení dítěte nedostačuje; nemůže dítě zcela obejmouti, aniž jest s to udržeti je skrovnou silou svou. Útlé dívky mívají nožičky ještě slabé. Stavíme-li je záhy na zem i v nejlepším úmyslu, aby snad učily se choditi, škodí se údům jejich a nohy se jim zkřivují, až to šeredně vypadá. — Podobně zle činí, kdo dívky za jednu ruku vyzdvihuje; protože mohlo by také dítě lehce zhrbatěti. Dívky, jsouce ještě slabé a nezkušené a spolu i zvědavé, snadno mohly by s oken aneb jiných vysokých míst spadnouti, kdybychom je tam stavěli. Že by takto neméně k velikému úrazu přišlo, kdyžby na štěstí docela se nezabilo, jest věc patrná. Jaký bol byl by to pro ubohé rodiče? Kde mnoho lidí najednou pohromadě jest, tam bývá i tlačnice. Uprostřed takového množství a při těsném prostoru mohlo by dítě přijíti k úrazu velkému; nevodme je tedy tam. Dívky milují velmi zvířat domácích a hrají si s nimi rády; pejskové i kočičky taktéž k nim se tulí; než zvířata někdy za přirozeným popudem u rozličných příležitostech zapomínají na lásku dítek; kousnou neb škrábnou okamžitě a náhle, aniž by se ohlížela kam; a ehle! neštěstí jest hotovo. U hravosti své strkávají dívky rády malé věci do úst, nosu a ucha. Jak lehce může se takto neštěstí státi! Proto nesmí se jim to trpěti. Jsou-li dívky samotné, lezou semotam, berou rozličné věci do ruky atd.; pořezají, popíchají se aneb jinak k úrazu přicházejí. Nenechme je tedy nikdy samotných. Jak mluví ten, kdo u dítek jest, tak učí se i dívky mluvití, t. buď dobře aneb špatně. Mluvme tedy s nimi správně, aby učíce se dívati na věci a jich

vlastnosti, uvykaly i dobře vše pojmenovati a zřetelně i správně se o nich vyjadřovati. Vidí-li dívky vůkol sebe tváří mrzutých, bývají též mrzutými, a naopak. Budme tedy co možná ve společnosti jejich veselí a neškádleme jich; protože dívky za takovýmto škádlením stávají se zlostnými a svéhlavými. Jakož dívky nerády bývají bity, nevidí též rády, když někdo jiný bit bývá. Uráží to jemný cit jejich a otupuje jej. — Chůvy mívají to někdy zvykem, že věci, o které se byly dívky uhodily, jako z trestu bijí. To ovšem nemístné jest, protože se takto i msta jako dítkám vštěpuje. Kdo by dítek lekal aneb strašil, velice by chyboval, dívky stávají se takto nedůvěřlivými, bázlivými a t. d. — Čemu je učíš, to budiž dobré a pravdou nezvratnou. Pamatujme při tom vedle rozumu svého především na slova Pána Ježíše, jenž praví: „Kdo pohorší jednoho z maličkých, lépe by mu bylo, aby byl zavěšen žernov osličí na hrdlo jeho a byl uvržen do hlubokosti mořské.“

OBSAH.

I. Část methodická.

	Strana		Strana
§. 1. Úkol III. čítanky	1	§. 5. Čítanka co základ	
§. 2. Čtení	2	učení věcného	21
§. 3. Vykládání článků vůbec:		A. Zeměpis	—
A. Články prosaické.		B. Dějepis	23
a) Povídky a vyprávěnky	3	C. Přírodopis	25
b) Články popisné	13	D. Fysika	28
B. Články básnické.	15	E. Hospodářství	—
§. 4. Některá všeobecná		§. 6. Čítanka co základ vy-	
pravidla o vykládání		učování mluvnického	29
článků čítanky.	19		

II. Část praktická.

Díl první.

Čtení mravoučné.

1. Modlitba ranní	33	12. Zlé svědomí	46
2. Stvořitel	34	13. Vzkříšení	48
3. Obět	36	14. Milosrdný bratr	49
4. Mocnost Boží	—	15. Lépe jest dáti než bráti	50
5. Píseň večerní	38	16. Štědrý den	51
6. Otázky	39	17. Láska k rodičům	—
7. Sv. Karel Boromejský	41	18. Výměnek	—
8. Pohled k nebi	42	19. Modlitba za rodiče	—
9. Sv. Augustín	43	20. Povolnost	—
10. Co jest Bůh	44	21. Věrný čeledín	—
11. Čistota	45	22. Neodsuzuj před časem	52

Díl druhý.

Čtení dějepisné.

	Strana		Strana
Úvod	53	37. Povýšení Pražského biskupství na arcibiskupství	76
23. Římané	55	38. Tři panovníci zemí rakouských	75
24. Pronásledování křesťanů	58	39. Karel IV. v Pise	77
25. Konstantin Veliký	61	40. Krištof Kolumbus	78
26. Život starých Slovanů	62	41. Dům Habsburský	79
27. Krok a jeho dcery	63	42. Král Ladislav a Jan Jiskra	80
28. Pověst o Horymírovi	64	43. Ferdinand I., Maximilian II., Rudolf II. a Matyáš	81
29. Říše Moravská za Svato-pluka	—	44. Ferdinand II. a III.	82
30. Pryni křesťanské chrámy v Čechách	66	45. Leopold I., Josef I. a Karel VI.	84
31. Kněžna Dobrava a pokřtění Poláků	—	46. Marie Teresie	86
32. Spytihněv	68	47. Josef II.	88
33. Tataři	—	48. Leopold II., František I.	89
34. Moravané na Hostýně zachráněni	71	49. Císař Ferdinand a František Josef	91
35. Rudolf z Habsburka	72	50. Císařská rodina	92
36. Eliška poslední Přemyslovna	74	51. Hymna národní	—

Díl třetí.

Čtení přírodopisné.

52. Kráva	95	68. Jestřáb	121
53. Český kůň	98	69. Vrána a liška	121
54. Osel v květnici	99	70. Ptáci	127
55. Jelen	—	71. Losos	—
56. Sob a velbloud	101	72. Štika	—
57. Zajíc a srnec	—	73. Ryby	129
58. Medvěd	103	74. Želva	131
59. Liška	105	75. Ještěrky	132
60. Krtok	106	76. Hadi	133
61. Chlapec a krtěk	109	77. Plazi a obojživelníci	135
62. Křeček a sysel	—	78. Chroust	—
63. Ssavci	115	79. Můra	140
64. Slavík	116	80. Pavouci	141
65. Skřivánek	117	81. Hlemýžď zahradní	142
66. Kukačka	118	82. Dešťovka	143
67. Vrabec	119	83. Zvířata nedokonalá	144

	Strana		Strana
84. Dub	145	97. Kovy	174
85. Stromy	150	98. Uhlí a rašelina	176
86. Šípek	151	99. Horiny	177
87. Ušchlá růže	153	100. Minerály	178
88. Kukuřice	154	101. Lomy	—
89. Chudobka	158	102. Roucho země	—
90. Skromná fialka	160	103. Vzduch	180
91. Kdy a kde	161	104. Voda	185
92. Bolehlav	162	105. Teplo, jeho původ a účinky	188
93. Muchomůrka	166	106. Světlo	191
94. Rostliny	167	107. Síla magnetická	192
95. Sůl	171	108. Síla elektrická	194
96. Křemen	172		

Díl čtvrtý.

Čtení hospodářské.

109. Rolnictví	197	121. Réva vinná	229
110. Páda	—	122. Včelařství	231
111. Příprava půdy	203	123. Včely	235
112. Setí a žeň	210	124. Hedbávnictví	236
113. Stodola a sýpka	213	125. Chmelařství	239
114. Hospodář a čeledě	215	126. Lnářství	240
115. Louka	216	127. Olej řepkový	242
116. Chov dobytka	218	128. Cukrovka	243
117. Zahradnictví	220	129. Rostliny barvířské	244
118. Planá a štěpná růže	225	130. Pečení chleba	245
119. Ošetřování stromů a ovoce	226	131. Kuchyňské nádobí	246
120. Sady	228	132. Jossiah Wedgewood	246

Díl pátý.

Čtení zeměpisné.

133. Rodina	248	141. Císařství Rakouské	265
134. Návrat z pole u večer	250	142. Království České	266
135. Obec a školstvo	251	143. Hory české	269
136. Okres, země, říše	253	144. Řeky a města česká I.	266
137. Zeměkoule	254	145. Tok Vltavy	270
138. Slunce a země	255	146. Praha	266
139. Měsíc a hvězdy	257	147. Řeky a města česká II.	—
140. Pevná země a moře	261	148. Kde domov můj	270

	Strana		Strana
149. Morava	266	154. Vévodství Slezské	266
150. Propast Macecha	—	155. Země alpské a kar-	
151. Brno a Olomouc	—	patské	271
152. Hana	—	156. Palestina	276
153. Řeky a města mo-		157. Památná města v Pa-	
ravská	—	lestině	—

Díl šestý.

Pravidla života	277
---------------------------	-----

M l u v n i c e.

Mluvnice.

Cvičení mluvnická.

Cvičení mluvnická, jež připojena jsou k čítance III., nesou se trojím směrem, a sice: a) směrem mluvnice, b) směrem pravopisu a c) směrem písemného proslovení. Jakož cvičení tato co do zevnějšího uspořádání knihy toliko zvláštním oddílem býti se objevují a nejvíce o látku čítanky se opíráti mají: podobně bylo nám v rukověti této jednotlivá odvětví vyučování mluvnického podle poměru prostorového oddělení a vedle sebe postaviti. Toliko takto bylo lze uspořádati látku učebnou učiteli tou měrou a v ten způsob, jakby dalo se jí vhodně a účelně upotřebiti. Učitel musí co nejpotřebnějšího o tvarech mluvnických příležitostně v jistém pořádku dítkám vpraviti. Látku a uspořádání ustanovuje kniha učebná. Objevuje-li se látka v jednotlivých částech býti něco rozšířenější, než toho snad právě vyžaduje vyrozumění obsahu čítanky a potřeba psaní a písemného proslovení, třeba uvážiti, že mnozí žáci i dvě léta v této třídě zůstávají a že, co se tuto z oboru mluvnice podává, u velkého počtu žáků veškerým jest věděním, jež do života s sebou odnášejí. — Uspořádání není přísně soustavné avšak zato pedagogické; každá věc právě tam se nalezá, kde se jí vyrozumívá. Pokud lze, opírá se poučování o řeči přímo o články čítací, jak je rukověť vyznamenává; toliko úplně pojatý obsah

činí jasné poznání tvarů bez dalších a s pravé cesty svádějících snah možným. U některých věcí musejí ovšem, chceme-li jinak po krátkých cestách cíle dojíti, předcházeti výkladu zvláště k tomu upravené příklady, aneb následují po výkladu k vůli cvičení se. I v tomto ohledu postaráno jest seřízením mluvnice, a kde snad vykazuje pouhá jednotlivá slova aneb části věty, nebude to učitel s obtíží, uvesti je v celistvých větách, jichž obsah má v nějakém ohledu ceny zvláštní.

Ú v o d.

§. 1.

Měsíc svítí. Fialka voní. Zahrada se zelená. Otec mele. Růže opadá. Bůh jest nesmrtelný. Strom jest vysoký. Bratr jest zámečnickem. Ctnost bez protivníka vadne. Měkký chléb kapsy vyjídá. Obruč hrubá pomalu se ohýbatí musí. Sova sokola nevysedí.*)

Dříve než jsme o věcech tuto vyznačených něco pověditi chtěli, museli jsme přemýšleti. — O věcech můžeme sobě všelicos mysliti. K tomu dal nám Pán Bůh rozum. Povězte, čeho sobě můžete o věcech nahoře vyznačených ještě mysliti. — To, čeho se o věcech domýšlíme, je myšlenka. — Můžeme myšlenky své oznámiti rozličným způsobem: posuňkami (hluchoněmý), psaním, tiskem a mluvením č. řečí. — Vyjadřujeme-li myšlenky své slovy, jest to věta. Věta jest myšlenka řečí projevená.

Pozn. V úkolu, jak jej čítanka obsahuje, stala se patrně z nedopatření chybička; neboť slovo „patero“

*) Věty tyto, z nichž má učitel vyvoditi poučení nějaké, napíše se na tabuli, aby dívky mohly na ně nazíratí.

jest číslovkou druhovou a znamenalo by v pravém znění svém, že mají dítky napsati pět vět druhu rozličného, tedy jako: holé, rozšířené, jednoduché atd. Chybičku tuto bude opraviti při vyučování a říci: — — vypište z něho pět vet.*)

§. 2.

a) Každý celek sestává z částí. Věta jest také celek (obsahuje) myšlenku; části věty jsou slova, a podle toho, je-li věta delší neb kratší, jest tu více aneb méně slov. — Hleďte věty, jež mají dvě slova; věty, kde jsou tři, čtyry slova atd. Napište věty tyto a oddělte slova v nich čarami svislými.

b) Každé slovo jest též celkem, znamená rozličné osoby a věci, jaké jsou věci ty, co činí aneb co se s nimi děje atd. Každé slovo sestává též z částí, které poznáváme podle toho, když ústa otevřeme. Části ty jmenují se slabiky. — Hleďte slova, která mají jednu slabiku, dvě, tři atd. slabiky. Napište slova ta a oddělte slabiky čarami vodorovnými. — Napište větu mající pět slov tak, aby byla slova oddělena čarami svislými a slabiky čarami vodorovnými.

c) Také slabiky sestávají z částí a ty jmenujeme hlásky. (Učitel napíše jednu větu takto rozdělenou na tabuli, a čta zdlouha po odstavcích, nechá znamenati jednotlivé hlásky. — Oddělte nyní i větu, kterou jste byli napsali tak, aby i jednotlivé hlásky byly odděleny čarou vodorovnou.

§. 3.

Zde bude toliko vésti dítky k tomu, aby u každé jednotlivé písmeny udávaly i hlas i jméno; jako: a—a, b—bé, c—cé, č—čé atd.

*) Ků vypracování úkolů těchto bude dobře seříditi dítkám zvláštní sešity, aby postúp u práci svých mohly znamenati.

Některé hlásky mohou samy tvořiti slabiku (a-men, E-va, I-sidor, o-voce, u-lice, ou-ly), některé zase potřebují k tomu pomoci jiných hlásek (bá-ba, co-py, čich, do-liny atd.). Podle toho, jak se tedy mají hlásky ke slabice, dělíme je v samohlásky, dvouhlásky a souhlásky.

Samohlásky.

§. 4. 5.

Abý dítky poznaly, že lze samohlásky samy o sobě jasně vysloviti, k tomu dostalo se jim již v §. 3. řádné přípravy. Některé samohlásky znějí, když je vyslovujeme, toliko krátký čas, jiné zase déle jako o jednu čili dvakrát tak dlouho:

a,	e,	i,	o,	u,	y,
{á,	{é,	{í,	{ó,	{ú,	{ý,
{aa,	{ee,	{ii,	{oo,	{uu,	{yy.

Podle toho, jak je dlouho vyslovujeme, jmenují se krátké aneb dlouhé. Píšíce, znamenáme samohlásky dlouhé čárkou (´), která znamená jako druhé a, e (aa, ee) atd.

Úkol. Napište 10 slov tak, aby stála vždy dvě vedle sebe se samohláskou krátkou a dlouhou uprostřed, na př.: dal, sál; dech, délka atd.*)

Vyslovujíce samohlásky, otevíráme ústa buď šířeji aneb úžeji, a podle toho znějí i samohlásky. (Učitel ukáže to, zdlouha jednotlivé hlásky vyslovuje, což dítky po něm činí.

Úkol. Napište 8 slov se širokými samohláskami ve středu slova a 4 slova, jež mají uprostřed samohlásky úzké.

*) Příjemnou zábavou bude dítkám, pakliže uvedeme jim slova, která jen proto jsou rozdílného významu, že neznějí stejnou měrou času, jako: pas — list průvodní, a pás t. opasek; hrabě — hrábě; vada — váda; svatost — svátost; hrad — hrád (krupobití); baba — bába; vrány — vraný atd.

§. 6.

Daleko — mléko — ptačí — dole — uraditi se — byt.
Dále — mlíko — ptáci — dálek — úrada — býti.

Vznikly pak dlouhé samohlásky takto:

á vzniká z a, kdekoli jest délky potřebí: slaviti
— sláva.

ó vyslovuje se v obecné řeči co í: mléko — mlíko.

í rozpouštěli staří Čechové v ie: díera — díra.

ó nyní co citoslovce běžné přecházelo u starých Čechů nejprvé v uo, později pak v ů, tak že kolečko nad u není ničím jiným než o místo napravo nad u položené: kóň — kuoň — kůň.

ú rozpouštěli staří předkové naši nejprvé v au, nyní pak u lidu obecného rozpouští se v ou: autok — outok — útok.

ý rozpouští se u lidu obecního v ei neb ej: bejti — býti. *)

Po vykonané změně slov v úkolu vytknutých dobře huďte i nový význam jich vysvětliti.

Mimo prodlužování děje se často i jiná ještě proměna se samohláskami: zaměňují se užší v širší, na př.: nosu — nosím; pletu — plot; sedím — sedám; vleku — vláčím; hodím — házím; tyje — tuk.

Dvouhlásky.

§. 7.

Dvě ty rozličné samohlásky, které dvouhlásku činí, náležejí tedy jedné a též slabice, na př.: houba, louka atd.; kdyžby náležely slabikám dvěma, nebyla by to dvouhláska, na př.: poučiti. Čeština nynější má dvouhlásku ou (dříve au). Pravou dvouhláskou jest též staročeské uo (kuoň — kůň), protože záleží ze dvou rozdílných samohlásek, které jedním douškem znějí. Stejně

*) Zde hudiž vhodně ku některým pravidlům pravopisným poněkud, jež přirozeně z nauky o dloužení hlásek plynou.

dvě samohlásky, stojí-li vedle sebe, náležejí vždy dvěma slabikám, jako na př. oo ve slovech: sto-oký, po-ostřiti; oo tedy není dvojhláska.

Dvouhlásku ou potřebujeme ve středu a na konci slov, na př. kout, soused, nesou; s počátku slov užíváme nyní obecně ú místo ou, na př. úkol, úhon. Au necháváme jen v cizích slovech, na př. Saul, Augustin.

S o u h l á s k y.

§. 8.

Jmena souhlásek, které jsou u nás obvyklé, složena jsou ze dvou hlásek, na př. f—ef, m—em, p—pé a t. d.

§. 9.

Hlásky l a r jmenujeme polohláskami a patří též jako ku samohláskám, kdykoliv s jinými souhláskami jedním douškem čili v jedné slabice znějí. A to stává se

1. tam, kde l a r mezi dvěma souhláskama stojí a samohlásku jako zastupují, na př. vlk, krk; vlčice, krtice;

2. na konci slov, stojí-li před nimi jedna neb více souhlásek, na př.: pá-sl; kapr, mistr, tiskl a j. v.

Proměňování souhlásek.

§. 10.

Toto zakládá se na zásadě, že hlásky stejného druhu nejraději vedle sebe stojí, tedy tvrdé vedle tvrdých, měkké vedle měkkých, temné vedle temných, jasné vedle jasných, na př.: žák — žáka; záci — zákův; duch — duše; sluch — sluchu — slyším a j. v.

Mimo h, ch, k a r mění se ještě podobně tvrdé souhlásky n, d a t v měkké ň, ď a t; tedy

n v ň: pán — páni — páně; dvořenín — dvořeníni.
d v d': had — hadi — hádě.

t v t': telete — teletí atd.

Pozn. Před i a è neklade se však na ň, d', t' znaménko změkčovací.

Slabiky a slova.

§. 11.

Tento §. došel již vysvětlení příslušného v §. 2., a není to zde nic jiného, než pouhé opakování k větší soustavnosti.

§. 12.

Základní slabika, na níž tedy pojem slova spočívá, může býti buď otevřená aneb zavřená podle toho, má-li na konci buď samohlásku neb souhlásku, na př. bi (ze slova biti) a víd (ze slova viděti).

Předpony jsou nerozlučné předložky slovům předložené: sou-čin, pa-hýl, vz-duch atd.

Přípony jsou hlásky a slabiky ku základní slabice na konec přidané, a jsou zase dvoje: buď odvodící, jako na př. —a, ve slově vad-a (od vaditi), aneb ohýbací, jako na př. —e, —i, —en ve slovech kamen-e, kamen-em; muž-i atd. Přípony ohýbací přicházejí ve slovech vždy po příponách odvozovacích, jako na př. a, u, em v těchto: vlk-a, vlk-u, vlk-em, kde k je přípona odvozovací a vl kořen. Mimo základní slabiky, předpony a přípony rozeznáváme ve slovech ještě i spony, jež jsou ovšem částkami vedlejšími.

Spona*) jest hláska (neb slabika), jejíž pomocí se přípona s kmenem spojuje, jako na př. ve slovech: věd-o-m (o), vol-á-m (á) a j.**)

*) Učebná kniha nezmiňuje se nikde o sponě, této tak důležité části slov, již jest sobě zvláště u časoslov všimati. Proto vykázáli jsme jí tuto i místa příslušného.

**) Nevykazuje vždycky každé slovo i všechny částky tuto jmenované; někdy chybí buď některá aneb i všechny vedlejší slabiky.

Úloha 2. Oddělte přímou čarou od sebe částky následních slov: Nalezati, mluviti, příčina, přímluva, odcházení, poměrně, šlechtný, vyobcovati, vyhazuj atd.

§. 13.

1. Kořenem nazýváme tedy společnou a základnou částku příbuzných slov, na němž spočívá základní jejich pojem. Kořen jest vždycky jednoslabičný, jako na př.: bi v bítí, kry v krýti, du v douti, vid v viděti. Viz na př. význam kořenu na celém rodu slov.

Pad v padnouti.

Pád. Dopad, -ný (úhel). Nápad, -ný (ně), -ek, -ení, -lec, -lík, -ný, -lý, -lina, -kyně. Opad, -alý, -alky, -ký. — Přepad, -lý. Případ, -ek, -ečný, -ilý, -ný (ně), -nost. — Propad čili přepad, -ek, -ený, -lý, -lina, -lišť, -ný. — Rozpad, -avý, -lý, -lina. — Spád, -anina, -anka, -ek, -lý, -ný, -lina. — Vpád, -lý. Výpad, -ek. Vodopád. Západ, -ání, -ač, -ačka atd.

Dle významu rozeznáváme opět kořeny buď slovesné aneb zájmenné. Prvnější jsou základem slovesa (časoslova), jména podstatného a přídavného; od kořenů pak zájmenných mají původ svůj zájmena a mimo to všecky prvotní předložky, spojky a jiné částice, na př. vid — viděti, závist, vidomý atd., t — ten, ta, to, ty, tvůj, taký, á, é, tu, teď, tady atd.

2. Kmenem*) nazývá se onen základní tvar, který se již může ohýbati (skloňovati) a časovati, na př. kámen od kořene ka; melu od kořene ml (ve ml-í-ti). Jako kořeny jsou i kmeny buď otevřené aneb zavřené.

*) O kmenu nečiní se tuto v učebné knize též žádné zmínky. Protože, jak ukázáno, není kmen totéž co kořen, a poněvadž často i o kmenu řeč bývá, nesmí toho učitel opomenouti, aby krátké o tom učinil vysvětlení. Žáci III. třídy již tomu porozumí.

Někdy bývá již kořen sám i kmenem, jako na př.: ved-u, vedl, vedou atd.

Slova, která záležejí toliko v kořenu aneb kmenu, jsou kořenová aneb kmenová; slova pak, jež se z kořenů a kmenů odvozují, slova odvozená.

Úloha. Vypište z čítanky, některá slova kořenová aneb kmenová a některá odvozená.

Tvoření slov z kořenů a kmenů.

Toto děje se trojím způsobem:

a) Zdvojováním základní části, jako: mramor, tá-ta, má-ma, kol-kol a j. v.

b) Stupňováním samohlásky kořene aneb kmene, jako: vleku — vlak, teku — tok; holý — hůl atd.

c) Odvozováním pomocí předpon a přípon, jako: vý-pal, růžo-vý.

Předložky od slova nerozlučitelné č. o sobě neužívané jsou:

Ob-, pa-, pra-, pře-, roz-, vy-, sou-, vz-, jako: obchod, pa-dělati, pra-otec, pře-lud, roz-hovor atd. — Po ob vypouští se kořenné v: oblek m. ob-vlek; obět m. ob-vět. Předpony vy-, pře-, sou- dluží se: vý-par, při-pad, sou-měr. V předponě vz- vypouští se někdy v: zrůst m. vzrůst.

Odvodící přípony jsou buď jediné samohlásky, buď jediné souhlásky, aneb jsou to samohlásky se souhláskami spojené.*)

Slov tuto drobnějším písmem vytištěných používají mnozí učitelé k tomu, aby se jim děti z paměti naučily. Taktó však nedojde se cíle jimi vytknutého. Lépe bude, povedou-li se děti k tomu, aby je ve větách uváděly a věty tyto napisovaly. Při tom ať podtrhne se vždycky slovo dotyčné, aby sobě děti pamatovaly, že píše se buď úzkým aneb širokým i, í; y, ý. Na př.:

*) V učebné knize spatřujeme též proloženým písmem vytištěno atd. Tomu však tak není; přípona neurčitého způsobu jest „í“, aneb po odsutí i pouhé č; a spojuje kmen s příponou a jest sponou.

Flala jest krásné kvítko. — Někdy lze i tři taková slova v jediné větě uvést, na př.: Flala, fík a lípa jsou rostliny a t. d.

Složená slova.

§. 14.

Druhá část složených slov nazývá se slovo základní, a první slovo určovací.

Nejobyčejnější složeniny jsou jména podstatná, přídavná, příslovky a časoslova, a určovací jména jejich bývají také rozličné části řeči: jména podstatná, přídavná, časoslova, zájmena, číslovky aneb předložky o sobě samy státi mohoucí.

Jména podstatná: Letopis, cizozemec, kazisvět, týden, sedmikráska, nechť, důkaz, původ atd.

Jména přídavná: Jarobujný, rychlotoký, bohabojný, soukromný, jednooký, dvouletý atd.

Příslovky: Zajisté, potom, zatím, mezitím atd.

Časoslova: Zlořečiti, prostopášíti, předříkávati a t. d.

Dělení slov.

§. 15.

Ku vysvětlení obsahu článku toho netřeba ničeho přidávati, když se byly dívky bez toho již v II. třídě u věci této cvičily (ba již i v I. třídě počátkově se byly staly). Toliko k tomu budiž přihlíženo, aby dívky po každém jednotlivém odstavci úkol malý písemně vypracovaly, na př.:

1. Napište 12 slov, v nichž leží po samohlásce neb polohlásce jedna toliko souhláska, a naznačte vodorovnou čarou rozdělení slabik.

V ě t a.

Dívky, vy znáte již mnoho osob a rozličné věci; máte o nich představy a umíte udávati jména jejich. Na př.:

Matka.
Dítě.
Ovce.
Zlato.
Růže.
Stolice.

Víte též všelicos o osobách a věcech. Povězte o matce, co činí! Udejte nějakou činnost dítěti! Jaká jest ovce? Jaké zlato? Co má růže? Co jest stolice? — Vše, co vypovíte, napíši vám ku jmenům shora uvedeným.

Matka šije.
Dítě se modlí.
Ovce jest krotká.
Zlato jest těžké.
Růže má trní.
Stolice jest domácí nářadí.

Čtete, co tuto napsáno jest, po sobě! Nyní jste o osobách a věcech něco vypověděly. Takto vzniká věta. Co jest to: Matka šije? Proč jest to věta? Co stojí tu dále? Co jest i to? Proč? atd. Co jste dříve vyslovily? A co jsem já napsal? Vyslovte ještě několik vět! Napište několik vět! Čtete poslední dva odstavce článku 21. čtanky. Co obsahují? Kolik vět?

Jaké mohou býti věty podle zevnějšího vzezření.

Píši. Bůh jest. Anjelé jsou. Otec jest starostliv. Nerostou z bodlačí filky. Jsemť věren svému slovu. Koníček se na louce v husté trávě pase. Král říšský s vojskem velikým přitáhl k Čechám. Pracuješ? Máš se ku bližnímu přívětivě? — Kreslí! Nebuď leniv! Proč nejsi bedliv prací svých? Vrahu, k čemu ty naši krev piješ? Uč se zachovávati příkázání Božích! Kýž bych zůstal povždy ctnostný. — Věty jsou buď kratinké, krátké, buď delší aneb dlouhé. Někdy se větami o něčem obyčejným způsobem vyjadřujeme; jindy zase tážeme se, rozkazueme, voláme, a opět jindy vyjadřujeme nějaké přání.

Úloha. Napište z čítanky několik vět krátkých a dlouhých, několik vět, v nichž se tážeme, několik, jimiž rozkazujeme aneb nějaké přání vyslovujeme!

§. 16.

Věty sestávají ze slov; čím jsou tedy slova ve větách? Tato slova činí jednotlivě aneb ve spojení opět články věty, jako jsou kroužky zvláštními články řetěze. Poznáme tedy nyní rozličné ty členy věty.

P o d m ě t.

Matka pere. Zlosyn se třese. Vůně rozkošná jest. — Já kreslím; ty počítáš; on čte. To překrásné věci jsou. — Dobrý dí, dobrý splní. Tři mnoho zmohou. — Trpěti hořko jest. U s čárkou dlouhé jest. Nikdo není bez vady. Kdo křičí? Volá (on, ona, ono).

Pozn. Věty tyto se vždycky před výkladem jednotlivých odstavců napíší na tabuli; učitel se při vysvětlování svém o ně opírá, protože příklady v čítance jsou pouhými doklady ku pravidlu.

O kom se v první větě (na tabuli napsané) mluví? O kom v druhé? O čem ve třetí? atd. Osoba neb věc, o které se ve větě mluví, slove podmět. — Ptejme se na podmět první věty! Druhé! Třetí! Přidáme ku první větě: Matka pere — ještě druhou: Ona také vaří. Kdo vaří? O kom jest zde řeč? Jakou částí řeči jest podmět v první větě (Matka pere)? A jakou v druhé k ní přidané (Ona také vaří)? — Které slovo jest podmětem v první větě? Proč? V druhé? atd. Jakou částí řeči jest podmět v druhé větě? V třetí? atd.

Podmět vyjadřuje se nejobyčejněji podstatným jménem a zájmeny; mimo to též i jinými částkami řeči. *)

*) Části řeči museli žáci co do hlavního pojmu poznati již v II. třídě. Jest to tedy vhodným opakováním, jakož i přípravou k obšírnějšímu pojednání, jenž dále vyžaduje se

Úloha. Vypište z druhého článku v čítance patero vět, a podtrhněte v nich podmět. (Přemýšlejte též o tom, kterou částí řeči jest vyjádřen.)

V ý r o k.

§. 17.

Dcera pleče. Voják bojuje. Bratr se musí učit. Otec krájí chleba. Synové byli chváleni. Žák jest vesel. Matka jest smutná. Nůž jest můj. Já jsem tvor Boží. Sestra jest učitelkou. My jsme čtyři.

Co se v první větě o matce praví? Co v druhé o vojáku? Co o bratru? atd. To, co se ve větě praví o podmětu, jest výrok.

Úloha. Dle čítanky.

Spojení výroku s podmětem.

Slunce — vycházeti. Měsíc — svítiti. Růže — červená. Žák — pilný. Liška — dravec. Člověk — umříti.

Slunce vychází. Měsíc svítí. Růže jest červená. Žák jest pilný. Liška jest dravec. Člověk umře.

Aby se výrok s podmětem spojil a aby takto věta povstala, musí se časoslovo změnit (časovati) aneb přidá se mezi oba členy slovíčko pomocné.

Úloha. Spojte tyto výroky s podmětem a tvořte věty:

Kříž — státi. Myslivec — střílet. Já — mluviti. Ty — seděti. Bratr — šetrný. Sestra — čí-

v knize učebné. Nemáme to za vhodné, že se §. 16. a 17. též i jiná slova, která k bližšímu určení podmětu a výroku náležejí, proloženým písmem vytiskla; neboť se takto zbytečně stěžuje napotomní rozeznávání hlavních a vedlejších částí věty, jak §: 141. o nich pojednává.

stotná. Bůh — věčný. Srnec — ssavec. Stříbro — kov. Nůž — nástroj. Zvířata — pohybovati se. Rostliny — růsti.

§. 18.

1. Obuvník jest řemeslník. Jan jest řemeslníkem. — Malíř jest umělec. Bratr jest malířem. — Bratři jsou dobří lidé. Vždyť nejsou vašimi nepřátely. — Bůh jest pouhý duch. Budu vaším Bohem a vy mým lidem. Bůh bude spomocníkem nešťastných. — Lev jest dravec. — Orel jest dravý pták. — Růže jest květina. — Zajíc jest hlodavec. — Štika a kapr jsou ryby. — Zámek jest budova. Vidlička jest stolní náčiní.

Kdo jest obuvník? Kým jest Jan? Kdo jest malíř? Kým jest bratr? atd. Co jest zajíc? Co zámek? atd. Co se říká slovem o řemeslníku a obuvníku? Kdo jest? Co slovem o řemeslníku a Janu? Kým jest? atd. Co slovem o budově a zámku? atd.

Výrokem můžeme o podmětu říci, kdo neb co jest, aneb kým neb čím jest. Ptejte se nyní na všechny výroky vět na tabuli napsaných. (Kdo jest obuvník? Kým jest Jan? atd.) Projděte všechna slova proložená a povězte, jakými jsou částkami řeči?

Úlohy dle mluvnice. *)

2. Přítel jest věren. Kočka jest mlsná. Vik jest masožravý. Slon jest učelivý. Mnohý člověk bývá úskočný. Žák má býti pořádný, mravný, čistotný, zbožný, poslušný atd. Kůň může býti vráný, bílý aneb hnědý, starý nebo mladý, rychlý nebo zdoluhavý, dobrý nebo zlý. Zeď může býti vysoká nebo nízká. Jsem věren svému slovu. Tys nemilosrdný. Nejste o mnoho lepší. Bratře, buď tak

*) Kdekoliv budoucně po jednotlivých odstavcích vedle úloh v mluvnici žádných jiných nevytkneme, buďtež vždycky provedeny úlohy v „mluvnici“ umístěné.

dobrý (udělej mi to). Římané byli po mnoha věků vítězní.

Jak můžete se ptáti na slovo „věren?“ Jak na „mlsná?“ atd. Tažte se ve všech větách takto: Jaký jest přítel? Jaký bývá mnohý článek? atd.

Projděte všechny výroky a povězte, jakými jsou částkami řeči.

Výrokem můžeme o podmětu říci, jaký jest, jaký býti může aneb jakým býti má a musí.

3. Oráč oře. Mlatec mlátí. Syn poslouchá. Jelen běží. Vlaštokva letí. Zmije se plazí. Koutout kokrhá. Rosa se třpytí. Slepice kdáče. Bažant sedí. Kněz káže. Učitel učí. Sněh padá. Buk roste. Osení se zelená. Lodník veze se na lodi. Jáť tvých lidí krve prolití nežádám. Pozdvihá se mlha ode prachu. Peníze hezky brkají (uletují). Koníček se na palouce v husté trávě pase. Ani kuře darmo nekutí a nehrabe. Noc všechno kryje. Dobrá řeč dobré místo nalezne. V drahém rouše hledá přílišné rozkoše tělu svému. Čáp může létati i běhati. Bohatý může chudému pomoci. Milosrdný má nad bídným se smilovati.

Jak můžeme se ptáti na slovo „oře?“ (Co činí oráč?) Jak na slovo „mlátí?“ atd. Jak na slovo „třpytí?“ (Dítky snad odpoví: „Co činí rosa?“ — Avšak učitel musí jím ihned vysvětliti, že rosa ničeho nečiní, ale že se s ní něco děje. Podobně staniž se i jinde, jako u sněhu, buku, osení atd. — Jak můžeme se ptáti na slovo „pomoci?“ (Co může bohatý činiti?) Jak na „smilovati?“ (Co má milosrdný činiti?)

Tažte se nyní ve všech větách as takto: Co činí oráč? Co činí mlatec? Co syn? Co jelen? atd.

Výrokem můžeme o podmětu říci, co kdo neb co činí, co kdo neb co činiti může neb má atd.; co se s někým neb něčím děje, aneb co se s někým neb něčím dítí může neb má a t. d. *)

*) Povědění, jak v mluvnici č. 3. se nalézá „Co kdo činí, co kdo činiti může“ není správné, protože na př. strom roste,

4. Tento vozík jest můj a onen jest tvůj. Péro jest moje a ne tvoje. Která louka jest vaše? Ono pole jest naše. — Prsten jest ze zlata. Stroj jest ze železa. — Šaty mohou býti z plátna, ze sukna aneb z hedvábí. — Byl jsem doma. Já tam byl. Pták jest v povětří. Květiny jsou na zemi.

Jak se můžeme ptáti na slovo „můj“ v první větě? Jak na „tvůj?“ atd. Výrokem můžeme o podmětu říci: či co jest. — Jak se můžeme ptáti na slovo „ze zlata?“ Jak na „ze železa?“ atd. — Výrokem můžeme o podmětu říci: z čeho co jest. — Jak se můžeme ptáti na slovo „doma?“ Na „v povětří?“ atd. Výrokem můžeme o podmětu říci: kde co jest. Co můžeme výrokem o podmětu za 4. říci?

Projděte všechny výroky a povězte, jakými jsou částkami řeči?

Opakování. Co můžeme výrokem o podmětu říci za 1.? Kterou částí řeči bývá tu podmět naznačen? A tak i za 2., za 3. a za 4.

Osoba podmětu.

§. 19.

1. Já jinak míním. Já pán! Jáť jeho odnoží nebudu. Já tam byl. Já ubohé děcko bylo jsem opuštěno. Buď já co buď. Jáť tvých lidí krve prolítí nežádám. Až já se najím, já ti půjčím lžici. My jsme jim dali na vůli. Nejsme ke všemu schopni.

Říkáme-li já — my, mluvíme o sobě samých. Mluvíme-li o sobě samých, říkáme, že podmětem jest první osoba.

2. Ty jsi nemilosrdný. (Já pán), ty pán, kdo bude kozy pásti? Kopáš (ty) družci hrob, sám se veň uložíš. Hlohová koruno, ty mne hlodeš? — Vy, bohatí,

nečiní ničeho, ale děje se s ním něco atd. Ve třetí třídě dítky již rozdíl toho dovedou učiniti.

míváte někdy zlé zvyky. Vy mluvíte k nim oteckými slovy.

Ríkáme-li ty — vy, nemluvíme o sobě samých, ale mluvíme k někomu. Mluvíme-li k někomu jinému, říkáme, že podmětem jest druhá osoba.

3. On slyší trávu růsti. On mne krmil ječným chlebem. On koná pilně, onen nepilně. Sestra není doma, ona jest ve škole. Oni jsou spolu na bratrstvo. Buďtež oni co buďtež. Budou, budou, světa nepobudou (oni). — Ony jsou lítostivy a spravedlivy, štědry i milostivy. Pacholata nepíše, ona zahálejí.*)

Ríkáme-li on, ona, ono; oni, ony, ona, mluvíme o jiných osobách neb věcech. Mluvíme-li o jiných osobách neb věcech, říkáme, že podmětem jest třetí osoba. Tato třetí osoba znamená se buď jmenem té osoby nebo věci, aneb slovíčky s hůra naznačenými.

§. 20.

Beru vás za slovo. Bereš jméno Boží nadarmo. U nás se, panáčku, bere za kliku a ne za slovo. Bereme si k vám útočiště. Berete? Pijí vodu. Ryješ na zahradě. Kdo neseje, ten nevěje. Jde mi z tebe strach. Nerostou z bodláčí fíky. — — O Libuši mluvíti musím. Křičíš, až uši brní. Kdo groše nedrží, nedočká se zlatého. Jazyky, pěsti, meče na sebe brousíme. Neumíte hostí svých ctíti. Síly se mu ztrácejí. — Ját tvých lidí krve prolítí nežádám. Ty rád zvykáš a neodvykáš. Pozdvihá se mlha ode prachu. Příliš dlouho pleskáte. Peníze hezky brkají.

Nes-u, nes-e-š, nes-e; nes-e-me, nes-e-te, nes-ou.

Pi-j-í(u), pij-e-š, pij-e; pij-e-me, pij-e-te, pij-í(ou).

Voz-í-m, voz-í-š, voz-í; voz-í-me, voz-í-te, voz-í.

Vol-á-m, vol-á-š, vol-á; vol-á-me, vol-á-te, vol-aj-í.

*) Ku vysvětlování tvarů mluvnických třeba voliti příkladů významnějších, aby děti obsahem i počkřály i příjemně se zaměstnávaly. Význam jejich musí se ovšem vysvětliti.

Přípony osobu a číslo označující jsou:

1. osoba jed. č. u, í, m.
2. " " " si (v jediném jsi zachováno všude jinde š).
3. " " " ti neb t (v jediném jes-tí a jes-t zachováno; všude jinde odpadlo).
1. osoba ma. č. me, m (jsem)
2. " " " te
3. " " " ou neb í.

V učebné knize připojeno jest ku příponám ještě e, í, á (eš, eme, ete; iš, íme, íte; ám, aš, áme, áte, ají), kteréžto hlásky jsou pouhými sponami, jež spojují přípony osobné s kmeny neb kořeny.

Z p ů s o b v ý r o k u.

§. 21.

1. Kráva jest ssavec. Pták lítá. Kůň jest rychlý. Stál má čtyry nohy, desku atd. Strom roste. Dvě a čtyři jest šest. Baží po tom. Opatrný člověk svému štěstí hynouti nedá. Má býti štít dobrým a zlým kladivo. Prosíš mošny od žebráka, holi od ovčáka. Živá hlava klobouku dobude. Soudce Krok moudrosti učil. Máme všeho vděčni býti. Jak kdo činí, tak odplatu bere.

Co pravíme o podmětu v první větě? (Že jest ssavec.) Pravíme, že jest skutečně ssavec a že není ani pták, ani rostlina. Pravíme o něm, co skutečně jest. Co pravíme o podmětu „kůň?“ Že jest rychlý: Pravíme, že jest skutečně rychlý a že není zdlouhavý jako osel. Pravíme o něm, jaký skutečně jest. Co pravíme o podmětu „pták?“ Že letí. Pravíme, že skutečně letí a že neplove. Pravíme o něm, co skutečně činí. — O stromu pravíme, co se s ním skutečně děje. O stolu, co skutečně má atd. Pravíme-li o podmětu, co skutečně jest, jaký skutečně jest, co skutečně má, co skutečně činí aneb co se s ním skutečně děje, jest to způsob kladný.

2. Krtek není dravec. Křemen není kov. Smrk není košatý. Havran nemá srstí. Kde není pro-

tivníka, tam není bitvy. Nebojí se za čeleď svou v čas sněhu. Chce něčemu, čemuž dříve nechtěl. Muži Přemyslovy rady nedbali. O svého mistra nic nedbáš. Není tak dlouhé písně, aby jí konce nebylo. Zlý obyčej nemá omluvy.

Co pravíme o podmětu „krtek“? Že není dravec, pravíme tedy o něm, co není atd. jako nahoře.

Pravíme-li o podmětu, co není, jaký není, čeho nemá, čeho nečiní neb co se s ním neděje, jest to způsob záporný.

3. Čím jest tvůj otec? Co jest buk? Jsi pilen? Učíš se dobře? Kvete již růže? Proč se o slavný hrob staráš, v němž neslavné kosti ležeti mají? Kdo sobě zle, komu dobře? Když neproviní, pročby nehledal? Co se vám zdá o oné cestě? V čem ty tedy máš naději? Nač zvoniti, když už potlouklo? Kdo chtí první na sedání?

Co se tážeme v první větě? v Čím otec jest? Můžeme se tázati, čím kdo jest. Co se tážeme v druhé větě? Čím buk jest. Můžeme se tázati, co některá věc jest atd. — Tážeme-li se, čím kdo jest, co věc jest, jaký jest, co někdo činí aneb co se děje, jest to způsob tázací.

4. Piš. Nemluv! Připravujte sobě ten hrad (hrob), v němž dlouho bydleti máte. Dočkej času, jako husa klasu! Varuj se první chyby! Zastyďte se, muži, takových řečí! Nešij pytle hedvábím! Nedej se přemoci hněvem! Vzals koně, vez mi bič!

Co činíme, pravíme-li „piš“ (Rozkazujeme) — Můžeme někomu všelicos rozkazovati. Co činíme, pravíme-li „nemluv!“ (Rozkazujeme též) —

Kdoby mluvil, na př. při vyučování v něčás, bylby potrestán. Pravíme-li „nemluv!“ může si žák k tomu přimysliti „sice budeš potrestán.“ — Tedy i v hro-
žujeme atd.

Jestliže někomu něco rozkazujeme, vyhrožujeme někoho, přisílíme neb napomínáme, jest to způsob rozkazovací.
Kéz bychom byli zdrávi! Jen kdyby ne-
stihlo nás žádné neštěstí! Kdyby nebylo jen

chyby! Kdyby se za to aspoň styděl! Aby se i zde něco nepříhodilo! Kéž bychom neztrávili život téměř v lenosti!

Co sobě přejeme v první větě? Abychom byli zdraví! Přejeme si, aby něco bylo? Co přejeme si ve větě druhé? Aby nás nestihlo žádné neštěstí. Přejeme si, aby něco nebylo atd. — Přejeme-li si, aby něco bylo aneb aby se něco dělo, jest to způsob žádací.

6. 7. Kdyby nepršelo, uschlo by nám obilí. Kdyby nebylo kdyby, nebyloby chyby. Kdyby si vedl život zbožný, netrestal by tě Bůh. Nebude-li úrody, budeme muset hlad trpěti.

Kdy by poschlo obilí? Kdyby nepršelo. Bude-li ale dobrá povětrnost, neposchne. Nebude-li pršeti, je tedy jen výmínka atd.

Pravíme-li, že něco jen pod výmínkou jest aneb se děje, jest to způsob vymíňovací.

Úkol. Napište dvanáct vět, tak aby vždy dvě patřily jednomu druhu podle rozdělení způsobu.

Části řeči.

§. 22.

1. Jména podstatná.

Člověk mívá. Nepřítel zemi vyhubil. Miluj bližního. Prvé chleba neměli, maso a ryby jedli. Orel orla plodí, sova sovu rodí. Pozdvihá se mlha ode prachu. Kdo chce psa bít, snadno hůl najde. Peněz nemítí nemilá věc.

Člověk, nepřítel, bližní jsou živé, rozumné bytosti, jsou osoby. Co tedy těmi slovy „člověk, nepřítel, bližní“ jmenujeme? — Ryby, orel, sova, pes jsou živé ale nerozumné bytosti, jsou zvířata. Co tedy těmi slovy „ryby, orel, sova, pes“ jmenujeme? — Země, chleba, maso, mlha, hůl, peníze jsou věci. — Co tedy těmi slovy „země, chleba“ atd. jmenujeme? Jak nazý-

váme slova, kterými osoby neb věci jmenujeme?*) Co jsou jmena podstatná?

Úloha. Vypište ze článku 14. všechna jmena podstatná a podtrhněte jmena osob.

2. Zájmena.

Já jinak míním, on jinak bere (rozumí). Bere na sebe břímě. Beze mne, bez tebe, bez něho nemůže být. Bolestné jí dům opustiti. Dívčí ruka na vás k vládě slabá. Má rodná sestra slyšela můj stesk. Moji kmeti, leši i vládky. Svoji se psi hryzte, cizí nepřipusťte. Kdo tluče, tomu otevřete. Miloval své, již byli v světě. Něco za něco, nic za nic.

Které jest časoslovo první věty? Jím pravíme, co se činí. Kterým slovem praví se, kdo to činí? Podtrhněte slovo toto. A tak i s druhou větou. Který jest výrok třetí věty? Kterým slovem pravíme, na koho bere? Podtrhněte je. Který jest výrok čtvrté věty? Kterými slovy povídá se, bez koho nemůže být? Podtrhněte je. Povězte první dvě věty tak, aby místo já a on byla tu jmena osob. —

(Já) Václav jinak míním. Jan jinak bere. Učíte též tak ve třetí větě. František bere na ramena břímě. Místo kterých jmen jsou ve větách těchto malá slovíčka já, on, sebe? Jak bude as zníti vám tato věta: Bohdan ráno brzy vstal, Bohdan se umyl, pomodlil a nasnídal, a na to vedla Bohdana služka do školy. Proč?

Povězte větu tu ještě jednou a položte místo 2. a 3. Bohdan taková slovíčka malá, abyste nemuseli Bohdan opakovati. Jak se jmenují slova, kterých užíváme místo jmen podstatných, abychom těchto nemuseli opakovati. Co jsou zájmena? Čtete ostatní ještě věty a udávejte v nich zájmena.

Úloha. Vypište ze článku . . . všechna zájmena.

*) Dítky mají již z II. třídy poněki o částkách řeči, proto netřeba si na tomto stupni u výkladu jinak počínati.

3. Jména přídavná.

a) Na tvrdý špalek tvrdý klín. Malý pán — veliké domnění. Na křivou díru křivý hřebík. Dobré slovo dobrého místa nalezne. Dílo kvapné není platné. Udeřil těžkým mlatem v prsy. Červená růže a modrá fiala.

b) Zahálka čertův polštář. Pouštěl meč i oheň v krajině Neklanovy. Pomoc Janova dovedla jej k vítězství. Podle rady matčiny jednal. Mnoho psů zaječí smrt. Je sádlem medvědí pomazán (nevrlý). Luční tráva se seká.

ad a) Na jaký špalek má přijít klín? Co se znamená slovem „tvrdý“? Vlastnost čeho? Jaký klín? Co se znamená slovem „tvrdý“? Čeho vlastnost? Jaký může být ještě špalek? A jaký klín? — A tak i u věty druhé a třetí. Čí vlastnost udáváme slovy „malý“? Řeknu-li malý a velký, podle čeho udáváme vlastnosti? (Podle velikosti a podoby). A tak i u „červený“, „modrý“ (barva), „dobrý“, (povaha) atd. — Jak jmenujeme slova, kterými se znamenají vlastnosti osob a věcí podle jejich podoby, barvy, rozměru aneb jejich povahy? Co jsou jména přídavná?

ad b) Čí jest zahálka polštář? Komu tedy polštář ten náleží? Co označuje slovo „čertův“? Komu polštář náleží? A tak i u věty 2., 3. a 4. — Slova: čertův, Neklanovy, Janova, matčiny jsou též jména přídavná. Co se ale těmi přídavnými jmény označuje? Čí smrt jest mnoho psů? Od koho neb odkud pochází „zaječí“? Co označuje jméno „zaječí“? Od koho neb odkud pochází? A tak i věta následní. Slova „zaječí, medvědí“ jsou také jména přídavná. Co se ale slovy těmi označuje? — Co vše se tedy jmény přídavnými označuje? Úloha. Vypiště ze článku . . . všechna jména přídavná.

4. Číslovky.

a) Na nohy tu skočilo jelenů deset. Postavili čtyři velké voje. Na dvě stě jich na smrt dali. Lepší

jedno dnes, než zítra dvě. Snáže jedna matka deset synů užítí, než deset synů jednu matku. Dělá páté přes deváté. Tak řekli jedni, tak druzí.

b) Bylo jich mnoho. Ve všech věcech máme býti správní. Někteří se učili pilně. Po několika dnech odjeli.

O koliku jelenech jest v první větě řeč. Kolik jich mohlo ještě býti? A tak i dále a) a b). Co znamenají slova deset, čtyři, dvě atd. Mnoho-li osob neb věcí někde jest? To říkáme jinak množství. — Co znamenají tedy všechna ta slova? Řekneme-li deset jelenů, mohou se spočítati 1, 2, 3—10; pravíme-li ale „mnoho“, nemohou se jednotlivě spočítati. Slova deset, čtyři atd. a) udávají množství určitě. Proč? Slova „mnoho, několik“ atd. b) udávají množství neurčitě. Proč? Jak jmenujeme slova, která znamenají určitě aneb neurčitě množství věcí? Co jsou číslovky?

Úloha. Opište z článku . . . všechny číslovky.

5. Časoslova č. slovesa.

a) Bůh jest. Věčnost jest. Anjelé jsou. — Vlk útok činí na stáda bravu. Jeden druhého břemena nese. Vzal na se svoji zbraň. Dává na svou vinici dosti opravy. Doba doby hledá. Jelen po lese skákal hbitými nohama. — Oheň nehoří bez podnětu. Horlivost chladne. Ctnost bez protivníka vadne. Stromové bujnějí.

b) Když sokol zahuben (jest), bije ho i vrána. Řezník zabijí dobytek. Kdo zabít, ten tam. Žák pilně píše. Ten spis bedlivě přepsán jest. Dravec chytil skřivánka. Vrahové byli chyceni a soudu odevzdáni.

a) Co znamená výrok ve větě 1., 2. a 3.? — (Že Bůh jest.) atd. Co znamenají všechny výroky? (Že něco jest.) Co znamenají o podmětu? (Že podmět jest.) — Co znamená slovo ve výroku věty 4.? (Že vlk něco činí.) — Co ve větě 5.—9. atd. Co znamenají všechna tato slova činí, nese, vzal atd. o podmětu? (Že podmět něco činí.) Co znamená slovo ve výroku 10. věty o podmětu? (Řeknou-li

snad dítky, že oheň něco činí, musí se jim ihned vysvětliti, že oheň tuto ničeho nečiní, ale že se s ním něco děje.) Co ve větě 11—13.? (Že se něco děje.) Co znamenají všechna ta slova: hoří, chladne, vadne, bujněji o podmětu? (Že se s ním něco děje.) — Povězte, co znamenají všechna pod a) podtržená slova o podmětu? (Že podmět jest, že něco činí aneb že se s ním něco děje.) Jak jmenujeme taková slova, která znamenají, že podmět jest, že něco činí aneb že se s ním něco děje? Co jsou časoslova?

b) Udejte časoslova prvních dvou vět. Které z nich znamená o podmětu, že něco činí? (Bije.) Koho bije? Povězte, jak činí při tom vrána, když sokola bije! Ale co as děje se se sokolem? (Sokol nečiní ničeho, on trpěl a trpí.) Co naznačuje slovo „bije“ o podmětu? Že něco činí? Co jest to, když někdo něco činí? (Činnost?) Co naznačuje tedy slovo „bije“? (Činnost) Činnost čeho? (Činnost podmětu.) — Co ale naznačuje slovo „zahuben“ o podmětu? (Že něco trpí.) Co jest to, když někdo něco trpí? (Trpnost.) Co naznačuje tedy slovo „zahuben“? (Trpnost.) Trpnost čeho? (Trpnost podmětu.) A tak i u ostatních vět. Co naznačuje se tedy všemi těmi časoslovy: bije, zabijí, chytil? A co časoslovy: zahuben, zabit, přepsán, chycení a odevzdání? Co může se tedy časoslovy naznačovati? (Jistá činnost aneb trpnost podmětu.)

Co jsou časoslova? Co znamená časoslovo „býti“? Co se může ostatními časoslovy naznačovati?

Úloha 1. Vypište ze článku . . . všechna časoslova ve dva sloupce:

a) časoslova, jež naznačují činnost, a b) časoslova, jež naznačují trpnost.

Úloha 2. Použijte časoslov učebné knihy co výroku vět a uveďte je, kde to lze, tak, aby označovala činnost a trpnost.

6. Předložky.

Pod šupinou hledaj jádro. Šel za spolužákem. Voda běží svobodně s h. or. Blaze rybám u vodě. V patách

za pýchou závist kluše. Dluh s tebou z mísy jídá. Kdo se po větru točí, nepadá mu prach do očí. Má se jako hrách u cesty. Byla na dvore. — Kde jest tedy jádro? (Pod šupinou). Leží-li jedna šupina v levo a druhá v pravo hned u ní, jak tu říkáme o šupinách? (Šupiny jsou u sebe, vedle sebe). Leží-li jedna dole a druhá na hoře, jak tu říkáme o hořejší — že leží jak k té druhé? (Leží nad ní). A jak řekneme o druhé? (Leží pod ní). — Nejlépe ukaž na knize a pisadlu, jak k sobě se mohou míti: vedle, nad, pod (pisadlo v knize) a t. d.

Kterými slovíčky vyjadřuje se v každé větě, jak dvě osoby neb věci k sobě jsou? Jak dvě osoby neb věci k sobě jsou, jmenuje se poměr. Co jest poměr? Která slovíčka vyjadřují tedy tuto poměr jedné osoby neb věci k druhé? Jak se jmenují slova, která vyjadřují zvláštní poměr jedné osoby neb věci k druhé? Co jsou předložky?

Úloha. Vypište předložky, které najdete ve článku.

7. Příslovky.

Pravé přátelství nikdy se nemění. Učíme se doma. Pán Bůh vysoko. Lepší dnes kus, než zejtra hus. Kam ho večer postavíš, tam ho ráno najdeš. Je dlouze uvázán. Letos máme ourodu. Zouplna jest mu deset let. Zvěře dosti. Okolo dále, upřímně blíže. — Řekněte podmět a výrok první věty! Jak se budete tázati na slovo nikdy. Co znamená tedy slovíčko nikdy? (Kdy se něco děje)? — Tážte se na slovíčko „doma“ ve druhé větě. Co znamená slovo toto? (kde?) — A tak u všech vět. — Co znamenají slovíčka ve větách tuto podtržená? Jak se jmenují slova, která znamenají kdy, kde, kam a t. d. se něco děje? Co jsou příslovky?

Úloha. Vypište ze článku . . . všechny příslovky, a pozorujte, co každá z nich znamená.

8. Spojky.

Dvě a čtyři jest šest. Mlč a nevaď se. Kůň a osel i kráva jsou ssavci. Učitel napomínal žáka, a by nebyl rozpustilý. Kolik (je) hlav, tolik (je) smyslů. Lepší (jest) malý pták na pekáči, než (jest) zajíc na poli. Pomysli, že jest zítra též den. —

Jakým slovem jest čtyři? Jakým šest? Když jsou obě číslovky, jaká jsou to tedy slova? (Stejná.) A tak i ve větě druhé a třetí. Vynechte a mezi slovy 1. věty ležící a povězte větu tu! Jaké by to bylo? Abychom tedy lépe mluvili, klademe mezi dvě stejnorodé části řeči slovíčka a a někdy i jiné. Takto slova ta spojujeme. Čím jsme spojili slova v 1., 2., 3. větě? —

Kolik vět máme v delší větě 4.? Čtete je! Nejprvé zněly věty tyto as takto: Učitel n. ž. Žák nemá být rozpustilý. Jsou to věty kratičké a hodí se pěkně k sobě; proto se spojily. Kterým slovíčkem? A tak i s větami 5., 6., 7. — Co jest spojeno slovíčky a, i, že a t. d.? Jak se jmenují slovence, kterými se buď jednotlivá slova anebo jednotlivé věty spojují? Co jsou spojky?

Úloha. Vypište z čítanky č. . . . všechny spojky.

9. Citoslovce.

Ó, jak jest mi blaze! A ch, to bolí! Bohdějž by lépe bylo! Hle, jak třpytí se hvězdy na nebi! Pst, buďte tiši! Ejhle, den Páně! Zdař Bůh na horách! Vzhůru! Pro Bůh! Kuňk! Žbluňk!

Někdy se v životě radujeme; jindy zase bédujeme; někdy se divíme, jindy zase cítíme žalost a t. d. Čtete 1. větu! Co cítí as člověk, který takto mluví? Kterým slovíčkem se to naznačuje? Co dává se slovíčkem ó na jevo? A tak i s ostatními větami mimo dvě poslední. (V některých větách jest tuto něco vynesáno. (Ve větě: Ejhle, den Páně (jest). — Vzhůru (jděme). — Kdy asi slyšíme „kuňk“? Jak dělají tedy žáby? Co jest to tedy kuňk? (Hlas žáby). Kdyby někdo udělal „kuňk“, po kom by to dělal? Děláme-li „kuňk“, napodobujeme zvuk žáby. A tak i u slova „žbluňk.“

Kterými zvuky napodobujeme zvuky přírody? Jmenujte ještě jiná taková slova! Jak se jmenují slova, kterými radost, bolest nebo žalost a podivení na jevo dáváno? Co se mnohými těmi slovy též napodobuje?

Úloha. Vypište z čítanky 10 citoslov a povšimněte si toho, co se jimi na jevo dává. —

Znají-li děti takto již úplně všechny části řeči, třeba je v poznání tom utvrzovati. A to stane se již vhodně volenými úkoly; na př.

Úloha. Vypište ze článku . . . všechna slova v 9 sloupcích tak, aby se vždy slova jisté části řeči náležející nacházela ve sloupci jednom.

§. 23.

Po — lidský — žlab — kalná — voda — téci. První — věc — příhoda — od — čtyři tisíce — leta napsati — míti. Beze — já, beze — ty, beze — on, nemoci býti. Příběhnouti — sem — jen — tak — na úklad. Býti — nemocen. Již — chudý — vdova, a jiný — sprostný — nemocí škoditi — tolik.

Po lidských žlabech kalné vody tekou. Prvních věcí příhody od čtyř tisíc let napsané máme. Beze mne, bez tebe, bez něho nemůže býti. Příběhli sem jen tak na úklad. Jsem nemocen. Již chudým vdovám a jiným sprostným nemohou škoditi tolik. — V prvním odstavci máme slova jednotlivá, která nejsou větou. V druhém odstavci nalezájí se slova ta spojena ve větách.

Čtete první větu a udejte slova, která se tuto v mluvení proměnila. Udejte tuto i části řeči, které se přeměnily! Udejte zas i části řeči, které se neproměnily. A tak u všech vět. Místo „slova se proměňují“ říkáme jinak „slova se ohýbají“. Které části řeči se tuto ohýbají? Které ne? — Co se ohýbá, jest jaké?

(Ohebné). A co se neohýbá, jest jaké? (Neohebné). Co jsou tedy ohebné části řeči? A co neohebné? Udávejte ohebné části řeči! A nyní neohebné! — U časoslov můžeme také udati kdy se co děje (přítomné, minulé a budoucné) tedy čas. Ohýbá-li se též časoslovo, říkáme že se časuje. U ostatních ohebných částí řeči nemůžeme času udávati; tyto se tedy nečasují a my říkáme, že se při ohýbání skloňují. Které části řeči se tedy skloňují?

Zde naskytuje se učiteli vhodná příležitost, aby dítky ve významu přípon ohýbacích utvrdil, protože se tyto při ohýbání neděje již nižádné přivěšování přípon odvodících; na př. lidský jest slovo hotové a toliko přípony pádů, čísla a rodu se k němu podle potřeby při ohýbání připojují. A tak má se to i s časováním. —

Lidský: Lid, —ský: (—á—é): lidské, —ých —ým a t. d. Téci: Tek, —u (—ě), —eš, —e, —eme, —ete, —k (ou) a t. d. Viz §. 13.

Úloha. Vypište z čl. . . všechna slova ohebná a oddělte v nich čarou vodorovnou přípony ohýbací; na př. žlab-ech. —

I.

Jména podstatná.

§. 24.

O Libuši mluviti musím. Kníže Přemysl přiosobil sobě díl zemi štýrské. Nouze naučila Dalibora housti. Přišli, aby Lazara viděli. Přemysl ovci byli rod slavný. Za Prahou promodrávají se vrchy. Obořili se na Římany marně. Čechové jsou národ statný. Říp jest vrch velmi památný. Vltava bystrotoká. První město ve světě, slovutá, mocná a bohatá v zemi palestinské bylo Salem, napotom Jerusalema nazvané.

Mluv k lidu israelskému. Když umřel člověk nemaje syna, jeho dědina na dceru spadne. České zpěvy české luhy, české vrchy a české háje. Na poli moravském Přemysl Otakar padl. O velikonočních bývá již čas krásný. V květnu se vše raduje.

Čtete 1. větu! O kom povídá se tuto? Kolik to znamená osob? Kolik osob takových známe, jaká byla Libuše? (Jedinou). Jest to tedy osoba jednotlivá a zvláštní? Kterým slovem jmenujeme jednotlivou tuto osobu zvláštní? Libuše jest tedy zvláštním jménem jaké osoby? (Jednotlivé). — A tak i s větami 2., 3., 4. — Jaká jsme tu slyšeli jména? Zvláštní jména jednotlivých osob. — Zvláštní jména jednotlivých osob jmenujeme jména vlastní. Podobně i u jmen rodin, národů a t. d. —

Co jsou tedy jména vlastní? Udávejte známá vám jména vlastní! Jakým písmenem jsou jména vlastní psána? A tak musí se vždycky psáti. — Jakou částí řeči jest slovo „štyrské“? Od kterého slova jest odvozeno? Jakým jménem jest slovo „Štyrsko“? Od jakého jména jest slovo „štyrské“ odvozeno? Jakým písmenem jest psáno? A tak i u ostatních slov: „palestinské, israelské“ atd. — Jakými písmeny jsou všechna přídatná jména od vlastních jmen odvozená psána? A tak děje se vždycky.

Podobným způsobem provede se i odstavec o jménech měsíců a svátků. — Přidá se toliko následní: Udávejte jména všech měsíců a jména známých vám svátků!

Úloha. K 1. úloze připojí se ještě: Odvozujte od vlastních těchto jmen přídatná jména a napište je!

§. 25.

Řemeslník má učeníky a tovaryše. Ptáci v zahradě lítají. Reka do reka, muž do muže. Páni a měšťané krále slavně vítali. Záboji bratře, ty udatný lve. Snadno v pustém lese hvízdati. Pozdě jest zavřítí klec, když pták ulítl. Voly lapáme za rohy a lidi za jazyk. Tichá voda břehy ryje. Čepem po ptácích střílel. Ryby na lep, ptáky na udici chytá. Na lících ruměnce květly.

Pravili jsme, že vlastní jména jsou zvláštní jména jednotlivých osob neb věcí. Vezmi nyní na př. slovo řemeslník! Proč to asi není jméno vlastní? Není to zvláštní jméno jednotlivé osoby. A proč ne? Známe

více lidí, kteří jsou řemeslníci. — Jmenujte je! Krejčí jest řemeslník. Obuvník jest řemeslník. Jest to tedy jméno osoby dle toho, kdo osoba jest. Jaké jest to tedy jméno? A tak i učeník a tovaryš. Jména „řemeslník, učeník a tovaryš“ jsou jména osob dle toho, co vůbec jsou. — Proč není slovo pták jméno vlastní? Není to zvláštní jméno jednotlivé věci. A proč ne? Známe více věcí, které jsou ptáky. Jmenujte některé! Jest to tedy jméno věci, podle toho co vůbec jest. A tak i zahrada. Jména „pták a zahrada“ jsou jména věci podle toho, co jsou. — Jaká jsou to tedy jména? Dříve jsme měli jména osob dle toho, kdo jsou, a nyní máme jména věcí dle toho, co vůbec jsou. Každá osoba jest někdo (řemeslník, myslivec, oráč) a každá věc také něco jest (nůž, stůl, strom). Podstatná jména tato znamenají tedy osoby neb věci podle toho, kdo neb co vůbec jest. Podle čeho znamenají se osoby neb věci těchto jmen? Co znamená se tedy jmény těmi? Jména obecnými znamenají se tedy osoby a věci dle toho, kdo a co vůbec jsou. Co se tedy jmény obecnými znamená? Co jsou jména obecná?

Vyhleďte ve větách nahoře napsaných jména obecná!

§. 26.

Mléko jest pokrmem velmi zdravým. Sůl kopá se ze země. Ze zlata razí se dukáty. V Čechách máme mnoho železa, stříbra, olova a uhlí. Šaty naše dělají se ze lnu, z vlny, z bavlny a z hedvábí. Kde máme ve vlasti nejvíce síry? Štávy stromu stále ze země vystupují. Slíbili mnoho hríven stříbra dáti. Včely upravují nám med a vosk. Zdali oheň není protiva vodě, a voda ohni? Na ptáky jde s lepem, ne s třepem. Hádají se o komáří sádlo.

Co se z mléka dělá? Co ze zlata? Co ze dřeva? Jak jmenujeme věci, z kterých se něco dělá aneb dělati může? Co jest tedy mléko? Jest mléko jméno vlastní aneb obecné? Co znamená toto jméno obecné? (Hmotu). Jaké jméno jest zlato? Co znamená toto jméno? Vyhleďte z těchto vět ještě více slov obecných, která jmenují hmotu, z níž se něco dělá aneb dělati může? Jaká jsou to tedy jména? A co znamenají?

Obecná jmena jenž znamenají hmotu, ze které se něco dělá nebo dělat může, jsou jmena hmotná. Opakujte to! Co jsou jmena hmotná?

Protož hospodář nic zlého nepřipouštěj v své čeledi. Sletují se tlupy bystrých krahujců. Ani úst abe cedou neproplákl. Lesem šel a stromů neviděl. Bez zboží nevím vesela nikoho. Mužům byl úzek svět. Země když se neoře, žeň rodí bodlatou. Proutí nalezáme na břehách. Horstvo české jest velmi rozvětvené.

Jmenujte, kdo vše náleží k čeledi? Co jest sluha? Osoba? Co děvečka? a t. d. Co znamená slovo čeleď? (Více aneb množství osob.) K čemu jsou všechny ty osoby? (Všecky jsou k tomu, aby sloužily jistému pánu.) Všecky jsou tedy stejného způsobu. Kolik osob znamená slovo „čeleď“? (Množství osob.) A jakého jsou způsobu? Podobně se slovem „zboží.“ Co znamenají slova „čeleď“ a „zboží“? Množství osob a množství věcí. Jakého jsou osoby a věci ty vždy způsobu? Jaká jmena podstatná jsou slova ta (vlastní neb obecná)? Co se znamená těmito jmeny obecnými? Taková jmena obecná, která znamenají množství osob neb věcí stejného způsobu, jsou jmena souborná. Opakujte to! Co jsou jmena souborná? Vyhleďte v těchto větách jiná jmena souborná!

Cizí hoře lidem smích. Čistota sluší tělu i duši. Máme rozum. Jiný stav, jiný mrav. Vidouce jeho velikomyslnost, jemu poctivost činili. Vše jest v moci jeho a v moudrosti a milosti. Jest protivná věc lakota, hrdost, hněv, závist a lenost.

Jakou částí řeči jest „čistý“? Proč? Co čisté jest, chová čistotu. Slovo „čistota“ jest jmenem čeho? Jest to jmeno všeho, co čisté jest. Tedy jmeno jisté věci. Ku které části řeči náleží? Co znamená také slovo lakota? Moudrost atd. — Jakou částí řeči jest „rozum“? Proč? Kdo něčemu rozumí, má rozum. Slovo „rozum“ jest tedy jmenem čeho? Je to jmeno všeho, co se rozumí. Tedy jmeno jisté věci. Ku které části řeči náleží? Co vyjadřuje slovo smích? Hoře? My-

slíme si tedy vlastnosti a činnosti co věci. Jména vlastností a činností neznamenaají skutečné věci, ale pouze takové, které si myslíme, jakoby byly věci samostatné. Jaké věci mohou znamenati jmena vlastností a činností? Co znamená slovo „čistota“? Co slovo „rozum“? Co znamenají obě slova ta? Jakými jsou částkami řeči? Jména podstatná, která znamenají nějakou vlastnost nebo činnost osoby neb věci, tak jakoby vlastnost neb činnost ta byla věcí samostatnou, jsou jmena odtažitá. Opakujte to! Co jsou jmena odtažitá? Vyhledejte v příkladech shora uvedených jiná jmena odtažitá!

Rod jmen podstatných.

§. 29.

Pravý peníz má býti též váhy(a). Zlosyn se třese. Voda teče. Matka napomíná dceru(a). Vůně jest rozkošná. Ovoce se nakládá. House se pase.

Udejte, kterého rodu jest každé z podstatných jmen těchto! Kolikery jest tedy rod jmen podstatných? —

§. 30.

Člověk bezbožný často hřešívá. Čert se té zlobě smál. Hnůj se na dvoře ukládá. — Skála vystupuje z lesa. Krajina se na vše strany rozkládá. Doba doby hledá. — Slovo tvé nás povzbudilo. Dítě se povážlivě rozstonalo.

Které zájmeno mohli bychom dobře položit na místo slova „člověk“? Změňte takto větu první. Zájmeno „on“ stojí tu místo podstatného jmena „člověk.“ Aneb říkáme jinak: Zájmeno „on“ zastupuje podstatné jmeno „člověk“, aneb ještě jinak: Podstatné jmeno „člověk“ jest zastoupeno zájmenem „on.“ Povězte, co posledně jsem pověděl, po mně! Čím jest podstatné jmeno „člověk“ zastoupeno? Kterého rodu jest podstatné jmeno „člověk“? Podstatné jmeno rodu mužského jest zastoupeno zájmenem „on.“ — A tak i u slov „čert, hnůj.“ Čím jsou tuto podstatná jmena rodu mužského zastoupena?

Pamatujte si: Podstatná jména rodu mužského bývají zájmenem on zastupována. Podle čeho můžeme poznati, je-li podstatné jméno rodu mužského? — Podobně vysvětlí se i známky rodu podstatných jmen ženských a středních.

§. 31.

a) Koželuh máchá. Hoch běhá. Pták zpívá. Bratr umírá. Krocán hudruje. Strnad lítá. Kohout kokrhá.

Čím se končí slovo koželuh? Jaká jest h souhlásková? Kterého rodu jest slovo to? atd. Kterými souhláskami končí se všechna tato podstatná jména? Kterého jsou rodu? — Všechna podstatná jména, která se končí tvrdou souhláskou, jsou rodu mužského. Jak poznáme tedy též podstatná jména rodu mužského?

Úloha. Použijte slov v mluvnicki uvedených co podmětů vět a napište je, podtrhnouce též souhlásky tvrdé.

b) Krb se čistí. Houf lidí hrne se k městu. Sál se maluje. Lep se lepí. Pes loví. Lov se daří. Bez pučí. — Vrabec letí. Oráč vláčí. Sled plove. Hnůj se vyváží. Keř roste. Koš se plete. Nůž se brousí. — Vévoda vládne. Rada soudí. Starosta nařizuje. Vozka jede. — Soudce jest spravedliv. Vládce dává zákony. Vůdce velí. Strážce opatruje místo.

Na co končí slovo „krb“? Co jest b? Na jakou souhlásku končí se tedy slovo to? Kterého jest rodu? atd. Na jakou souhlásku končí se všechna ta slova v 1. oddělení vyznačená? Kterého jsou rodu? — Některá jiná slova končí se též na obojetnou souhlásku. Napišeme jich několik a uvidíme, jsou-li též rodu mužského. (Otep, koudel, hráz atd.) Kterého jsou rodu? Jak to poznáváte? Když se tedy všechna podstatná jména mužského rodu na obojetnou souhlásku nekončí, jak to tedy řekneme? (Že se jen některá z nich na obojetnou souhlásku končí.) — Co jsme se tedy dozvěděli o některých jmenech rodu mužského s ohledem na zakončení? A tak třeba i vysvětliti na základě příkladů tamto uve-

dených, že se též některá jména osob mužských na o
neb a zakončují.

Tvořte ze slov tuto uvedených (holub)
věty; přidávaje takto ku podmětům výroky.*)

§. 32.

Matka poroučí. Kráva dojí. Skála se puká.
Sláva pomíjí. Voda mrzne. Tlupa lidí přichází.
Vrána vráně oči nevykline. Jest to pravda! Střecha
se trhá. Babka letí. Brána města se otvírá. Hana
za hanu, rána za ránu. — Koudel slouží ku děláni
hrubé příze. Otep slámy. Ves menší jest města.
Hráz pevná jest. Klec visí v okně. Křeč mne chy-
tila. — Vlaštovice pjeje. Holubice se čistí. Země
naše úrodná jest. Nouze není sestra ani bratr. Naše
paní jest nemocná.

Vysvětlení a cvičení stane se v ten způsob, jak na-
hoře ukázáno.

§. 33.

Koleno bolí. Mýdlo vlhne. Pravidlo platí.
Žezlo zdobí. Léto utíká. Dělo se veze. — Tele se
pase. Prase žere. Kníže radí. Kuře krákoře. House
jaje. Štěně štěká. Sele chutná. Rouhání hřích
jest. Nádobí jest nové. Stály obě strany bez hnutí.
Vše se ku sedání strojí. Pošetilé kvapení má v zá-
pětí želení.

Vysvětlení a cvičení, jako v §. 31. ukázáno jest.

§. 34.

Podruh pracuje.
Podruzi pracují.

Roh se oškrabuje.
Rohy se oškrabují.

*) Zaměstnání takové velmi k tomu přispěje, že si žáci slova
tato lépe v paměť vštíplí.

Viděl jsem podruha.
 Blížím se podruhovi.
 Pták zpívá.
 Ptáci zpívají.
 Slyšel jsem ptáka.
 Had syčí.
 Hadi syčí.
 Sokol se vznáší.
 Sokolové se vznášejí.
 Vrána kváká.
 Vrány kvákají.
 Chytil jsem vránu.
 Jalovice skáče.
 Jalovice skáčí.
 Zahnal jsem jalovici.

Viděl jsem roh.
 Blížím se rohu.
 Suk roste.
 Suky rostou.
 Uřízl jsem suk.
 Sad se zelená.
 Sady se zelenají.
 Topol roste.
 Topoly rostou.
 Voda teče.
 Vody tekou.
 Skalil jsem vodu.
 Smetlice schne.
 Smetlice schnou.
 Utrhl jsem smetlici.

V přírodě spatřujeme bytosti, které jsou živé a volně se pohybují. Udejte některé! I jiné bytosti ještě známe, které nejsou živé, jako zvířata, a nemohou se volně pohybovat. Udejte opět některé! Za bytosti tyto máme i jmena. Jaké jsou to části řeči? Jaké bytosti mohou tedy podstatná jmena znamenati? Vyhledejte tuto podstatná jmena, jež znamenají bytosti živé? Co znamenají podstatná jmena tato? Podstatná jmena, kterými znamenají se bytosti živé, jmenují se jmena životná. Opakujte to! Co jsou jmena životná? Proč jest podstatné jmeno „podruh“ jmenem životným? A tak vysvětlí se i pojem „jmena neživotná.“ — Jak rozdělujeme tedy podstatná jmena též? Co jsou jmena životná? Co neživotná?

Nyní projdou se všechna tato vyznamenaná jmena životná i neživotná podle rodu, aby dítky poznaly, že se mužská jmena životná při skloňování jinak mění než jmena neživotná, čehož není ani u jmen ženských ani u jmen středních. Z toho zjevu vyvodí se i pravda, že tedy rozdílu toho při jmenech rodu mužského bedlivě šetřiti sluší.

§. 35.

1.

Syn poslouchá.
Lev řve.
Dub roste.

2.

Synové poschlouchají.
Lvové řvou.
Duby rostou.

§. 36.

Neumyješ mi nohou na věky. S prsou na prsy všickni kladli ruce. Rozložili kopí na ramenou. Jelen krásnýma parohama hustý les prorážel. Oči jako nebe jasné. Orlice bílá všecko české vojsko svýma křídlyma zakryla.

Kolik osob znamená se podstatným jmenem „syn“? Kolik věcí znamená se podstatným jmenem „lev“? Kolik věcí znamená se podstatným jmenem „dub“? Kolik věcí znamená se každým tímto podstatným jmenem? — Když se podstatným jmenem znamená jen jedna osoba neb věc, jest to číslo jednotné. Opakujte to! Co jest jednotné číslo podstatných jmen? Kterého čísla jest podstatné jmeno „syn“? Proč? atd. V ten způsob vysvětlí se i množné číslo i číslo dvojně. — Koli keré číslo podstatných jmen rozeznáváme? Co jest jednotné číslo jmen podstatných? Co množné? Co dvojně?

Tvoření množného čísla u podstatných jmen širokého zakončení.

§. 37.

Krkavec si lítá.
Holub vázne v léčkách.
Zajíc se bojí.
Lev jest dravec.
Pán nařizuje.
Svědék přísahá.
Náš předek umřel.

Krkavci si lítají.
Holubi váznou v léčkách.
Zajíci se bojí.
Lvové (l) jsou dravci.
Pánové (l) nařizují.
Svědkové (ci) přísahají.
Naši předkové (ci) umřeli.

Soudce soudí.
Vévoda umřel.
Koželuh pracuje.
Lenoch hřeší.
Sedlák vláčí.
Bratr maluje.
Blázen vyhrožuje.
Čert se smál.

Soudcové soudí.
Vévodové umřeli.
Koželuzi pracují.
Lenoši hřeší.
Sedláci vláčejí.
Bratři malují.
Blázni vyhrožují.
Čertí se smáli.

Jaká podstatná jména máme tuto v podmětu vět (životná či neživotná)? Kterého rodu jsou? Jaká podstatná jména máme tuto? Uvidíme nyní, jak tvoří se množné číslo jich. Co shledáváte na konci množného čísla u slova „krkavec“? Co u slova „holub“? A tak má se to se všemi podstatnými jmeny rodu mužského, jsou-li životná. Co mají tedy podstatná jména rodu mužského, jsou-li životná v mn. č.? Kolik slabik má slovo „holub“? Jaké jest dle toho slovo to? Jaké jest též slovo „zajíc“? Všimněte sobě nyní slov, v podmětu následních dvou vět se nacházejících! Jsou též dvojslabičná? Jaká jsou tedy? Co shledáváme u nich na konci množného čísla? A tak bývá to u všech jednoslabičných podstatných jmen rodu mužského, jsou-li životná. Co mají jména taková v množném čísle místo i? Která podstatná jména mají v množném čísle ové? A tak vysvětlí se zjev tento u jmen, u nichž nalzáme na konci cek, ce neb a. — Která podstatná jména mají na konci -ové?

Ku vysvětlení posledního odstavce učebné knihy stala se již v §. 10. přiměřená příprava, a žáci pochopí pravidlo, že se totiž tvrdé souhlásky mění před i v měkké, velmi snadno.

Úloha. Napište z hlavy 20 životných jmen podstatných rodu mužského v jednotném i množném čísle.

§. 38.

Písečané bohatých mají lesův. Plzeňané se statně bránili. Římané po dlouhé doby vítězili. Moravané honosí se pěkným krojem národním. Slované jsou národ mírný. Pražští měšťané vlastenectvím nad

jiné dávno vynikají. Venkované bývají lidé bodří. — Hlasatelé slova Páně. Učitelé vychovávají mládež sobě svěřenou. Anjelé velebí Boha. Apoštolé hlásali slovo Boží. Konšelé nařizovali. Manželé pečují o dobro dítek svých. — Lidé hrnuli se k městu. Sousedé naříkali na neúrodu. Židé z východu k nám přišli.

Písek	—	Písečan	—	Písečané
Plzeň	—	Plzeňan	—	Plzeňané
Řím	—	Říman	—	Římané
Morava	—	Moravan	—	Moravané
město	—	měšťan	—	měšťané
venkov	—	venkovan	—	venkované
hlásati	—	hlasatel	—	hlasatelé
učiti	—	učitel	—	učitelé

Z kterého slova jest utvořeno podstatné jmeno „Písečan“? Co znamená slovo „Písek“? (Jmeno města.) Z jakého jmena jest utvořeno tedy podstatné jmeno „Písečan“? (Ze jmena místa.) A tak i u slov „Plzeňan, Říman“. Z jakých jmen jsou ta první tři slova utvořena? (Z jmen míst.) Kterou koncovku nalezáme u nich? Jsou to tedy podstatná jmena, utvořená od jmen míst, kterou koncovkou? Jaká jsou to podstatná jmena? Co nacházíme na konci podstatných jmen těchto v množném čísle? Co přibírají tedy podstatná jmena, utvořená ze jmen míst koncovkou an, v množném čísle? Jmenujte některá taková podstatná jmena jiná v jednotném i množném čísle. — Podobně bude vysvětliti i zjevy 2. a 3. odstavce.

§. 39.

Rohy mu rostou. Hříchy ho tíží. Všecky časy vždycky dobré jsou. Jiné stavy, jiné mravy. Klasy (ové) nevydávají zrn, leč když cepy na ně přijdou. Řeky mezi svými břehy běží. Vrány po lesích létají.

Roh roste.
 Sad se zelená.
 Sak se potápí.
 Dar se udílí.
 Sen znepokojuje.
 Sud se valí.
 Les se poráží.
 Lom se otevřel.
 Dub jest strom.
 Matka velí.
 Dcera poslouchá.

Rohy rostou.
 Sady se zelenají.
 Saky se potápějí.
 Dary se udílejí.
 Sny (-ové) znepokojují.
 Sudy se valí.
 Lesy se porážejí.
 Lomy se otevřely.
 Duby jsou stromy.
 Matky velí.
 Dcery poslouchají.

Vysvětlení a cvičení dle způsobu v §. 38. ukázaného.

§. 40.

Práva některých obcí jsou rozsáhlá. Stáda bravu chorobou byla stížena. Mnohá tovaryšstva mnoho dobrého podnikají. Jsou jako zlá hověda a břicha lenivá. Jsou dvě těla, ale jeden smysl. Kola štěstí bývají nepevná.

Koleno bolí.
 Léto utíká.
 Dělo hřmí.
 Sedlo pevné jest.

Kolena bolí.
 Léta utíkají.
 Děla hřmějí.
 Sedla pevná jsou.

Poučení a cvičení opět, jak ukázáno v §. 38.

Podstatných jmen, jež jsou bez čísla množného a kterých zase užívá se pouze v čísle jednotném, ať používají žáci co podmětů, tvoříce takto věty. Jde tu o to, aby se děti cvičily v užívání jich. Podobně staniž se s jmeny, kterých užívá se toliko v č. množném.

Pády jmen podstatných.

§. 41.

Každý praktický učitel dostatečně ví, jak těžko přichází dětkám, jde-li o to, aby nabyly důkladného ná-

hledu o různých vztazích osob a věcí k sobě. Věc tak vážná a nelehká nedá se snad během kratinké doby vyřídit; toliko opětným rozhlížením se po oboru tom, a to se stanoviska vždycky jiného, vede konečně k žádoucí jistotě u známosti. Nikomu tedy nebudiž s obtíží, vraceti se ku věci opět a opět. Jakož veledůležité jest, aby dítky zjevy tyto jasně pojaly, nesmíme přece domýšleti se, že bychom mohli se tuto obejítí napotom bez každéhokoliv mechanického vštěpování. Jisté zápolení se tvary slov bez přísného přihlížení ku vnitřním zjevům ukazuje se býti někdy u žákův potřebou pilnou.

Matka stará se o tvou potravu, o tvé šaty a vychování. Jaká jest? Matka jest starostliva? (Napiše se.) O kom se v této větě něco praví? Matka jest tedy předmětem výpovědi. — A co činí dítě, když jest matka tak starostliva? Dítě miluje matku. (Napiše se.) V této větě přichází slovo „matka“ opět; vychází ale to, co se děje, od matky? Matka jest zde cílem toho, co se děje. Mezi výrokem a podstatným jmenem „matka“ stává tuto jiného poměru, než ve větě první. Tento poměr se již zevnitřně naznačuje. Čím? (Místo „matka“ jest zde „matku“; tedy s příponou u.) — Nyní povíme něco o starostlivosti, již matka jeví. Jak by mohla věta tato zníti? Starostlivost matky jest velká. (Napiše se.) O čem se zde praví? Jest tu bližšího spojení mezi slovem „matka“ a výrokem? S kterým slovem jest slovo „matky“ jako spojeno? Slovo „matky“ udává, od koho starostlivost vychází, kdo ji jako má. Co tedy znamená slovo toto? Která zevnitřní změna slova naznačuje tento poměr? Všimněme si nyní této věty: Hodné dítě děkuje matce. (Napiše se.) Také zde přichází slovo „matka“; souvisí právě s podmětem neb výrokem? Má-li dítě děkovatí, musí dříve něco dostati; tento doplněk výroku vychází ze vzájemné činnosti. Jak se zvláštní tento vztah zevnitřně naznačuje. Příponou e (před níž se k proměnilo v c). A tak stane se výklad

i u vět následních: Dítěti zdálo se o matce. Dítě šlo s matkou. (Napiš se.)

Přicházejí tedy věci ku výroku, jakož i mezi sebou v rozličné vztahy poměrů. Podstatná jmena mění se tedy ve větách podle toho, co se jimi zamená ve spojení s jinými slovy. Dle čeho proměňují se tedy podstatná jmena ve větách? Čím se dějí takovéto proměny podstatných jmen? Takovéto proměny jmenují se pády. Co jsou pády? (Proměny jaké, jak naznačené?)

Matka,
matky,
matce,
matku,
matkol

(o) matce,
(s) matkou.

Vypište z článku . . . jmena podstatná a podtrhněte u nich přípony pády znamenající.

§. 42.

Liška*) jest dravec. Sovà jest pták. Had jest obojživelník. Věž jest vysoká. Kostel jest chrám Páně. Pán Bůh (jest) starý hospodář. Pravda jest dítě Boží. Tentof jest milovník bratří. Opice zůstane opice (byť na sobě zlaté sedlo měla). Milosrdný sloutí budeš. Již jest po něm veta. Jest stará liška, starý zajíc.

Čtěte první větu! Čím jest tu slovo „liška“ ve větě? Jak se musíme na slovo to tázati? Na podmět tážeme se tuto slovíčkem „kdo“? neb „co“? Tažte se na všechny podměty vět těchto! Čtěte 2. větu! Co jest zde výrokem? Jak se budeme tázati na slovo „pták“? Tažte se nyní i na všechna ostatní slova podtržená. Jak jsme

*) Podtrhnutí slov staně se vždycky po učiněné odpovědi.

se tuto na slova tázali? Po otázce „kdo“? neb „co“? následují vždycky jmena slov tak prostě čili obyčejně. A my říkáme, že jest to první pád. Jak se tedy prvním pádem osoba neb věc jmenuje? (Prostě — obyčejně.) Po které otázce stává pád tento ve větě?

§. 43.

Václav jest pravý syn otce svého. Pole jsou dědictví bratra. — Hříšník štítí se lidí ctnostných. Zlato a stříbro jsou plodiny přírody. Muži jeho rady nedbali. Z dolů dobývá se uhlí. Nechtěl svatby čekati. Chtěl se dobrati břehu. Síly se mu dostalo dosti. Budeš-li mé rady stříci. Hoden jest dělník mzdy své. Dobrého neboj se a zlého varuj se. Pléva zrna nepotlačí. Nepamatuje kráva zimy, když se leta dočká. Děravého pytle nenaplníš. Pravda rozmyslu nepotřebuje. Zlý jazyk mnoho zlého natropí. Zakusil suché lázně. Podej mi ruky! Z českých hor mnoho potoků se prýští. Přeji ti to ze srdce.

Čtete první větu! Kdo jest pravý syn? Co očekáváme, když jsme řekli: Václav jest pravý syn? Čí syn? — Čtete druhou větu! Co jsou dědictví? Co očekáváme, když jsme pravili: Pole jsou dědictví? Čí dědictví? — A tak i věty 3., 4., 5. — Jak tázali jsme se na slovo „otce“? „bratra“? „lidí“? „přírody“? „dolů“? Která slova následovala v odpovědi po otázkách „čí“? „koho“? „čeho“? „odkud“? Co znamenají slova ta? Po otázkách „čí“? „koho“? „čeho“? „odkud“? znamená se osoba nebo věc druhým pádem. Po kterých otázkách znamená se osoba nebo věc druhým pádem? Podle čeho poznáváme tedy druhý pád? V kterém pádu jest slovo „otce“? Proč? atd. Nyní projdou se všechny ostatní příklady a dítky udávají podstatná jmena druhého pádu a táží se napotom.

§. 44.

Bohu svému se modlil. Bůh i nahému dává. Chudému Bůh není chudý. Nemoc ctnosti nevádí.

Jim té svobody popřáli, aby náboženství svému bez překážky obcovali. Tu všechněm se připochebovatí umí. Jsem věren svému slovu. Nedej se přemoci hněvu! Musíte se brániti myšlení zlému. Cvičili se všelikým vojenským věcem. Platím a daním dvojnásobně přivětšili. Vaší věrnosti a pomoci doufám. Osudu svému nikdo nemůž utéci. Každý sobě nejbližší. Lhář jen sám sobě škodí. Jazyk hlavě nepřeje. Němému vlastní strýc nerozumí. Přemlouvač podoben mstiteli. Není konec kraji tomu.

Poučení a cvičení jako v §. 42.

§. 45.

Otec vydědil syna. Boj se Boha, styď se lidí. Štědrého dárce Bůh miluje. Hříšná radost plodí žalost. Tajemnou ránu těžce léčiti. Mráz kopřivu nespálí. Zlato zlatníka najde. Těžko berana s vlkem smířiti. Dobrá vůle koláče jídá. Pravdu těžce utajiti. Lháře Pán Bůh káře. Měkký chleba kapsu vyjídá. Smrt má kosu anebo sekeru. Sáze-li mu dřevěné pijavky. Vážíš sobě víc zlato než cnosť. Kdo chce psa bít, snadno bůl najde. Pravdu každý chválí, nekaždý ji chrání. Vstal Vratislav a boj bral. Ti všickni nás dostoupili. Za nic jich sobě neváží. Bůh má veliké oko.

Poučení a cvičení jako v §. 42.

§. 46.

Suď nás lépe, spravedlivý soudce! Ó, má mladostil jak jsem tě strávil neužitečně! Tu máš, poutníče, milý ten svět. Hlohová koruna, ty mne hlodeš. Vítej, země posvátná, tisíci sliby od bohů nám zaslíbená. Mlč, můj jazyčku, budeš jísti kašičku.

Poučení a cvičení opět v ten způsob, jak ukázáno v §. 42.

§. 47.

Snadno v pustém lese hvízdati. Hnůj na dvoře, zlato na poli. Vězí v dluzích až po uši. Komu třeba uhle, hledej v popeli. Malý blud na počátce, veliký bude na skonání. Cepem po ptácích střílel. Rybář rybáře daleko v moři vidí. Vlasy zlatoskvoucí vějí u prstěncích s kadeřemi. Na lících ruměnce květy. Vše jest v moci jeho (Boha) a v moudrosti a v milosti. Hospodář nic zlého nepřipouštěj v své čeledi, ani lži, ani řeči nakažené, ani kostek, ani svárů. Hledá člověk chvály lidské v těch věcech, jimiž se okrašluje. Rozstoupila se bodrost v myslech.

Vysvětlení a cvičení jako v §. 42.

§. 48.

Budu vaším Bohem a vy mým lidem. Kdo by měl králem volen býti. Václav byl knížetem českým. Ctnostného vlastí jest celý svět. Každý chce svým bůžkem býti. — Šel s otcem do kostela. M otykou kopáme. Řež nožem. Lží se nevylyžeš. Štíti sobotním stehem. Ne samým chlebem živ jest člověk. Kdo do tebe kamenem, ty jej chlebem. Vlk koží platí. Učením rozličným nedejte se točiti. A když tak myslí vrtěl. Hladem sotva již očima blýštěli. A sám chtěl zápalem vonným na oltáři Páně kaditi. Pláčem a úpěním lkávali jste. Byl bojem přemožen. Bozi nás vítězstvím dařili. Vyšel nocí. Věc Bohem souzená nemijí. Div smíchem nepukl. Znáám ho obličejem více než obyčejem. Cizí jmění strachem ohraženo. Jazykem nemlať. Nevyplatíme tě vlase m. Byl silný životem a myslí.

Vysvětlení a cvičení v ten způsob, jak naznačeno v §. 42.

§. 49.

Bláznu moudrosti neporoučej. Mladí ležáci, staří žebráci. Všickni časové vždycky dobří jsou,

ale lidé časův zle používají. Naše kroky chvátají vítězit. Ke všem stranám brali se lesem. Vrána vráně oči nevykline. Jest na tom pravdy, jako na žábě vlasů. Přicházela noc před jítro. V žitě bude ouroda. — — Hlemýždi v skořepině nejlépe. Oba dobyli tu mečův. Když roste něco, jde u velikost maličkost. V nouzi přítele poznáš. Davá na svou vinici dosti oupravy.

Jak se podstatná jmena mění dle pádů a čísla, ukázáno v §. 41. Dítky nyní lehce vyrozumějí následnímu znění §. 49.: Provedeme-li slovo všemi sedmi pády čísla jednotného i množného, říkáme, že je skloňujeme.

Učitel vede dítky nyní k tomu, aby podtržená jmena podstatná říkaly v 1. pádu jednt. čísla. Jména tato se i v tomtéž tvaru napíší. — Blázen, ležák, žebrák, čas, člověk, krok; strana, les, vrána, oko, pravda, žába, vlas, jítro, žito, ouroda. — Hlemýžď, meč, velikost, maličkost, nouze, vinice. —

Jména podstatná mají rozličné hlásky na konci: souhlásky a samohlásky; a tu opět široké neb úzké. Skloňují se tedy podstatná jmena dvojím způsobem: širokým a úzkým.

Úloha. Vypíšte z článku . . . a) podstatná jmena, jež se skloňují způsobem širokým, a b) podstatná jmena, jež se skloňují způsobem úzkým, a udejte v závorce číslicí pád jmen těchto, na př.: Bláznu (3).

§. 50.

Zde budiž pamatováno následní:

a) Při zapisování každého tuto uvedeného vzoru skloňovacího na tabuli musí učitel každý jednotlivý tvar pádu ve větě dítkám přednesti, aby na něho právě mohly nazírat. Příklad toho viz v úloze svrchu dotčené.

b) Dotýčné koncovky pádu se řádně podtrhnou.

c) Po vykonaném nazírání a porovnání tvarů, jak se v učebné knize nacházejí, a po jednotlivých výkladech,

třeba přednesti dítkám ještě řadu příkladův, na nichž by zase cvičily se v užívání těchto pádů a některých zvláštnostech jejich.

My k tomu tuto podáváme látku podle jednotlivých vzorů skloňovacích.

A. Skloňování podstatných jmen širokého zakončení.

Vzor: holub, dub.

Bez Boha člověk. Účastník stolu. Malý blud na počátce, veliký bude na skonání. Kupčítí v soudech a ziskův hledatí v nich, nijakž to dobré není. Ve mlýně neplatí hudba. Synu, pane! pozdě jest zavíratí klec, když ptáci vylítli. Tím časem měli po slové plnou svobodu a bezpečnost. Svárové mezi bratřimi kde bývají, tu dobře nebývá. Každý řetěz tlačí, byť články jeho zlaté byly. Láska k poli krmí voly, tučný vůl krmí stál. Píše černou křídou do komínů! Vězí v dluzích až po uši. Neplesej, daleko ještě do večera. Bahna jsou pramenové bez toku. Odpovídá z basu (hrubě). Klasové nevydávají zrn, leč prvé budou cepy mláceni a bouchání. Nebdím o jiné, než aby slibové moji vám byli splněni. Vůl bude rohama. S branami do lesa. Až do pasu jsme vodou bředli.

Vzor: hlava.

Z černa lesa vystupuje skála, na skálu vystoupil silný Záboj, obzírá krajiny na vše strany, zamřoutil se od krajin ode všech. Ke všem stranám bralí se lesem. Jelen po lese skákal hbitými nohami. Lepší zajíc v pytli, než holub na střeše. Mnoho čápů, málo žab. Král říšský s vojskem velikým přitáhl k Čechám. Buď mně pevnou skalou a útočištěm. Kolik vran bílých letělo tuto? Bodenou ranou bítí a zabítí. V botách umřel (utekl). Ne-

dal otevřítí bránu města. Žádný hřích nemá tolik výmluv, jako pýcha. Ctnost a štěstí visí na tenké nitce.

Vzor: slovo.

Čas ku práci, čas k jídlu. Lež má měkké dno. Mnoho řemesel, málo chleba. Dluh jest velké břemeno. Dělá jim bělmo před oko. Na blátě ostří sekeru. V ústech bláznů jest jejich srdce, a v srdci mudrců jsou jejich ústa. Břemeno strachu odložil od sebe. Jsou spolu na bratrstvo. Sám břevno v oku maje, u jiného mrvy trpěti nechce. Nevinní museli za vinné břemeno nésti. Přítel jest druhý já, a přátelství duše, jež ve dvou tělech bydlí.

B. Skloňování podstatných jmen úzkého zakončení.

§. 51.

Vzor: muž — meč.

Suď nás lépe, spravedlivý soudce. Nepřátelé zjeví neb tajní. Rybář rybáře daleko v moři vidí. Koně za ovsem běží, oslové ho dostávají. Vari, lenivče, s cesty a nepřekázej nám. Hospodine všemohoucí, anjelský králi! Bylo mužům toho bráti. Dárce a cizího zboží berce. Na lících ruměnce mu kvetou. Komu třeba uhle, hledej v popeli. Drnkali meče jich v hrad. Motají se včely z oule do oule. Peníze, ježto jdou a berné jsou. Z písku bič kroutil. Bojoval s nimi sedm dní naporád. Stranou, halíři, groš si sedne.

Vzor: země.

Nouze není ani sestra ani bratr. V nouzi přítele poznáš. Všechen užitek ze svých ovec rozdělil. I cikánče své materi vzácné. Každá hrábě k sobě hra-

bou. Sluší mu to jako svini sedlo. Skočil z bláta do louže. Stalo se to svobodnou vůlí jeho. Podržel úřadu velmi krátký čas, několik nedělí. Rozpomenul se na řeči, kteréž vždy v schůzi mívali. Jakož proti palici žádného šermu není, tak proti bezprávné moci spravedlnost žádného nemá vzniku.

Vzor: věc.

Když jiné tváři nerozumné pohnuty jsou k zemi obličejí, člověk má prostý zrust. Když roste něco, jde u velikost z maličkosti. Jest protivná věc lakota, hrdost, hněv, závist a lenost. Dary činí moudré lidi slepými. Cizí hoře lidem smích. Když kocour přijde, myši v kout lezou. Ku ctnosti vede úsilná a pracovitá cesta. Nevěděl úzkostí kam. Proti obžerství skrovnost, proti blekotnosti mlčení. Šel do pokoje svého tajného, kde mnoho slzí v přílišných žalostech vylil, že ještě bolest k bolesti musí přičiníti. O, blázniví lidé a vysokých věcí prázdni! Pavouk v koutech a smetech obývá; dna na hodech a kvasích u lidí rozkošných bydlí. Groš na českou stříž a zrno bitý.

Vzor: kníže.

Bláznů a dětí nejspíše se hodí pravdu povědět. Sluší mu to jako teleti ostruhy. Dovolávali se pomoci pana hraběte. Nech kuřata hrabati sobě. Koupil sobě pět hříbat ku hlídání. Holoubata dávají nám chutné maso.

Vzor: moře.

I kohout na svém smetišti udaten. Nemůže vejce vejci podobnější býti (jako tito dva). Narodil se na strništi (o zdrápaném). Žádná podlaha není, kteráby čistě chvostišti umetena nebyla.

Vzor: psani.

Stály obě strany bez hnutí. Vše se ku sedání strojí. Věvec z dubového listí. Pošetilé kvapení má v zápětí želení. Ze svého úřadění počet složí. Žádným nebezpečenstvím šáliti se nedá. Pravé věci pojetí vědomost jest; falešné blud.

§. 52.

Neumyješ mi nohou na věky. To mluvil Ježíš, i s pozdviženými očima s nebe řekl. S prsou na prsy všickni kladli ruce. Rozložili kopí po ramenou. Jelen krásnými parohama hustý les prorážel. Oči jako nebe jasné. Křepce mečema máchali. Tomu hlava na dvě rozštěpena, tomu sroubeny jsou obě ruce.

Příklady k opakování pádů.

Opakování pádů jmen podstatných vůbec jest tuto věcí veledůležitou, při čemž zapotřebí sobě mimo to zvláště všimati 7. pádu, aby dívky seznaly a naučily se, kdy užívá se ho s předložkou „s“ a bez předložky této. Bude tu tedy povšimnouti si každého jednotlivého podstatného jmena a stanoviti mimo druh i rod a číslo i pád, a přihlížeti ku jeho příponám; zároveň ať upozornují se žáci u této příležitosti též na chyby, jakých se lidé v obecné mluvě proti správnosti mluvení dopouštějí.

Dluh dluhem platě, klín klínem vyrážíš. Pán nosí boty s ostruhami, chudý s palci. Lesem šel a stromů neviděl. Zařval jarým turem (jako jarý tur). Hlubinami lesů táhne mužstvo k modrému

vrchu. Tudy spěj liščími skoky. Ranami vše po sobě stesali, i vše kolem zbrotili krví. Hlasem tím i rukou tou uváděl bídu na lid. Spadl vazem s koně. Hlavama v sebe vrazili. Křesťané padali trapnou žízň. Uhel často ohněm bývá. Vlasta děvy úřady podělila. Nemoudrá věc jest, větrem tratiti přízeň mezi sebou, totiž daremnou řečí. Syté prase věchtem hrá. Na ptáky jdi s lepem, ne s třepem. Kdo chce ptáky chytati, neházej kyjem mezi ně. Šel s otcem na procházku. Koho chleba mrzí, může lehce s prasaty žaludy jísti. Noc není žádnému přítelkyní. Kdo se zloději obcuje, bývá za takového držán. Ctnost chodí se z á v í s t í.

II.

Zájmena osobná.

§. 53.

Já jinak myslím, a ty jinak to vykládáš. My jeho sluhy nebudeme; buďte vy jimi, chcete-li. On pán, ty pán, kdo bude poslouchati. Ona jest v bídě postavena, a nikdo jí nepomáhá. Ušetřte zvířete, ono cítí jako vy. Dali jsme jim na vůli, aby buďto oni nám postoupili, neb my jim.

Že jsou slova tuto proložená zájmena, vědí dítky již z výkladu §. 22. (2.) Bude tedy dítkám pouze na to nazírati, že nadzmníněná zájmena zastupují nejprvé jména osob, a že jmenují se proto zájmena osobní. Co znamená zájmeno já, ty? atd. U 3. osoby jednotného čísla jest rozeznávati rod. Kterou osobu znamená ono? Za co užívá se slova on? atd. (Takým způsobem projdou se příklady tuto uvedené).

§. 54.

Pomáhám si. Hovíš si příliš. Namáhám se. Pase se na louce. Prudká voda před se běží. Neprosím

s e. Již jest bez s e b e. Kdo sám s o b ě hanbu činí, není hoden, aby jemu jiní čest činili. Sám na s e b e metlu upletl. Co na s o b ě, to p o s o b ě (nuzák.)

Čtĕte 1. příklad! O kom zde někdo mluví? (O sobĕ.) Která jest to tedy osoba? Komu můžeme pomáhati? Řekněte tu větu tak, aby místo si stálo nějaké podstatné jméno osoby! (Pomáhám otcí.) Komu tedy pomáhám? Ku kterému jmenu podstatnému nese se tuto výrok? Řeknu-li ale „pomáhám“ si, kam se tuto nese výrok? (Nikam dále.) Činnost vrací se jako zpět ku osobĕ, která něco činí. Opakujte to! Co ukazuje slovíčko „si“ tuto? (Že se činnost podmětu zase k němu samému vrací.) Jaká část řeči jest toto „si,“ když tuto místo jmena osoby stojí? Co ukazuje toto zájmeno? A tak i u věty 2. a 3. — Jakými částkami řeči jsou slovíčka si, se? Co slovíčka tato ukazují? — Zájmena, která ukazují, že činnost podmětu k němu se zase navrací, jmenují se zájmena zvratná. Opakujte to! Co jsou zájmena zvratná? Co jest „si?“ Proč? atd. Vyhledejte jiná zájmena zvratná ve větách těchto! Protože zájmena tato také kladou se na místě jmen osob, počítáme je též mezi zájmena osobná. Mezi jaká zájmena počítáme zájmena zvratná? Proč?

§. 55.

Já čtu, ty píšeš. On kreslí, ona se prochází. Vy jste to byli (ne my). — Sám pod sebou větev uťal. Hlasem vysokým křičí. Kopáš družci hrob, sám se veň vložíš. —

O koliku osobách mluví se v prvních dvou větách? Co praví se o větĕ první? Co o druhé? Vynechte ve větách těchto slovíčko já a ty, a vyjádřete větu bez slovíček dotýčných? Řekneme-li „čtu, píšeš“, víme ovšem též, kdo čte a kdo píše. Mnĕ ale na tom záleží, aby se zvědělo, že nikdo jiný nečte než já, a že nikdo jiný nepíše než ty. Na čem mnĕ tedy záleží? Kterých slovíček jsem tedy použil při mluvení? Když u mluvení ukazujeme, že nám na něčem záleží, mluvíme s důrazem. Kdy mluvíme s důrazem? Jak tedy mlu-

víme ve větách těchto: „Já čtu, ty píšeš“? Kterých zájmen jsme při tom použili? Jak bychom nemluvili, kdybychom řekli takto: „Čtu, píšeš“? Čeho jsme tuto zamlčeli? Když nemluvíme s důrazem, říkáme, že mluvíme prostě. Kdy mluvíme prostě? Mluvíme-li prostě, zamlčujeme zájmena osobná. Kdy zamlčujeme zájmena osobná? Mluvíme-li s důrazem, vyslovujeme v řeči zájmena osobná. Kdy vyslovujeme v řeči zájmena osobná? — Proč jsme vyslovili ve větě 3. a 4. zájmena osobná? Čtete věty, v nichž jsou zájmena osobná zamlčena! Proč jsme je tuto zamlčeli?

§. 56.

Jak oslovujete, vy dítky, jeden druhého? Jak oslovuje otec matku a matka otce? V mnohých rodinách jest to zvykem, že i dítky rodičům svým tykají. Kterého slovíčka používáme, když Boha v modlitbě oslovujeme? T y jest vlastně tedy to slovo, jímž osoby nám nejbližší oslovujeme. — Všimněte sobě dobře této věty: Vy, pane, jste mým ochrancem. Pán jest již osoba dospělá. Jakou osobu jsme tuto oslovili? Kterým slovíčkem jsme ji oslovili? Která jest to osoba (1., 2. aneb 3.)? Kterého čísla? Kterou osobou a kterým číslem promluvili jsme tuto k osobě dospělé? A tak činíme vždycky. K osobám dospělým promlouváme druhou osobou množného čísla. Opakujte to. Jak promlouváme k osobám dospělým? Chceme-li býti zvláště zdvořilými, říkáme též takto: Vašnosti jste mým ochrancem. Kterého slovíčka užili jsme tu místo „Vy“? A tak činíváme vždycky. Ze zdvořilosti užíváme místo zájmena „Vy“ podstatného jmena „Vašnost.“ Opakujte to. (Poukaž tuto ku jazyku německému a vysvětli též, že slovo Vašnost skráceno jest ze slov „Vaše milost.“)

Skloňování osobných zájmen.

Zde budiž u vyučování podobným způsobem pokračováno, jak ukázali jsme v §. 50. při skloňování jmen

podstatných. A proto podáváme tuto opět jen látku ku cvičení podle jednotlivých odstavců.

§. 57—60.

Beze mne, bez tebe, bez něho nemůže býti. Vášně v nás bez nás povstávají. Bolestné jí dům opustiti. Mozek ho bolí (blázní). Maje úřad na sobě, byt' bys i věděl své nepřátele, nesmíš se mstiti, chceš-li zachovati spravedlnost. Čas tím není vinen, když jej vhodně použití neumíme? Dívčí ruka na vás k vládě slabá. Kníže měl dceru jedinou, sobě i všem milou. Každý měj péči o sobě. Moci-li budu kdy s ní býti? Hlasem vysokým naň křičí. Kopáš družci hrob, sám se veň vložíš. Prosím tě, zbav mne sebe. Lhář sám sobě věří. Křivdu činí zlatu, kdo je s olovem rovná. Ne toho jest pták, kdo jej škube, ale kdo jej jí. Dnes mně, zítra tobě. Jest v něm moudrosti, jako v komáru sádla. Sám pod sebou větev uťal. Pékná mísa, a nic na ní. Hýbá jimi útrpnost. Když již nahlížíte, že se smrt k vám přibližuje, tu vzpomínáte sobě na rozličné věci, že jste to neb ono neobstarali a že zapomněli jste, zříditi tu neb onu věc.

§. 61.

Komuž Bůh čeho přeje, tomu i všickni svatí. O čem mladí nevědí, to jim starší povědí. Kdož kucecky těží peníz, povinni jsou platiti mýto. Něco za něco, nic za nic. S kým s nerostl, s tím nežertuj. Je jako budiž k ničemu. A protož ty, kdožkoli čísti budeš tyto knihy, vyrozumívej jim dobře. Čemu ta masť neprodá se? Kdo může ústa každému zavřítí? V čem ty tedy máš naději? Na č zvoniti, když už potlouklo? Všelický duch všelikým jazykem má Boha chváliti.

O kom jest v první větě řeč? (O Bohu.) Co se tu o Bohu vypravuje? (Že přeje.) Povězte, komu přeje? (To nevíme.) Nějaké osobě, ale my tu osobu neznáme. Jaká jest to tedy osoba? Místo osoba neznámá ří-

káme též osoba neurčitá. Jaké osobě Bůh tedy čeho přeje? Kterým slovem znamená se tu osoba tato neznámá? Jaká jest to část řeči? Zájmeno „komuž“ klade se tuto tedy místo jaké osoby? A tak i se slovy „o čem“ ve větě 2. — Místo jakých osob a věcí kladou se zájmena „komuž, o čem?“ Zájmena, která kladou se místo jmen osob neb věcí neznámých čili neurčitých, slovou zájmena neurčitá. Opakujte to! Co jsou zájmena neurčitá? — Vyhledejte z ostatních vět zájmena neurčitá. — Uveďte všechna tato zájmena neurčitá v 1. pádu! Kdo, co, kdož, něco, nic atd.

Užívání pádů ve větách.

První pád.

§. 62.

Tentof jest milovník pravdy. Ostávám tvůj věrný přítel. Jest a sluje místokrál. Abychom synové Boží slouli a byli. Nazván jest člověk malý svět. Činí se spravedlivý před lidmi. On pak činil se (stavěl se) neslyše. Dělá se moudřejší otce svého. — Přemysl Otakar II. byl mocným králem. Nechci já býti jemu Kajnem. Není hoden slouti člo věkem, kdo obyčej nad rozum chválí. (Jiné příklady viz §. 48.)

Vysvětlení stane se takto:

Učitel velí, aby dívky vyhledávaly podměty vět těchto a udávaly, kterým pádem jest podmět vždycky vysloven. Z toho vyvine se pravidlo: První pád bývá ve větě podmětem. A tak stane se i k vůli vysvětlení toho, že první pád stává ve výroku s časoslovy: jsem, zůstanu, sluji, trvám, stavím se, činím se atd. — Podobně dojde výkladu i třetí pravda: Pakli se jmenem podstatným znamená stav osoby, tehdy se s týmiž časoslovy stává ve výroku 7. pád.

Druhý pád.

§. 63.

1. a) Péče našeho otce jest veliká. Temena vysokých hor jsou sněhem pokryta. Obyvatelé země české jsou hudby milovní. Zahrady našich sousedů poskytnují hojného ovoce. Lepší stádo jelenů pod vůdcem lvem, než stádo lvů pod vůdcem jelenem.

b) Kníže Václav, syn Vratislavův (m. syn Vratislava) chránil vdovy, sirotky a chudé. Sv. Ludmila, babička Václavova (babička Václava) byla od Drahošíry nenáviděna. Zahálka čertův polštář. Král Václav, syn Otakarův, dceru Rudolfovu pojití měl. Dědictví Abrahamovo. Vlna z ovce jmenuje se ovčí (vlna ovčí), maso z telete telecí, péří z husy husí, srst ze psa psí. Šátek z hedbávi sluje hedbávný, z vlny vlněný, z plátna plátěný. Nástroje hudebníků jmenují se hudebnické, řemeslníků řemeslnické. Dříví z dubu jest dubové, z buku bukové. Veliké slonové tělo více zaměstnávalo, nežli malé mušky tělo neb mravencovo.

Vysvětlení a cvičení, jak dříve ukázáno.

2. Zlých věcí se vystříhej. Zjevného nepřátelství se varovati můžeš, tajného nikoliv. Bůh nás zbaví nedostatků všelikých. Pravda překážek zbyla. Jeden druhému brání pokory pořádné. Pilně se střež člověka zlého. Lenocho ostýchá se práce, Plakal Samuel Saule. Člověk se minulého života strachuje. Každá práce celého člověka vyhledává. Očekával času příhodného. Mojžíš mstil pravdy nad křivdou. Okusili dobrého slova.

Vysvětlení a cvičení, jak ukázáno.

3. Ukruťníci žádného milosrdenství neznají. Nechce se mu pokrmu toho. Nešij pytle hedbávím. Kravou zajíce neuhoníš. Není kostelíčka, aby nebylo kázanička. Pýcha odstoupí člověka v starosti. Láska všeho se naděje, všecko trpělivě snáší. Chci se tohoto daru rád odměniti. Jeho pověst nebe do-

sáhá. Dobuď sobě jmena slavného. Někteří přirozenou chtivostí velkých věcí se dovtípili. Nařezal proutí a natrhal listí.

Vysvětlení a cvičení, jak ukázáno.

4. Buďme pilní každý svého stavu. Neklan nebyl žádostiv bitvy. Dobrý občan jest miloven své vlasti. Člověk žádostiv jest života. Nic sladšího není, jako pilen býti přikázání Božích. Jsem sebe v té věci dobře vědom. Hoden služebníka pokrmu svého. Vojín byl účasten boje. Poutník nebývá vždy cesty povědom. Buď hněvu prázden.

Vysvětlení a cvičení, jak ukázáno.

5. Bez. Býti bez něčeho (hlavy atd.). Šest bez čtyř jsou dvě. Buď bez úhony služba vaše. Vášně v nás bez nás povstávají. Bylo tam devět osob bez dětí. Bez toho ztrácíš třetinu. Bez mála.

Do. Jel do Prahy. Do neděle vše vyřídíš. Do dvou hodin z půlnoce byl vzhůru. Do dvou neděl má mi zadost učiněno býti. Padlo z nich do dvou set mužů. Až do duše národu hájil. Sáhli mu do živého. Vyspal se do červena.

Dle, podle, vedle. Podle moře táhli do města toho. Posadil jej vedle sebe. Čiňte dle libosti. Zda-li podle rozumu tvého létá jestřáb. Já jsem tak učinil vedle řádu našeho. Nemáte se podle čeho moudrosti a výmluvnosti chlubit. On vedle jiných stále se přičiňuje.

Kromě. Nebudeš mít kromě mne Boha jiného. Kromě vody nemám nápoje jiného. Krom toho i jiné domy mají. Býti krom nebezpečnosti.

Od, odo. Pryč od města běžel. Od dávna jej známe. Varujte se od kvasu farisejského. Odvrz od sebe nádhernost. Čist jsem od hříchu svého. Vzal od nich něco peněz. Všeliká moudrost od Boha jest. Domy od kamene stavěli. Já od osoby své chci jemu psáti. Jest mdlý od přirození. To vše jiné jest od předešlých domnění.

Kol, kolkol, okolo, vůkol. Hleď vůkol sebe. Vůkol hrobu shromáždili se přátelé. Okolo města táhli, zpívajíce. Obcházel kol tvrdého hradu. Čtvrtá

pak monarchie t. Římské začala okolo leta 47 př. nar. Kr. Pokládá okrouhlosti ostrova tohoto okolo sta mil.

Z, ze. Byl vyobcován z domu Hospodinova. Hlavu z osidel vytáhl. Z cesty jíti. Trn z mladosti ostře pučí. Vy nejste z ovcí mých. Dával ze svého almužny. Tu je z čeho vzíti. Vstal z mrtvých. Vili věnec z viol a růží. Z ničeho nebude nic. Z dobře zvedených dítek bývají dobří muži. Milost jde ze srdce. Z nesmrtelnosti věčnost plyne. Ze zkušenosti poučen jest. Z dobrých dítek se matka honosí. To se dalo z moci Nejvyššího.

U. Slepý u cesty sedě, o pomoc volá. Hřeje se u kamen. Dal tomu u sebe místo. Kaž jim všem u sebe býti.

Třetí pád.

§. 64.

1. Prospěvejme všem, neškodme žádnému. Rozkoš duši i tělu velmi uškoduje. Matky synům cti žádají. Sobě samým v tom lahodíme. Žádosti se rozumu opírají. Modli se Nejvyššímu. Strach se smrti rovná. Komu jsi ty věci zvěstoval? Cvičili se všelikým vojenským věcem. Poznané pravdě odpírati nemáme. — Vaší věrnosti a pomoci doufám. Převrácenost jest velká, není se čemu důvěřiti.

Vysvětlení a cvičení, jak ukázáno.

2. Toho Bohu vděčni buďte. Odporní buďte světu. Děti rodičům líbezní bývají. Prvními křesťanům bylo všeobecné. Přemlouváč podoben nutiteli. Buď rodičům svým povolný. Byl prospěšný svému nepříteli. Jest věren svému slovu.

Vysvětlení a cvičení.

3. K, ke, ku. Jíti k půlnoci, ke stolu, od domu k domu. Modlitba jeho k nebi dosáhla. My všechny smysly své, starosti a pečování jen k zemským věcem přikládáme. On sám má právo k dědictví. Člověk přirozen jest k dílu a pták k lítání. K poctivosti.

povstal. K pouhé zmínce o smrti se děsí. K rozkazu tvému vzhůru se nese. K Bohu, k lidem jestiž čilý; ke vši dobrotě smělý. K večeru byl vyšel. Vojákům ke dvěma tisícům tam bylo.

Vstříc. Dítka šly otci svému vstříc. Kráčel nebezpečí vstříc. Což nepůjete vstříc strýci? Věrný lid kráčel rekovnému králi mužně vstříc.

Proti. Usazuje se proti mně. Míří dub proti dubu. Býti proti někomu. Pomoc proti hladu není vždy snadná. Byl proti zástavě. Jako zrno písku, tak jest tisíc let proti věčnosti. Proti věku není léku.

Čtvrtý pád.

§. 65.

1. Hříšná radost plodí žalost. Láska lásku plodí, sova sovu rodí. Ruka ruku utírá, noha nohu podpírá. Mráz kopřivu nespálí. Myslivec střílí jeleny a srnce. Prázdná bečka zvuk vydává. Druh druhá hledá. Rybář rybáře daleko v moři vidí. Velký vítr dělá velké vlny. Chlapec nezbedný mívá konec nešťastný. I černá kráva bílé mléko dojí. Ctnostný člověk má rozkoš stálou. Štědrého dárce Bůh miluje.

Vysvětlení a cvičení.

2. Mimo. Jíti mimo (okolo, vedle, po straně atd.). Mimo se pustme své domnění a žádosti těla svého. Příhodilo se to mimo vůli mou. Ukázal hrдост svou mimo práva. Mimo mne jiného Boha míti nebudeš. Mimo dva hlasy zvolen jest. Budete mi lid zvláštní mimo všecky lidi (nad jiné).

Ob. Ob den, ob rok, ob dům, ob stav. Táhlí proti sobě ob řeku. Vzali přiměří ob noc.

Přes. A všed Ježíš, bral se přes Jericho. Plášť přes se vzíti. Přes hlavu bit býti. Šátek přes hlavu pověsila. Přes mnohé časy tam živi byli. Přes pole dne ve škole zůstal. Dvakrát přes den uprchl. Přes sto tolarů vydal. Přes míru, přes

příliš, přes počet. Činili to tajně přes záповěď. Přes všecko domlouvání hřešili.

Pro. Kristus pro nás těžce trpěl. Co měl, to vše pro Bůh rozdal. Šel pro doktora. Plakal žalostně pro sestru. Daleko pro výmluvnost nepůjde. Pro nic za nic se hněval. Pro mne si dělej co chceš.

Skrze. On skrze krámy metl, co by jej vítr vzal. Skrze prsty hleděl. V člověku a skrze člověka rozmnožuje se moudrost Boží. Kristus zvítězil skrz kříž. Skrz nebe slibují.

šestý pád.

§. 66.

Při. Při řece bydlí. Při domě stál. Při lámání chleba poznali jej. Při východu slunce na cestu se vydali. Buď vždy při zdravém rozumu. Jest při síle a zdraví. Při cti mé vám to povídám. Přisahám při živém Bohu.

Předložky s dvěma pády.

čtvrtý a šestý pád.

§. 67.

0. a) Nit o prst ovinul. 0 řeku Labe se sešli. 0 tři roky pozdě se přihlásil. 0 týden se obmeškal. Připravili jej o jmění. Starejme se o budoucí blažo. 0 maličkosti se lidé často hádají. Nádoba o dvou nohách. Choditi o berli.

b) 0 nich všeliké pikle strojili. 0 sobě vysoce smýšlí. Všecko o mně zle ukládají. 0 vánocích k vám zavítá. 0 půl noci mne zbudil. Již o životě svém pochyboval. 0 důležitých věcech přemýšlel. Saul tajně o něm ukládá. 0 suchém listí dobytek chová. 0 rybách živ jest.

V, ve. a) Vstoupiv v dům náš, slušně se poklonil. Udeřil v stěnu. V těžkou poddanost upadl. V ruce tvé odporoučím sebe. Vejíti ve zvyk, obyčej a t. d. Jest v nohy velmi rychlý. V neděli od práce odpočíval. Množí se tma v jeseň. V hovor ústa se náhle rozvazují. Dal se v klevetění. Byl v písmě zběhlý. Šátek ve vodě uložil.

b) V jednom těle mnohé údy máme. A tak v brzce odkryji mrzkost jeho. V zimě vzduch zdravý bývá. My všickni v Boží moci jsme. Měj naučení to v paměti. V pěti milech řeka do moře vpadá. Ve dvou stech koní přijeli. Chtěl Kain, aby jemu Abel v lakomství tovaryšil. V lásce se sjednocujme. Míti něco v zástavě, ve věně atd.

Na. a) Jíti na vrch, na skálu, na zatracení, na soud atd. Na vše strany ve všem světě jeho chvála stála spoře. Den sv. Václava připadá na podzim. Rok na to umřel. Šat na leto. Zří na velebnost jeho. Dal jim na rozžehnaní políbení. Na důkaz mé lásky pší ti. Vzali jej na vojnu. Byl nemocen na zimnici. Učiním tak na žádost tvou. Byla na smrt nemocná. Vždyť jest jim na to přijítí, aby hladem zhnuli. Na vlašský způsob dům sobě vystavěl. Na darmo mluvil. Trávil čas na pláči. Sklenice až na dno prázdná. Jest na obě oči slepý. Tabule na deset osob. As na šest neděl zde ležel. Vystavěl školu na svůj náklad.

b) Na jedné zemi koukol a pšenice roste. Na paměti mítí. Na ulici se toulati. To na Bohu vyprosili. Vymstili se na něm nelitostně. Šel napouč; na vojnu atd. Na skutku postižen jest. Na počátku učinil Bůh člověka. Na jaře kvítí vykvétá. Na zdraví trpěti. Na cti ujmu mítí.

Po. a) Poplašil zvěř až po třetí vrch. Vězí v dlužích až po krk. Po tu chvíli nezaplatil. Po pět let u něho sloužil. Po desáté vyhrál.

b) Chodil po domích, prose. Stál po pravé ruce. Po jeho straně lid hynul. Po mém odchodu po mně se ptal. Po smrti nic s sebou nevezmeš. Plášť po větru nese. Buď živ po vůli Boží. Ptáka poznáš

po peří. Po Bohu jsou rodiče největší dobrodinci naši. Brali pokrm po lžíci.

Čtvrtý a sedmý pád.

§. 68.

Mezi. a) Neroznáší mezi lidi a nepomlouvá. Šel mezi stromy a chladil se. Dravec slítl mezi kuřata.

b) Řeky mezi břehy svými běží. Báł jsem se, co by to mezi nimi bylo. Mezi tím přišli. Slovo tvé mezi námi běželo, rostlo a plodné ovoce neslo.

Nad, nade. a) A pochovali jej výše nad mé hroby potomků. Srdcem pyšným nad rozkaz jeho se povypjal. Ten nad ně ve všem dobrém předčí. Miloval zlost nad dobrotivost.

b) Nad ním se hvězda zastkvěla. Nad mlýnem dům sobě vystavěl. Nad lidmi tobě moc dána jest. Měl z prvu nad vojskem ruku držeti. Poněvadž si s málem hospodařil, nad mnohem tebe ustanovil. Nad vlastním povoláním se pozapomenul.

Pod, pode. a) Pod střechu se schoval. Pod bič tělo vydávali. Srdcovi pod zimu rohy spadají. Pod večer boj se uklidil. — Dědic jest pod poručníky. Pod jménem jitrocej známo. Pod tisíc jich padlo.

b) Pod nebem svět jest. Leží pod stolem. Pod příměřím vpády činili. Děti pod ochrannou rodičů jsou. Má pod sebou žoldnéře. Synové moji, pod poslušenstvím vám rozkazují.

Před, přede. a) Byl puštěn před kníže. Prudká voda před se běží. Vzal před se při jeho.

b) Před mořem krásná krajina se rozprostírá. Dálo se to před mýma očima. Před věky bývaly Čechy jezerem. Meť dříve před svým práhem. Pastýř před vlkem srší. Před smrtí narovnáni učinil. Před východem slunce odešel. Sřež se před nepřátely.

Předložky se třemi pády.

Druhý, čtvrtý a sedmý pád.

§. 69.

S, se. a) Doufání své s Boha přenesli na člověka. Komu není s hůry dáno, v lékárně nekoupí. Přijď k nám s neděle. S cela, s části atd.

b) Kdo s koho muž býti, ten toho pán. Toho sukna mi s plášť zbývá. Není s toho dosti moudrý. Nemohli býti s té věci.

c) Měl klobouk široký se zlatým lemováním. Ptal se se smíchem. Nebudiž vám to s podivením. S právem toho žádáš. Na ptáky jdi s lepem, ne s cepem. Pán nosí boty s ostruhami, chudý s palci. Se svatým svat budeš.

Za. a) Za tmy na nás vypadli. Za doby nynější mnoho zlého se páše. Strom za zelena podsekli.

b) Vzal přítele za ruku. Byl za město vyvezen. Za rok se opět sejdeme. Zpravoval zemi za 4 leta. Vezmu vás sobě za lid. Jeden za všechny umřel. Za dobrou věc to soudím. Zač statek svůj ceníš? Dobrým za dobré odplata náleží. Prosil Boha za pomoc. Učiním tobě za spravedlivé.

c) Sedí za stolem. Za hříchem pokuta v patách kráčí. Za tou příčinou k vám mluvím. Za tím si pooddechnem. Za jeho přímluvou povýšil stavem.

§. 70.

Zde stane se vysvětlení v následní způsob:

Učitel napíše několik vět, jenž v určení obsahují podstatná jména s předložkami s a z; načež vede dívky, aby tázaly se na jména tato. Takto se rozdíl patrně objeví.

III.

Jmena přídavná.

§. 71.

Kůň jest bujný. Syn jest poslušný. Bujný kůň tahá. Poslušný syn ctí rodičů svých. Dílo kvapné není platné. Malý pán veliké domnění. Jarní dnové bývají obyčejně krásní.

Čtete první větu! Vyhledejte tu jmeno přídavné! Čím jest jmeno toto ve větě? A tak i u 2. věty. Čím jsou tuto přídavná jmena ve větách? Přídavná jmena bývají ve větě výrokem.

Opakujte to. Čím bývají přídavná jmena ve větě? Udejte několik vět, kde jsou přídavná jmena ve větě. — Čtete třetí větu! Vyhledejte tuto jmeno přídavné! Ku kterému slovu náleží toto jmeno přídavné? Slovem „bujný“ se podstatné jmeno „kůň“ blíže určuje. Opakujte! K čemu slouží tedy toto přídavné jmeno „bujný“? A tak i u věty 4. — Vedle kterých jmen stojí ve větách těchto jmena přídavná? A k čemu slouží tuto? Udejte několik příkladů takových. Kde stávají tedy přídavná jmena ve větě ještě? Přídavná jmena, která při podstatném jméně stojí a je blíže určují, jsou přívlastky. Opakujte to. Čím bývají tedy jmena přídavná ve větě? Tak i o jeho rodu, čísle a pádu.

§. 72.

Dluh zlý druh. Správní lidé se stromů se neklátí jako plané hrušky. — A tak jest Bůh obecen v řeči, a tak jest dalek, aby, co jest, poznán býti mohl. Jsou litostivi a spravedliví, štědří a milostivi. — Nevěř polibení Jidášovu. Zapomněl mnoho dobrého dění králova.

Aby dívky poznaly, co jsou přídavná jmena určitá, neurčitá a přisvojovací, sestaví se jim po vysvětlení vět a vyhledání jmen přídavných několik jmen v 1. pádu i s koncovkami rodu takto:

Zl-ý, —á, —é; obecen, —a, —o; Jidaš, —ův, —ova, —ovo; dalek, —ý, —á, —é, dalek, —a, —o; král, —ův, —ova, —ovo.

Z toho poznají dítky lehce, čím liší se od sebe přídavná jmena určitá a neurčitá (určitá: dlouhé samohlásky na konci a *ý* v mužském rodě jednotného čísla; neurčitá: krátké samohlásky na konci a v mužském rodě jednotného čísla souhlásku neurčitou; neurčitá bývají pouze ve výroku; určitá mohou býti i ve výroku i co přívlástek). Dále vysvětlí se, jak přisvojovací zájmena naznačují, že někomu něco náleží.

Úloha. Vypište ze článku . . . všechna přídavná jmena podle tohoto rozdělení ve tři sloupce.

Určitá jmena přídavná.

§. 73.

Ty mluv k nim oteckými slovy. Než slunce postoupí nad vršiny le sní. I přišli cizí v naši dědinu a zlími se proukazovali. Jediný chleba s olivovým ovocem mně pokrm byl. — Mnoho psů zaječí smrt. Hladí a ometá liščími ocasem. Spravils ho, jako vítr pastuší chaloupku.

Zlý člověk; zlá pověst; zlé jednání. — Cizí kraj; cizí krajina; cizí zboží.

Vysvětlení pravidla: Určitá jmena přídavná končí se vždycky dlouhou samohláskou a jsou dvojí, totiž: 1. trojího východu, 2. jednoho východu.

Úloha. Vypište ze článku . . . přídavná jmena podle tohoto rozdělení.

§. 74.

Chlapec nezbedný mívá konec nešťastný. Chlapci nezbední mívají konec nešťastný. Vysoký dub pevně stojí. Vysoké duby pevně stojí. Moudrá matka ošetřuje dítě své. Moudré matky ošetřují dítky své. Veselé pacholety rádo se učí. Veselá pacholata ráda se učí. Pevný hrad byl dobyt. Pevní hrady byli dobyti. — Jest to měšťan pražský. Občan petrovický mne navštívil. Jsou to měšťané pražští. Občané petrovičtí mne navštívili.

Poučení a cvičení dle způsobu známého. Ku poučení sluší přidati ještě i následní: Mají-li neživotná jména podstatná mužského rodu v množném čísle koncovku ové, musí míti přídavné jméno k němu náležející v množném čísle východ í.

Skloňování určitých jmen přídavných.

§§. 75. 76.

Výklad a poučení, jak ukázáno v §. 50. při skloňování jmen podstatných.

Příklady ku cvičení a opakování.

Všeliký lid, pohanský, židovský, křesťanský, kacíř i mudřec mají něco za Boha; ale co jest, to neobsáhne mysl lidská. Krátké, ale daleké učinily jste, dítky, otázky. Rozléhá se po úvalech od skalnatých hor tu ráz kyjů, tu mečů, jak kot vetších dřev. Ze zlé kůže nemůže býti žádný dobrý kožich. Z drobných ptáků nejlepší husa. Synové lidští, suďte spravedlivě. Nemoudří obdivují jen vnější krásu. Co zdá se býti divnější: veliké-li zuby u slona, aneb malé, jimiž mol roucho kazí. Některé tvory jsem viděl s pávovým, vysoko vytaženým krkem, jiné s dedkovým naježeným chocholem, některé s koňskými kopyty, mnoho pak bylo podobných opici. Častěji po šťastných rodičích nešťastní synové bývali, a zase po nešťastných rodičích šťastní synové vznikali. Po místech suchých chodili a bezvodných. S dobrými obcuj a zlých se varuj.

§. 77.

Tento člověk je zdrav. Zdravý člověk jest silen. Silný dub bývá i vysok. Vysoký kmen byl peven. Pevná látka mu dlouho vydrží. Bezelstný člověk miluje pravdu. Němý hluchému pošeptal, aby beznohý utíkal. Bezvousý muž bývá tváří hladké. Kvítí různobarevné. Po místech suchých chodili a bezvodných.

Voják jednoruký. Podle činův každý se tovaryší, věrný k věrnému, zlý k zlému, neboť každý k sobě podobné miluje. Dílo kvapně není platné. Byli tváří různých. Pískový kámen není tak pevný, jako žulový. Měl krk pávový. Po lidských žlabech kalná voda teče. Ženský pláč. Svinský pysk.

Poučení a cvičení.

Úloha. Napište podstatná jmena, od nichž jsou podtržená tuto přídavná jmena odvozena.

§§. 78.—80.

Příklady ku vysvětlení a cvičení.

Hádají se o komaří sádlo, o žabí vlasy, o slepičí trus, o kozí vlnu, o psí kot. Letní sídlo králův. Mnoho psů zaječí smrt. Psí hlas do nebe nejde. Kdo poslouchá ptačího pisku, nemá žádného zisku. Spravils ho, jako vítr pastuší chaloupku. Je sádlem medvědím pomazán. Hladí a metá liščíím ocasem. Srst kozí a zaječí.

§. 81.

Nemá v srdci té závisti, by jen sám chtěl rozumem viděn býti. Jsou litostivi a spravedliví, štědři a milostivi. Mužům byl úzek svět. Sluší býti křestanu pokornu. Třeba opatrnou býti každému pánu, aby jej lakomství nepodtrhlo. Jest-li kdo tich, praví, že bázliv. Bez zboží nevím vesela nikoho. Bezpečny vás činím. Znamení, že dívky moudry byly.

Přisvojovací jmena přídavná.

§. 82., 83.

Příklady ku vysvětlení a poučení.

Syn králův u nás meškal. I odjela manželka králova do lázní. Královo vyražení. Pouštěl meč i oheň v krajiny Neklanovy. Hloupější než slouhovy boty.

Zrádce Milota, zapomněv mnoho dobrého dění králova, se svými odstoupil od svého krále a pána. Podle rady matčiny vzali tajně dítě a nesli je na hrad. Tělo Václavovo poručila Eliška z Moravy do Čech přinésti a na Zbraslavi pochovati. Byl dvě leta po smrti Karlově u dvora Filipova. S královým dovolením stalo se takto.

Stupňování přídavných jmen.

§§. 84.—86.

Jest opatrný, moudrý a spravedlivý, aby byl Bohu milý. Čím více bohatší a vzácnější jsi, tím méně můžeš vědět o pravých přátelích. Dluh bývá čím dále mladší. Přednější časem, bližší právem. Vlastní zkušenost jest nejdražší přítel. Když jest nouze největší, bývá pomoc Boží nejbližší. Zlá rada rádci nejhorší. Lepší malý zisk, než velká škoda. Boleslav, bratr starší, Vladislava, bratra svého mladšího, dal k učení, chtě, aby knězem byl. Nic řídkšího pod nebem není, než pravé přátelství. Nic sladšího není, než dobře ztráveného času zpomínání, a nic horšího, než když se člověk minulého života strachuje.

Co se v první větě povídá o někom? Člověk tento jest tedy opatrný, moudrý a spravedlivý. Jest na světě mnoho lidí, kteří jsou tak jak tento opatrní, moudří a spravedliví; avšak nevšickni jsou to stejně, v stejném stupni; jedni více, jiní opět méně. Můžeme vlastnosti dvou osob oproti sobě pozorovati a zkouseti, u které se objevují u stupni vyšším a u které zase na stupni nižším. Můžeme osoby podle vlastností jejich mezi sebou porovnávat. Jak jsi stár, V.? Jak jsi ty stár, J.? Vy jste oba ještě mladí; co řeknete jiným ale o B., když jest mu teprv 8 let, a o F. když jest mu 10 let? (B. jest mladší než F.). A jaký jest F.? F. jest starší. Jistý žák přichází denně do školy, učí se všemu dobře, píše vše pořádně, zaměstknává se vždycky něčím užitečným; jaký jest? Opět jiný činí taktéž; on ale napíše

někdy nějaký krasopis, jenž mu nebyl uložen, naučí se některý článek z paměti, jenž se právě nežádal; jaký jest tento? — Také zvířata a jiné věci mohou se podle vlastností a činností atd. porovnávat.

Na základě příkladů tuto snešených a za pomoci ještě jiných mimo to zvláště na tabuli napsaných vysvětlí se pravidla v §§. 85. a 86. obsažená.

IV.

Zájmena přídavná.

a) Zájmena přisvojovací.

§. 87.

Moji bratři jsou zde. Můj otec přichází z cesty. Kde jest tvůj bratr. Když to slyšela její rodná sestra. Svůj ke svému. Komuž svá psota lahodna jest? Má matka bude tobě ochranou. Mé vyrazení zahrada jest. Jest tvá sestra již kuchařkou? Tvé dítě dobře se učí. Noc má své právo. Vrahu, čemu ty naši krev piješ? Vaše louka jest posekána.

Co praví tu někdo o svých bratřích? Co vyjadřuje slovíčkem moji? Jak by byl řekl, kdyby byl užíval slovo bratři v jednotném čísle? Můj jest též zájmeno; proč? Naznačuje, že někomu něco patří, přisvojuje někomu něco. A tak i dále u věty 2., 3. a 4. a t. d. Slova „můj, tvůj, svůj, jeho, náš, váš“ jsou zájmena, proč? Ukazují, že se někomu něco přisvojuje. Jak je můžeme nazvati? Vysvětlí nyní dítkám, jakého stává rozdíl ve smyslu slov „jeho, její“ atd. v následních větách.

Jeho jsem viděl. — Mám jeho podobiznu. Jí to náleží. — Jest to její prsten. — Při tom dojde vysvětlení 2. odstavce §. toho.

§. 88.

Daroval jsem bratru svůj obraz. Ty máš také jeden můj obraz. Dal jsi sestře svo u podobiznu. Ona

má ale též tvůj šátek. Vzal za své. Chopil Záboj svůj mlat. Všeliké řemeslo svou psotu nese. Každý vidí rád čest svého otce a své matky. Noc má své právo. Každý den má svůj večer. Každý radí podle svých skutků.

Čtete 1. větu! Kde jest zde zájmeno? Jaké jest to zájmeno? Proč? Komu se tuto něco přivlastňuje? Která jest to osoba? Čím jest tato 1. osoba ve větě? Osoba, které se tuto něco přivlastňuje, jest ve větě podmětem. Opakujte to! Čím je tuto osoba, které se něco přivlastňuje, ve větě? Kterého zájměna jsme zde užili ku naznačení toho, že někomu něco patří. — Podobně vysvětlí se, že užito v 2. příkladě zájmeno „můj“ k témuž naznačení, když osoba, které se něco přivlastňuje, ve větě není podmětem. — Takto staně se výklad i u vět 3. a 4.

Na to seberou se jednotlivé zjevy v celek takto: Když osoba, které se něco přivlastňuje, jest ve větě podmětem, užíváme zájmen svůj, svá, své, a to za všechny tři osoby.

Cvičení. Vyhledejte z ostatních vět těchto zájměna přisvojovací a povězte, proč užilo se tam slova svůj, svá, své.

Pozn. Dobře bude, pakliže učitel ukáže vždy, jak by v jednotlivých případnostech bylo chybně pověděno, na př. Chopil Záboj jeho mlat atd.

§. 89., 90.

Vysvětlení stane se tuto v ten způsob, jak ukázáno při skloňování jmen podstatných (§. 50.).

Příklady ku cvičení:

Bratří její oba odešli. Moji kmeti, leši i vladyky. Kdo mně poslouží, počestí jej otec můj. Hněvy rozohnily zraky jejich proti sobě. Svoji se psi hryzte, cizí nepřistupujte. Svůj svému a psu kost. Nemůže nepoctivě živ býti, kdo svou mysl v poctivosti chová. Buď tobě milejší spravedlnost, nežli všeho rodu tvého i cizého přátelé. Jáť jeho podnoží nebudu. Zlý člověk, který pro své dobré dá v obci zlé užiti. V a š e h o

daru jsem vděčně užil. I přišli cizí v naše krajiny. Zvěstovati budu jmeno tvé. Dobyli tvých hradů a mečů.

b) Zájmena ukazovací.

§. 91.

Ten jest to a toho se chopte. Tato matka mnoho soužení vystála. Vylstíti též (totéž) jest, jako ukrásti. Veliká zajisté a příliš řídká věc jest, samému sobě pravdu pověděti. Jaký život, taková smrt.

Kdo se myslí slovíčkem ten v 1. větě? Na koho ukazuje se tedy slovíčkem tímto? Tedy na osobu. Dajte pozor na tuto větu! Někdo jest to. Na koho ukazuje se zde slovíčkem někdo? Vy byste měli ale osobu tuto mezi mnohými vyhledati; v které případnosti vyhledali byste ji dříve, v první neb v druhé? Kterým slovem se tedy s určitostí na osobu ukazuje? — A tak i v ostatních větách u zájmen dotčených. Jak se zájmeny ten, tato, to, toho též na osoby a věci ukazuje? Zájmena, která s určitostí na osoby a věci mezi ostatními jsoucí ukazují, jmenují se zájmena ukazovací. Opakujte to. Co jsou zájmena ukazovací? Jaké zájmeno jest ten? Proč, a t. d.

§§. 92., 93.

Vysvětlení stane se opět jako dříve v §§. 50.—90. ukázáno.

Příklady ku cvičení.

Pročež pak téhož nepřeje své chudině? Pravý peníz má býti též (tytéž) váhy. Za nás (za našeho času) opět v též obraz i v touž váhu přičinili ještě více mědi. Kdo tluče, tomu otevrou. Komu cizí žádno, toho své mrzí. Kdo koho vidí, ten toho šidí. Co oko nevidí, toho srdce neželí. Není hoden jiného, než aby sám totéž trpěl, co onomu učinil. Oni plakali, že nemohli býti přítomni. Co dobré, samo se chválí. Horší jest bázeň, než bída sama. Myslí, že

mu samo slunce svítí. V tom též blátě vězeti. Brániti budu toto město. Táž duše, též tělo, týž smysl tobě byl, kdys za stádem chodil. Marnotratný jiným rozdává, aby sám nic neměl. Onen koná pilně, tento nepilně. Onoho dne se to stalo. S oním člověkem se hádal.

c) Zájmena vztažná.

§. 94.

Nehas, co tě nepálí. Miloval své, již (kteří) byli v světě. Špatný vozka, který neumí obrátit. Kdo chce psa býti, snadno hůl najde. Kdo pracuje, zasluhuje mzdy.

Vysvětlení stane se tuto následní:

Dítky udávají, že každá tato věta sestává vlastně ze dvou kratších k sobě připojených. Aby přivedly se ku poznání, že zájmeno spojuje obě tyto věty, uvedou se tyto v rouše jako původním na př. Špatný jest vozka. Vozka neumí obrátit. Na to ptá se učitel přímo, kterým slovíčkem jsou obě spojeny. Jaká jest to část řeči? A to provede se na více příkladech, až sebrati lze jednotlivé zjevy v pravidlo, jak na počátku téhož §. jest vyměřeno. Podobně stane se i výklad druhého odstavce §. tohoto.

§. 95.

Vysvětlení způsobu skloňování a jiných zvláštností, jako dříve ukázáno v §. 50.

Příklady ku cvičení.

Kdož kupecky těží peněz, povinni jsou platiti daně. Lidé, již byli vstali. Čí zmeškání, toho škoda. Od čeho hrneček navře, tím zapáchá. Kdo nic nemá, přeje si něco. Kdo něco má, přeje si všecko. Z kterého domu pilnost se vystěhuje, do toho věháží žebrácký pytel. Seč nemůžeš býti, o to se nepokoušej. O čem mladí nevědí, to jim staří povědí. S kým s nerostl, s tím nežertuj. Chlub se přátely, kteříž po ztraceném

statku zůstanou. O kom smíš říci, že jest moudrý, smíš o něm říci, že jest také dobrý?

d) Zájmena tázací.

§. 96.

Kdo chce první na sedání? Který muž jest nejsilnější? Co máš na srdci? Jaký jest dům tvůj? Čí jest nůž tento? — Vysvětlení jako na hoře.

Příklady ku cvičení.

Čemu ta masť neprodá se? Kdo může ústa každému zavřít? V čem ty tedy máš naději? Nač zvoniti, když už potlouklo? Hleď ne kdo, ale co? Kým se býti míníš? Koho jsi sobě oblébil? Komu svěřil jsi dítky své?

V.

Č í s l o v k y.

§. 97.

a)

Postavili čtyři valné voje. Hnali třemi proudy na chlumeck. Křesťané skláceli dřev dvacet, všech dvacet, co jich tam stálo. Shluklo se tu množství v jednu sílu. Všeliký duch všelikým jazykem má Boha chváliti.

Z vysvětlení §. 22. č. 4. vědí dítky již, že jsou číslovky slova, která znamenají určité aneb neurčité množství věci. — Nyní bude tedy pouze vyhledávati z vět těchto číslovky a udávati, které z nich znamenají množství určité a které množství neurčité. Na to vypráví učitel dítkám, že množství určité jest vlastně číslo č. počet, a množství neurčité množství vůbec. A takto dojde posloupně výkladu, co jsou číslovky určité a co číslovky neurčité.

b)

Přišel v tyto žirné vlasti přes tři řeky. I když za třetím dnem luna v noci byla. Byl Čech sám sedmý na té hoře. Obé dobré, hus i prase. Desatero Božích příkázání. Trojnásobné škody utrpěl. Dva krát pět jest deset.

Učitel vede dívky k tomu, aby tázaly se po jednotlivých číslovkách vět těchto, a vysvětlí jim, že podle toho, jak se na ně tážeme, mají i jiný význam a že je takto dle významu i dělíme na číslovky: základní, řadové, druhové, násobné a opakovací.

§§. 98—103.

Vysvětlení významu a způsobu skloňování jednotlivých druhů číslovek staniž se opět tak, jak u podstatných jmen ukázáno jest.

Příklady k opakování a cvičení.

Všech sto mělo v nožnách britké meče. Na nohy tu skočilo junův deset. Jedna tělesa mají více krásy a ozdoby, druhá méně. A taková věc trvala už třicet a pět dní. Prvních věcí příhody od čtyř tisíc let napsané máme. Pilné setí vede od čtyř k pěti. Nosí na obou ramenách (klepař). Táhli do města oběma branama. Po šestkrátě jsem jej napomenul. Dělá páté přes deváté. V tisících jede (hrdý). Po třetím pak dni toho veselení roznemohl se těžkou nemocí. Na dvojí smysl vzal. Bezděčná milost a vytřená červenost, to obojí za nic nestojí. Trojnásobní užitek z toho vzal. V tom dvůj rozum vězí. Na tři sta jich na smrt dali. Slíbili čtyřiceti tisícův hřiven stříbra dáti.

Neurčité číslovky.

§. 104.

Vysvětlení jako dříve.

Příklady ku cvičení a opakování.

Krok zemi všecku soudil. Jehož všeho (mola) pro malost jeho nemůže oko snadně spatřiti. Dávají

podle statku také almužny, z mála málo, jakož koho Bůh daruje. Všem má zapovězena býti s ním obec ve všech věcech. Ve všem vše dobré. Čas všemu přijde. Kdo mála sobě neváží, nemá po mnohém bažiti. Kdo s málem umí zacházeti, nemůže scházeti. Nemá všech pět pohromadě, nemá všech doma. Po několika dnech jeli jsme po řece a vrátili se do města. Všelikých úskoků užívali. A tak s pomocí Boží nad těmi nade všemi vítězství jest. Bičem mrskán byl za několika dnův. Abyste se vy mezi všechněmi vozními bojovníky nejzmužileji ukázali. Aby řádné počty z toho, co přijímal a vydával, činil králi i vší zemi.

VI.

Časoslovo čili sloveso.

§. 105.

Sedím. Voláme. Píšeš. Kreslíte. Procítl? Modlila se? Usnulo? Koupali se? Nemluv! Nepokoušejte!

Dítky třeba tuto k tomu nésti, že jednotlivá slova tato vyslovují již celou větu a že zájmeno osobné co podmět jest zde zamlčeno a jako v časoslově skryto. (Viz §. 55.). Z toho poznají žáci, že může býti časoslovo samo o sobě již větou, což o jiných částkách řeči neplatí, a že jest proto i nejdůležitější částkou řeči.

§. 106.

a)

Věčnost jest. Anjelé jsou. Zima byla, jest jaro a bude léto. Nejsm daleko od svého cíle. Nezapomínej, že s člověkem. Nejsi nic dobrého. Já tam byl. Nebylo nikdy v hlavním městě? Budou, budou, světa nepřebudou. Bůh bude spomocníkem nešťastných. — Ten spis bedlivě a neospale přepsán jest. Chceš-li zlému v cestu jíti, nedej jiskře ohněm býti. Dal jsem

mu drozda, a za bažanta požádal mne. Pěkné jste si vybrali, a brak jste mně nechali. Některé lidi jsem viděl, že nic nedělali. Budu se modlití a Pána Boha chváliti. Budeme pracovati.

Proprava ku pojetí poučení tuto uvedeného stala se již v §. 18. č. 3., a proto nebude tu více třeba mnoho slov k úplnému objasnění věci.

§. 107.

1. Zajíc běží. Opatrný bdí. Pták letí. Husa jaje. Syn se učí. — Vítr dělá vlny. Bůh miluje štědrého dárce. Prázdný sud vydává zvuk. Nasytí se slova jeho. Odpusť nepříteli!

2. Ten slyší trávu růsti. Rostu rychle. Na lodi se vézti. Vezu sud. Jakož nejlépe mohu a moci budu. Kdo chce psa bítí, snadno hůl najde. Nebiji nikoho. Klenouti světnci. Klenu kostel. Snadno blázniti, když rozumu není. Nemysli, že blázním. Bojme se osiřeti: Neosiřím, v Boha-li důvěřuji. Peníze mezi lid pouštěti. Nepouštím uzdu žádostem. Velmi pěkná věc jest konati zbožný život. Konám povinnosti své. Nechtěl více bédovati lidu svého. Běduji v nouzi své.

3. Pravdu každý chválí, nekaždý ji chrání. Noc všechno kryje. Chceš-li zlému v cestu jíti, nedej jiskře ohněm býti. — Lačný i těsto sní, nouze ke všemu připudí. Když slíbí prase, vezmi hned pytel na se. — Všeho koupíš za peníze, kromě času. Dubu na ráz neutneš. Co vlk zasáhne, nebrzo pustí — Co rozum nedává, čas přináší. Požeň mě svatý duše, ať mne ďábel nepokouší. — Čekávali s touhou a ničehož se nedočkali. Běhával jelen po horách, po vlastní poskakoval.

ad. 1. Způsobem katechetickým ukáže učitel dítkám na základě příkladů tuto snešených a) že u některých časoslov zůstává děj pouze při podmětu a k žádné jiné věci a osobě se nevztahuje; b) u jiných zase, že se děj podmětu k nějakému jinému předmětu vztahuje a c) opět u jiných že nevztahuje se k jinému předmětu

ale vrací se zpět ku podmětu. Z tohoto pozorování vyvodí se, jak mají tedy časoslova nestejný význam, a že je tedy rozdělujeme 1. dle významu.

ad 2. Vedou se dítky ku poznání, že rozličná časoslova i rozličné mají zakončení v neurčitém způsobu a přít. času; v neurčitém způsobu mají ovšem všude ti, avšak jest toto ti nestejným způsobem s kmenem spojeno. Z toho vyvodí se, že dělíme tedy časoslova též 2. dle zakončení.

ad 3. Konečně musí dítky na základě příkladů seznati, jak děj časoslovy vyslovený u rozličných časoslov nestejného jest trvání. Z toho vyvine se, že dělíme časoslova též 3. dle trvání děje.

Význam časoslov.

§. 108.

a)

Lenoch zívá. Čest podpírá. Pokora věří. Přátelství celuje. Veselost se usmívá. Podezření bdí. Chudoba pláče. Smělost se odvažuje. Láska žíví. Nepřítelství rmoutí.

Vysvětlení a cvičení.

b)

Když kuře učí slepici, tu mistrují učenenci. Poklonil se bohům. Kdo snu věří, stín lapá. Rohy mu rostou. Zralí klasové vydávají zrna.

Kublaj káže všem svým čarodějům, hadačům, hvězdářům, kouzelníkům. Oba dobyli tu mečů. Přešel k otcí. Bylo mužům brániti toho. Moc železo láme. Moudrost toliko moudrým sluší.*)

§. 109.

Zúčastnil se boje toho. Miluj bližního svého. Kdo snu věří, stín lapá. Čerti se té zlobě smáli. Hrozil dětem. Paměti co poručiti chceš, přečtej

*) Protivný význam časoslov v těchto větách má sloužiti k lepšímu poznání významu časoslov podmětných.

často. Neveleb se mnohými přátely. Milosrdný má nad bídným smilovati se. Vrána vráně oči nevykline. Doba dobu hledá. Dopustil škodu na obec. Připravujte sobě tento hrad (hrob), v němž dlouho bydlení máte. V drahém rouchu hledá přílišné rozkoše tělu svému.

Poučení a cvičení.

§. 110.

Zabili tučného vepře. Nasypal mu prach do očí. Jindřicha Korutanského na království volili. Zahubili sokola. Rovně kovali a brzo zbrousili. Žízaly je trápily. — Tučný vepř byl zabit. Prach mu byl do očí nasypán. Jindřich Korutanský byl na království zvolen. Když sokol zahuben, bije ho i vrána. Rovně kováno, brzo zbroušeno. Od ukrutnosti nepřátel země velmi byla zahubena, i mnozí také kostelové zkaženi byli. Kdo zabit, ten tam.

Poučení*) a cvičení.

§. 111.

Ne vše pravda, co se pěkně mluví. Kde se mydlí, dobře se pere. Člověk se po řeči, bylina po vůni pozná. Co se z kočky narodí, nebude než myši chytati. Kde se kují pikle, tu čert své rejdy provádí. Bojí se ho, jako ohně. Ctňost se s žádným nerodí, nýbrž nabývá se teprv v životě.

Poučení a cvičení.

*) Trpný rod časoslov příponou *n a t* vzniklý zove se též přičestí trpné minulého času, na rozdíl od trpného přičestí přítomného času, jež vzniká příponou *m*, na př.: vidom, —ma, —mo.

V zimě mrzne. Jest pod mraky, bude pršet. Blýská se a hřmí. U večer se tmí a ráno svítá. Zebe mne velmi. Až po prší, půjdeme na procházku. Poučení a cvičení.

Úloha. Vypište z článku . . . všechna časoslova a sestavte je dle významu podle rozdělení v §. 108—112 naznačeného.

Formy časoslov*).

Nouze naučila Dalibora housti (hudu). Kdo chce žíti (žnu), musí síti (síji). Ve vodě tonouti (tonu). By se mohl každý učiti (učím), k svému jazyku snažiti (snažím). Každému jest napsáno umříti (umru).

*) Chtějícе čtenáře své při vykládání forem časoslova, jak o nich pojednává se v učebné knize, postavití zároveň na stanovisko výsledků novějšího bádání v oboru mluvnice české, předesíláme tuto nejprvé některé věci ku vyrozumění této novější školy potřebná, jakož učiuľme to při jiných příležitostech opět pod čarou.

Formami časoslova vyjadřuje se: a) osoba, b) rod, c) čas, d) jakost děje, e) způsob. — Osoba trojí jest a číslo dvojí. Rod máme činný, střední a trpný: česám, česám se, jsem česán. Časy má čeština čtyry: přítomný, minulý, dávno minulý a budoucí. (Budoucně minulý: až přijdu.) Jakost děje čtverá jest: děj jednodobý, trvací, pokračovací čili opětovací, a děj opakovací. Způsob máme trojí: oznamovací, spojovací a rozkazovací. Sem patří též, ač neprávě, neurčitý způsob (spáti), supinum (spat); příděstí minulého času činné a trpné (volal; nesen, bit) a přechodníky (nesa, volav).

Formy rozvrhují se na jednoduché t. jednoslovné (viz, volav, běžte) a opsané, které se ze dvou i více slov skládají (bědoval jsem, byl jsem oplakáván). Koncovky jednoduchých forem nazývají se též příponami neb znamkami času, způsobu atd. — Ona část časoslov, ku které koncovky tyto se připínají, sluje kmenem: nes u, nes a atd.

Mnohé z těchto kmenů samy odvozeny jsou od kmenů ještě starších, jinak též kořenů zvaných, na př. milova(ti)

V kuželky kouletí (koulím). Lépe bráti (beru) nežli dáti (dám). Bídu a bohatství zhojovati (zhojuji) těžko.

Výklad 1. odstavce.

§. 113.

Veze se v kočáře. Tráva na palouce bujně roste. Tluče bubeníček, tluče na buben. Vleče jej do žaláře. Jak nejlépe mohu a moci budu. Klade šat na místo nečisté. Mateš se, mateš, ať se nepomateš. Den a nocí předou. Hryze jej zlé svědomí. Až do pasu jsme vodou bředli. Na lících ruměnce kvetly.

Vysvětlení. Učitel vede dívky k tomu, aby jednotlivá časoslova tato pronesly v neurčitém způsobu a časoslova je v přítomném čase; načež několik takových tvarů napíše na tabuli, aby dívky nazíraly na znaky tyto a poznávaly časoslova první třídy. *)

Cvičení další na čítance. — Cvič dívky v časování sloves, jenž se od pravidla někde odchyľují, na př. vléci, tlouci atd.

§. 114.

Bezpráví slove všecko, co se mimo řád a právo děje. Jde mi z tebe strach. Kdo nese je, ten nevěje. Těžce vránu věchtem zabiješ. Kteří v boj vešli,

od mil(ý), blednou(tí) od bledý; mnohé zas kmeny rovnají se kořenům, jako: nes-u, kvet-u, aniž by byly tyto odvozené kmeny týmž způsobem z kořenů vznikly.

Dle rozmanitosti slabik, kterými z kořenů odvozují se kmeny neurčitého způsobu, rozpadají časoslova na šest tříd. Slovo „třída“ lepší jest tuto než „forma“; neboť forma jest každýkoliv tvar slova.

*) Sluší se tu míti pilně na pozoru, aby dívky neměly snad sti, zti a ci za přípony; neboť s, z a c náleží ku kmennu,

zabití byli. Když ruka ruku myje, obě bílé bývají. Proč nepokryješ střechy své náležitě? Pijeme čerstvou vodu. Šije nové šaty. Vlci v lese strašně vyjí. Vije věnce z pestrých kvítků.

Vysvětlení jako v §. 113.*). Dobře bude vytknouti též, že náleží ku třídě této slovesa otevřeného kořene, který zakončen jest samohláskami a, e, ě, i, y, u, na př. hra-ji, hrá-ti; zráti, klíti, plíti, síti, pěti, spěti (spěchati), hníti, líti, píti, vítí, žíti, čítí (cítiti), krýti, mýti, rýti, týti, výti, kouti, plouti, slouti, snouti, souti.

Doplňk. Základní slabika krátí se i v neurčitém způsobě, jak mile slova tato buď s předložkami aneb se záporným ne složíme, což platí nejen o dvouslabičných slovech první, nýbrž i ostatních tříd, na př. při-kry-ti, vy-pi-ti, po-zna-ti, vy-hra-ti, ne-my-ti. Vyjmuto jest u, které i v složení zůstává dlouhým: na-dou-ti, ob-ou-ti, pře-plou-ti.

Cvičení na čítance. —

§. 115.

Kdo se v boj odvážil, zahynul. To vše časem zapadne. Neohneš-li mladý strom, starý se ti zláme. Dubu rázem neutneš. Tataré se hnují, jako mrak černý. Co vlk osáhne, nebrzo pustí. Všecko pomine, švec i kopyto. Lakomství vždy mladne a roste. Čtnost bez protivníka vadne. Vrána vráně očí nevykline.

a tí pouze jest příponou neurčitého způsobu: vezti vzniklo z kmene ved a d zaměnilo se k vůli tí v z; a tak se to má i s s u něsti a c u moci (kde se t vynechalo: moci).

- *) Podle novějšího rozdělení sloves jsou slovesa tuto uvedených dvou tříd vlastně slovy jediné třídy I., jež dělí se na dva oddíly. Slovesa této třídy mají příponu tí v neurčitém způsobu bezprostředně ku kmenu (kořenu) připojenou (tedy bez spony). Do prvního oddílu patří všecka, která mají kořen zavřený čili souhláskou zakončený: nés-ti od nes; druhý oddíl naopak obsahuje všecka ta, jichž kořen jest otevřený č. samohláskou se končí, jako: bí-ti od bi; douti od du.

Vysvětlení jako dříve.*) Třeba tedy ukázati vlastně, že časoslova této třídy mají před tí slabiku *nou* a v přítomném čase kratší *nu*. Časoslova této třídy jsou též buď otevřeného neb zavřeného kmene: *mi-nou-ti*, *trh-nou-ti*.

Cvičení na čítance.

§. 116.

Lže, až se mu od huby kouří. Jazyky, pěsti, meče na sebe brousiti. Prázdný i vodu měří. Ani kuře darmo nekutí. Co škodí, to učí. Člověk míní, Pan Bůh mění. Nevyhloudíš u vlka kože. Stvořil Bůh zajíce, stvoří také trávu. Polepší se co řemen v ohni. Slíbíš-li za druhého, dej své. Kdo snu věří, stín chytá. Nechoď s bubnem na zajíce.

Vysvětlení jako dříve.***) Tato třída sloves má i co sponu před tí.

Cvičení na čítance.

§. 117.

Sova sokola nevysedí. Přišli, aby Lazara viděli. Vězí v dluzích až po uši. Každá řeka mezi svými břehy běží. Koho oko bolí, nechoď do mlýna. Rybář rybáře daleko v moři vidí. Koně za ovsem běží, oslové ho dostávají. Moudrost toliko dobrým přísluší. Sluší mu to, jako svini sedlo.

Vysvětlení jako dříve.

Pozn. Obecná mluva 3. osobu množn. čísla přít. času rozeznává od 3. osoby jedn. č. přidáním *ej* (*ejí*):

*) „*Nou ti*“ není příponou; vlastní příponou neurčitého způsobu jest *tí*; a *nou* (krátce *nu*) jest sponou.

**) „*iti*“ není opět příponou neurčitého způsobu, ale „*ti*“ a „*i*“ jest sponou. A tak má se to i s *eti* a *éti*, kde jest *e* a *ě* sponou u sloves následní třídy atd.

O východech přítomného času bylo již zmíněno.

hoří, hořej(i); čehož však v písemném jazyku varovati se sluší. Chceme-li poznati, má-li 3. osoba m. č. míti í neb ejí, utvořme sobě způsob rozkazovací, na př.: klečeti — kleč — klečí.

Cvičení na čítance.

§. 118.

Kde již hodná hromada, tam zanáší náhoda. Snadněji střechu loupati, než pobijeti. Stromové bujněji. Bláznů moudrosti neporoučej. Cepem po ptácích střílel. Nesměli se bítí v čelo před bohy. Kámen zkouší zlato. Kráčí mužně ku předu. Myslivec střílí zajíce. Kdo umí dobře kresliti? Otec krájí chleba žebráku.

Vysvětlení jako dříve. *)

Dodatek. Tak se časují též časoslova pošlá od podstatných a přídavných jmen: bujněti, bohatěti, dražeti, kameněti, lačněti, mrzačeti, tučněti, želeti, žilnatěti a j. v.

Cvičení na čítance.

§. 119.

Kdo rád zvyká, neodvyká. Pozdvihá se mlha ode prachu. Bůh nám sešle pomoc doufajícím. Jestli mu drozda dáš, za bažanta tě požádá. Kdo jiného otírá, sám sebe nemývá. Hledal v tom zisku svého. Snadno v pustém lese hvízdati.

*) Novější bádání mluvnické staví obě tuto uvedené třídy opět v jedinou. Známkou její jest samohláska é ve spouš, jež objevuje se v neurčitém způsobu po retnicích (p, b, f, v, m) a po d, t, n, kdykoliv jest neurčitý způsob troj- neb víceslabičný, jako: trp-é-ti, nem-é-ti, let-é-ti atd. Dvouslabičný neurčitý způsob zdlužují v í, na př. bdíti vedle bděti, títí v. tletí. Všecky ostatní kromě bá-ti se a státi mají stále e m. é.

Vysvětlení jako dříve. — Tato třída rozeznává se od ostatních samohláskou a ve sponě. — Tak časujeme slovesa, ježto před známkou a opatřena jsou tvrdou neb obojetnou souhláskou: ček-a-ti, děl-a-ti, chyt-a-ti a j. Po měkkých souhláskách a toto přehlasilo se dílem v ě neb e; dílem stažením vzniklo í: vrac-e-ti (m: vracati), vracím. Slovesa toho rázu časují se nyní podle vzoru „uměti.“ Dobře bude ukázati též dítkám, jak časují se též některá slovesa této třídy podle vzoru tes-a-ti, (teši): kázati, mazati, řezati, tázati, vázati, plakati, psáti.

§. 120.

Největší marnotratci času jsou, kteří jej spaním zmaňují. Jazyk moudrých ozdobuje umění, ale ústa bláznů vylévají bláznovství. Nerovným bojem bojujete s nepřátely. Ovčákovi stádo se svěřuje. Proč slibuješ, slibuje nenaplnuješ? Proti své krvi bojuje, kdo své vlasti nemiluje. Soudce se otazuje svědků. Války a jiné zlé věci obmyšlovali. Čekali s touhou a ničeho nedočekali.

Vysvětlení jako dříve. — Tato třída konečně liší se od ostatních slabikami ova před tí. Obsahují pak samá taková slovesa, která odvozena jsou buď od jiných sloves, náležitých ke třídám předešlým, aneb od jiných částí řeči, jako: boj-ova-ti, kral-ova-ti, vyhrab-ova-ti a j. v. Cvičení na čítance.

Úloha. Vypište z čítanky všecka časoslova, napište je ve tvaru neurčitého způsobu a 1. osoby přítomného času a rozdělte je dle těchto tříd.

T r v á n í d ě j e.

§. 121.

a) Koupil zajíce v pytlí. Co vlk osáhne, nebrzo pustí. Co se stalo, odestátí se nemůže. Když

Pán Bůh dopustí, i motyka spustí. I čtvernohý kůň někdy klopýtne. Hnuli se s místa pevného.

Výklad významu jednodobých časoslov dle způsobu známého již a podle slov mluvnické. Ku lepšímu znázornění třeba podotknouti následní: Děj jednodobý vyžaduje ku svému uskutečnění téměř jen punkt času (.)

Úloha. Vyhledejte z čítanky as 10 časoslov jednodobých.

b) Koníček se na palouce v husté trávě pase. Prvé chleba neměli, maso a ryby jedli. Musí k tomu lidi míti, aby to působili. Kdo mnoho mluví, lže aneb se chlubí. Kdo neumí mlčeti, neumí též mluvit. Když taková znamení činil, uvěřili mu. Mír staví, svár boří.

Vysvětlení, jak známo. Ku lepšímu znázornění do-
bře bude takto předběžně o věci pojednávat: Děj trvací vyžaduje k uskutečnění delší doby, na př. nesu. Abych mohl o sobě říci, že nesu, nepostačí k tomu, abych věc jen do ruky vzal a opět ji postavil, nýbrž abych po několik aspoň minut ji v ruce měl a s jednoho místa na druhé dopravil. Děj trvací znázorňuje čára (—).

Úloha. Vypište ze článku . . . časoslova trvací.

c) Bůh vám sešle pomoc doufajícím. Říčně sko-
čím, koně okročím a vesele se otočím. Rána se zahojí, ale slovo ne. Mnoho domnění v pytel vejde, než plný nebývá. Propovíš-li plaše slovo, ani tisíce koňmi je nevytáhneš. Vyschnou-li močidla, nezůstanou ani žáby. Ať se rána zacelí, šrám přec zůstane.

Vysvětlení toho, co jsou časoslova končící, vedle znění učebné knihy. — Dále třeba ukázati dítkám, že se končící časoslova tvoří z trvacích pomocí předpon a že předponami těmito naznačuje se rozličný směr děje a význam slova že se takto mění, jako na př.: psáti — vypsati, dopsati, upsati, sepsati.

Úloha. Vypište z čítanky 15 časoslov končících a podtrhnouce předpony, proměňte je napotom v trvací.

d) Co rozum nedává, čas přináší. Častá krá-
pěje proráží kámen. Za času hrušky česati, višně

trhati a jahody sbíratí. Nepouštěj se bez vesla na moře. Sliby se slibují, a blázni se radují. Kdo se mezi plevy míchá, toho svině sežerou. Kdo sází, prosází, kdo nesází, vyhrá. Útesovati sobě kříže. Šráží hory v doly, pět za sudu počítá.

Vysvětlení. Děj opětovací č. pokračovací jest, jestliže buď bez přestání, buď v malých přestávkách děj jednodobý aneb trvací po sobě opáčíme; bodám, chytám, píchám, nosím, vodím lítám. Děj opětovací složený z jednodobých znázorňují; děj opětovací dějů trvacích — — — —.

Úloha. Vypište z čítanky . . . 15 časoslov opětovacích.

e) Volával jsem na ně. Spěchávali ovšem s udatnou myslí proti nepřátelům, avšak prodlením času přece od nich poraženi byli. Hrozívali dětem metlou, a přec z nich nic dobrého nevychovali. Čekávali s touhou a ničehož se nedočkali. Běhával jelen po horách, po vlasti poskakoval.

Vysvětlení. Děj vícedobý čili opakovací, jestli buď děj jednodobý, buď trvací, buď opětovací v delších lhůtách ať si pravidelných, ať si nestejných se opáčí; píchávám, čítávám, lítávám. Znázornění: (. . .) (. . .) (. . .); (— —) (— —) (—) (—); (— — —) (— — —) (— — —).

Úloha. Vypište z čítanky 10 časoslov vícedobých.

Spůsob časoslova.

§. 122.

1. Peněz nemíti, nemilá věc. Boj s kým začítí. Není hoden slouti člověkem, kdož obyčej nad rozum chválí. Obecného lidu rozumové jsou tak schopni pravdu přijítí (přijmoutí), jako nepravdu. Budeš-li hleděti na ty, kteříž před tebou jsou, vždy se budeš vzhůru pítí, jako medvěd na dřevo. Kde jest dostatečná moudrost, ta nikdy nemůže tovaryšiti s žerty a lehkostmi. Každému jest napsáno umřítí. Kdežby měl skok řvátí, to kola řvou.

Výklad.

Úloha. Vypište z čítanky 15 časoslov v neurčitém způsobu.

Doplňk. Půjdu spat. Nepouštěj bouřit u vraby. Tamo k vrchu pohřebat mrch, i dát pokrm bohům, a jim hlasat milých slov. Odpraví se poznat mravů cizích. Šel lovit ryb.

Poučení. Neurčitému způsobu příbuzné jest supinum, od něhož se dělí tvrdým na konci ta na mnoze krátkostí kmenové samohlásky.

2. Počasí se mění. Přijde dnes. Krása pomine, ale ctnost věčně trvá. Dubu na ráz neutneš. Horlivost chladne. Pověděl jsem mu do pravdy. Jak krásná jest příroda!

Poučení a cvičení.

3. Ptal se mne, kdo by byl. Kdybys mne miloval, pomohl bys mně. Zdá se mi, že by mně bylo lépe bývalo, kdybych nepravosti ty nebyl viděl. Jinému vedlo by se tak tak, kdyby podobných poměrů byl zamotán. Rád bych se učil, kdybych k tomu měl jen příležitosti.

Poučení a cvičení.

4. Staň se, Pane, vůle tvá! Modli se a pracuj! Budiž vám přáno! Čiň co čiň, jen když jest k plátnosti. Na chráplavý zvon nezvoň, vlka na kulhavém koni nehoň. Růži trhej, když kvete. Do lesa dříví nevoz, do moře vody nenos. Zpívej, co umíš, jez, co máš. Co ti nepatří, nebeř. Na štěstí nespolehej. Nikdy nesuďme jiných; máme sami dosti toho, z čeho soudu hodni jsme.

Poučení a cvičení.

Úloha. Opište z čítanky 5 vět, kde by se nacházel rozkazovací způsob časoslova.

§. 123.

Pleťte věnce z pestrých kvítků. Beř na se břímě své trpělivě. Tluc, žežulko, tluc kuku, dej znamení ve zvuku. Vrz se na kolena před velebností Boží. Pravdu sobě huďme, dobří spolu buďme.

Slyše neslyš, vidě neviz. Ze všech údolí sem svedte koně, koni řehci vešken les. Nyní usedni ty na ručí koně, proletni lesy jelením skokem. Kde se otevře, nejdi, kde se zavře, klepej. Kde krátko, nastav. Hodláš-li přes pole, nepřepni tobole. Ústa zamkni, oči napni. Vyvrz buřiče, přestane svár. Tec voda, kam Pán káže (děj se vůle Boží).

Poučení a cvičení.

§. 124.

Nemeškej, podej ruky. Kaši jez, ale neřezej ji nožem. Zlost a jazyk měj na uzdě, mluv málo, mnoho rozuměj. Na štěstí nespolehej. Chceš-li právě dobrým býti, počínej dobrotu od mysle. Nenadýmejte se bohatstvím. Necestných míst kdo se bojí, nikam s cesty nescházej. Kráčejte krokem mužným. Hledej sobě přátel pravých.

Poučení a cvičení.*)

*) Známkou rozkazovacího způsobu jest vlastně **i**, v 2. osobě jednotného čísla bez osobní přípony. — Toto **i** zachovalo se zřejmě jen:

a) u otevřených kmenů 1. třídy, u 5. a 6. třídy (dle novějšího rozdělení) a proměnilo se tu, stojíc na konci slov, do souhlásky **j**: pěj, dej, pij; miluj. — Kdekoliv v kmeni tomto **i** bezprostředně předchází **a**, přehlasuje se do **e**: znej, volej; jen hrátí má hraj vedle hrej. U kmenů 1. třídy na **i** píše se též na př. místo pij, žij atd. pí, ží.

b) U všech rozkazovacích způsobů, jež bez toho **i** těžko bylo by vysloviti, ješto by končily dvěma souhláskami, a u jich složenin. Jsou to nejvíce neurčité způsoby 2. třídy a neurčité způsoby jednoslabičné: Klekni, poklekni, trhni, podtrhni (avšak zapomeň); čti, přečti; rei; jmi, přijmi, ujmi; eti, mni, pomni; jdi, pojdí (ale přijď a pojd).

c) Pomohu má pomozí v pořekadle: Bůh pomozí. V ostatních pádech odpadlo toto **i**, zanechavši po sobě jen změkčených souhlásek, a to

t do f: pleť, vrať;

d do d': veď, hoď; viděti a věděti má viz a věz;

n do ň: hyň;

h do z: pomoz;

k do c: pec, peč;

s a z nemění se: nes, vez.

a) Tohoť míním, jenž se soudí křiv jsa, i řečníka jeho, stojí-li věda proti pravdě. Prsy tluka a vždy pláče, smutku zbýti nemohu. Kdo bleptá sám se chvále, od toho jde moudrost dále. Nevěda co má činiti, a nechtě mistra tak náhle obtěžovati, poslal pro spoluradního, co by k tomu radil. Mudrci, chtějíce učeníky své na to navésti, aby na svém stavu dosti majíce, k vyššímu se netřeli, dali jim tuto cestu. Ona slyšíc řeči takové, počala sama v sobě vesela býti. Poradíce se s rozumem, choptež se cnosti, a jí až do smrti držte se. Bylo s nimi pachole, stojíc a shřívajíc se. Lepší jsem, za to život dáda (daje), než bych se pronevěřil. Děti vše tu zbožím v jedno vládnou, vládyku si z rodu vyberou ce. Snáze jest darův nebrati, nežli vezma je, tomu po vůli nebýti, od koho vezmeš. Matka plačíc a v žalosti sebe nečijíc, své ruce svými zuby hlodala.

Poučení o přechodníku přítomném a cvičení: (§. 125. dochází již v knize učebné dostatečného výkladu.)

b) Též k němu příčinu našed, mluvil toto. A tu usedši kázala se pryč vézti. Vyběhše dva lvi z paseky, zdávili tu dvě pacholátka. Všedši ve svůj sad, jala se plakati. Svědomí hryzlo je, protož počátek zlý učinili, sahše bezprávně na své spolusousedy a nic na ně nedovedše. Nalezše brody sobě příhodné, tajně v noci na naši stranu přijeli.

Poučení a cvičení o přechodníku minulém při časoslovec, která mají kmen souhláskou zavřený.

c) To její muž uslyšev a tomu uvěřiv, velmi se užasl. A ta žena v svůj dům ji přijavši a pracně svýma rukama dělajíc, potřeby ty jí dávala. Drahomíra dva násilníky do Tetína na hrad poslala, aby tam javše Ludmilu ji zahubili. Zvěděv to Rudolf a se svým vojskem přes Dunaj přijev, na moravských mezích se položil.

Poučení a cvičení o přechodníku minulém u časoslov kmene otevřeného.

d) Úkol (denní práci) dělajícím oddíl jeho náleží. Uhrové, nejsoucí pamětlivi své víry i svých

přísah, krále Václava mladého nechtěli mítí. Zloděje obilí vezoucího lapili. Lípa bujně kvetoucí příjemně vůně vydávala. Hleď dítě plačící a kvílící potěšiti. Chválili muže daavšího almužnu chudým.

Poučení a cvičení o tvoření přídavných jmen z přestupného způsobu ženského rodu.

Č a s.

§. 127.

Otcové chtějí tomu, aby dítky jejich v střídmosti a trpělivosti byly vychovány. Ústa, jež ráda lhou, usmrcují duši, a lež činí, že lidé často pravdě nevěří. Komu mysl z čistoty vystupuje, ten hledá koutů. Oheň zkouší zlato a zlato lidí. Za Prahou promodrávají vrchy a za vrchy projasňuje se východ. Blázen v smíchu povyšuje hlasu svého, ale rozumný muž zasměje se po tichu. Odkud přicházíte? Kam se ubíráte?

Poučení a cvičení o čase přítomném.

§. 128.

a) Byl jsem doma. Byla jsem v kostele. Nebyli nikdy v hlavním městě. Bylo mu k slávě. Já ubohé děcko bylo jsem opuštěno. Bitva mezi kačery a husami, když proti sobě spolu bojovali a nosy svými se štípali, píchali, hryzli a trhali. Ne všickni lidé, které smrt postřelila, hned se káceli; některé poranila toliko, pochromila, oslepila, ohlušila neb omráčila; někteří se po její ráně oduli, jako puchýř, jiní uschli jako tříška jiní se třásli jako osyka, tak že větší díl lidí poraněných chodilo.

Poučení a cvičení, o minulém čase jednoduchém. *)

*) Jednoslovní čili jednoduchý minulý čas jmenuje se též činným přičestím minulého času.

b) Někteří lidé jsem viděl, že nic nedělali, jiný a jiný kraj na sebe berouce. Brali jsme se přes hory a doly. Viděl jsem několik ctnostných mužů, kteří všechna protiventství statně snášeli. Pěkně jste si vybrali a brak jste mně nechali. Postavili jsme se v pěti řadách. Ujel jsem před protivníky svými. Dopustili jste se velikého hříchu. Porazili jste nepřátele silnějších. Potlačil jsem jiskru dříve, než se z ní čeň rozmohl. Padl (jest) v boji.

Poučení a cvičení o minulém čase složeném.

§. 129.

a) Vezl zboží své na trh. Vezeno bylo zboží jeho na trh. Zryl jsi již zahradu? Jest již zahrada zryta? Poskytni jim mnohé podpory. Když by bylo poskytnuto zboží veliké a hojnost zlata, tu bychom zvěděli, zůstala-li by s tebou pokora.

Poučení a cvičení o tvoření přičestí u časoslov 1., 2. a 3. třídy (starého rozdělení).

b) Válčili ještě, ni sem, ni tam ustoupili. Válčeno ještě, ni sem, ni tam ustoupeno. Mazali tělo mastmi. Bude-li tělo tou mastí mazáno, tím šlechetněji bude zachováno. Moudrost jeho docházela uznání. Kdyby moudrost učením docházela byla, to by muselo v knihách býti. Vážili sobě jeho pilnosti. Pohledněme na slavné muže, kteří od všech národů vážení jsou.

Poučení a cvičení o tvoření přičestí z ostatních tříd časoslova.

§. 130.

a) Budu vaším otcem, vy mými dětmi. Budeš spokojen, jsa bezúhonných mravů. — Budu méně mluvit a raději více konat. Bůh vás štěstím bude provázeti. Nebudou po větru plášť nositi. Budou tak bédovati, až se nad nimi slitovati musíš. Budeme na ně volati. Nebudete házetí kameňm a vybíratí ptáčeků.

Poučení a cvičení o budoucím čase složeném.

b) Každý hřích přestane, samé lakomství toliko vždy mladne a roste. Všeho koupíš za peníze, kromě času. Vystřelím na zajíce. Bláto nebláto, já přece půjdu. Bez břitvy ho oholil. Neohneš-li mladý strom, starý se ti zláme. Polepší se, co řemen v ohni. Jak nabije, tak vystřelí. Smrt napřed tělo v popel obrátí, krásu v škaředost promění, sílu mdlobou odmění, zboží všecko obloupí, a mnohokrát těm rozdá, jižto jsou nepřátelé tvoji, a naposledy věčné zapomenutí na tebe přivede.

Poučení a cvičení o budoucím čase jednoduchém.

Osoba a číslo.

§. 131.

Čtu. Pracujeme. Proč neodpouštíš nepřátelům svým? Učte se býti pokornými! Dělá páté přes deváté. Vojáci cvičí se ve zbrani.

Poučení a cvičení.

Časová ní. *)

§. 132.

Napomínám bratra. Byl jsem od otce napomínán. Otec prosil učitele, aby syna jeho napomenul. Napomínej také sebe! Nenapomínám zbytečně. Napomínal až do umdlení. Nebudu vás více napomínati. Napomínám — napomínáš — napomíná; — napomínáme — napomínáte — napomínají. —

Jsem zdrav. Jsme vlídní. Budu milosrdný. Buď já co buď. Byls u svého strýce? Byvše po mnohá léta v Praze, odebrali se na venek. — Pasu stáda pána svého. Mnu sobě ruce. Protože síji, budu i vítí. Miluji nepřátele své. — O Libuši mluvím. Držím

*) Viz o tom též vysvětlení před §. 113. pod čarou učiněná.

dlouho krosnu a bolí mne bedra. Házím po něm okem — Volám, volám, ale nemohu se dovolati.

Poučení a cvičení.

Č a s o v á n í.

§. 133.

Časoslovo býti.

Jak důležité jest, aby sobě dívky zjevy mluvnické, jež byly dříve náležitě pojaly, i mechanicky vštěpovaly, k tomu poukázali jsme již v §. 41. při pojednávání o pádech podstatného jmena. Netřeba tedy více připomenouti, než že musí sobě žáci všechny tvary tohoto vzoru náležitě osvojit, k čemuž třeba pilného cvičení, ovšem že rozumného a nikoliv tedy nesmyslného. Vštípily-li sobě dívky tvary tyto dobře, napotom veďme je na čítanku a nechme vyhledávati tvary takové a určovati je přísně dle znaků, na př.: Byl bych nešel, kdyby atd. „Byl bych“: časoslovo, 1. osoba, přít. času, způsobu spojovacího atd.

A tak staniž se u všech ostatních vzorů. Dobře pak poslouží, jestliže žáci časoslov dole pod každým vzorem uvedených použijí co výroku vět, jež takto tvořiti budou v rozličných tvarech času a způsobu, aby se v užívání jich pilně cvičili. My tuto k jednotlivým vzorům knihy učebné učiníme pouze jisté poznámky pro učitele, aby se stanoviska novějších výsledků bádání na zjevy mluvnické pohlíželi. *)

*) Vysvětlili jsme již na jiném místě, že jmenujeme onu část časoslov, ku které koncovky osoby, čísla, rodu, způsobu a času náležejí, kmenem. Rozeznáváme pak u některých časoslov kmen dvojitý: a) kmen přítomný, od něhož se tvoří čas přítomný, rozkazovací způsob a přechodník času přítomného a kmen neurčitýho způsobu č. infinitivní, od něhož zase tvoří se neurčitý způsob, supinum, příděstí minulého času činné

R o d ě i n n ý.

Vzor I.

§. 134.

Časoslova k tomu vzoru počítaná náleží vlastně třem třídám (podle novějšího rozdělení): 1. a), b), 2. a 6. = nésti, píti, mnouti, milovati.

1. a) Rozlišování hrdelnic k a h v e a ž děje se vlastně před sponou e; proto peku, pec, —eš atd.; tak má se to i s r, jež promění se v ř: dřeme.

b) U forem od kmene přítomného odvozených sluší podotknouti, že slovesa otevřeného kmene mezi koncovku a kmen k vůli libozvuku vkládají j, tedy: bi-j-u, bi-j-me, bi-j-íce. —

Některá slovesa této třídy přeskakují do třídy druhé (rozdělení nové; dle starého do 3.). Místo žíti, píti, jíti, číti, títi klade se obecně: žnouti, pnouti, jmouti, čnouti, tnouti; — žnul, dmul, dmut a j. v.

Některá z časoslov těchto přecházejí částečně ke vzoru „volati“, jako: zrá-ti, hrá-ti, ježto mají zrají i zráám, hraji i hráám; jiná zase přeskakují ke vzoru „uměti“, jako: chvítí (chvětí), skvítí, tkvítí a j. v., jež mají chvím a chvěji, skvím a skvěji, tkvím a tkvěji. Do-cela ke vzoru tomu přešlo smíti (směti): smím, smíš atd., aby se slovo to mohlo rozeznávati dobře od směji (smáti).

2. V trpném přičestí minulém se před e nejen h, ch, k rozlišuje v ž, š, č, ale i také sk v šť, na př.: postihnouti: postižen; zamknouti: zamčen; tisknouti: tištěn a j. v.

6. Časoslova této třídy časují se též dle dvou kmenů, na př.: kupovati. — Kmen přítomný jest

i trpné a přechodník minulý, na př. kmen milu: milu-ji(ju), milu-jíc, milu-j. Kmen milova: milova-ti, milova-l, milová-u, milova-v. — Některá časoslova mají zase jen jediný kmen, od něhož se všechny tvary tvoří, na př. kmen nes: nes-u, nes, nes-a, nes-ti, nes-t, nes-l, nes-en.

kupu a kmen neurčitý kupova. Tvary od kupu vzniklé časují se zcela tak, jako u bíti; tvary neurčitého způsobu zase dle volati.

Praví-li se v knize učebné, že některá časoslova sedmé formy (rozdělení staré — podle novějšího 5. třídy) časují se též dle I. vzoru „přísti,“ není to mluvnicky objasněno. Časoslova tato časují se dle vlastního vzoru své třídy s tím toliko rozdílem, že děje se to podle dvojího kmene. Kmen přítomného času končí souhláskou a kmen neurčitého způsobu samohláskou a: Hrab-u (a, ouc, ouce; hrab), hraba-ti, hraba-l, hrabá-n, hrabav; a tak i: sypati, lháti a mimo to ještě jiná, jako: stláti, dráti, práti, žráti, rváti, žváti, štváti, hnáti, cpáti, ssáti (místo ssu jest však obvyklejší: ssaji, sesám).

Vzor II.

Časoslovo honiti.

§. 135.

V trpném přičestí min. spatřujeme ě před n a to pouze před d, t a n; po všech ostatních souhláskách stojí e místo ě. Někdy pak před e mění se d a t v z a c; s v š, z v ž, sl v št, sl v šl: hoditi — hozen, souditi — souzen, chytiti — chycen, nositi — nošen, voziti — vožen, pustiti — puštěn, mysliti — myšlen a j. v.

Omylem mluvnickým jest, má-li někdo časoslova: mřiti, třiti, vřiti, přiti, jeti, plíti, pěti a t. d. za časoslova páté formy (dle starého rozdělení) — dle nového tedy za časoslova třídy čtvrté. Jsou to vesměs časoslova třídy první (podle rozdělení novějšího).

U všech těchto časoslov: mru, tru, vru, pru, melu, dru, stru, pleji, pěji atd. (viz §. 114.) končí se kmen neurčitého způsobu na e a přičestí činné zní tudíž: mle-l, mřel, třel, vřel, přel atd., trpné pak: mle-t, ml-en, dřen, třen atd.; i v neurčitém způsobu jest vlastně prodloužené e. — Jakož časoslova této třídy vesměs jsou jednokmenná, činí slova tato jako zdánlivou výminku a

zdají se tedy býti jako dvoukmenná. — Jeti, jak již praveno, jest časoslovo nepravidelné.

Vzor III.

Časoslovo: volati.

§. 136.

Časoslova této třídy jsou totiž buď zavřeného, buď otevřeného kořene; buď jednoho neb dvou kmenů.*) Jednoho kmene jest na př.: volati (volám, volal) a dvou kmenů zase na př.: tesati (teši, tesal), bráti (beru, bral), hráti (hřeji, hřál).**)

V přítomném čase mění se při mnohých s v š, z v ž, n v ň, r v ř, zd v žd, st v se, d v z, t v c, ch v š, k v č, h v ž: česati — češi, lízati — líži, orati — oři, trestati — tresci, strouhati — strouži a j. v.

Některá časoslova přeskakují sem z 1. třídy (nového rozdělení) vzoru: bítí buď částečně: hrám (hraji), zrám (zraji), aneb zcela: znám (m. znaji), nechám (m. nechaji) a j. v.

Tři časoslova, která sem jsou náležitá, mají v přítomném čase kmen na a (ostatní á): ka-ji, la-ji, ta-ji; v neurčitém způsobě á: káti, láti, táti. Rozkazovací způsob jejich nepřehlasuje a: kaj se, laj, taj atd.

Rod trpný.

§. 137.

Poučení a cvičení, jak ukázáno v §. 133.

*) V mnohých mluvnicích tvrdí se, že jsou časoslova taková, která se v přítomném čase podle jiného vzoru časují, časoslovy nepravidelnými. Jak shora vysvětleno, jest tvrzení toto hrubým omylem. Nepravidelně časují se v českém jazyku toliko následní časoslova: jeti, jíti, státi, chtíti, míti, viděti a spáti.

**) Viz o tom poznámku při §. 133. pod čarou učiněnou.

Dodatek.

Bezesponné časování.

Koncovky přistupují ku svým kmenům buď bezprostředně, jako: bi-t, vez-l, čini-v; buď se ku kmeni zvláštní samohláskou připínají, již proto sponou nazýváme, na př.: vez-eš, vez-e-me.

Ze všech tvarů jediný čas přítomný u všech časoslov spony vyžaduje, vyjma čtvero časoslova: dám, jím, vím, jsem; odtud tato bezsponná, všechna onano sponnými slují. (Cvič nyní dívky v časování časoslov těchto.)

Nepravidelné časování.

Nepravidelně časují se tato časoslova: jeti, jíti, státi, chtíti, míti, viděti a spáti.

Cvičení v časování.

Kusé časování.

Toto vyskytuje se jen při několika málo časoslovech, u nichžto se nezachovalo celé časování, nýbrž jen některé jeho zlomky. Jsouť pak časoslova tato:

1. Dí-m, dí-š, dí, dí-me, dí-te, dě-jí.

2. Prý a vece. Místo prý říkáme v obecné mluvě prej; jest to vlastně třetí osoba mn. č. zastaralého časoslova praju (pravím), od něhož se až na naše doby zachovalo i min. přičestí činné: prál, práli.

3. Vece jest třetí osoba též zastaralého časoslova věcati (říkati).

VIII.

P ř í s l o v k y.

§. 138.

1. Kdy nastoupíš dráhu polepšení? Odkud přicházíš? Dokud potrvá lehkomyšlnost tvá? Kde jest

otec tvůj? Kam se ubíráš, kde se stavíš? Kdy vede mne cesta tato? Pokud míníš se polepšiti? Jak jdou hodiny tvé? Kolikrát zvonilo se již? Proč se za svůj jazyk stydíš? Nač utíkat, když toho potřeba není? Zač jsi to koupil?

Vysvětlení a cvičení.

2. Pravé a věrné přátelství pádu nezná; nikdy se nehýbe, nikdy se nemění. Lepší dnes kus, než zítra hus. Čtvernohým hovadám (skot) potrava nejprv do bachora, potom do čepce, pak do knih a teprv do žaludku pravého, sléz nazvaného, se pouští.

Poučení a cvičení.

3. Co se za kralování jeho dalo, doma i vně? Kdo jest všude, nikde není. Kam ho večer postaví, tam ho ráno najde. Příběhla sem jen tak na úkrad. Odsud k druhu spěchal. Nebesa vše tělesné jsou obklíčila, jako vejce skořepina, všudy vůkol, svrchu, vespod. Níže toho, blíže, dále, všude jest pravdy na mále. Kdo se kde narodil, nejlépe se tam hodí.

Poučení a cvičení.

4. Bez Boha co dobře činiti nelze. Paměti co poručiti chceš, přečítej často; ne běžně, leda bylo a na odbyt, ale na věci pozor daje. Odprošovati a smířiti se ne na bílo (na oko), ale opravdu. Hodmo, bodmo, vše bije. Barvil černě, bíle, červeně, žlutě, modře; neb: na černo, na bílo, na červeno, na zeleno, na žluto, na modro.

Poučení a cvičení.

§. 139.

a) Nemá příbuzen býti bezděčně, ale dobrými slovy. Měkce vychovanému tvrdé vyjítí bývá. Řečník zmítá a sráží odpor úplně. Lépe jest krátce se stydět, než dlouho želeti. Skoupé chval. Mají ustanovile úklidnou mysl. Příliš se sprostně míti není dobře. Kdo sobě zle, komu dobře?

Bezděčný — bezděčně; úplný — úplně; krátký — krátce atd.

Výklad a cvičení.

b) Netrestal jich mužsky ze zlého. Řečník zmítal odpor hrdinsky. Učíš se francouzsky? Nakládej se zvířaty lidsky! Otrocky se před nimi plazil.

Mužský — mužsky; hrdinský — hrdinsky; lidský — lidsky.

Poučení a cvičení.

c) Ne každému, co libo, to volno. Spolu jim těsno, od sebe teskno. Mateřino naučení často děti drží tvrdo. Co mnoho, škodí. Těžko proti proudu plovati. Pravdy a spravednosti na světě málo. Co vhod, to dobro, co příliš, nezdrávo.

Libý — libo; volný — volno; — těsný — těsno; mnohý — mnoho.

Výklad a cvičení.

d) Níže toho, blíže, dále, všude jest pravdy na mále. Mysli často na přítele a častěji na nepřítel. Okolo dále, upřímo blíže. Čím dříve, tím lépe. Kdo málo má, hledej více. Obklíčili město úžeji. Dobré se pomní dlouho, zlé ještě déle. Horké železo nejlépe se kuje. S mlčenou nejdále dojdeš. Jinde dobře, doma nejlépe.

Blízko — blíže — nejblíže; často — častěji — nejčastěji; dobře — lépe — nejlépe; dlouho — déle — nejdéle.

Poučení a cvičení.

§. 140.

Mnohovýznamnost a souznačnost slov.*)

Rody slov.

Slova, ježto z jednoho kořene vycházejí, jsou slovo-rodní, t. j. náležejí k jednomu rodu, na př.: býti,

*) Jak by bylo ku této tak důležité části mluvnického vyučování, o níž se bohužel dosud v našich školách nižších tak

nabýti, vybýti, zbýti, přebýti, bytí, bytosť, bytnosť, bývati, přebývání, příbytek, zabývati, zabývání, zábava atd.

Stájtež zde některá slova rodu „státi“ v povídce jako na ukázkou, jak by bylo význam jejich náležitě vysvětlovati.

Poctivost a šlechtnost.

Jan Ladislav, starší Popel z Lobkovic, na Chlumci a Jistebnici, nejvyšší dvorní mistr království českého († l. P. 1584), nestál o veliké hospodářství, a proto pronajal nemalý díl polí starému, někdy statečným u vojínu.

Jednoho dne přivstal si nájemník a přišel k pánu svému, stěžoval sobě, že jedno z pšeničných polí blíž lesa, na němž zimního času časté honby se stávaly, náramně vystálo, tak že z pšeničky, na mnohých místech pošlapané, jak se zdá, nic nepovstane.

Jan Lobkovic vyvstav, odpověděl na to, že, co se pamatuje, často na tom poli se honovalo, a spolu doložil, může-li nájemník škodu se stalou udati, že se mu náhrady má dostati.

Nájemník řekl, toho že se nenadál do milostivého pána, a proto prý jednoho přítele dožádal, aby mu k svědectví stál, i že se domnívají spolu, jak škoda učiněná s dobrým svědomím sto zlatých stojí.

Ladislav vysázel mu je ochotně.

Dříve ale, než čas žní nastal, pšenice vstala, a právě tam, kde pole nejvíce pošlapáno bylo a největší škoda se stala, stála pšenice nejhustěji.

Přišel tedy nájemník opět k pánu z Lobkovic, řka: „Já tu stojím, milostpane, strany toho pole.“ — „Co

málo pečuje, přihlížeti, vypsali jsme obšírně ve spisu svém „Mnohovýznamnost a souznačnost slov“ (sklad I. L. Kobra v Praze), kde i vytknuto jest, co vše z oboru toho náleží třídě III. Odkazující své čtenáře k němu, připomínáme, že tuto jen pouze ku rodu slov poukážeme.

se stalo," pravil pán, a upamatovav se na tu případnost, tázal se: „Nestala se vám snad náhrada náležitá?“ — „O, milostivý pane, dostatečná! Ale já přišed k pšenici, zastal jsem, že docela žádné škody není; neboť pšenice právě tam nejlépe stojí, kde nejvíce pošlapána byla. Já tedy, co jsem dostal od vás, opět přináším.“ — „Ano," pravil ctihodný stařec, „tak to mám rád, tak by měl muž s mužem jednati.“

Na to postojte s nájemníkem, vyptával se, jak stojí okolnosti jeho. Pak odešel do druhého pokoje, přinesl 300 zlatých, jež dal nájemníkovi, řka: „Tuhle, příteli, vezměte, a když váš synek k dospělosti se dostane, dejte mu to a řekněte mu, jak se vám toho dostalo; představte mu zároveň, jak krásná a prospěšná jest poctivost.“

Přepřevládáno dílo I. J. Svobody.

O v ě t á c h.

§. 141.

Nepřátelství rmoutí. Veselost se usmívá. Chudoba pláče. Málomyslnost tráví. Nesmělost váhá. Láska živí. Smělost se odvažuje. Rolník oře. Lípa košatá jest. Bratr mravný jest. Václav jest mistrem. S dobrými obcuj a zlých se varuj. Nezoufej, ale doufej. I nám dal Bůh um a ramena, nech je tedy každý vynaloží. Komu se nelení, tomu se zelení. Kdo jiné učí, sám sebe učí. Laskavá odpověď odvrací hněv, ale řeč zpurná vzbuzuje prchlivost.

Výklad a cvičení.

Jednoduchá věta.

§. 142.

a) Růže kvete. Sníh padá. Vůně se rozšiřuje. Syn se učí. Bratr maloval. Láska živí. Dub jest strom. Mutka jest kuchařkou. Kůň jest rychlý. Ovce jest trpělivá.

Výklad věty holé — cvičení.

b) Červená růže kvete v zahradě našeho souseda. Sníh padá hustě. Líbezná vůně rozšiřuje se vřkol. Pilný syn učí se neunaveně. Vysoký dub jest strom pevný. Naše matka jest výbornou kuchařkou. Váš kůň jest rychlý. Tato ovce jest velmi trpělivá.

Výklad věty rozvinuté — cvičení.

c) Dílo kvapné není platné. Líná huba (jest) holé neštěstí. Zahrada tvého bratra byla prodána. Němému ani vlastní strýc nerozumí. Petr stál u dveří vně. Pravé přátelství pádu nezná. Učíme se doma. Trval boj od poledne až do západu slunce. Uč se pilně. V drahém rouše hledá přílišné rozkoše. V patách za pýchou záviš kluše. Dluh s tebou z mísy jídá. U velké vodě veliké ryby (jsou). Těžko jest vlka za ucho držeti. Vody běží svobodně s hor. Všude koukol mezi pšenici (roste).

Vysvětlení, co jsou hlavní a vedlejší členy věty — cvičení.

§. 143.

1. Stará kůže smáhy v sobě má. Veliký vítr dělá veliké vlny. Chlapec nezbedný mívá konec nešťastný. I černá kráva bílé mléko dojí. Ctnostný člověk má rozkoš stálou. Dva bratři vypravili se na cesty. Můj otec koupil silného koně. Lesk zlata mnohého člověka zaslepí. Karel Čtvrtý jest zván otcem vlasti naší. Zástup lidí hrnul se ku městu. Bydliště divochů jest bez ochrany. Původkyně ctnosti a dobroty jest radost. Člověk bez státu byl by divochem. Lev jest králem zvířat (neb mezi zvířaty). Druhý den po sv. Václavu jest k odjezdu určen. Most z kamene jest stálý.

Poučení o tom, co jsou přívlasky — cvičení.

2. Učitel napomíná žáka. Žák děkuje učiteli. Nebojí se výhrůžek. Spravedlivý člověk doufá v Boha. Věrný sluha milý jest pánu svému. Byl účasten boje. Hoden jest dělník mzdy své. Nouze naučila Dalibora housti. Jazyk moudrých ozdobuje umění, ale ústa bláznů vylévají bláznovství. Bůh

nám sešle pomoc doufajícím. Oheň proměňuje dříví v popel. Nasypal mu prachu do očí.

Poučení o tom, co jest předmět č. doplněk — cvičení.

§. 144.

a) Dnes sobě pohovíme a zítra opět pracovati započneme. Ctnost a štěstí zřídka na jednom místě dlí. Na úsvitě vyšli jsme z domu. V zimě bývají řeky zamrzlé. Otec odešel ranním jitem. Ráno slunce vychází a večer zapadá. Nocí boj se uklidil. Před bouřkou bývá parno. Před věky stálo v Čechách mnoho hradů. Za krále Karla IV. byly v Čechách zlaté časy.*)

Poučení o určení času — cvičení.

b) Nechoď tam! Buď vždy Bohu svému oddaný. Nechval dne, dlouho ještě do večera. Včera byl jsem na trhu. Všudy Bůh vládne. Shůry mu dáno odpuštění. Štědrý daleko nedojde. Bůh i v okénko podá. Čert po samotách nejvíce uloví. Ctnost nelehá na peci. Nepřivolávej vlka z lesa. Křivého dříví v lese nejvíce. Nehřej hada za řadry. Pusť psa pod stůl, poleze i na stůl. Stojí jednou nohou na hrobě. Šel lesem. Hájem rozléhá se libý zpěv ptactva.

Poučení o určení místa a směru — cvičení.

c) Růže libě voní. Zhoubný zrádce mluví sladce. Kráčel vesele domů. Dal mu darem deset zlatých. Pole úhorem leží. Po válce mnohé krajiny poustou zůstaly. Nosí se po francouzsku. Platil pšenici po osmi zlatých. Žádný bez práce nejlí koláče. Koprník jest bylina zvýší dvou loket. Zahrada tato jest dva sáhy dlouhá a tři sáhy široká (aneb: dvou sáhů zdělí a tří loket zšíří).

Poučení o určení způsobu — cvičení.

d) Rostliny chřadly nedostatkem vody. Hladem a žízni život mře. Raduji se z příchodu tvého.

*) Z každého odstavce [a), b), c), d)] vezme se ještě před vyvětlováním odst. a) jeden příklad a vyloží se na těchto 4 příkladech, co jsou určení příslovečná.

Železo železem se ostří. První rodiče skrze ďábla k hříchu přivedeni byli. Rozkoš vábí lahodou a lstí. Stálým suchem úrody zkázu berou. Kain zabil Abela ze závisti. Kristus Pán narodil se pro spasení věrných lidí. Pro maličkost se lidé hádají.

Poučení o určení příčiny a účelu — cvičení.

Úloha. Rozeberte následní věty v tento způsob:

1. Udejte a) hlavní, b) vedlejší části každé z nich.
2. Ustanovte, co se každou částí touto znamená. — Dává se vedle času běžícího věrná zpráva. Přišel v tyto žirné vlasti přes tři řeky. Všech sto mělo v nožnách britké meče. Dívků ruka na vás k vládě slabá. Hněvy rozohnily zraky jejich proti sobě. Obecného lidu rozumové sami v sobě nic vymyšleného neměli.

Složená věta.

§. 145.

Příteli činiti dobře hled, a nepřítelé na dobrou cestu ved. Pravda nepotřebuje mnoho slov, ale lži nedostává se jich nikdy. Člověk mluví, Pán Bůh mění. Hled si chleba vydělati, sic ho musíš vyžebrať. Kdo komu jámu kopá, sám do ní padá. Komu třeba uhle, hledej v popeli. Nic tak silně nedovodí veliké váhy ctnosti, jako to, že i zlí se chtějí zdáti dobrými. Kdo ctnosti neuvykne mlád, sestárnuv nedovede od nepravosti upustiti; a naopak, čemu se mlád naučí, to i v starším věku udrží.

Poučení o tom, co složená věta jest — cvičení.

§. 146.

a) Nezoufej, ale doufej. Severní větrové vanou přes studené moře; a proto nám přinášejí zimu. Při stro-mech rozličná proměna bývá; někdy z nich list oprchne, někdy poschnou, ba i posekány bývají. Tu mne hlava bolela, tu zas noha brněla. Pravé a věrné přátelství pádu nezná; nikdyť se nehýbe, nikdy se nemění, pevné a utvrzené jest; a to jen mezi dobrými lidmi může býti.

Zvučně znějí zvonů hlasy svaté, k posvícenkám se strojí osada; mládež kvítím cestu vykládá, v chrám se hrnou nádra Bohem vzňatá.

Poučení o tom, co jsou věty hlavní — cvičení na čítance.

b) Kdo jiného otírá, sám sebe nemývá. Kdo snu věří, stín chytá. Kdo se za svůj jazyk stydí, hoden potupy všech lidí. Ryby nemají hlasu, jelikož jim chybí plíce. Z mezí, které Bůh vyměřil, vystupovati nebudeš. Jak si usteleš, tak spíš. Je tam tak daleko, jako s hráze do rybníka. Lehkomyslný požívá, aniž by se po dárci ohlížel. Jak nabije, tak vystřelí.

Výklad o tom, co jsou věty vedlejší — cvičení na čítance.

§. 147.

Výkladu došel vlastně §. tento již při vysvětlení zjevů §. 146. Netřeba tu tedy než sebrati jednotlivé úkazy v celek, aby žáci náležitě vědomosti o tom nabýli, co jest věta souřadně složená a co věta podřadně složená.

Souřadně složená věta.

§. 148.

Štěstí bezbožného podezřelé jest, a samo od sebe klesá. Může Bůh do času nešlechtnosti bezbožných přehlídati, ba i dobrých věcí jim uděleti. Cvič se ne-toliko v ctnosti, ale i Bohu stále oddán buď. Hleď si chleba vydělati, sic ho musíš vyžebrati. Střez se tichých vod, sice v hlubinách jejich utoneš. Všeho měli dosti, také i zábavy se jim dostávalo. Máš rozličných vědo-mostí pro život nabyti; proto uč a cvič se pilně. Jste velmi pilní; avšak o zdraví své málo dbáte. Mám bo-hatství hojnost, a přece se mně mnohého nedostává. Nejprvé poznej Boha, a napotom koř se před ním v prachu. Jeden jazyk dal nám Bůh a dvě uši; proto slyšet víc než mluvit sluší.

Výklad a cvičení na čítance.

§. 149.

Lípa a bříza jsou stromy. Pes a kočka i lev jsou šelmy. Podvod a klam rodí se sám. Slovo tvé mezi námi běželo, rostlo a plodné ovoce neslo. Naprav chyby jeho pokojně, laskavě a dobrotivě. Ani kuře darmo nekutí a nehrabe. Beze mne, bez tebe, bez něho nemůže býti. Tělo jest nejen stánkem, ale i nástrojem duše rozumné. Já a otec jedno jsme. Ani naříkání, ani výmluva nepostačily. Budou-li Boha ctíti, jemu se klánějíce, jej chválíce, čest a chválu jemu plodíce, za veliká svá obmeškání obět jemu vzdávající. Bůh dopouští, ale neopouští. Zvíře nemůže ani dobře ani zle činiti.

Výklad o tom, co jsou věty složené — cvičení na čítance.

Podřadně složená věta.

§. 150.

a) Věty podmětné. Kdo rád zvyká, neodvyká. Kdo nezná zbroje, míjej boje. Kdo zabit, ten tam. Kteří v boj vešli, zahynuli. Cožkoli časem vzejde, časem i zapadne. Ne vše pravda, co se pěkné mluví. Odjedeli bratr, jest posud neurčito.

Výklad a cvičení.

b) Věty výrokové. Každý buď tím, čím býti může; napotom jest ale, čím býti má. Co rozum nedává, čas přináší. Ať jest to, co chce. Bůh jest, jenž nás ochraňuje.

Výklad a cvičení.

c) Věty přívlastkové. Člověk, jenž nestříd mý jest, zdraví své podrývá. Navštívil jsem muže, který v těžké nemoci postaven byl. Práce, která špatná jest, bývá pohaněna. Vy lidé, kteří přišli jste sem do lázní, měli byste i o uzdravení své pečovati. Bezpráví slove všecko, co se mimo řád a právo děje.

Výklad a cvičení.

d) Věty předmětné. Plň svědomitě, co jsi povinen. Nevěř těm, kteří lstní jsou. Pohanští mudrcové na to vše dali, aby skrytých věcí vypátrali. Blázen ihned ukazuje, že se hněvá. Buď vděčen tomu, jenž ti dobrodiní prokazuje. Odpuť každému, kdo ti ublížil. Nebojíme se, byť by i bouře sebe více zuřila.

Výklad a cvičení.

e) Věty příslovečné. Kde není bázně, tam není kázně. Kde zima, drž plášť. Kde není protivníka, tam není chyby. Ví, odkud vítr věje. Když slepý slepého vodí, oba v jámu padnou. Když kocour přijde, myši v kout lezou. Snáze jest jiskru potlačit dřívě, nežli se z ní rozmůže oheň. Jak sobě usteleš, tak spíš. Jest na tom pravdy, jako na žábě chlupů. Hodiny, dni a léta ubíhají, aniž že toho pozorujeme. Mnohý člověk tak lpí při hrubém tělesenství a tak není schopen duchovních radostí, že by ani nebe nenalezl v nebi. Pomož bližnímu svému, když tě prosí.

Poučení a cvičení.

Přímá a nepřímá řeč.

§. 151.

Kristus pravil: „Milujte se vespolek!“ Ciceró se prohlásil: „Nižádná tvých ctností není hodnější podivení, nižádná vzácnější, jako milosrdenství.“ Přísloví zní velebystré: „Nehas, co tě nepálí! Co však chytré, ne však moudré, zpozdilce jen ošálí.“ „Co všecko sobectví lidské neučiní!“ nařikal si mudrc. „Učte se,“ pravil otec, „býti moudrými a ctnostnými.“

Vysvětlení a cvičení na čítance.

§. 152.

Přísloví praví, že jest bázeň Boží počátkem moudrosti. Thales tázán jsa, co by bylo nej-

těžší, odpověděl, že poznati sebe samého. Bůh řekl Šalomounovi, že učinil mu vedle vůle řečí jeho a dal mu srdce moudré a rozumné, tak že žádného před ním jemu rovného nebylo, aniž po něm povstane.

Výklad a cvičení na čítance.

Cvičení a rozebírání vět.

Pravopis.

V českém jazyku píšeme větším dílem slova tak, jak vznikla, a jen některá z nich tak, jak je vyslovujeme. Nejhlavnějším pravidlům pravopisu učí se mládež naše česká právě za tou příčinou soudobně s pravidly mluvnickými, a písemná vypracování cvičení mluvnických poskytují zároveň i vhodné příležitosti ku cvičení se v užívání pravidel těchto, jak to učebná kniha sama vykazuje. Za tou příčinou nečiníme tuto „pravopis“ ani zvláštním předmětem poučování, nechtějíce takto trhati a rozpojovati, co přirozené spojeno jest.

Proslovení.

Ústní a písemné proslovení myšlenek jest mimo vyrozumívání mluvní látky hlavní úlohou vyučování mluvnického a přímým účelem, vedle něhož mluvnice a pravopis co pouhé prostředky v úvahu přicházejí. Z toho stanoviska má i škola celou pozornost svou mu věnovati. V něm sestřeďují se i jako v ohnisku všechny snahy vyučování a vychovávání a rozvíjí se zároveň i květ veškerého vzdělávání ducha a srdce. Co byl žák podle míry svých schopností duševně poznal a vytvořil, co byl z oboru rozmanitého vědění pojal, čeho byl v kruhu zkušenosti své znamenal a pocítil, jak byl t. buď bolestně aneb radostně dojat: to vše osvědčuje se při tomto odvětví mluvnictví.

Když pak přihlíželo se dříve u vyučování hlavně ku písemnému vyjádření, musí se považovati proslovení ústní za stejnorodé s prvnějším, ba třeba je míti úkolem i důležitějším. Obyčejnému člověku zřídka bývá to potřebou, aby myšlenky své písemně snesl a představil; za to tím častěji stává se, že musí vynesti úsudek o jistých věcech a případnostech ústně. Také bude někdo, jenž správně a jasně mluví, rovněž tak psáti, dostává-li se mu jinak k tomu i zevnější obratnosti a zručnosti. Učitel jen ať vyučování své tak nařídí, aby žáci dříve ústně o tom se vyjádřili, co mají napsati; každému cvičení písemnému ať předchází ústní cvičení mluvní. Ostatně opírá se cvičení u písemném proslovení zpočátku zcela o mluvnické vyučování a nabývá teprv naposled samostatnosti, když jest mu činiti s písemnostmi v životě obyčejně se naskytujícími. *)

I. Část.

Všeobecná cvičení.

I.

Vlastnosti věci.

1.

Z které látky jsou naše tabule v oknách? Můžeme skrze ně viděti věci, které se nalezají mimo dům. Proč? Za kterou příčinou jmenujeme tedy sklo průhledným?

*) Obširnější vypsání didaktických zásad, dle nichž bylo by se tu řídit, najdeš v českých knihách „Písemnosti od Biby a Ranka.“ Dále: „Stručný návod k písemnostem“ a „počátkové u písemném proslovení“ od J. Jedličky. Z německých knih odporučujeme tu: „Freischreib-Uebungen in der Volksschule von Herrmann“ a „Elementarische Sprach- und Stilübungen“ von Lüsebrink a j. v.

Můžeme skrz železo něco viděti? Jaké jest? Jmenujte jiné věci, které jsou neprůhledné. Zde jest kus soli kuchyňské; přivoňte k ní! Čenicháte něco? Sól kuchyňská nemá zápachu; jaká jest? (Bez zápachu — bez vůně — bezvonná.) Voda nemá žádného určitého tvaru; části její roztékají se a spěchají s vyšších míst do hlubších. Jaká jest proto? Co jest ještě tekuté? — Zde jest kámen, jímž se křeše; jmenuje se kámen křesací. Stékají se jeho částky též? On má spíše určitou postavu, jest pevný. Jmenujte jiné věci, které jsou pevné! Křesací kámen jest pevnější než železo. Když se ocele na něj udeří, odtrhnou se od ocele malé kousičky, jenž se zapálí a jiskry vydávají; kamenu ale tak snadno nic se nestane. Postava křesacího kamene nedá se tak snadno změnit; křesací kámen jest tvrdý. Jest to křemen; všechny křemeny jsou tvrdé. Co se tedy nemůže tak lehce s nimi státi? Jmenujte věci, které jsou pevné a tvrdé. (Diamant, granát a t. d.) — Opak toho jest měkké. Jmenujte věci, které jsou měkké.

2.

Znáte již rozmanité barvy. Povězte, jaké mohou věci býti dle barvy? Jaký jest popel? stříbro? mračno? dým? Které věci jsou šedé? (Seno, pijavý papír, vlasy starce atd.) Které věci jsou bílé? červené? černé? hnědé? modré? atd.

Dříví hoří, jest hořlavé. Jaká jest sláma? proč? Jaká jest síra? Které věci jsou ještě hořlavé? (Uhlí, papír a t. d.) Chuť mají: sůl, cukr, ocet, víno, sýr. Co dobře chutná, jest chutné.

Roztažitelné (co se roztáhnouti dá), jsou: vosk, olovo, vzduch, pára atd.

3.

Jaký jest nůž, který dobře řeže? Jmenujte jiné věci, které můžeme nazývati ostré, protože se jimi dobře a lehce řezati, sekati a t. d. může. (Nůžky, kosa, srp, pila atd.) Co v jistém ohledu vnikavě působí, jmenuje

se v nevlastním významu ostré. Jakým jmenuje se vítr, jenž jako řezavě vije? Louh, jenž vyžírá? Co chceme říci, pravíme-li: „ostrý sluch.“

Kyselý (á, é) může býti: ocet, víno, pivo, mléko, jablko (ve vlastním smyslu); — práce, namahání, obličej (v nevlastním). *)

Černý (á, é): inkoust, saze, tabule školní, uhlí, sukno, klobouk, komínek — mouka, nevděk.

Široký (á, é): silnice, řeka, rybník, plátno; — řeč, výklad.

Vysoký (á, é): hora, věž, strom —; — tón, úřad, postavení. —

Hluboký (á, é): studna, sklep, jáma —; — tón, cit —.

Těžký (á, é): břímě, olovo, kámen, skříň —; úloha, namahání, trest, nemoc, břímě —.

Tichý (á, é): krajina, les, ulice —; mše, modlitba, noc, radost —.

Bohatý (á, é): země, rodina, šat —; — požeňování, ovoce —.

Čerstvý (á, é): hoch, ryba, vzduch, máslo —; vejce, zboží —.

Prázdný (á, é): sklenice, měšec, skříň, dům —; — hlava, slovo, výhrůžka.

Jasný (á, é): vzduch, sklenice, barva, zrcadlo —; — hlas, hlava, oko atd.

O čem se rozmlouvalo, napíše se.

4.

Jaký jest ocet? Můžeme jmeno přídavně proměnití v podstatné a říci: Ocet má kyselost, chová v sobě kyselinu. Jaký jest led? Jak můžeme jinak říci? Co má křemen, když jest tvrdý? Co má jistá věc, která jest velká, dlouhá, krátká, tlustá, vysoká, plochá, široká, hluboká? Co má jistá věc, která jest červená, černá, bílá, teplá, studená, mokrá, suchá, těžká atd.? Co má někdo, jenž jest dobrý, měrný, věrný, tvrdý, přísný, veselý atd.?

*) Viz obšírné poučení o vlastním a nevlastním významu slov ve spisu: „Zástupky a vidy“ od Jos. Jedličky.

5.

Topol povznáší se nad zemí daleko do vzduchu; jaký jest proto? Srstka č. angrešt rozširuje své větve pouze skoro po zemi, jaká jest? Topol a srstka jsou sobě s ohledem na povznešení své nad povrch zemi přímo naproti; vlastnosti vysoký (á, é) a nízký (á, é) jsou sobě naproti č. na odpor, činí tedy protivu. — Kámen koná značný tlak na svou podložku, jaký jest? Jaký jest ale papír? Proč pravíte, že jest lehký! Jak mají se obě ty vlastnosti „těžký“ a „lehký“ k sobě? — Jací jsou lidé, jež mají velké jmění? A jací oni, kteří nepatrné mají jmění? Jak mají se k sobě obě ty vlastnosti „bohatý“ a „chudý“? — Jaké jest dítě, které všechno ihned a rádo vykoná, co mu rodiče nařídí? — Stává ale též dítek, jež neplní rozkazů rodičů rády a okamžitě. Čím jest vlastnost „neposlušný“ u porovnání s vlastností „poslušný“? Jak vzniklo slovo „neposlušný“ ze slova „poslušný“? Protivu vyjadřujeme tedy předponou „ne“.

A tak i: velký — malý, široký — úzký; dlouhý — krátký; tlustý — tenký; rovný — křivý; tvrdý — měkký; hladký — drsný; pevný — tekutý; jednoduchý — složený; teplý — studený; starý — mladý; užitečný — škodlivý; drahý — laciný; zdravý — nemocný; čistý — nečistý; přívětivý — nepřívětivý a j. v.

6.

Nyní bude vésti dítky k tomu, aby se krátce a a jasně vyjadřovaly o tom, čeho byly u jiných příležitostech (snad při kreslení, počítání) o tvarech těles slyšely. Nepředcházelo-li dříve náležité nazírání na věci tyto, musí se nyní rozličná ta tělesa měřická (krychle, hranol, jehlanec, válec, koule atd.) ukázati, tvary na nich se nalezající poznati a mezi sebou rozmanitým způsobem porovnávat, jako na př. koule a válec.

Podáváme tuto následní na ukázkou:

Krychle jest podle 6 stran plochá a 6 plochami uzavřená. Má 12 stran a 8 rohů, jest hranatá a rohatá.

Jmenujte jiné věci, které jsou též hranaté a rohaté. Hranol má také plochy, hrany a rohy. Co mají krychle a hranol stejné? Jak se od sebe liší? Jehlanec má plochu základní, vrchol a tolik postranných ploch, co základní plocha stran. Jest špičatý. Které věci jsou též takové? Jaký rozdíl jest mezi hranolem a jehlanem? Válec má dvě okrouhlé plochy základní a obvodní plochu kulatou. Kužel má okrouhlou plochu základní a přechází poznenáhlu u špičatý vrchol. Koule jest na všechny strany stejně kulatá; což jmenujeme válcovitě. Jaké jest vejce? Jak rozeznává se okrouhlost vejce od okrouhlosti koule? Jmenujte věci, které jsou tak kulaté jako koule. Jsou-li rohy jistého tělesa otřené aneb seříznuté, jmenují se tupé. Co může býti tupé?

7.

Osvětlení mravních vlastností, při čemž bude šetriti i způsobu odvození slova. Již I. čítanka věnuje ve svých člancích látce této příslušné pozornosti; a II. čítanka chápe se jí příležitostně opět. Vlastní obtíže spočívá zde tedy ve tvaru výkladu (výměr). Učitel dobře učiní, když se z počátku přísnému výměru vyhýbá. Na př.: Lidé, jenž jiným rádi dobře činí, jmenují se dobročinní. Opatrným jmenujeme toho, kdo bedlivě následky svého jednání uváží, aby se před škodou pojistil. Závistivý jest, kdo při štěstí a přednostech jiných nelibost pocituje. Kdo se všem zbytečným výlohám vyhýbá, jest sporivý. Lakomý jest, kdo nesmírně baží po vezdejších statečích, a to pouze proto, aby je měl. Podle toho, jak mnoho máme času, mohou žádati se ještě i jiné výklady, na př.: pracovitý, způsobný, zdvořilý, úslužný, vděčný a j. v. Při tom ať vychází vyučování vždycky od příkladů, na př.: Jak jmenuje se ten, kdo nemá věci k životu potřebných? Jak působí to na chudého; když mu dá někdo peníze, věci ku živobytí atd. (Dobře.) Čím jest mu dar takový? (Dobrodělním.) A co koná někdo, jenž darů udílí? Jak může se jmenovati člověk, který má z toho radost, když jiným

dobře učiní, jenž tedy dobrodiní prokazuje? Jest dobročinný; jest dobrodinec atd.

II.

Porovnávání věcí.

8.

Úlohy.

1. Porovnávejte výšku domu a kostela, výšku borovice a jedle, šířku pěšinky a silnice, tloušťku dubu a buku, délku Labe a Dunaje, velikost Čech a Uher, úrodnost Moravy a Tyrolska, tvrdost železa a ocele, ostrost nože a perořízky, vůni fialky a růže, světlo měsíce a slunce, sílu koně a vola.

2. Porovnávejte následující věci podle připojených vlastností:

Papír, plátno, suší — bílý.

Jáma, studna, šachta — hluboká.

Jedle, topol, palma — štíhlý.

Sněžka, Kryvaň, Orteles — vysoký.

Kůň, velbloud, slon — silný.

Liška, vlk, hyena — žravý.

Kuna, rys, tygr — krvežíznivý.

Ořech, jablonoň, švestka — užitečný.

Petrklíč, karafiát, růže — krásný.

Čechy, Halič, Uhry — veliký.

Vídeň, Paříž, Londýn — lidnatý.

9.

Porovnávejte pisadlo se špendlíkem podle objemu! Nyní pisadlo s rukou v tomtéž ohledu. Pisadlo slove napotom tlusté, porovná-li se se špendlíkem, a tenké u porovnání s rukou. Pes jmenuje se velký, porovná-li se s kočkou, a malý u porovnání s koněm.

Jmenujte něco, co jest vysoké! (Na př. věž.) Jak můžete jmenovati věž nízkou? Co řeknete o věži, když ji porovnáte s horou? — Tlustý nebo tenký, velký nebo

malý, vysoký nebo nízký jmenuje se předmět (věc) u porovnání k jiným.

Cvičení.

Palec, střevis, sáh (dlouhý, krátký); chodba, pokoj, sál (široký, úzký); mísa, hrnec, džbán (vysoký, nízký); střevo, žok, pytel (široký, úzký); louže, rybník, jezero (hluboký); papír, dřevo, železo (těžký, lehký); králík; pes, lev (silný, slabý); plátno, sukno, plst (hrubý, jemný); minuta, hodina, den (krátký, dlouhý).

III.

Výroký o věcech.

10.

Úlohy.

1. Povězte o následujících věcech, jaké (podle podle postavy, velikosti, barvy, chuti, spojení, trvání, ceny atd.) jsou neb býti mohou: koule, krychle, moře, věž, jáma, zlato, med, lilije, cukr, peluňka, šaty, koberec, železo, jed, vápno, strom ovocný.

2. Jaký (á, é) má býti žák? syn? děvče? poddaný? sluha? děvečka? pastýř? řemeslník? cestující? nemocný? hříšník?

3. Udejte, co následní osoby a věci jsou: truhlář, malíř, kupec, pacholek, — kůň, labuť, mravenec, bříza, réva, pivo, koláč, skříň, pila, řešeto, péro, klobouk, masť, písmeno.

4. Udejte, z čeho následující věci jsou aneb býti mohou: kabát, košile, bota, stůl, hrnec, kamna, náprstek, nožíky, svíčka, zeď, schody, mříž, řetěz, tolar, bankovka.

5. Povězte, co věci následní činí neb co se s nimi děje: pes, zajíc, kohout, slepice, brouk, motýl, červ, lípa, fialka, slunce, měsíc, vítr, hrom, voda, vzduch, zlato, víno, masť, jed.

6. Kdo pracuje o dříví? o kůži? o vlně? o lnu? o plátně? o železe?

7. Napište, co řemeslníci někdy aneb obyčejně činí?

8. Co se brousí? přede? bílí? atd.

Úlohy.

1. Na místo vodorovné čárky položte slovo příslušné.
 Matka poučuje —. Otec vydělává —. Učitel vyučuje —. Sedlák zdělává —. Vinař ořezává —. Pastýř pase —. Pes hledá —. Kočka chytá —. Myš hledá —. Housenky ožírají —. Vítr láme —. Dešť svlažuje —. Noc pokrývá —. Ranní slunce budí —. Pacholek slouží —. Dítě poslouchá —. Nemocný se odříkává —. Lehkomyšlný sleduje —. Soustrastný pomáhá —. Pes utíká —. Úhoř podobá se —. Dub vzdoruje —. Hudba jest — příjemná. Komár jest — obtížný. — — mládež potřebuje —. Stáří pamatuje —. Strídmý těší se —. Chlubič vynáší se —. Lakomec jest schopen —. Čech jest věren —.

Sluha hlásí — —. Hříšník vyznává — —. Voják koná — —. Pán propouští — —. Soudce přesvědčuje —.

2. Napište věty, v nichž bude udáno, kde jistá zvířata žijí a jisté rostliny rostou.

3. Přidejte k ději vyslovenému, kdy a kde se udál.

Karel psal — úlohu —. Anna se modlila. Žáci kreslí. Děvčata šijí. Karel navštěvuje školu. Nepořádný přichází do školy. Nábožný může smrt očekávat. Lehkomyšlný jedná. Vděčný myslí na své dobrodince. Straka křičí. Žáby kvákají. Fialka voní. Růže se rozvíjí. Slunečné hodiny ukazují. Dvěře se zavírají.

4. U následních vět má se podstatné jméno, jež chybí, uvést v příslušném pádu:

Tělesa padají mocí — k zemi. Kus železa dá se mocí — v drát proměnit. Stroje se — pohybují. Dítě stává se — oblíbeným. Čím povstávají počasí roční? Dřevo lipové hodí se pro — ku řezbářství. Bůh vyhladil města Sodomu a Gomorhu pro —. Lidé soudí často podle —. Josef II. umřel na (— neštovice). Po — poznáme hrnec. Ptáka poznáme po —. Podle čeho poznáme pořádného žáka? Božský Vykupitel trpěl — za nás. Jidáš oběsil se ze —. Naše vlast jest požehnána —. Máme býti zákonům z — poslušni. Bázlivý leká se —. Zlo-

činec třese se před —. Rtut slouží ku —. Zrní obilního používá se —.

5. Které nástroje znáte? K čemu slouží?

6. Připojte ku podstatným jmenům následních vět jmeno přídavné aneb 2. pád jména podstatného.

— člověk modlí se rád. Čeledín pracuje pilně. Vážíme si práci. Čteme rádi v knihách. Dítěti jsme nakloněni. Zvyků jest těžko pozbyti. Po třešních lezeme vysoko. Pytel nemůže přímo státi. Žák činí prospěch. Chování získá přátel. Svědomí jest polštář. Nepilnosti může se toliko trestem předejiti. Týgr trhá kořist. Uzda nečiní koně lepším. Dub vzdoruje bouři.

Řvaní — jest strašlivé. Kola — chřestí. Dílo nedaří se. Láska jest velmi veliká. Můžeme velikost vypočítati. Mnozí baží po statcích. Teplo otevírá poupata. Všemohoucnost jeví se ve tvorstvu. Mírnost odzbrojuje zlost.

7. Přidejte v následujících větách vynechané jmeno podstatné správně:

Myšlénka na — těší nešťastného. Upomínka na — potěší starce. Naděje na — oživuje mysl. Bažení po — již mnohé na bezcesti přivedla. Krajiny na — jsou překrásné. Bázeň před — zdržuje mnohého od cestování. Karavany trpí často nedostatkem —. Okolí — jest úrodné. V okolí — jest mnoho hor. Vrabec v — jest lepší než holub na —. Není růže bez —.

IV.

Věta stažená.

12.

Úlohy.

1. Stáhněte následní věty a použijte k tomu spojky a (i).

Vzduch jest jemný. Vzduch nemá barvy. — Strom se zelená. Strom kvete. — Žák má býti pokojný. Žák

má býti poslušný. — Vítr žene mlýny. Vítr žene lodě. — Křída jest ku psaní. Křída jest k malování. — Čechy hraničí na Bavory. Čechy hraničí na Sasy. Čechy hraničí na Prusko. — Rolník zdělává pole. Rolník odchovává dobytek. Rolník pěstuje stromy. — Špaček vrací se v březnu k nám nazpět. Špaček staví si umělé hnízdo. Špaček klade vajíčka. Špaček vysedí mladé. Špaček vede v letě život veselý.

2. Následující věty stáhněte a podržte při tom spojek tuto již stávajících.

Bůh všechno ví; ví i naše nejtajnější myšlenky. — Čechy chovají veliké bohatství minerálů; nemají ale žádné soli. — Vůl jest neohrabané zvíře tažní; jest ale vytrvanlivý. — Dubové dříví vzdoruje hnití; užívá se ho ku stavbám vodním. — Václav jest se stavem svým spokojen; proto jest i šťasten. — Smíš vyjít; a však smíš až po vykonání prací svých jít. — Žádná země na světě není všude úrodná; proto není také říše rakouská všude úrodná.

3. Rozložte následní spojení:

Rakousko jest velké a mocné. I Uhry i Čechy poskytují mnoho stříbra. Nejen žitné mouky, ale i mouky ječné používá se ku pečení chleba. Ovoce se dílem suché, dílem sušené požívá. Nejen podle výsledku, ale i podle smýšlení posuzuje Bůh jednání lidské. Bez pilnosti nemůžeme si ani vědomostí, ani zručností osvojit. Kamna vytápějí se buď dřívím aneb uhlím. Rusko jest sice veliké, ale není hustě zalidněné.

4. Povězte o osobách a věcech tuto uvedených všech a používejte k tomu rozličných spojek!

Lékař, koželuh, boch, medvěd, vlaštovka, kopec, růže, plot, střevíc, páska; na př.: lékař navštěvuje nemocného a dává mu léků. Medvěd nežije pouze od rozličného ovoce, nýbrž požívá též rád medu.

5. Stáhněte (za střídavým používáním rozličných spojek) následní věty a šetřte při tom čísla časoslova správně:

Karel jest pilný žák. Oldřich jest pilný žák. — Medvěd jest dravec. Vlk jest dravec. — Drozd jest zpěvavý pták. Pěnice jest zpěvavý pták. — Švestka

pěstuje se v našich zahradách. Jablůň pěstuje se v našich zahradách. Hruška pěstuje se v našich zahradách. — Brky husí slouží ku psaní. Brky krkavčí slouží ku psaní. — Červené růže voní příjemně. Bílé růže voní příjemně.

6. Použijte následujících skupenin slov co členů stažených vět:

Kostel a škola; — dům a dvůr; — pole, zahrady a louky; — koně, skot, ovce a kozy; — péro, papír a inkoust; — Dunaj, Labe a Vltava; — kořen, peň a koš; — čísti a psáti; — mysliti a mluviti; — pilovati a štípati; — běžeti, letěti a plovati; — orati, síti, sklízeti a mlátiti; — milovati, ctíti a vážiti si; — mravný a pilný; — bílý, červený a žlutý; — dlouhý, široký a vysoký; — čistě, pilně a pořádně; — vlídně a laskavě; — na louce a v lese; — hájem a polem; — kolmo a vodorovně.

V.

Složená věta.

13.

Úlohy.

1. Spojte obsahem sobě sprízněné jednoduché věty, použijíce k tomu spojek dole uvedených:

Otec pracuje v dílně. Matka obstarává domácnost. Včely sbírají med. Připravují též vosk. Brambory slouží za pokrm. Z nich se připravuje kořalka. Jedle poskytuje užitečného dříví ku stavbě. Používá se jí co dříví ku pálení. Železo upotřebuje se na rozmanitý způsob. Celé stavby se z něho vyvádějí. Nemocný musí se podle ustanovení lékaře spravovati. Lék nemůže účinkovati. Mojžíš vyvedl lid israelský z Egypta. Teprv Josue vzal Kanaan v držení. Pilát prohlásil Ježíše za nevinného. Vydal jej jeho nepřátelům. Spořivost dobře se snáší s dobročinností. Lakomství zatvrzuje srdce. Mnohý žák prozrazuje málo schopností. Dělá dobré pokroky. Rtuť jest tekutá. Zlata dobývá se dosud v malém

množství. Jest velmi drahé. Osel má jistý krok. Používá se ho k nošení břemen. Netopýr neklade vaječ. Není ptákem. Bez vzduchu oheň nehoří. Odstraněním vzduchu můžeme oheň udusiti. Vzduch koná velký tlak na těleso. Snese 24" vysoký sloup rtuť.

Spojky: a, i, také, k tomu, mimo to, ba i, jinak, ale, avšak, přede, naproti tomu, proto, tedy, neboť a j. v.

2. Přidejte k těmto větám jiné, jež by se k nim hodily:

Učitel vyučuje, a —. Z ječmene připravuje se slad; také —. Uhry jsou bohaté na lepokovy; mimo to —. Arciknížectví rakouské dělí se Dunajem na dvě částky; ostatně —. Žádný nepozorný žák nemůže dobrých pokroků činiti; spíše —. Často jest duch volný, ale —. Nekaždý má výborné nadání; naproti tomu —. Kamzík žije na Alpách; co zatím —. Liška jest velmi lstivá; a přede —. Víno sílí; než —. Západní větrové vanou přes velké moře; proto —. Dnové mladosti miji brzy; proto —. Houby musí se s velikou opatrností sbírat; neboť —.

3. Doplněte následní myšlenky jinými větami, použijte daných spojek co spojidel:

Víme, že —. Rodiče doufají, že —. Učíme se pilně, abychom —. Pochybujme, žeby —. Rolník raduje se, když —. Člověk právě nábožný nikdy nereptá, ačkoliv —. Kov se u vodě potápí, protože —. Přijde, jestli —. Když —, ctíme sebe sami. Mezitím, co —, nasil nepřítel koukole mezi pšenici. Než —, přišla naše poslední hodina. Když —, vyšlo na východě pokolení lidskému světlo pravdy. Apoštolé byli ukrutně pronásledováni, jakmile —. Když —, byli obyvatelé zemi české ještě pohané. Od té doby, co —, můžeme rychle od místa k místu cestovati. Jak —, tak chovají se jiní k nám. Kde —, nezapomeň vlasti své.

4. Na místo čárky položte vedlejší větu, jež by počínala vztažným zájmenem:

Kruh jest křivá čára, —. Káva jest nápoj, —. Není šťastný, —. Dítě, —, milují Bůh i lidé. Dům, —, musí býti snešen. Bůh slíbil dítěti, —, dlouhý život a blaženost. Musíme i těm, —, vše dobré přáti a prokazovati. Mojžíš rozbil kamenné desky, —.

5. Učinite odpovědi k následujícím otázkám, a sice ve větách složených :

Proč chodí dívky do školy? Co náleží zdvořilému dítěti? Kdy radují se rodičové? Čeho očekávají od dítek? Čeho nemůže slepec určit? O čem poučuje každá věc v přírodě? Kdy objevují se hvězdy? Kde nalezá se hvězda večerní? Kam táhnou čápy na podzim? Proč nedaří se ovoce každý rok? Proč musí se vinná réva ořezávat? Za kterou příčinou ozbrojil moudrý Tvůrce zvířata? Jak dlouho čekáváme s vysazováním rostlin? Pod kterou podmínkou smíme radovánky užívat? Kteří lidé bývají ode všech milováni? Který tvar nazývá se čtverec?

II. Část.

Malé články.

Popisy a vypravování.

A.

Obor vlastních slohových cvičení jest ve škole národní č. obecné velmi obmezený. Lehké popisy a dopisy, krátké povídky a nejpotřebnější listy jednacích jsou vlastně vším tím, co se od ní může žádati.

Úlohy k tomu musejí býti podle zásad zdravé didaktiky a beze vši úzkostlivé soustavnosti seřizeny. Mají býti názorné i co do obsahu i formy, pokud nikde z kruhu všeobecného vyučování a dětských zkušeností nevykročují a pokud poukazují ku nápodobování dobrých a pravých vzorů.

Vzbuzují účastenství, jestliže všímají sobě vždy a všude osobních vztahů; a musejí býti určité a úzké, anižby mladistvou obrazotvorností v pouta jímaly. Když pak poskytují myslivému učiteli často příležitosti, aby k jednoznačnému vzdělávání ducha i srdce působil, mu-

síme na tom státi, aby bral se tu příslušný ohled na vše, co k vzdělání lidu opravdu přispívá.

14.

Kde se nyní právě nacházíme? Co jest škola? (Budova.) Z čeho jest vystavená? Školní dům jest teprv nedávno vystaven: jaký jest tedy? Kterých vlastností shledáváte na něm ještě, když jej s ostatními domy naší obce porovnáváte? Naše obec má málo tak vznešených budov, jako jest dům školní; co můžeme tedy o něm říci? (Škola naše jest jedna z nejvznešenějších budov místa toho.) Opakujte tuto větu! Co jsme o domu školním pověděli? (Co jest.) Napiši nyní otázku, k níž jsme právě odpověděli, na tabuli:

1. Co jest školní dům?

Kterou budovu vidíme, když se východními okny učebny díváme? Poblízkou které budovy nachází se škola? Ku které straně světa stojí kostel od školy a škola od kostela? Kolik kroků jest škola od kostela vzdálená? Proč stavěla se škola tak blízko u kostela? V kterém dílu obce nacházejí se kostel a škola? Určte nyní podle rozmluvy této polohu školy! (Škola nachází se uprostřed obce, as 200 kroků západně od kostela vzdálená.) Opakujte tuto větu! Opakujte i věty předcházející! Nezní to dobře, jestliže dvakrát po sobě slova „škola a obec“ vyslovujeme; kterého slova mohli bychom podruhé místo „škola“ užítí? a místo „obec“? Jak budou znít věty tyto napotom? (Naše škola jest jedna z nejvznešenějších budov místa toho. Ona nachází se uprostřed obce, as 200 kroků západně od kostela vzdálená.) Co jsme za druhé o školní budově udali? Poznámám to:

2. Jak leží?

Co nachází se zde bezprostředně pod okny učebny? (Zahrada.) Jaká zahrada jest to? proč? Jakého užitku máte i vy z ní? Proti které straně světa leží? K čemu přiléhá škola na jih? (Na př. k silnici.) Na západ? (Ku školce.) Co se nachází k severu? (Dvůr a rejdiště.) K čemu slouží dvůr? Co jsme udali o škole, když

jsme řekli, co se na oné straně její nalezá? (Okolí.) Kterou otázku jsme takto zodpovídali? Napíši ji opět:

3. Jaké jest jeho okolí?

Kdo mně popíše okolí budovy školní krátce? (Na východní straně nalezá se zahrada květin, na západní straně zahrada ovocná. Jižní strana přiléhá k silnici, a severní ku dvoru a rejdišti.) (Opakuje se několikrát.) Jak nazýváme řady pokojů a jiných komnat a prostor v jistém domě? (Patro, poschodí.) Jak jmenuje se nejdolejší řada? (Přízemí.) Z čeho jsou vystavěné? Jakou střechu má? Co jsou patra a střecha od celého domu? A co kamení a cihly? Co jsme tedy nyní pozorovali? Přidám to sem co čtvrté:

4. Které jsou hlavní části a z čeho jsou?

Kdo to nyní ve spojení hezky poví? (Škola sestává z přízemí a prvního patra, jest z kamene vystavená a má střechu taškami pokrytou.) (Opakuje se vícekrát.) Kdo může vše udati, co jsme nyní o škole pověděli?

Který prostor školy jest nejdůležitější? (Učebna.) Proč asi? V kterém patře nalezá se? Jaká jest? Jakým způsobem přicházíme do prvního patra? Jaké jsou schody? Co nalezá se na nich? Která komnata jest vedle učebny? atd. — Co jest v přízemí? Z kolika pokojů pozůstává byt učitelův? atd. O čem jsme nyní rozprávěli? Poznámám to opět:

5. Které jsou vnitřní prostory?

Popište je ve spojení! (Učebna nachází se v hořejším poschodí a jest velká a jasná. Široké a pohodlné schody vedou nahoru a jsou ozdobeny křížem. V přízemí jest byt učitelův.) Opakuje se.

Když by nějaký cizinec do naší obce přišel, podle čeho by poznal, že jest tato budova školou? Který výrok nachází se nade dveřmi vchodu? (Nechte maličkých ke mně přijíti, neboť jejich jest království nebeské!) Kdo pověděl tato krásná slova? K čemu poukazují? Co máte tedy proto činiti? O čem jsme nyní mluvili? Napíši to opět:

6. Který výrok jest nade vchodem školy?

Jak uvedete jej v popsání? (Nade vchodem školy nachází se významný výrok: „Nechte“ atd.) Opakujte

celý popis! Ty tam A., odpověz k první otázce! B. zase k druhé! N. dále! atd. Na konci musíte připojiti jistý slib; kdo uhodne, jaký? Naše škola jest tak vznešená, krásná a tak čistá. Co byste řekli o dítěti, které by stěny její pomazalo, zdi poškrábalo, aneb jinak tu nějaké škody způsobilo? Který slib můžete tedy ku popsání připojiti? Jak to povíte? (Zanecháme všeho, čím by se mohl náš krásný dům školní znečistiti, aneb za čím by mohl škody utrpěti.)

§. 153. a 154.

Co že se v čl. 58. o medvědu vypravuje, to musí dítky za pomoci učitele samy vyhledati, a sice v ten způsob, jak ukázali jsme před tím při popisování budovy školní. Rozdílu u způsobu vyučování stává tu jen toho, že u popsání školy a vytýkání hlavních odstavců pokračováno přirozeně nejprvé dle metody souborné, co zatím tuto bude šetřiti metody rozborné.

U dalším postupu cvičení může učitel věc (zvíře) ku popisování buď sám ustanoviti, jindy zase ponechá to žákům. V poslední případnosti budou to dojísta miláčkové jejich, již stanou se takto předmětem milé práce jejich, a tu nebude se nedostávati ani látky ani chutě. Každý předmět, který se popisuje, musí dítky buď ve skutečnosti aneb u věrném vyobrazení před sebou spatřovati. Každému výroku dostane se určité formy, a třeba se v něm tak dlouho buď jednotlivě aneb ve spojení s jinými cvičiti, až jsou všickni žáci ústního proslovení mocni. Teprv nyní přikročí se ku sepisování. Tedy: dříve ústně, a sice až k určitému a spojitému představení, a napotom písemně.

Cvičení dle úkolův v učebné knize uvedených.

Mimo tyto úlohy mohlo by se dle příkladu „Popsání školy“ popisovati ještě i více jiných věcí, ovšem že podle okolností času, jako: světnice, dvěře, stůl, kamna, nůž, brány, prapor, sv. hrob atd.; ba i ve způsob krátkých dopisů jest lze látku popisnou vložití, a sice tvarem a tónem, jenž půvabností svou dítky velmi zajímá.

Výborným cvičením jest též, pakliže dítky k tomu navádíme, aby z delších a obsírnějších popisů sestavovaly články kratší, které by tudy jen jako hlavnější věci obsahovaly. Při práci této naskytuje se jinak i vhodná příležitost ku měnění původních tvarů vět a rozličných k sobě připojování, jakož lze tuto k jistým zjevům i jiných ještě přidávati, které by snad v článku obsaženy nebyly. Za příklad stůj zde takovéto popsání na základě čl. 104 „voda.“

V o d a.

Voda jest těleso kapalné a tekuté. Ve stavu čistém jest průhledná a bezbarevná, nemajíc ani chuti ani zápachu. Nalezá se všude, v zemi i na zemi. Nad zemí objevuje se co mlha a mračna. V pramenech vytéká ze vnitřní zemi. Z pramenů vynikají potoky, z těchto řeky a veletoky. Tyto vlévají vody své do moře a jezer. Z moře vystupují páry, jež ve způsobu deště na zem padají. — Voda jest lidem nejzdravější nápoj. Také zvířata potřebují vody, a bez ní musel by se státi povrch zemi pustinou. Voda pohání lodě, mlýny a jiné stroje; slouží ku mytí, praní, vaření a pečení. Děkujeme Bohu za tak vzácný dar!

B.

Vypravování něčeho, o čem nám někdo jiný buď sám dříve vypravoval aneb o čemž jsme byli četli, jest stálým cvičením, jehož jest se při každé příležitosti uchopiti. (Viz o tom „Vykládání povídek.“) Musí se však při tom pilně šetřiti jistého postupu, a třeba počítati se články krátkými a lehkými, a poznenáhla přejíti ku článkům větším a obsáhlejším. Velmi dlouhé články nemohou se na tomto stupni vývinu dítek u vyučování nikdy najednou a nacele písemně nápodobovati, nýbrž toliko po částkách aneb jako u výtahu. (Viz postup u vykládání povídek). Zpočátku zapisují se pouze jako z paměti, a žáci podržují při tom, pokud jen lze, oněch významů a onoho spojení, jak se v knize s ním stýkají;

později stává se vše při pokročilejším vývinu myšlenek a jazyka postupně stále volnějším a samostatnějším.

D o p i s y.

§. 155.

Dopisy v učebné knize obsažené čtou se, rozmlouvá se o nich, opisují se čistě, aneb vštěpují se v paměť a z paměti se zapisují.

Konečně činí se zkoušky s nápodobováním; na př.:

Úloha. Přej ve tvaru 4. dopisu svému otci k narozeninám a používej při tom slovíčka „ty“!

Způsob vyučování: Jak zní oslovení ve vzoru tomto? Jak můžeš osloviti otce? Kterého významu můžeš použítí místo „předrahy?“ Jak musí zníti první věta, aby se hodila úkolu našemu? (S radostí jsem očekával slavný den Tvých narozenin.) Místo slova radost polož slovo „útěcha“! Proměň slovo útěcha ve sloveso a přidej do věty takto nově utvořené slovíčko „dlouho“! (Těšil jsem se již dlouho na slavný den Tvých narozenin). — Podobně staniž se se všemi větami vzoru toho, až konečně objeví se nový dopis, jenž dítky napíší.

Takto ať zamění se, pokud lze, všechny ostatní listy.

Další poučení provede se dle obsahu knihy učebné.

Pisemnosti jednací.

§. 156.

a)

Ú č t y.

Řemeslníci a obchodníci podávají svým zákazníkům a odběratelům výkazy o odvedeném zboží neb zhotovení díla s připojením ceny a mzdy pracovní.

Takové výkazy neb seznamy jmenují se účty neb konta a obsahují:

- a) Jméno a stav toho, komu účet náleží.
 b) (V jednom sloupci na levo) vytčení času (měsíce a dne), kdy práce byla dodána, zboží odvedeno, v zévrubné posloupnosti.
 c) (V jednom sloupci prostředním) vytčení díla zhotoveného a zboží odvedeného s cenami běžícími podle čísla běžného.
 d) (V sloupci na pravo) celou sumu jistého zboží.
 e) (Dole) suma peněz v celku.
 f) Místo a vročení t. j. den, měsíc, rok a podpis účtujícího.

Po zaplacení může se bezprostředně obdržená částka potvrditi.

Účty, jichž míníme užití u soudu, aneb kterých chceme přiložiti místo kvitance u nějaké veřejné pokladnice, potřebují kolku podle velikosti celé sumy peněz.

Úlohy.

1. Účet za zboží soukenické pro krejčího.
2. Účet za odvedené dílo truhlářské pro jistou školu.
3. Účet řezníka pro jistého měšťana.
4. Účet kostelníka o výlohách pohřebních.
5. Účet kněhkupce o odvedených knihách, obrazích a hudebninách.*)

b)

Listy přijímací.

Učitel uvede příspadnosti, jež náležitě objasní nutnost písemného dosvědčení, že jisté cenné věci byly

*) Dobře bylo by též, kdyby učitel dal sestaviti žákům účet o výdajích, které žák rodičům svým za měsíc aneb za rok způsobuje. Úkol takový stal by se zvláště tenkrátě užitečným, kdyby učitel dítky k tomu vedl, aby jednotlivé položky vzaty byly ne snad z domyslu, ale ze skutečnosti. Tu by ovšem bylo požádati rodiče za pomoc, aby totiž udali, co jednotlivé potřeby na př. strava, oděv, vyučování a t. d. na penězích stojí. Není pochyby, žeby takto i děti i rodiče nabyly jasného rozhledu o hospodaření, dítky pak zvláště ještě i vydatné pobudky ku šetrnosti.

řádně odevzdány; vysvětlí význam „listu přijímacího“ a porozpráví s dítkami o všem, čeho písemnost taková musí obsahovati. Tedy:

- a) Zevrubné popsání věci.
- b) Místo a den dodání.
- c) Podpis přijímatelův.
- d) Nenáleží-li věc přijimateli, musí býti i jméno toho připojeno, komu určená jest.

Věci tyto vyhledají se ve vzoru a jsou jako stanoviskem pro jiná vypracování, jež provedou se při zachování obyčejné běžné formy.

Úkoly.

1. Potvrď, že přijal jsi od vozky skřín se zbožím kupeckým.
2. Stvrď, že byla ti od posla odevzdána zapečetěná škatule.
3. Potvrď, že přijal jsi k uschování skvosty (v ceně . . .).
4. Stvrď, že přijal jsi zavazadlo ku dodání osobě třetí.

c)

Kvitance.

Methodický postup, jako u listů přijímacích.

Části kvitance jsou:

- a) Přijatá suma vypíše se písmeny.
- b) Udání, za co jest (splacená jistina, úroky, daň, služné a t. d) a za kterou dobu částka ta byla vyplacena. (Na kvitancích o služném sluší i přidati cifru celoročního služného.)
- c) Jméno toho, kdo peníze vyplatil, aneb pokladny, z níž jsme je obdrželi.
- d) Místo a vročení (t. den, měsíc, rok) výplaty.
- e) Podpis přijímatele.
- f) Částka, kterou kvitujeme, vypíše se na konec ještě číslicemi v levo pod místem a vročením.

Kvitance vyžadují z pravidla známky kolkové, která se musí tak přilepiti, aby se mohlo po dolejším prostoru

jejím napsati aspoň (první) slovo, na př.: Na. Žáci ať pamatují sobě známky kolkové pro menší částky peněz:

	Až na 20 zl. kolek	5	(+ 5)	kr.
Přes	20 — 40	" "	10	(+ 3)	"
"	40 — 60	" "	15	(+ 4)	"
"	60 — 100	" "	25	(+ 7)	"
"	100 — 200	" "	50	(+ 13)	"
"	200 — 300	" "	75	(+ 19)	"
"	300 — 400	" "	1 zl.	(+ 25)	"
"	400 — 800	" "	2 "	(+ 50)	"

Od 800 zl. započato zvyšuje se každá částka 400 zl. obnášející kolek o 1 zl. (+ 25 kr.); od 2400 každá větší částka 800 zl. obnášející o 2 zl. (+ 50 kr.)

Úkoly.

1. Kvitujte 56 zl. pololetních úroků.
2. Potvrďte, že bylo 240 zlatých jistiny zpět zapláceno.
3. Kvitance na 25 zl. měsíčního služného.
4. Stvrďte, že přijali jste 80 zl., které byly napřed zapláceny za dílo teprv vykonánu býti mající.

Podobným způsobem staniž se vysvětlení a cvičení při ostatních písemnostech jednacích, o nichž se v učebné knize pojednává.

Krasopsaní.

Škola nevykonala ještě vše, pakli k tomu přispěla, že sobě žáci osvojili zřetelného a čitelného písma, ačkoliv jest výsledek tento především důležitější; žádá se vůbec, aby žáci i krásně psáti se naučili. Jednak spatřujeme v tak zvaném krasopsaní zvláštní umění, jež člověka v rozličných těch kruzích života doporučuje; jinak zase poznáváme i vzdělávající stránku cvičení

k tomu naměřených a vážíme sobě příspěvku, jehož poskytuje i ku formálnímu i ku všeobecnému vzdělání. Ono dodává t. ruce jistotu, oku bystrost, vede k správnosti a oživuje krasocit, k jehož vzdělávání ve škole bez toho toliko nepatrných prostředkův dostává se.

První třída má se postarati pouze o zřetelné a čí-
tatelné tvary písma; ale již druhá třída činí počátku u krasopsaní písma řeči vyučovací. Třetí třída musí u věci postupně pokračovati a spojuje s touto prací svou i cvičení se ve psaní písma druhého jazyka zemského.

Jakož zapotřebí při tomto odvětví vyučování trvalého a stále pokračujícího nápodobování, nesmí se přec nikdy práce tato snižovati k čistě mechanickému hospodaření, které jako bez ducha úkonův svých pilno bývá. Kolik drahocenných hodin promaloval, proseděl a prosnil již mnohý duchaplný mladík při krasopsaní! Nejméně třikrát v týhodnu krasopsaní, a to po šest i více let — tedy skoro 1000 hodin spotřeboval na dvakrát 31 malých figurek. Jest to bez odporu nepoměrně veliká výloha času a síly, zvláště pak tenkrát, když shledává se, jak zřídka dítky krásně psát se naučí.

Učitel ať šetří při uvádění znamének písma pořádku a postupu přirozeného, jak vyplývá z větší neb menší jednoduchosti a vzájemného příbuzenství tvarů. Ať nechá každé písmeno před očima žáků vzuiknouti, na jeho částky náležitě nazírati a jich poměry posuzovati, naváděje takto dítky ku myslivému a uvědomělému napodobňování. Maje spojovati jednotlivé tvary v kratší neb delší slova, nalehej na bezpřetrženou spojitost, tak aby osamělé tečky, čárky a kličky naposled se dělaly a jednotlivá písmena aby se u větší vzdálenosti od sebe objevovala, než pouhé čárky základní. Strídej psaní dle předloh aneb dle tabule s psáním bez obrazů a vzorů těchto; nezanedbávej psaní dle taktu, neboť právě tento způsob s to jest býti prostředníkem mezi zdlouhavým krasopisem a rychlopisem, jenž stává se takto zřetelným, plynným a vkusným.

Že pak musejí se účinky vyučování v krasopsaní u veškerém představování písemném patrně jeviti, jest na bíledni; bylo by právě nepřislušné, kdyby se v některé třídě, jež má na rozvrhu hodin „krasopsaní,“ ku zevnější úpravě sešitu pro sloh, na tvary číslic při počítání a t. d. nepřihlíželo, aneb kdyby se žáci vedle rychlého a častého diktování a ukládání dlouhých úloh nutili ku tékavosti a nevhodné rychlosti u psaní.

OBSAH.

Mluvnice.

	Strana		Strana
Cvičení mluvnická	291	Skloňování jmen podstat- ných širokého zakončení	336
Úvod	292	Skloňování jmen podstat- ných úzkého zakončení	337
Hlásky	293	Zájmena osobná	340
Samohlásky	294	Skloňování osobných zá- jmen	342
Dvouhlásky	295	Užívání pádů	344
Souhlásky	296	První pád	—
Proměňování souhlásek	—	Druhý pád	345
Slabiky a slova	297	Třetí pád	347
Složená slova	300	Čtvrtý pád	348
Dělení slov	—	Šestý pád	349
Věta	—	Předložky s dvěma pády	—
Osoba podmětu	306	Předložky se třemi pády	352
Způsob výroku	308	Jmena přídavná	353
Části řeči	310	Určitá jmena přídavná	354
Jmena podstatná	—	Neurčitá jmena přídavná	—
Rod jmen podstatných	322	Přisvojovací jmeno přídavné	356
Číslo jmen podstatných	326		
Tvoření množného čísla	—		
Pády jmen podstatných	329		

	Strana		Strana
Stupňování jmen přídavných	357	Čas	379
Zájmena přídavná	358	Osoba a číslo	381
Zájmena přisvojovací	—	Časování	—
Zájmena ukazovací	360	Příslovky	386
Zájmena vztážná	361	Mnohovýznamnost a souznačnost slov	388
Zájmena tážací	361	O větách	390
Číslovky	—	Jednoduchá věta	—
Číslovky určité	362	Složená věta	393
Číslovky neurčité	363	Souřadně složená věta	394
Časoslovo	364	Věta podřadně složená	395
Význam časoslov	366	Přímá a nepřímá řeč	396
Formy časoslov	368	Popisy a vypravování	411
Trvání děje	373	Dopisy	416
Způsob časoslova	375	Písemnosti jednací	416

